
ДО
ГОЛУБИХ
УРАЛЬСЬКИХ
ГІР

Книгу підготували:

ВИДАВНИЦТВО «ПРОМІНЬ»
ДНІПРОПЕТРОВСЬК

ПРИВОЛЖСЬКЕ КНИЖКОВЕ ВИДАВНИЦТВО
САРАТОВ

СЕРЕДНЬО-УРАЛЬСЬКЕ КНИЖКОВЕ ВИДАВНИЦТВО
СВЕРДЛОВСЬК

Єдність багатонаціонального радянського народу міцна, як алмаз. І як алмаз переливається багатобарвністю граней, так і єдність нашого народу виблискує багатообразністю націй, що його становлять, кожна з яких живе багатим, повнокровним, вільним і щасливим життям.

Л. І. БРЕЖНЄВ

ДО ГОЛУБИХ УРАЛЬСЬКИХ ГІР

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКІ СТОРІНКИ
МІСТ-ПОБРАТИМІВ
САРАТОВА,
СВЕРДЛОВСЬКА,
ДНІПРОПЕТРОВСЬКА

ВИДАВНИЦТВО «ПРОМІНЬ»
ДНІПРОПЕТРОВСЬК
1974

С62
Д55

Міцна дружба, випробувана в горнилі Великої Вітчизняної війни і трудівничій звитязі мирних буднів, пов'язує міста-побратими Свердловськ, Саратов, Дніпропетровськ. Нерозривний зв'язок робітничих колективів, підприємств, наукових закладів цих міст повсякденно утверджується в соціалістичному змаганні.

Героїчний характер радянських людей, джерела братерської єдності, трудівничий поступ наших днів, поезія мальовничої природи і складають ідейно-тематичну основу цієї книги, що є результатом плідної дружби митців трьох областей.

Д $\frac{70500-069}{М219(04)-74}$ 44—74

МИ —
З ВОЛГИ

ВІД ГОЛУБИХ УРАЛЬСЬКИХ ГІР
ДО ВОЛГИ, ДО ДНІПРА
ЗВУЧИТЬ БРАТЕРСТВА СПІВ.
КВІТУЄ СВІТ ДОБРА.

ОД ВОЛГИ, ОД ДНІПРА, ОД ЗІР
НАД ГОНАМИ СТЕПІВ
ДО ГОЛУБИХ УРАЛЬСЬКИХ ГІР
ЗВУЧИТЬ БРАТЕРСТВА СПІВ.

І СКІЛЬКИ ГІР, І СКІЛЬКИ РІК
В ОДНІЙ ЗЕМЛІ ЗІЙШЛИСЬ!
НАРОДИ ЗБРАТАНІ НАВІК
У ДРУЖБІ ОБНЯЛИСЬ.

НАСНАЖЕНЕ ВОЛГОЮ

З гори Соколової гарно проглядається місто: вулиці, що стрімкують до Волги, башти нових багатоповерхових будинків, зелені сквери, білі, мов чайки, теплоходи на широкому плесі. З Волгою тісно пов'язана самобутність міста, в якому народжувались і стверджувались колоритні поняття: саратовський калач, саратовська гармошка, саратовський наспів...

У кінці нинішнього віку Саратов відзначить своє чотирьохсотріччя. Вітри багатьох епох і соціальних потрясінь овіювали його обличчя.

На землі саратовській лежать відблиски багать вольниці Разіна і Пугачова. Вона підіймала на великий громадський подвиг свого мужнього сина М. Г. Чернишевського. Їй зобов'язаний своїм революційним натхненням легендарний Чапаєв.

«Звідси пішли мої перші уявлення про російську землю,— як про Світ, про російський народ,— як про Людину»,— скаже наш земляк, видатний письменник Костянтин Федін.

«Трапилось так, як у гарному романі, моє повернення із космосу відбулось у тих місцях, де я вперше в житті літав на літаку»,— напише Юрій Гагарін, повернувшись із космосу на саратовську землю, яка дала йому крила.

Хліб — всьому голова. Саратов здавна засвоїв цю істину, ставши визнаним хліборобом країни. У 1918 році, коли, за словами В. І. Леніна, кожний пуд хліба був «справжньою святинею», саратовці відправили робітникам Москви і Петрограда 25 мільйонів пудів зерна. Декількома роками пізніше знаменитий російський вчений М. І. Вавілов створює у Саратові інститут сільського господарства Південного Сходу. Продовжуючи його традиції, місто руками й розумом

лауреата Ленінської премії В. Н. Мамонтової та інших селекціонерів виводить нові сорти високоурожайних, посухостійких культур.

Двадцять років тому в Заволжі були розорані цілинні землі, і саратовське поле стало ще ширшим. Зовсім недавно там побудували зрошувальний канал і тепер його води переливаються в засіки золотом пшениці.

З кожними жнивами все більшим стає саратовський коровай. У 1973 році він важив 518 мільйонів пудів. Два ордени Леніна на прапорі області — це нагороди за все, що дали саратовці Батьківщині і в першу чергу за хліб.

Та сила і слава Саратова не тільки у знаменитому калачі. Кращі представники саратовського робітничого класу своєю працею стверджують думку про те, що руки у них золоті, що вони у дружній сім'ї радянських народів-братів здобудуть ще не одну славну перемогу. Герої Соціалістичної Праці шліфувальниця А. В. Нуждіна і бригадир слюсарів М. Д. Горбунов з підшипникового заводу, бригадир прохідницької бригади об'єднання «Саратовнафтогаз» І. Е. Жихарьов, машиніст прокатної машини заводу технічного скла В. В. Плехов, токар авіаційного заводу М. Ф. Храмов, слюсар заводу електроагрегатного машинобудування І. І. Носов...

Ці та багато інших імен достойні кращих пісень і поем нашого часу.

Здається, немає нічого такого, що було б саратовцям не під силу. Першокласні верстати і продукти хімії, технічне скло і холодильники, електронні машини і меблі, підшипники і пасажирські лайнери «ЯК-40» — це тільки частина продукції, яку виробляє промисловість міста. Знаменита саратовська система підвищення якості продукції сприяла тому, що багатьом видам виробів присвоєно Державний знак якості.

Саратов має повне право називатись містом науки. У 12 вузах і 40 технікумах області навчається 100 тисяч юнаків і дівчат. Тільки в одному Саратовському університеті, що носить ім'я великого земляка М. Г. Чернишевського, на денному і вечірньому відділеннях навчається майже 10 тисяч студентів. Нині тут трудиться 40 професорів, докторів наук і понад 250 кандидатів наук.

У місті — тринадцять науково-дослідних інститутів. Серед них такі, як «Мікроб», сільської гігієни, сільського господарства Південного Сходу, Діпрондігаз та інші. Нових вершин у науці досяг медичний інститут. У його клініках під керівництвом професорів Г. Н. Захарової, В. Р. Єрмолаєва, Е. І. Бабіченка створено центр судинної хірургії, відділення нейрохірургії, реанімаційний центр,

В. С. ЄВГРАФОВ.
Саратов. 1973 р.
Ліногравюра

робляться операції на серці, провадиться лікування хворих за допомогою апарата «штучна нирка».

Не можна не відзначити, що в області на кожну тисячу працюючих припадає 183 спеціаліста з вищою і середньою спеціальною освітою.

Відомі грибоєдовські рядки: «...до тітки, в глуш, в Саратов» сприймаються нами тепер як ознака далекої провінційної сірості. Саратов сьогодні — один з найбільших промислових центрів Поволжя з населенням 790 тисяч чоловік. Його також можна назвати містом театрів, музикальним містом.

Саратов здатен задовольнити інтереси будь-якого театрала. Любите оперу,— будь ласка, до ваших послуг Театр опери та балету імені М. Г. Чернишевського. Хочете — відвідайте Театр драми імені Карла Маркса або Театр юного глядача імені Ленінського комсомолу. Захоплюєтесь оперетою? Будь ласка,— є і Театр оперети. Ляльками? Є і Театр ляльок. Цирком? Ось він і цирк, який у 1973 році на честь сторіччя радянського цирку нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Якщо ви любите музику, завітайте хоча б на один концерт студентів і викладачів консерваторії імені Собінова і ви переконаєтесь, що саратовці надійно зберігають не тільки театральні традиції, але й музикальні.

Ці традиції міцні і благородні. Вони йдуть від таких майстрів сцени як народні артисти РРФСР І. А. Слонов, С. М. Муратов, Г. Н. Несмєлов, Л. А. Карганов до таких надійних спадкоємців, яким є, наприклад, головний режисер Театра юного глядача Ю. П. Кисельов, тонкий і вдумливий художник.

Гордість саратовців — Художній музей імені О. М. Радіщева, де зібрана чудова колекція живопису російських та зарубіжних майстрів. Поруч з оригінальними полотнами Рєпіна, Перова, Шишкіна, Саврасова, Сурикова тут експонуються і роботи саратовських художників: І. Щеглова, Б. Миловидова, Б. Боброва, А. Бородіна, М. Жукова та інших.

Близько 90 тисяч найрізноманітніших експонатів з історії та етнографії Саратовської області знаходиться в краєзнавчому музеї. Жоден турист, що прибуває до Саратова, не обминає Будинок-музей М. Г. Чернишевського, де зберігаються книги і речі великого революційного демократа.

Помітне місце посідає Саратов на літературній карті Росії. З рідною землею Чернишевського міцно пов'язані імена Олексія Толстого, Костянтина Федіна, Федора Панфьорова. Літературну славу

О. С. КУТИРКІН.
Вулиця Радіщева. 1970 р.
Травлення

Саратова помножують і ті літератори, які нині живуть і трудяться в місті. Обласну письменницьку організацію складають 28 прозаїків, поетів і критиків. Серед них такі відомі письменники як лауреат Державної премії Г. Коновалов, Г. Боровиков, М. Шундик, М. Благов та інші. Якщо до цього додати, що в нашому місті виходить літературно-художній і суспільно-політичний журнал «Волга», то Саратов з повним правом можна назвати своєрідним центром літературного життя Поволжя.

...Саратовський калач, саратовський наспів — символи матеріального і духовного життя міста. Завтра цей калач стане ще більшим, пишнішим, а наспів ще сердечнішим. Така логіка нашого творчого життя.

МИКОЛА ПАЛЬКІН,
відповідальний секретар Саратовської обласної письменницької організації.

Микола БЛАГОВ

* * *

Зима стоїть —
вродлива росіянка.
Кипить
хуртеча
мревом берегів.
Немов над ополонкою селянка,
схилившись,
ніч полоще
синь снігів.

Та в час завії,
що аж скроні палить,
коли достоту не розгледіть
світ,
ще виразніше визорила
пам'ять
все, що люблю,
що згадувати слід!

Кого згадаю
в цю бентежну пору,
того
не спинить й тисяча завій!
Десь за хвилину —
вірні друзі поруч,
вони —
із незабутності подій.
Обвітрені обличчя.
Мужні очі.
І добре!
І нема за чим тужить!
Ми й трохи не чекали
снів пророчих,
а поспішали
полум'яно жить!

Я над усе цiную дружбу вірну!
Не гнівайтесь,
що я не озивавсь,—
сьогодні
спокутую я провину:

запрошую
на свято дружби вас.

Приїдете —
засяють сонцем вікна,
запахне вітром гомінких доріг,
моє село
до вас так швидко звикне,
і матиме за рідних вас усіх.

— Накрий нам, мамо,
скатерть-самобранку!
Яка ти сива!..
— Не біда,
це — сніг...

Зима —
така вродлива росіянка! —
далеких друзів згукує моїх.

О. С. КУТИРКІН.
Пам'ятник М. Г. Чернишевському.
1970 р.
Травлення.

Михайло ОВЧАРОВ

ГАГАРІНСЬКЕ ПОЛЕ

Він круто розвернувся в кінці загінки й підняв на щоглі вимпел — так, за давнім морським звичаєм, він подавав сигнал шоферу: мовляв, під'їзджай, друже, бункер заповнено. По вибоїстій стерні машина підійшла до комбайна — зерно вдарило в кузов.

Степанов, заглушивши мотор, спустився на землю. Замурзаний, з сірим від степового пилу обличчям, з почервонілими очима. Водій автомашини — молоденький солдат звідкілясь з-під Підмосков'я — здивувався, з чого б це ас жнив 73-го року Степанов, якому завжди дорога кожна хвилина, зараз неквапливо витирає клоччям руки й задумливо дивиться на білі хмари?

— Шабаш, браток,— посміхнувся Степанов.

— Тобто як? — не зрозумів водій.

— А так. Останній бункер я видав. Кінець жнивам.

Солдат озирнувся: як же він пропустив цю мить? І справді, навкруги на полі замість тугих валків проса тіснились лише скирди соломи. Шофер похитав головою: ну й діла... З повагою оглянув комбайн Степанова.

— Ого, тринадцять зірочок. Виходить тринадцять тисяч центнерів намолотили?

— Вважай, чотирнадцять. Останню намалювати не встигли...

Десь за лісосмугою заторохтів мотоцикл. Степанов сказав:

— Синок мій Миколка. Бачиш, як жме?

— Мабуть, батька провідати? — поцікавився шофер.

— Де там,— махнув рукою Степанов.— Штурвальним Миколка у мене. Зрозуміло?

Хлопчина з модною шевелюрою хвацько підрулив до комбайна:

— Підшипник привіз.

— Та вже не треба,— засміявся батько й широко повів рукою: мовляв, дивись,— ось вона, наша хлібна робота...

Степанов піднявся на місток комбайна, включив мотор і повів машину з поля у двір колгоспної майстерні. Там на нього вже чекав бригадир Володимир Степанович Лаптенко. Він підійшов до Степанова й міцно, як водиться між мужчинами, потиснув руку:

— З перемогою, Вікторе Михайловичу!

Потім підморгнув Миколці:

— І ти, хлопче, молодчина!

Миколка, щасливий, розтягнув у посмішці рот по самі вуха...

Батько з сином старанно обтерли комбайн від пилу та бруду, як слід підігнали всі гайки й шурупи, підлили, куди треба, масла, наостанок ухолосту випробували мотор, а потім сіли на мотоцикл і з вітерцем помчали додому — вперше з початку жнив засвітла.

Ось і рідна вулиця. Не вулиця, а набережна, біля самої Волги. Будинки вікнами-очима дивляться на перехожих, а сади й городи підступають впритул до ріки. Навесні вода, буває, доходить аж до порога. Стали навіть подейкувати про переселення всієї вулиці.

Бородатий дідусь-сусід фарбував наличники вікон в ніжно-блакитний колір. Побачивши мотоцикл Степанова, помахав пензлем:

— Привіт хліборобам! Як робота?

— Була робота, та вийшла! — крикнув Степанов.

— Хіба? — радісно і здивовано засміявся дід.

Розповідають: одного разу, в розпал жнив, він з'явився на току. Довго стояв біля пшеничної гори, зі смаком розтираючи в долонях бурштинові зерна. Потім сказав:

— Не хліб, хлопці, золото! Скільки живу — такого не бачив...

— А хто, скажіть, бачив такий хліб?

Перед жнивами голова колгоспу Лаврентій Тимофійович Ітяксов зібрав комбайнерів у своєму кабінеті:

— Врожай ми виростили багатющий. Але самі знаєте, не той хліб, що на полях... Тепер, хлопці, на вас надія. Ще, чого доброго, дощі підуть...

І голова чомусь подивився за вікно, де яскраво сяяло сонце і небо було кришталево чистим. Степанов, здається, подумав тоді: «Звідки іще ті дощі?» Та хіба хто знав на ту пору, яке тяжке випробування негодою чекає на хліборобів?

...На березі розмістився позручніше на гладенькому камені. Річка-красуня сріблилася білими баранцями, повітря було таким лагідним, і тиша навкруги стояла така пронизлива, що Степанов у забутті закрив очі і, як йому здавалося, став розставати в цьому прекрасному світі...

Опустивши голову на коліна, він у ту ж мить заснув, як засипає в затишші солдат після важкого, але переможного бою. Щоправда, йому здавалось, що він зовсім не спить, тому й здивувався, побачивши себе на містку комбайна, назустріч якому пливло розлоге хлібне море... І знову все навкруги було сповнене роз'ярілим гуркотом та їдким пилом, який безжально забивався в ніс і в очі, і знову в обличчя били тугі степові вітри, стьобали холодні зливи...

— Мабуть, це мені довго буде снитися,— зізнався Степанов, коли ми зустрілися з ним.

Було це на п'ятий день після того, як підібрав він останній валок. І побачив я його не на містку комбайна, а на молочній фермі, де неголосно дзижчав меткий скребковий транспортер. Степанов уже в своїй звичайній ролі — механіка — діловито походжав по прольотах з інструментом у руках.

— Бачите, яка справа,— говорить він мені на ходу, ніби виправдовуючись, що застав я його за такою «непоказною» роботою,— адже це теж необхідно: механізація — дояркам величезне полегшення. Прийшла на ферму, апарати мехдоїння включила — і побігло молоко. Ось я і клопочусь тут з осені до весни. Взимку ще й на курси механізації бігаю: стаж — стажем, а кваліфікацію підвищувати

треба. А поближче до весни за ремонт свого комбайна беруся. Дня не вистачає — ніч захвачуєш. Ну а як квітневе сонечко пригріє — до побачення, товариші доярочки, сідаю на трактор — і з ранку до ночі в полі. Ось, думаєш, сівба та культивація скінчаться, тоді й відпочину трішки. Так де там,— дивишся, жнива надійшли. Така вже наша сільська праця. Цього разу теж: сів я на свій комбайн і пішов у поле. Ну і працював, поки хліб стояв. Ось і все, що тут ще розповідати?

Він загасив цигарку і знову став підправляти транспортер, усім своїм виглядом показуючи, що на цьому інтерв'ю можна вважати закінченим.

У поле Степанов «пішов» не один — захопив сина Миколу. З ранніх літ усе технікою марить. Батька умовляв: «Ти не бійся, татку, не підведу». І не підвів...

Для Миколи ці жнива були першими. А для Степанова? Тут дивлячись як рахувати... Якщо вести мову про колгосп імені Шевченка, то, виходить, дванадцяті. Але хліборобська біографія Степанова розпочалась значно раніше. І не в тутешніх поволзьких місцях. Зростав Віктор Степанов у великій селянській родині під Одесою — є там таке містечко Роздольне. За назвою містечко, а по суті — велике село. Райцентр. І хоч були там невеликі підприємства (типу хлібзаводу та швейного ательє), в Роздольному здавна були колгоспи, навіть колись розміщалась МТС.

Тому й життя в містечку йшло напів «по-міському», напів — «по-сільському». Одні працювали на підприємствах, інші — на сільській ниві (в прямому значенні цього слова). Віктор належав до останніх. І не волею випадку він став хліборобом, це було його покликання. З ранніх літ вабили хлопчину неозорі степові простори і гучний гуркіт машин і терпкий запах солярки.

Після шкільних занять він біг у МТС і допізна крутився біля трактористів. Його вже тут знали, зустрічали, як давнього знайомого: «Ну, Вітасику, поможи?» А він, червоніючи від задоволення, поспішно подавав цим веселим замурзаним людям то гайку, то ключ, то маслянку. А бувало зрідка, в нагороду за старанність, Вітьку дозволяли навіть «крутнути руля» — і це були для нього найщасливіші хвилини.

Назавжди в його пам'яті залишився день, коли бувалий комбайнер, не встоявши перед Вітчиною настирливістю, погодився взяти його на жнива помічником. Батьки, звичайно, ще нічого не знали. А він, сяючи від щастя, прийшов додому і сказав матері:

— Ти мене розбудиш завтра о п'ятій ранку?

— Це ще навіщо? — запитала мати.

— На роботу іду,— гордо відмовив син.— Хліб починаємо косити, розумієш?

А було Віктору в ту пору стільки ж літ, скільки нині його сину Миколці... З того самого дня життя Степанова було невідривним від машини. Пізніше він працював причіплювачем, потім — трактористом. Пішов служити на флот, а повернувся — знову сів на

трактор. І ось тут сталися зміни в його біографії. З кожним роком машини були складніші, і Віктор не завжди міг розібратись в них до тонкощів: не вистачало знань. Випадково потрапила на очі газета: училище механізації оголошує набір... І адреса — Саратовська область. Віктор карту розкрив: здорово,— виявляється, це на Волзі! І він її ніколи ще не бачив.

Директор училища довго крутив документи Степанова. Дивувався.

— З-під Одеси? Цікаво... Ну давай-давай.

Училище він закінчив з відзнакою і отримав призначення в колгосп імені Шевченка. Зізнатися, була думка: «От відпрацюю належний строк і подамся в рідні краї». Але міцно осів на волзькій землі. Купили з Любою дім, який сподобався,— високий, міцний, завели нескладне господарство — корову, курей та кролів, посадили яблуні та вишні. І став одесит Степанов справжнім волжанином...

У колгоспі його швидко визнали «своїм». Можливо, через його характер — неквапливий, розсудливий, спокійний, але більше, мабуть, через його гарячу пристрасть у роботі: що не доручи — зробить на п'ять з плюсом, ні в чому не підведе. Йшли роки, і зростала повага людей до нього. За доблесний труд на колгоспних полях Батьківщина нагородила Степанова орденом Леніна і «Знак Пошани».

А скільки грамот у нього і подяк — не перелічити...

Якось стало вже для всіх звичним: багато в колгоспі першокласних механізаторів, а Степанов — усе-таки попереду. Чому? Хіба у інших менше майстерності? Я запитав його про це, коли ми після робочого дня на фермі сиділи на похилому волзькому березі і дивились на тиху воду й далекі теплоходи.

Степанов хитрувато примружився:

— Мабуть, щастить мені...

Але було б помилкою повірити цим словам. Ледь-ледь завіса над його «везінням» відкрилась, коли мені розповіли, як одного разу ввечері у нього «полетів» похилий транспортер для подачі маси, і він приїхав з комбайном на стан, уключив лампу-переноску і прийнявся за ремонт. Товариші кликали його дивитися фільм — передвижка крутила «Анжеліку», куховарка Віра прибігала — вечеря холоне, а він відповідав незмінне: «Зараз». І не відходив від комбайна. Він і справді думав, що ось-ось усе закінчить, та в нього щось не виходило, і це «зараз» розтяглось до світанку. Але комбайн зате був на ходу.

— Ти, Миколо, поспи трохи,— сказав він сину,— а я поїду... Якраз пора молотити...

— Як же це можна без сну працювати? — здивувався я.

Він махнув рукою.

— А ми звикли...

Відверто кажучи, коли я їхав у колгосп, думав, що Степанов зізнається мені, якими неймовірно важкими були ці жнива. Але він сказав:

— Не знаю... Щодо мене, справжня трудність — не від великої роботи, а від великого безділля (звичайно, вимушеного). Якщо бункер повен, а машини немає — вигориш душею. А коли все йде по конвейєру — душа радіє: не помічаєш, як день минає, поле покидати не хочеться. Ні, ви не подумайте, я не хизуюсь. Усе правильно, людські можливості не безмежні. Але якщо робота захоплює — і втоми не відчуваєш. Жнива — такий час, коли людина збирає воєдино фізичні і духовні сили — як солдат у вирішальному кидку. Буває заснеш на дві-три години, а перед очима — все поле і поле, і хліб золотий... І кожною клітинкою своєю відчуваєш, що ти відповідальний за його долю... А це значить — гав не лови, будь тямким, використай кожну хвилину. Саме так — кожну... Скажімо, підшипник не домажеш — потім години чотири можеш загубити. Або шплінт ланцюга відпустить, а ти вчасно не помітив — ще дві години відкинь. Загалом, сенс роботи комбайнера в тому й полягає, щоб попередити будь-яку поломку, заздалегідь передбачити, коли яка деталь зіпсується.

— Ну це вже, мабуть, провидцем треба бути? — пожартував я.

— Навіщо ж провидцем? — серйозно відповів Степанов.— Треба знати і любити машину і розуміти не лише те, що від неї хочеш, але й що вона хоче від тебе. Так-так, будь ласка, не посміхайтесь. Ось я вам приклад наведу. Плаче немовля. Для стороннього — це простий звук, бо незрозуміло, чого дитина хоче. А запитайте матір — вона завжди це тонко відчуває, навіть уві сні: або дитина голодна, або її щось непокоїть. Ось і я комбайн не просто знаю, як свої п'ять пальців,— тепер цього замало. Я відчуваю його, розумієте? Ви, наприклад, далека від нашої справи людина, станете на місток комбайна. Мабуть, приходилось?

— Траплялось...

— Так ось, не в образу вам хай буде сказано, ви і день, і другий простоїте, і, крім неймовірного гуркоту і брязчання металу, нічогісінько не почуєте. А для мене, як і для всякого іншого справжнього комбайнера, кожна шестірня свій звук видає. А це значить — ідеш по полю, слідкуєш за зрізом, за різними горбиками та канавками, регулюєш швидкість, а сам підсвідомо слухаєш комбайна. І тільки-но якась клавіша не так застукала — стоп, машина. Дивуєтесь? А дивного тут нічого немає. Адже диригент оркестру миттєво вловлює фальшивий звук якогось інструменту, правильно? А ми ж чим гірші?

Степанов підморгнув.

— Вітю,— почувся Любин голос,— ідіть обідати!

За столом, крім Віктора, Люби і мене, були родичі Степанова — два хлопці і молода гарна жінка. Приїхали вони з міста Енгельса погостити. І ось, як водиться в таких випадках, зайшла мова про те, як «у нас, на заводі» і як «у нас, в колгоспі». Й не дивно, що кожна зі сторін гаряче відстоювала честь своєї марки.

— Вас, міських, я ображати не хочу,— спокійно сказав Степанов.— І все ж не знаю більш творчої праці, як комбайнер у полі.

О. С. КУТИРКІН.
Степова річка. 1972 р.
Гравюра на пластику

Візьмемо, як приклад, заводського токаря. Йому дали завдання: виточити стільки-то гайок і гвинтів. Він у креслення подивився, верстат як слід налагодив — і знай собі точить, тільки стружка летить. А комбайнер? Не те, щоб двох жнив — двох однакових днів і годин не буває. Так усе і мерехтить, немов у калейдоскопі. Поля — різні, культури — різні, зріз — різноманітний, одні хліба високі, інші — низькі, треті — полягли. Нині, наприклад, обидно було — хліб багатющий, а як його зібрати? Розпочали ми косити ячмінь — ну й діло було! Заїдеш у масив, а хліб весь поліг та переплутався, хоч плач. Ідеш, зрозуміло, на першій пониженій, навіть не ідеш, а повзеш і думаєш, з якого б то боку до ячменю підібратися. Приїжджає до мене на поле Олексій Федорович Козобродов. Це наш перший секретар райкому. А я, як на гріх, стою серед масиву.

«Що,— говорить секретар,— замислився герой?» А який я герой, якщо розпач за серце шкребе?

— Вітю, ти б тут менше димів,— тихо промовила Люба.

— Добре,— слухняно погодився Віктор Михайлович, загасив цигарку і пояснив: — Це я зараз норму свою виконую по курінню: адже в полі не можна, всі жнива терпів, розумієш? Під ложечкою ссе — так вже хочеться затягнутись, а не можна. Так от, значить, приїхав до мене Козобродов та й дивиться на мене, а я на масив дивлюся — як би його краще взяти. Комбайн на дев'яносто градусів розвернув, першу понижену включив — і пішов. Озираюсь, ніби добре виходить. Проїхав метрів тридцять — бачу, ячмінь уже в інший бік повалило. Ну я знову розвернувся — і в протилежному напрямку косити. І що ви думаєте — чисто бриє комбайн, ніби ніякої полеглості. Зупинився я, подивився транспортер — а тут Олексій Федорович підходить (він усе спостерігав за моїми маневрами). «Е,— говорить,— та в тебе мотовило Морозова?» А ми напередодні з Миколою на стані дріт гнули, не спали майже до ранку...

— Ой Вікторе, не занадто вже ти вихваляєшся? — посміхнулася Люба.

— Та я ж нічого, це так ніби особисті враження,— зніяковів Степанов.— У нас в колгоспі всі комбайнери — що треба. Візьміть хоча б Миколу Скащенка або Івана Мисева. Прийдеш в їдальню на стан, а там уже бюлетень: хто в переможці вийшов. Ну а якщо тебе в змаганні обганяють — хіба ж приємно? Я вам так, друзі, скажу: у селянина з давніх-давен в душі пристрасть: зробити краще і швидше сусіда, мовляв, і ми не ликом шиті!

— Виходить, в передовики — будь-якою ціною? — підлив масла у вогонь міський родич Степанова.

— Чому ж? — дещо образився Віктор Михайлович.— Зовсім не будь-якою ціною. У нас, знаєш, закон який: змагання змаганням, а коли у товариша поломка — без зайвих слів кидаєш свій комбайн — і до нього. Останнім гвинтом або підшипником ділишся. З одного боку, це просто солідарність, а з іншого — загальна справа від цього виграє: всі комбайни в дії — швидше хліб зберемо...

— Швидше та швидше...— не вгамовувався міський родич.— Але ж ви не залізні? Відпочинок робочій людині теж необхідний!

— Нічого, тепер відіспимось,— відповів Степанов.— Ось ти сам посуди. Скажімо, дощ пішов — а які ж були зливи! Так що ж по-твоєму, лежнем лежати? Інколи на полі й чекали — а що як сонечко прогляне то й просушить хліб. А як чекали? Склавши руки не сиділи. До дощу теж можна по-розумному підійти. З ранку бувало почнеш підбирати валки — а він як вріже. Ось тут і хвилинки не губи, не глиняний, не розкиснеш: десятки і сотні разів не лінуйся комбайн навкруги обійти. Кожен підшипник обдивись, кожну гайку. Зате потім машина не підведе.

— Нумо, чоловіки, досить про справи,— сказала Люба і раптом заспівала: «На городі верба рясна, там стояла дівка красна».

Полетіла над Волгою-матінкою старовинна, але вічно молода пісня, що прийшла сюди з берегів сивого Дніпра.

...Годиною пізніше ми довго говорили про Степанова з головою колгоспу Лаврентієм Тимофійовичем Ітяксовим. Я запитав, яка, на його думку, найхарактерніша риса в роботі Степанова.

— Сила його не лише в тому, що він іде першим,— сказав Ітяксов.— Головне — він інших за собою веде. Ось, наприклад, Сидоренко одинадцять тисяч центнерів намолотив, Махов — десять, Свириденко — вісім... І, до речі, головний суперник Степанова — Сашко Сидоренко — його колишній учень. Талановитий хлопець!

Був тихий, м'який вересневий вечір. І крізь розкрите вікно кабінету голови я почув, як звідкілясь здалеку (чи не від співучого будинку Степанових?) прилинула пісня:

Знаете, каким он парнем был?
Нет, не был — ведь смерть он победил...

Голова сказав:

— Про Гагаріна співають.

І додав:

— Про нашого Юру...

На землі колгоспу — Гагарінське поле. Те самісіньке прославлене поле, на яке в пам'ятний квітневий день приземлився Космонавт-1. І тому в колгоспі говорять: «Ми — гагарінці». І знають: гагарінцям погано працювати — сором.

За традицією після жнив-73 на Гагарінськім полі зібрались кращі комбайнери колгоспу. Був серед них і Степанов. Поклали хлопці квіти до обеліску — ракети, що стрімкує у небо, стали згадувати, як бігли тут полем люди, зустрічаючи героя космосу, що повернувся на рідну землю, як потім він, почесний член колгоспу імені Шевченка, приїздив сюди погостити і як від імені односельчан сказав йому на мітинзі Степанов:

— Юрію Олексійовичу, на нас ви можете покластися: ви в космосі добре свою справу робите, а ми — на землі!

Гагарін посміхнувся і зааплодував.

Григорій КОНОВАЛОВ

НАПЕРЕДОДНІ

(фрагменти з роману «Джерела»)

Зима цього року здавалася Юрію незвичайною. Не тільки лютими морозами та завірюхами відрізнялася вона від минулих зим, але і піднесеним напруженням у праці і, головне, відчуванням близької небезпеки. Але незважаючи на це, а може, саме через це, молоді люди були особливо життєрадісними в цю зиму. Немовби хтось говорив їм:

«Бігайте на лижах, поки є час, поки життя не затьмарене горем і стражданнями!» — і по схилах волзьких берегів кожного вечора, як тільки сходив ясний місяць, бігали лижники.

«Танцюйте, розважайтесь, поки не загуркотіли гармати, поки рушниці не обтяжили плече!» — і до півночі гриміли оркестри в клубах, інститутах, на катку кружляли пари.

«Любіть, поки душа не затьмарена тривогами і турботами війни!» — і багато дівчат виходили заміж, а через тиждень прощалися з чоловіками, що від'їжджали на кордони.

Немовби наперекір чиїйсь зловорожій рішимості відняти у людей любов, працю, сім'ю і книжки люди більше працювали, читали, палкіше любили, ставали більш гостинними і товариськими. Багато жінок родило цієї зими, а акушерки жартували, що в родильних будинках не вистачає місця для всіх породіль.

Потаємні моральні сили тісніше зв'язували людей перед лицем грози.

І разом з тим мирні настрої не залишали людей.

У місті, здавалось, тільки Агафон Холодов не переставав повторювати своїм старечим деренчливим голосом: «Німці неодмінно і дуже скоро прибудуть до нас у гості». Анатолій Іванович покликав старого у міськком для пояснень. «Звідки у тебе такі чорні думки? — напосідав на нього Іванов.— Не читав хіба, що не минущі, а корінні інтереси лежать в основі нашого договору з Німеччиною?!» Холодов наче оскаженів, став повчати Іванова: війна, мовляв, у наш час локальною бути не може, локальна війна в Європі ще не розв'язала ні одного вузла. Так вони ні до чого й не договорились.

До міста повернулися з таборів Заволжя армійці і льотчики. В театрах і клубах було повно засмаглих, обвітрених, здорових солдатів, сержантів, лейтенантів, капітанів.

Олена Крупнова ходила в офіцерський клуб на танці.

Якось вона попала на випускний вечір снайперської команди Тсоавіахіму. Агафон Холодов сказав коротку патріотичну промову. Очима своїми, манерою говорити короткими, чіткими фразами він нагадував Олені Валентина. Пішла з вечірки і вдома написала Валентинові:

«Чує моє серце, що не скоро побачимося ми з вами. Учора на лекції з військової справи цілу годину сиділи у протигазах. І я вирішила: побачимося з вами років через п'ять. Тепер я вже й не рада, що познайомилася з вами. Я хочу бути правдивою. Коли б ви тут були, я б і не дивилась на хлопців. Ви знову скажете: «Працюй, вчися, жди». Все це я роблю, але цього для мене мало... Я подружила з вашою Вірою і скажу вам: ви не варті її! Я б на вашому місці одружилася з Вірою. Але тепер пізно: вона любить іншого, хоч він і не знає про це. Ваш друг Оленка».

Увечері під Новий рік Олена і Віра Заплексова збиралися в театр на бал-маскарад. Віра, скінчивши уроки в школі, зайшла до Ясакових тільки на кілька хвилин, взяла сукню, черевики і пішла до Крупнових. Бувала вона у них часто, як радив їй Олександр, прощаючися з нею в саду. Знявши пальто, накинувши на плечі пухову шаль, вона брала на руки маленького Костю і так голубила, пригортаючи до грудей, що Любов Андріанівна з побоюванням поглядала на неї. «Пора тобі, люба, заміж, і дітей треба, та й не одного»,— думала стара.

Іноді вечорами Михайло читав свої оповідання, а Віра, сидячи за столом навпроти нього, підперши рукою біле з ямочкою підборіддя, сумно дивилася йому в обличчя великими добрими очима.

«Не ті сторінки ти читаєш їй,— думала Любов, усе більше проймаючись неприязню до Віри.— Яка уперта, недобра, а тихенькою прикидається! Бач, як обпалила хлопця: досі на воду дме».

Все частіше Віра забувала в Олениній кімнаті то книжку, то зошит, то шарфик. З часом призбиралося немало її речей. Якось Олена попросила матір:

— Нехай Віра живе у нас.— І, не даючи матері розтулити рота, обіймаючи її, гаряче переконувала: — Навіщо нам ці хороми? Я люблю Віру, вона сирота, лагідна, добра. Згода, мамо, га?

— Це залежить не від нас, доню.

— Від Михайла? А йому що? Він погодиться, але тільки зовсім з інших причин. Вони з Вірою тепер ніби брат з сестрою. Розумієш? Мишко може так тому, що він надзвича-а-айна людина! Юрко не міг би, Юрій... він, знаєш, такий... А Мишка я люблю за всіх найбільше.

— Про Мишка що говорити! Він і дім, і сорочку віддасть. Звісно, місця в твоїй кімнаті не шкода. Тільки все це якось незвичайно. Ех, Сані немає, порадитися б з ним!..

— Мамо, ти геній! Коли б Сашко був, усе б без нас влаштувалося. Розумієш?

— Ну що ти ставиш мене перед незбагненними суперечностями?

— Матінко моя! Немає суперечностей. Усе добре. Поговорю з Мишком, га?

— Михайла турбувати не дозволю. Я рада, що він заспокоївся, до сім'ї приживається.

Дійсно, Михайло все сильніше прихилявся до сім'ї, віддаючи матері свою зарплату — всю, до останньої копійки. На заводі

подружив із стариками, однолітками батька. З ними проводив вільні вечори, слухав їх оповідання про минуле життя. Потім записував і, радіючи, говорив матері, що ніколи він не був такий щасливий, як тепер.

Любава спочатку дивувалася, потім відчула, що синові дуже потрібне все це, що він всією душею поривається до неї і до батька.

Михайло сам розумів усю старомодність своєї поведінки в його віці під рукою батьків. Але йому після довголітнього, занадто вільного самотнього життя подобалося тепер залежати від батьків, і він сам посилював цю залежність, в усьому радився із старими, переймав їх звички, погляди на буденні справи, на вчинки людей. Чим глибше вростав він у життя сім'ї, проймаючись своєрідною здоровою атмосферою цього життя, тим більший сором його брав, коли він згадував свою минулу розбещену поведінку, свою безсоромну сваволю в руйнуванні «старих відносин» і встановленні якихось «нових відносин» між людьми.

Подібно до того, як мерзла земля поволі відходить навесні і починається в ній рух соків, відживає коріння, так поволі проростали в душі Михайла змалку увібрані враження.

Часом бажання цілком прийняти усталені форми «крупновського» побуту заводило його так далеко у давнину, що навіть мати часом дружньо сміялася з нього.

На новорічний вечір о шостій годині прийшла Віра. Разом з Оленою мила підлогу. І тут Любов Андріанівна просто-таки диву далася: тендітна дівчина швидко орудувала ганчіркою, бігала з відрами води. Навіть Олена не встигала за нею. Перетрусили на морозі постілки, першими сходили в баню, потім зайнялися зачісками, штовхаючи одна одну, прихиляючи мокрі голови до рефлектора. Говорили натяками і все чогось сміялися. Одяглися в однакові пісочного кольору шерстяні сукні з коричневою облямівкою. Настільки до лиця була сукня Вірі, відтіняючи матову блідість її обличчя, настільки не личила Олені: надто оголяла високу, по-юнацькому худеньку шию. Та Олена не помічала цього, вона, не відриваючись, захоплено дивилась на подругу.

— Стоп, дівчата! — Денис розкинув руки.— Чайку попити з нами, старими, а тоді гайда на вечір! А то замкну на ключ, продержу до кінця року.

Женя, червоніючи, трохи заїкаючись, упрошував свою нову вчительку, Віру Петрівну, випити за те, що він думає. Віра встала, взяла його під руку (він був трохи вищий за неї), спитала тихо:

— Про що думаєш, Женю?

— Я... Ви кругла сирота, а я напівкруглий. Люблю Мишка і люблю вас. І Оленку. І мрію, щоб усі жили отак вкупі у нашому домі. І щоб Сашко з Федею.

Зайшов листоноша, задубілий від морозу, зірвав з вусів бурульки, червоною закляклою рукою узяв стопку і спритно хильнув горілку у круглий, як у коропа, рот.

— Розписуйся, Денисе Степановичу, за телеграму від самого Матвія! — говорив він, прожовуючи старими зубами ковбасу.— А це лист військовий. Олені... Хто з вас тут Олена Прекрасна на сьогоднішній день? — він глянув на Віру, Олену.— Обидві царівни! — Старий раптом заговорив з воскреслою гріховодністю: — Бувало писали і нам... Присилали... Тепер що? Налий ще, Любов Андріанівно.

— Читай, читай до кінця! — вимагав батько від Олени.— Чого ховаєш за спину? У Сані немає від нас секретів.

Олена обняла Віру, і обидві вони побігли в кімнату батьків.

— Вірко! Ти догадалася, га?

— Я відчула... Ну давай же! Ні, ні, зараз не буду читати, даю тобі слово, Оленочко, у мене вистачить витримки, ти ще не знаєш, яка я вольова...— бурмотіла Віра. Та ледве записка потрапила їй до рук, Віра вибігла у двір. При тьмяному світлі, що просочувалось крізь вкрите інеєм вікно, прочитала: у короткій записці Олександр називав її «дорогим товаришем Вірою».

Від цього простого, стриманого листа вона розчулилась — так бувало в часи сирітського дитинства, коли хто-небудь ненароком пожаліє її. Притулила листа до очей. Дрож проймав її, коли вона ввійшла у теплий дім.

— Ех, Оленко, не хочеться в театр! Мені хороше, я нікуди б не пішла,— сказала Віра.

Та Олена накинула на неї пальто із смушевим коміром, і вони вийшли на вулицю.

Під'їзд театру розцвічений різнобарвними лампочками. Товпилася молодь, під'їжджали автобуси і машини, що привозили дівчат і хлопців із заводських районів.

У залі грав духовий оркестр. Біля входу у фойє стояв ведмідь. Привітно похитуючи добродушною головою, він перевіряв квитки-запрошення. Фойє декоровано під печеру, тут ходили ряджені, і тільки рум'яна буфетниця дивно вирізнялася своїм людським обличчям серед їх фантастичних масок.

Віра нарядилася Снігуронькою, Олена — Джульєттою.

Піднялись у фойє на другий поверх. Яскраве світло ламп множилось у дзеркалах. Святковий гомін голосів, тепле повітря, насичене духами, люди в барвистих національних костюмах героїв світової літератури, казок — усе кликало до веселощів.

До них причепилося двоє хлопців. Олена кокетувала, сміялася, роздуваючи ніздрі. А Віру налякало вперте залицяння її партнера в танцях, і вона покликала подругу додому.

— Ех, домосідка! Іди сама,— відповіла Олена.

Віра здала костюм, вийшла з театру. Вона скоріше злякалася, ніж здивувалася, коли, проїхавши автобусом і зійшовши на зупинці, побачила хлопця.

— А, Снігуронько! Нам з вами по дорозі.

І він ішов поруч з нею понад Волгою, базікаючи про вечірку. Вона все більше дивувалася і лякалася, чому він причепився до

неї. От і крупновський дім — яскраво світяться вікна в столовій. Віра звернула до хвіртки, швидко пішла до ганку, відчуваючи спиною, що хлопець стоїть і дивиться на неї. Метушливо постукала у двері. Сіни відчинив Денис, пахло від нього вином і теплом.

— А де наша стрибуха? — спитав він, пропускаючи Віру в сіни.— А це хто там стоїть?

— Денисе Степановичу, це я, ваш підручний. Ішов додому, почув ваш голос, дай, думаю, поздоровлю обермайстра.

— Ех, хлопче, та ти, видно, добре відсвяткував, з дороги збився: дім же твій зовсім на іншому кінці.

Вірі приємно було, що Денис дорікнув їй: «Бігаєте поодинці!» — і що потім, обнявши важкими руками, ввів у дім і зняв з неї пальто.

— Хіба я можу зв'язувати своє життя з ким би там не було, коли сам не знаю, яким вийду з душевної перетряски? — почула Віра Михайлів голос.

— Ну от бачиш, Любов Андріанівно? — загудів гучний, як дзвін, голос Макара Ясакова.— Хто в такому ділі корені? Дівчина і хлопець. А ми листя. З'єднається коріння, листя залюбки погомонить на весіллі.

Віра зайшла у столову. Юрій з Агафоном Холодовим про щось сперечалися. Марфа, ще дебеліша після родів, накладала в тарілки пельмені, поглядаючи на Михайла сяючими очима; він хмурився.

* * *

Вивчаючи з начальником штабу документи маневрів, Валентин Холодов натрапив на прізвище сержанта Крупнова: в рапорті полковника Богданова говорилося, що сержант із своїм відділенням здійснив уночі сміливий кидок через річку і полонив штаб дивізії.

«А він же, напевно, брат Оленочки?» — подумав Холодов. Відколи розлучився з Оленою, він написав їй п'ять листів і два одержав від неї. Він ясно розумів, що листування з сімнадцятирічною дівчиною накладає на нього певні моральні обов'язки, і це втішало його. Без колишнього інтересу писав він своєму старому, приховуючи від нього це нове, все більше захоплення. Те, що прокинулося в його душі, було таким дорогим, що про нього він не міг говорити навіть з батьком, від якого звичайно нічого не таїв.

Захотілося побачити сержанта Крупнова. Він звернув увагу генерал-майора Сегеди на рапорт Богданова.

— Треба було б поговорити з цим сержантом, Остапе Микитовичу.

Сегеда прикрив жовтими повіками великі, як сливи, очі.

— От вигодиниться, поїдеш до Богданова.

Валентин відкинув штору: густо осідав мокрий сніг, перед будинком штабу буксувала вантажна машина, по тротуару брели робітники лісозаводу з товстим шаром снігу на сутулих плечах і шапках.

— А що коли я зараз поїду? Правда, командуючий повернеться, бурчатиме.

Сегеда вважав, що Чоборцов надто опікає свого майора, тримає сокола в клітці.

— Візьми всюдихід і їдь. Одвезеш наказ про нову дислокацію дивізії. Гарячий привіт Богданову!

Не чекаючи обіду, Холодов у супроводі двох автоматників виїхав критим всюдиходом на захід, у розташування Волзької Сталевої дивізії Ростислава Богданова.

Відділення сержанта Олександра Крупнова стояло в невеликому лісовому хуторі. Червоноармійці разом з селянами молотили просо на току, віяли, прибирали солому й полову. Двоє добудовували сцену в будинку німця-колоніста, який утік на захід. Днювальний, що не брав участі в роботах, заздрив своїм товаришам.

— А що, Ясаков, чи багато пудів намолотив? — питав він, дивлячись на запорошене обличчя Веніаміна.

— Молотити не вмію, мішки тягав.

— Ех, самому б поняньчити п'ятипудовий лантушок! — Днювальний розправив плечі.— А що, Ясаков, сержант працював?

— За машиніста. Він же заводський.

— Ну! Оце так так! — з радісним здивуванням вигукнув днювальний, хоч про роботу свого сержанта він запитував уже п'ятого бійця і щоразу вислухував відповіді з задоволенням. Коли Олександр Крупнов з пакунком білизни під пахвою, в шинелі наопашки проходив біля нього, червоноармієць сказав:

— Добре, товаришу сержант, помитися після молотьби.

— Ще рік, і додому поїдете,— сказав Олександр, згадавши, що боєць цей останнього року служби.

— Коли там нічого не станеться,— дозволив собі уточнити солдат, і махнув рукою на захід.

Порипуючи чобітьми по снігу, Олександр провулком пішов до бані, що привітно голубіла димком на березі все ще не замерзлої бистрої річки. Варсонофій Соколов та Абзал Галимов уже вимились і обоє, червоні, спітнілі, сиділи у критому передбаннику і повагом розмовляли.

— Пісню складаємо, Олександре Денисовичу,— сказав Соколов, вирішивши, що в бані, без форми, можна говорити попросту.

— Виходить?

— Одного складного слова до ладу ніяк не знайдемо: командарм, а далі як? Амбаром? Ніби недобре.

— Ішли б в казарму, застудитесь, поети, це ж вам не літо,— пожартував Олександр, знімаючи чоботи.

— Абзале, запам'ятай оцю ладність: командарм — казарм. Правда, важко, наче каміння, зате складно.

Олександр роздягся, увійшов у баню і, приймаючи таз із рук Ясакова, сказав:

— Наказав нам командарм сильний завдати удар.— Раптом він вискочив, прикриваючи віником живіт, крикнув навздогін бійцям:

— А це не годиться: командарм завдав удар?
— Го-го! Годиться, в самий раз!
Ясаков плеснув два ковші на кам'янку, заліз на полицю. Олександр парив його, поки той не зліз на підлогу, охаючи і крутячи стриженою головою. Потім Олександр розлігся, а Ясаков почав його парити.
— Не гаряче берешся за роботу, солдате,— ронив Олександр, підставляючи спину під удари віника.— Ану ще!
— А наряд поза чергою не вліпиш? Слово честі, побоююсь тебе. Проте наказуєш — натисну!
А коли обоє впали долілиць на підлогу, обмиваючись водою, Олександр сказав:
— Молодець! У день Червоної Армії представлю тебе до сержанта.
— Не вийде! Хоч зразу маршала давай — відмовлюсь.
Ясаков приніс повний таз пухнастого снігу і, натираючи груди, забурмотів:
— Ти не ламай моєї лінії життя, Саню.
Олександр уп'явся в нього лівим оком: праве запливло мильною піною.
— Після десанту за річку я доповів Богданову: боєць Веніамін Макарович Ясаков проявив доблесть, кмітливість і командирські якості. Це ж вам не жарт: підполковника узяти в полон! А коли б ти був сержантом, самі генерали тобі здавалися б.
Веніамін злякався цієї похвали. Він і раніше сумував за своєю сім'єю, особливо за дружиною, а коли одержав листа, складеного всією сім'єю: батьком, матір'ю, сестрою і тітками, які сповіщали, що у нього народився Іван Веніамінович,— він почав лічити дні своєї служби.
— Підеш на полкові курси молодших командирів. І будемо ми з тобою служити Батьківщині до сивого волосся.
— Тобі чом не служити! Дружини немає. Дітей так само.
— І ти залюбки послужиш. Я, чи що, один мушу охороняти мирний сон твоїх малят?
— Розумієш, Сашко, я люблю цеглу, камінь, люблю споруджувати будинки,— тихо, з ледве помітним тремтінням у голосі сказав Ясаков.
Олександрові і самому раптом дуже схотілося додому,— ось зараз, прямо з бані. Але він нахмурився і суворо обрізав:
— Будувати любиш? А я, по-твоєму, люблю руйнувати?
Олександр одягся, туго затягнувшися поясом.
— Це добре, що ти заговорив зо мною,— сказав він, згортаючи виправу мокру білизну,— солдат повинен відкривати свою душу командирові.
— Не лайся, я написав додому, що ти кумом моїм будеш.
— Роди із своєю Марфою скільки хоч дітей, я кумом завжди буду. Літом подамося у відпустку на Волгу. Знов залишиш дружині пам'ять про себе.

Олександр пройшов у дерев'яну, з ганочком, утеплену комору. В одній половині зберігалася зброя, боєкомплекти, майно відділення, у другій — за дощаною переділкою жив Олександр. Днювальний топив похідну залізну пічку з трубою, виведеною у вікно.

— Товаришу командир, вам посилка,— сказав він, подаючи Олександрові ящик, обшитий мішковиною. Удвох розкрили посилку, і кімнатка сповнилася запахом яблук.

— Їж, Федяєв, їж. Це наші, з Волги!

Олександр знайшов у ящику рукавички з козячого пуху, з червоною облямівкою біля зап'ястя, прочитав листи матері, сестри. Запах яблук переніс його думку додому, в сад, і він бачив обличчя рідних, усмішку Віри. Хоч би один вечір постояти з нею біля хвіртки! Надів кожух білої вичинки, шапку-ушанку, сунув у кишеню пістолет і ліхтарик.

У густому присмерку свіжістю, далеким небесним холодком війнув сніг. Темніли за хутором ліси. У хатах засвітився вогонь, через вулицю ланцюжком потяглися до клубу дівчата і хлопці. Відчинялися двері клубу, і тоді виплескувалося на вулицю веселе бурмотіння баяна.

Олександр пройшов по вулиці повільною ходою. Свідомість свого старшинства була приємно-обтяжливою. На околиці зустрілися лісник і мисливець. Вони самі підійшли до нього, відповіли поклоном на його привітання. Він докладно розпитував їх, чи багато підстрелили вони білок, кого зустрічали в лісі. Літні чоловіки відповідали з такою ж готовністю, як і його червоноармійці. І від цього ще більше мужніло його почуття господаря.

Темна насторожена ніч огорнула землю. Олександр завернув за глуху стіну клубу, притулився спиною до штабелів дров, удивляючись у промережений заячими слідами сніг. Високим муром обступили хутір ліси. Співали і танцювали у клубі. Сунувши руки в кишені, він глибоко вдихав холодне повітря, рипіли нові ремені під шубою. Двоє підійшли до дров з другого боку і теж прислонилися до них, посунувши кілька полін.

— Катерино!

— Чого, Варсонофій!

— Підеш за мене?

Дівчина радісно хихикала.

— Ну да, піду.

— Влітку звільняюсь, повезу тебе на Урал. У нас теж ліси...

— Підемо до батька, Варсонофій, що батько скаже, те й буде.

— Спочатку до мого, Катерино! Є у мене батько — сержант.

Тихо відходив Олександр від штабеля. По вулиці промчала машина, біла, уся в снігу, спинилася біля комори. Олександр підбіг до машини, коли з неї вилазило двоє автоматників, за ними — молодий майор у чепурній бекеші і каракулевій шапці. Вартовий, присвічуючи ліхтарем, перевірив його документи.

Олександр упізнав Валентина Холодова, і враз йому пригадалося, що чоловік цей був зв'язаний чимсь з Вірою Заплесковою.

Ввійшли в кімнату. Холодов скинув бекешу, зачесав пряме коротке волосся.

— Я хочу познайомитися з подробицями вашого нічного десанту,— сказав він.

Поклавши планшетку на стіл, Холодов записував розповідь сержанта. Дивне і неприємне творилося в його душі: поведінка розумного молодшого командира, який стояв прямо і говорив стисло і точно, відповідала тим вимогам, які завжди ставив майор до кожного підлеглого.

Покінчивши із справами, що, як виявилося, не такі вже були й значні, щоб заради них їхати за сто верст, Холодов пішов на пряму одвертість.

— Хочу поговорити з вами по щирості. Ми земляки. Я трохи знаю вашу сім'ю. Ваш брат Михайло даремно сердиться на мене,— чітко, не бентежачись, говорив Холодов.— Я ні в чому не винен.

І поки він говорив, Олександр, опустивши очі, дивився на його чудові бурки. Насилу вдалося йому опанувати себе, і тоді він пильно глянув у вічі майорові.

Валентин замовк. У цю хвилину він почував, що у Крупнова є щось значніше і важливіше, ніж звання і чини, і що, коли б він, Холодов, був зараз хоч самим головнокомандуючим, перед ним все одно не розкрився б цей сержант. Тепер він розумів свою помилку. Сердячись на себе, Валентин підвівся і простяг руку за бекешею, що висіла на гвіздку.

Олександр витяг з-під ліжка ящик, поставив на стіл:

— Їжте, будь ласка. З дому одержав.

Холодов нахмурився, потім махнув рукою, взяв яблуко.

— Чудові! Напевно, сестра прислала? Правда?

— Оленка оці рукавички зв'язала.— І Олександр дістав з кишені шуби м'які рукавички.

Холодов з задумливою усмішкою крутив їх у руках.

Олександр набив його кишені яблуками, вийшов провести на ганок.

— Це пам'ять про Волгу,— сказав Холодов.— Будете писати своїм, від мене поклін... Адже земляки!

Звихрюючи сніг, машина рушила за околицю. Олександр постояв, поки не зник її червоний хвостовий вогонь, потім повернувся в кімнату, обділив яблуками товаришів...

Рано-вранці дістав наказ готуватися до походу. Надвечір взвод знявся і вийшов на залізницю. Через добу розвантажились на передостанній перед кордоном станції і маршем, у складі батальйону, перейшли на нові позиції.

Ранком Веніамін Ясаков разом з Абзалом Галимовим став у дозорі на узліссі.

— Ай, Ясак, Ясак, яка земля наша величезна! — сказав Галимов, жмурячи тигрові очі.— Далекий Схід і оцей край!

З цього дня і почалося особливе, прикордонне життя, сповнене таємничості і настороженості.

* * *

У Москву, на першотравневий парад Олександр Крупнов поїхав із своїм відділенням. Інтендант видав бійцям нове обмундирування замість старого. Рядовий Галимов, побілівши, задихаючись, прошепотів Олександрові:

— Товаришу сержант, прошу мене замінити іншим.

— Вийдіть з каптерки! — наказав Крупнов. А коли бійці вийшли, він почав просити інтенданта, щоб той повернув їм старе обмундирування.

— Вони ж воювали в цих гімнастьорках. Самураїв били.

— Товариш сержант даремно думає, що я можу це зробити. Запевняю вас — ви помиляєтесь. Закон сильніший навіть за мене,— говорив інтендант, розгладжуючи покладену за ящик гімнастьорку, від якої відмовився Азал Галимов.— Прекрасно розумію їх почуття. Але жити треба розумом. Уявіть собі картину: на залитій сонцем Красній площі всі ідуть в новеньких гімнастьорках, і раптом серед них двоє — в якихось сирітських. До чого ж це негарно! Орли повинні мати належне оперення.

Наговорившись досхочу, інтендант обрав золоту середину: під слово честі залишив бійцям старі гімнастьорки, списані з озброєння, і видав нові. Але сержант по дорозі умовить їх не красуватися в обносках.

У вагоні вони зайняли окреме купе, і, як тільки поїзд рушив, Ясаков розпакував ящик.

— Удружив нам інтендант! Консерви, компот. Еге! Поверх продуктів лежала записка: «Випийте, підкріпивши своє підупале здоров'я. Передайте бойовий привіт Москві від інтенданта 3-го рангу. Дуже прошу не ганьбити старим обмундируванням наш полк».

Олександр вийшов у тамбур. Проводжаючи очима залиті весняними водами низини і ліси в першому зеленому уборі, він згадав Волгу, і дуже захотілося йому простого, але неможливого тепер щастя: побувати дома. У фінську кампанію туга за домом не так гнітила серце. Тоді вірилося у швидке повернення. Тепер не було надій, зате наростало каяття: навіщо став сержантом? Значить, усе життя служити! І не було бажання придушувати цю пекучу тугу за рідним гніздом. Хоч би на одну годину додому! Побачити рідних. Він притулився чолом до скла дверей. Тінь поїзда гасила сонячні барви на полях, дим огортав дерева. Чайки плакали над болотами...

Мрії його невідступно витали навколо Віри, і губи її болісно вабили до себе. Це було страшно, як злочин; її любить брат. Але щось підказувало Олександрові, що любов Михайла не така болюча, безнадійна, і тому неуразлива. Мабуть, найголовніше, що прив'язувало Олександра до Віри, було її сирітство, лагідна вдача, замкнутість, за якою крилося так багато недоговореного, доброго і прекрасного. Він уявляв собі, як вони з Вірою житимуть у рідному домі з стариками, виховуватимуть Женю і Костю. Віра — вчителька, скромна, любима в сім'ї Крупнових. Він — обер-майстер, навчає

3 472

ремесла Женю. Увечері в їх дім приходять сталевари, Ром, Веня... Сидять у садках над Волгою...

Олександр повернувся в купе. На столику був поданий обід. Олександр поволі жував хліб, прислухаючись до поважного гомону солдатів, що лежали на верхніх полицях. Їм теж хочеться додому, особливо Ясакову.

— Вам, Олександре Денисовичу, та ще Абзалу чого сумувати за домом? — говорив Ясаков.— Холостим та нежонатим. От Варсонофій Соколов, той, певно, з пекучої туги гине за своєю хохлушкою. Правда, Варсонофій?

— Не розібрався я ще в сімейному житті. На станції зустріне — не впізнаю.

— Заспіваймо, братця, нашої волзької,— запропонував Олександр.— Починай, Абзале.

Галимов сплигнув на підлогу, по-котячому спритно і легко, підняв трохи півдужжя чорних брів, злегка скривив рот і почав:

— Ех, та вни-и-з по ма-а-атушці по Волзі...— тягнув він так довго, наче плив із Казані до Астрахані.

— По широкому, братця, роздоллю,— піддержав Абзала сердитим голосом Соколов.

А коли вплелися голоси Ясакова і Крупнова, Абзал передихнув і під кінець куплету тонкою струною задзвенів його тенор. Тепер співали тихше, задушевніше, зажмурившись, понуривши голови...

На роз'їзді Полісся зустріла Соколова огрядненька дружина — та сама Катерина, з якою гуляв він узимку. Солдати залишили молодих у купе, стояли у тамбурі до наступної станції. Катерина вийшла на станцію рум'яна, щаслива. А коли рушив поїзд, Соколов невдовзі заснув. Товариші його довго вовтузилися на своїх полицях.

— Жорстко спати! — скаржився Абзал Галимов.

— На голій землі ти ніколи не валявся, не доводилося в грязюці лежати. От і важко...— заперечив Ясаков.

— Слово честі, казанське слово, земля м'якша!

— Спіть! — пробурчав Крупнов.

Усі замовкли, але через деякий час Веніамін порушив спокій, важко зітхнувши:

— О-хо-хо-хо, а моя Марфутка не здогадалася б вийти хоч би на десять хвилин на станцію.

Потім знову тиша та рівномірний стукіт коліс.

У Москві їх розмістили в гарнізонній казармі — тут формувався на час параду зведений полк Західного військового округу. До параду лишалося кілька днів, і весь цей час тренувалися то в складі роти, то в складі батальйону і полка. І хоч як дружно і злагоджено ходили, поверталися, кричали «ура!», генерал був незадоволений ними. Незадоволений був ще й тим, що серед високих на зріст солдатів було кілька чоловік низеньких. А сам генерал Кошкаровський був чи не найменшого серед усіх зросту, але такий ставний, так пронизливо дивився гострими очицями, так хвацько були під-

кручені його чорні вуса, до того добре облягав мундир огрядне тіло, що здавалося, він і народився справжнім генералом, а інші генерали в порівнянні з ним — якесь відхилення від норми.

Проходячи перед строєм, генерал спинився перед Галимовим, зміряв його очима, спитав полковника:

— А це чий же недоросток?

Галимов скинув голову, він погано розумів зараз, що говорять про нього. «Халхин-Гол» — розчув він. Йому звеліли вийти із строю. Зробив він це так спритно, володіючи кожним мускулом свого міцного тіла, що генерал подобрішав.

— Що вони, не могли підшукати йому гімнастьорку до зросту? — спитав генерал.

Дійсно, вийшов конфуз: інтендант видав їм всім гімнастьорки на ясаковський зріст.

— Дозвольте, товаришу генерал, надіти мені мою бойову? — попросив Абзал Галимов.

— Нам з вами, голубе, яку не надівай, все одно карапетами залишимось. А втім, надінь.

І коли Абзал з'явився у своїх злинялих штанях і гімнастьорці, з орденом Червоної Зірки на грудях, то не тільки генералові, але й усім видався він куди вищим на зріст.

— От тепер солдат солдатом, а не якийсь там недоросток.

Генерал помацав його широкі плечі, спробував узяти гвинтівку і не міг: намертво застигла вона в залізній руці Абзала.

— Ну що? — спитав генерал, посміхаючись.

— Товаришу генерал, я можу якого хоч довгого побороти.

Генерал спинився перед Ясаковим і Крупновим.

— Оці ось двоє красенів і понесуть прапор дивізії,— сказав він полковнику, який його супроводив.

Володимир ГРИШИН

БАТЬКІВЩИНА

* * *

Я спозаранку
свій верстаю шлях.
Іще зоря проснутися не встигла.
У безкінечних літошних полях
снить лагода, в розніженості тиха.

Од Волги підіймається туман.
Ряхтять на листі крапельки росинок.
Країнам іншим не потраплю в бран,—
Я хочу всю пізнать тебе, Росіє.

Вбираю дух твоїх важких дерев,—
сестрице лісу і гінкого степу.
Згинаюсь до прозористих джерел,—
уста від холодин кипучих терпнуть.

Світає.
Шелестить ошатний клен.
Вітаю я тебе, прийдешній день!

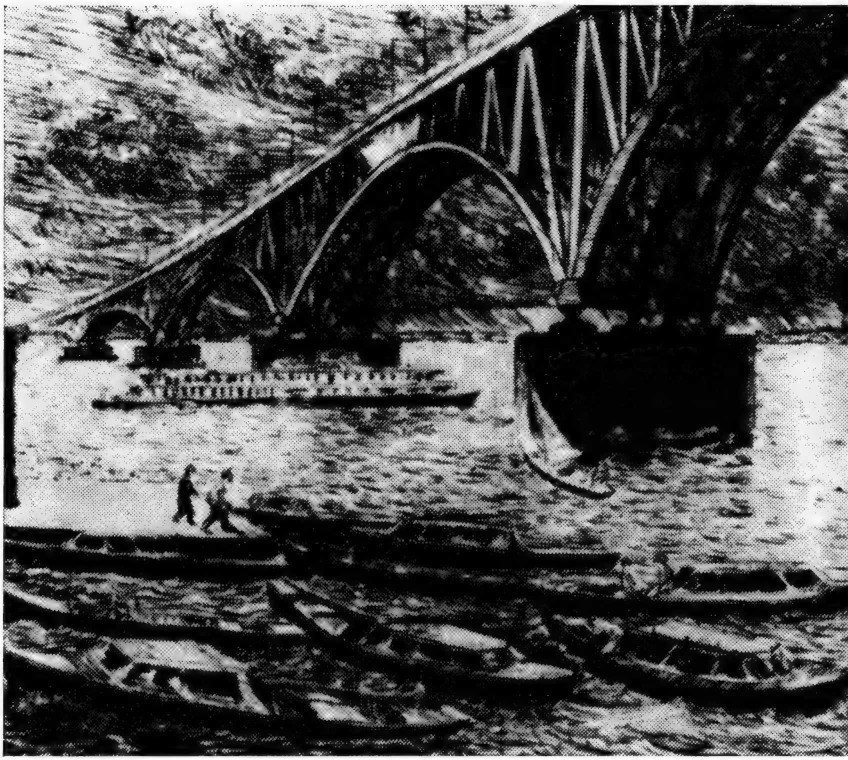
* * *

Іще зоря проснутися не встигла,
та крок мій і пругливий, і легкий.
І повносилі руки, наче крила,
і свіжий протяг лине від ріки.

Вітаються буксири на ходу —
гулкі гудки доносяться крізь віти.
І знову тиша висіває світом
здивованість і силу молоду.

Зійду схвильований
до рідної ріки,
долоні опущу в глибини чисті,
відчую, як зринає з-під руки
і гладить шкіру течія іскриста.
Втамую жар.
І не біда,
що тепло глеєм дихає вода.

В. Ф. МОЩЕНКО.
Волга штормує. 1971 р.
Офорт

* * *

У безкінечних літошних полях
кричить у темряві незрима птиця.
Уже повисла втома на плечах,
і треба б на спочинок зупиниться.

Ген мерехтливий вогник вдалині —
комусь до ранку теж,
мабуть, не спиться.
А може, то залетиста зірниця?
А може, світлячок морга мені?
Чи виблиски розхлюпані води?
Чи залетіла зіронька сюди —
красива, блискітлива, випадкова?
Жартує дивний світ вряди-годи.
А десь позаду —
літ важкі сліди.
Попереду —
країна колоскова.

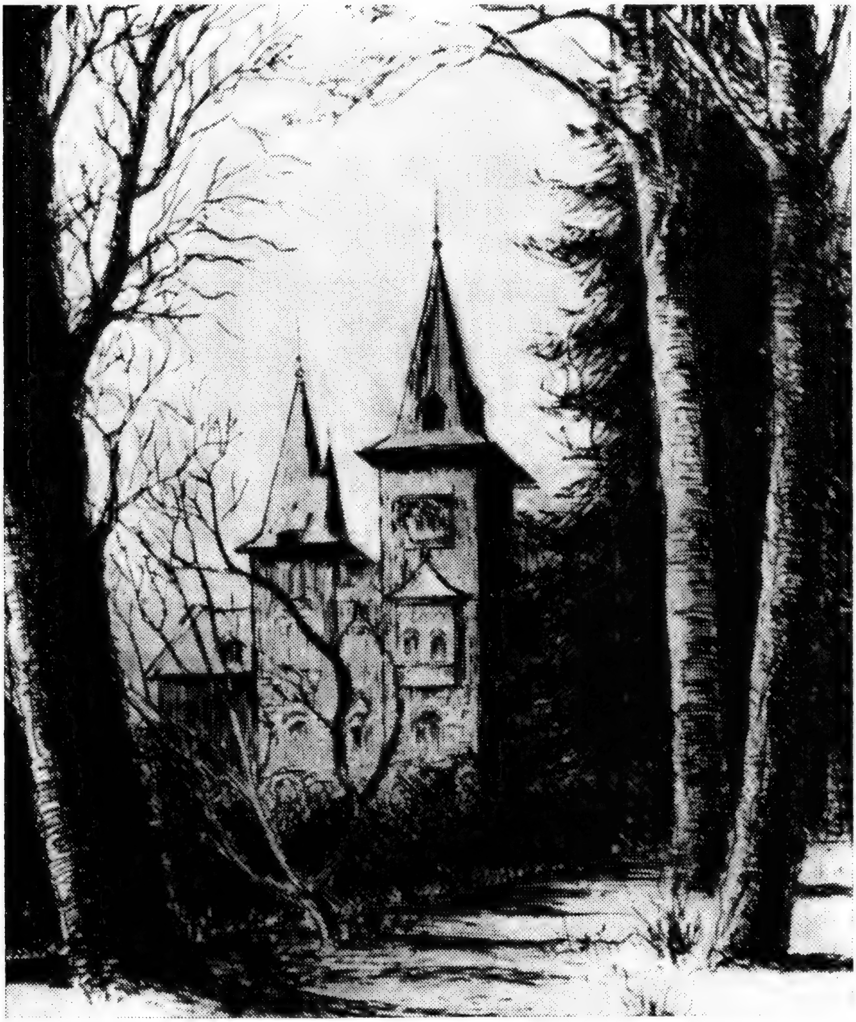
* * *

Снить лагода в розніженості тиха
біля мого гарячого плеча.
І небосхилом зірки срібна криха
палає над землею,
як свіча,
і десь туманно-біло
догоряє,
і знову темрява над плетивом стежин.
Так в космосі раптово помирає
життя шматочок дивний і чужий.

Сумні думки відгоню я скоріш
і все життя
охоплюю сильніш
під чистою зорею:
трава,
роса,
ріки святковий світ —
усе до серця світиться під нею.

І чую:
від заснулих рясноцвіт
війнуло раптом
сонцем
і землею.

В. Ф. МОЩЕНКО.
Консерваторія
ім. Л. В. Собінова. 1971 р.
Офорт

* * *

Я хочу всю пізнать тебе,
Росіє,
яка ти нездоланна і красива,
як щедро буйні грози оросили
Ясою щастя твій ясний огром.

Пізнати хочу даль твоїх доріг,
висоти неба, домнами зігріті,
і шум лісів,
і білий клекіт рік,
і впевнитись —
у сотий раз — навік:
нема за тебе кращої на світі.

На південь я,
чи до льодів піду,
чи просто Волгою
униз проплину радо,
нехай казковий перстень не знайду,
зате знайду
натхнення і відраду.

* * *

Згинаюсь до прозористих джерел,
у відображенні ловлю дзеркальнім,
що я лечу над зеленню й тепер
в нездійсненім польоті орбітальнім,
внизу — над головою — купа хмар,
лівіше — ліс,
правіше — сонця жар,
а прямо —
за кордоном зору —
небес високих невимовний квіт.
Ношу оцю картину неповторну
у пам'яті своїй з далеких літ.

В дитинстві ми не раз у снах літали,
зірвавшись з кручі,
з дерева,
з помосту,
а матері,
всміхаючись,
казали,
що це — ознака росту.
Так, ознака росту!

* * *

Світає.
Шелестить ошатний клен.
Зоря повільно виплива з-за стогу.
Світанню, ніби ліньки, в світ-черлен
верстати золоту свою дорогу.

Пробуджується Волга.
Вдалині,
де ніч ураз ослабила закови,
темніють острови,
мов кораблі,
віддать готові знов свої швартови.

Та ось уже, де оком ти не кинь,
ці острови вгортає тиха синь,
і морок поступово одпливає.

І сонце,
як великий мідний диск,
понад Заволжям розливає блиск,
і день новий
в свої права вступає.

Віра НЕФЕДОВА

ОДНА, ТА ПОЛУМ'ЯНА ПРИСТРАСТЬ

Хліб — це синонім життя. Достаток його — найдавніша мрія людини. Майже три століття тому відомий англійський письменник Джонатан Свіфт сказав: «Людина, котрій вдалось би виростити два колоски на місці, де раніше ріс один, заслужила б довічну вдячність людства». Є люди, які перетворюють цю мрію в дійсність. Це — селекціонери.

Лауреат Ленінської премії. Герой Соціалістичної Праці. Науковий ступінь доктора сільськогосподарських наук присвоєно без захисту дисертації. Почесний громадянин міста Саратова. Цих високих почестей удостоєна одна людина — Валентина Миколаївна Мамонтова, визначний учений-селекціонер. Понад піввіку працює вона в лабораторії селекції ярої пшениці Науково-дослідного інституту Південного Сходу СРСР, який виріс на базі дослідної сільськогосподарської станції, створеної в Саратові у 1910 році.

Результати її наукової творчості викликають справжнє захоплення: Валентина Миколаївна брала участь у виведенні і є одним з головних авторів більше 40 сортів ярої пшениці, 15 з них визнані придатними для вирощування у різних районах країни. Нині вони займають десятки мільйонів гектарів колгоспних земель.

...Літня срібноволоса жінка. Її блакитні очі дивляться крізь окуляри привітно й лагідно. Розмовляє вона тихо й неквапливо. І якось відразу вас чарують її скромність і розум.

— *Як розпочиналась ваша наукова біографія? Чому ви обрали саме селекцію? Чи мали тут місце сімейна спадкоємність, випадок, природжений талант?*

— Природжений талант,— усміхнувшись, повторила Валентина Миколаївна,— мені чомусь запам'ятались написані І. С. Тургенєвим слова:

«Ніхто не може сказати, чи є у нього талант і до чого саме. Це повинно визріти в людині, як плід на дереві. Але кожному, навіть позбавленому творчого обдарування необхідно зосередитись і надати собі певний напрямок, а то неодмінно розсипишся і не збереш себе потім».

І це, напевно, якнайбільше стосується мене.

У набутті цієї якості — вміння «зосередитись і надати собі певного напрямку» — велику роль, звичайно, відіграв мій батько. Скромний службовець міського ломбарду, наполегливо займався самоосвітою. І дуже любив природу. Була у нього мрія — виростити сад. Його мрія звабила й мене і я вирішила стати агрономом. У 1912 році поступила на Вищі жіночі сільськогосподарські курси в Петербурзі.

— *І вже тоді обрали селекцію?*

— Ні, захоплення селекцією прийшло пізніше... В 1917 році, повернувшись у рідне місто, стала працювати практиканткою Саратовської сільськогосподарської станції. І ось тут я зустрілася з людиною світлого розуму і благородної душі, неспокійної думки, одним із засновників станції Олексієм Павловичем Шехурдіним, моїм майбутнім учителем. Це був справжній учений, дослідник живої природи. Пізніше він став знаменитим селекціонером, його називали Мічуріним у зернових. Була в нього одна, але полум'яна пристрасть — селекція ярої пшениці.

Його шлях, його нові методи сортовиведення — метод гібридизації захопив мене на все життя. І я щаслива, що разом з ним упродовж більше тридцяти років брала участь у виведенні нових сортів пшениці, котрі отримали визнання не лише в нашій країні, але й за її межами.

— *Валентино Миколаївно, селекціонерів нерідко називають чарівниками, конструкторами, архітекторами живої природи.*

— Я не можу погодитись з такою оцінкою роботи селекціонерів. Насправді наша робота набагато складніша і вимагає максимального терпіння й витримки, повної самовіддачі своїй справі. Адже людина не керує природою так, як, скажімо, механік машиною. Наша сила базується на вивченні природи, вмілому використанні її законів. Наука нічого не вигадує.

— *Які з виведених вами нових сортів пшениці найдорожчі для вас?*

— Я не можу сказати, що той чи інший сорт — дітище лише моїх рук. Це справа колективу нашої лабораторії. І кожен дорогий нашому серцю, народження кожного приходить у муках і радощах. Згадується, приміром, скільки було радощів, коли в 30-ті роки, за життя О. П. Шехурдіна ми від з'єднання твердої пшениці «білотурки» з місцевою м'якою «полтавкою» після направленого індивідуального відбору на протязі восьми гібридних поколінь і виховання в жорстоких кліматичних умовах південного сходу країни, отримали «саррубру» — унікальну на той час за мукомельними та хлібопекарськими якостями пшеницю. Вона і понині не втратила своєї популярності, дає високі врожаї, стійка до засух і осипання.

Потім практика, яка складається з нескінченної кількості дослідів та проб, підказала нашому колективу, яким керував Шехурдін, нову ідею, що привела до створення нового оригінального методу селекції — складної ступінчатої гібридизації. На основі цього і одержані «альбідум-43», «альбідум-24», «лютесценс-753», «саратовська-29».

— *Який же сорт набув найбільшого поширення в країні?*

— Певно, «саратовська-29». Ця пшениця районована в Поволжі, Сибірі, Уралі, Казахстані...

Валентина Миколаївна показує мені відгук про «саратовську-29», надісланий професором Лондонської технологічної лабораторії Кент Джонсом — міжнародним експертом по зерну: «Це

одна з найсильніших пшениць, котрі підлягали аналізу останнім часом. Ця червонозерна яра пшениця помітно сильніша, ніж більшість кращих пшениць західної провінції Мекатоба, які ми одержували, і вона спроможна покращувати велику кількість м'яких слабких пшениць...» І робить резюме: «Чудовий сильний вид, всеціло видатний».

— *Як вам вдалось вивести стільки сортів пшениці? Яке головне завдання ви ставите при їх створенні?*

— Наша біда, що багато сортів: якийсь та нашкодить,— жартома говорить Валентина Миколаївна.— Народження і становлення кожного сорту — справа 10—15 років. Та й на цьому вона, по суті, не кінчається — з кожним роком довічного свого народження виведена пшениця ставить усе нові й нові запитання: то раптом вона легко захворює іржею, то жорстоко страждає від сажки, то її з'їдають грибки, то знижується сила борошна... Тому ми не можемо сказати: «Ну ось пшениця вийшла на поля, одержала визнання...»

Практика ставить перед вченими-селекціонерами ряд нових проблем: створити сорти пшениці, що відповідали б вимогам інтенсивного землеробства, чутливі до удобрення, несприйнятливі до хвороб і шкідників, придатні для вирощування на орошених землях.

— *Які моральні якості, на ваш погляд, необхідні для селекціонера?*

— Моїм ідеалом ученого-селекціонера і людини взагалі завжди був і залишається О. П. Шехурдін. А він володів, як я вже говорила, і наполегливістю, і працелюбністю, цілеспрямованістю, невичерпною творчою наснагою і, я б сказала, одержимістю. До того ж він був уважним і турботливим до людей, що його оточували.

— *Так працювати все життя, як працюєте ви, мабуть, вимагає від вас і строгої самодисципліни і, можливо, аскетичності?*

— Без самодисципліни в будь-якій справі взагалі неможливо досягти якихось успіхів. Так, кожен день у мене строго регламентований, і все підкорено улюбленій справі. Найважливішим для мене завжди було відчуття необхідності своєї роботи. Воно приносило й приносить мені найбільшу радість.

Микола ПАЛЬКІН

ЗИМА

1.

З найтоншої і сріберної пряжі
Грудневі ніжно зіткані пейзажі.
Вони найбільш привабливі мені
При місяці в досвітній сяйвині,
Коли сніжини в тиші ледь гучать,
Мороз ясним прозором перелився,
І повні таємничих давніх чар
Засніжені поля і перелісся.

2.

Над білими верхів'ями беріз
Мороз гаптує місяцевий зріз.
Та дзенькнуло залізо мерзлим зиком,
І вся одразу таємничість зникла.
Порипує попід ногами сніг,
Чистісінький, без жодної помарки,
І голоси, й жіночий теплий сміх
Несуть на ферму говіркі доярки.

3.

Вони чи не найпершими спішать
До клопотів своїх й себе смішать,
Щоб жартом одігнать морозу скипень,
Та ось і полози озвались скрипом,
І форкає чимдуж гарячий кінь
На вигині крутого повороту.
За річкою в вікні вогню цвітінь.
Ген ще і ще... виспівують ворота.

4.

Під небом паленющої зими
Біляві ворохобляться дими,
І пахне свіжовипеченим хлібом,
І квашениною, й студених відер схлипом.
Між тим рум'яний ранок молодий
Синичим свистом розбудив осику,

І зринула блакить дзвінких годин,
Землі снагу даруючи велику.

5.

В березняку, де сяйво розлилось,
Немов з-під снігу появився лось,
Йому аж очі мружить насолода,
Смакує сіно і тамує подих.
Та ось, здійнявши роги, геть принишк,
Тремтливі віти наслухає нишком.
Здаля на нього дивиться лісник
І на вустах йому цвіте усмішка.

6.

В'юнливий шлях і ковдра снігова.
Я чую — дзвоник близько десь співа.
Перерва зараз розпочнеться в школі —
Відлунить аж в зав'юженому полі.
П'ю пахощі з морозного ковша —
Благословенні пишні руські зими!
Сніги глибокі впали на озимі,
І радістю проймається душа.

7.

Цих сніжних днів такий крилатий лет,
І для сівби надійний реманент
Меткі механізатори готують,
Вони весну,
                    як кажуть,
                                        серцем чують,
Й горнилом пломеніє кожна мить,
І кузні дзвін летить в прозорі висі,
Десь в онімілім лузі погримить
І завмирає в дальнім переліссі.

8.

День одгорів жариною в труді.
До клубу поспішають молоді.
А що старі? Яка їм світить втіха?
Не владна в домі самотинність тиха!
Хай шаленіє хуга снігова —
Екранів цвіт блакитний не зав'яне.
Для них весь вечір Зикіна співа
І входить в хати Ларіна Тетяна.

О. С. КУТИРКІН.
Осіннє сонце. 1970 р.

Зима. 1970 р.
Гравюра на пластику

9.

І знову ніч. Поскрипує десь сніг.
Баян стихає, замовкає сміх.
Лиш на мосту злились в обіймах двоє
В єдину тінь жагою молодою.
Та врешті розійшлися і вони,
Відлуння кроків тишину музичить,
І гаснуть в вікнах трепетні вогні,
Вертаючи речам всю таємничість.

10.

З найтоншої, ясної наскрізь пряжі
Грудневі рясно зіткані пейзажі.
І тишина, скрізь дивна тишина.
І місяць вповні, й ночі глибина.
Тополя спить, струнка і тонкостанна,
В чарівнім сяйві береги ріки.
І на душі моїй зорінь світанна.
До ранку! На добраніч, земляки!

ПОЛЯ НАЙРІДНІШІ

Пливуть над степом тіні опівнічні,
У житі сяйво місяця тремтить,
Скажіть мені,
поля мої одвічні,
Про що ви так задумались в цю мить?

Чи не про те, що звідали немало,
Коли криваві гуркали громи,
Чи знов про те,
як воїни вмирали,
Прикривши землю-матінку грудьми?

А може, й досі вам тривожно сняться
Ті дні гіркі,
селянська та журба,
Коли, щоб хижим ордам не дістаться,
Втікали в стогін полум'я хліба?

Пливуть над степом тіні опівнічні,
Заходить місяць, жито шемретить.
Скажіть мені,
поля мої одвічні,
Про що ви так задумались в цю мить?

В. К. ІВАНОВ.
Перший сніг. 1973 р.
Ліногравюра

СОЛОВ'Ї РОСІЇ

Як йшов я підлітком до тебе
Крізь луки й срібні ручаї,
Дали душі високість неба
Твої, Росіє, солов'ї.

А як кохання цвітом раннім
Весняні сповнило гаї,
Співали над моїм коханням
Твої, Росіє, солов'ї.

Як крізь вогонь шляхи-дороги
Прослали клекітні бої,
Взяли мої жалі й тривоги
Твої, Росіє, солов'ї.

І осіянний сивиною,
Я знов іду в поля твої,
Хай не змовкають наді мною
Твої, Росіє, солов'ї!

Олександр СИРОВАТКІН

ПОВИНЕН СИН ГЕРОЄМ СТАТИ...

З Москви потелефонували:

— Отримано Указ Президії Верховної Ради СРСР. Серед Героїв Соціалістичної Праці — шістнадцять саратовців... Комбайнери Бєлов, Решетняк, Головацький, Дронов... Про одного з них чекаємо замітку в номер...

В номер — це означає: сьогодні ж, вірніше — негайно, тому що із ТАРС у газети, на радіо і телебачення указ піде приблизно через півгодини, а слідом за ним повинні піти і замітки про героїв.

...З Решетняком мені вже доводилось зустрічатися в розпал минулих, нелегких жнив. У Заволжі навіть не пам'ятали, коли востаннє такий багатий урожай був. Та підводило насуплене небо. Час від часу накрапав надокучливий дощик, витанцьовуючи в калюжах, що утворилися після недавньої зливи. Комбайни завмерли обіч загінки.

— Серед білого дня руки склали,— ніби виправдовуючись за вимушений простій, сказав Василь Сергійович.

Ми спробували пожартувати, але надто пісним видався жарт. Якимсь недоречним. Решетняк узяв до рук гайкового ключа, дав зрозуміти, що й вимушений простій у нього для справи добре прислугує; мовляв, на тривалі балачки не розраховуйте. Все ж таки нам вдалось вивідати у майстра жнив деякі виробничі «секрети». І замітка, пам'ятаю, «вималювалась» тоді.

І ось знову Решетняк. Став Героєм Соціалістичної Праці. Про кого ж писати, як не про нього? Факти є, цифрами весь блокнот заповнений. Усе є для замітки. Замітка написана і передана. Ну а тепер в Баскатівку. До героя.

...Був грудень. Баскатівка — невелике село на березі Волги, тільки димарі здіймаються над глибокими снігами. Притихло після гамірного літа і поспішливої осені. Тимчасовий перепочинок у хліборобів. Набирались вони сили для нового сільськогосподарського циклу. В правлінні колгоспу «Шлях до комунізму» — пустка. Чергувало дівчатко. Мов колобок. Попрохали відшукати Решетняка — вкрай потрібен. Прийшов. Прояснів з порога.

— Чи ти ба, знайомі лиця! — міцно тиснув руки Василь Сергійович.— Яким вітром занесло? Знову за моєю душею?

Сухорлявий і жилавий. Говорять: у таких в жилах уся сила. Але роки беруть своє — трохи сутулиться. Щоки запали і в зморшках, очевидно, хвороба якась шлункова доймає. Зовнішньо — далеко не герой. Та не в зовнішності справа. Іноді подивишся на здоров'яка — бугая підняв би! — а він на печі боки облежує, палець об палець не вдарить. Інша річ — Решетняк.

— Вітаємо вас, Василю Сергійовичу, з геройським званням!

Радість і водночас здивування — на його засмаглому обличчі. Тільки й зміг сказати схвильований Василь Сергійович:

— Ось чого не чекав, так не чекав...

Коли вже оговтався комбайнер,— розмова продовжилась. Решетняка слухати — одне задоволення. Посмішка підсилює щедрість душі, в очах з'являються теплі, мудрі вогники.

— Сам я із селян, а родом з України — Ворошиловградської області, Старобільського району,— почав Решетняк своє перше інтерв'ю в званні героя.— З рідних місць нас зігнала війна. Все було так, як сьогодні показують в кіно. Дивлюсь іноді фільм про Велику Вітчизняну, а в самого мурахи холодні по спині. Згадую біженців на курних шляхах з дітлахами, з нехитрим домашнім скарбом. Точнісінько нас так поливали свинцем з повітря фашистські стерв'ятники. Багато залишилось на тих жахних дорогах близьких серцеві могил.

Дістались ми до Волги, в оці ось краї. Мені тоді шістнадцятий пішов. Допомагав батькові. А коли він пішов на війну, то я, з дитинства привчений до машин, замінив його на тракторі. Тоді в Баскатівці багато підлітків працювало на машинах. Потім настав і мій час іти на війну. Потрапив на Далекий Схід. Був радистом в артилерії. Самураям добре дали «прикурити».

По війні вернувся до Баскатівки, знову взявся за селянське діло. В таких випадках ви, кореспонденти, пишете: руки за землею скучили... А як же їм не скучити, коли стільки часу один лише автомат тримали...

А далі, після повернення, пішло-поїхало: взимку — в майстернях, навесні, влітку і восени — в полі. Вважай, з сорок шостого і все — на машинах. На яких тільки не доводилось працювати: і естезики, і натики... Про комбайни те ж саме можу сказати. «Коммунар», «Сталинец», «СК»,— до гвинтика перебирав їх, з усіма мав справу.

Василь Сергійович змовк на хвилину, збираючись з думками. Дістав пачку цигарок, солодко затягнувся «біломоркою». Пережите розхвилювало степовика. Недарма кажуть: «Життя прожить — не поле перейти». У тих, кого обпалила війна, воно по-особливому склалось: і в війну, і після неї, коли зводили з руїн господарство, не легше було. Для нащадків дбали. Аби їм було сонячно. Він, Решетняк, відноситься до цієї, «залізної» категорії людей.

Небавом, аби розрядити нагнічену атмосферу, переводжу розмову в сьогоденне русло.

— Які за рахунком жнива зустріли минулого року, Василю Сергійовичу?

— Двадцять перші,— відказує Решетняк.— Усім жнивам жнива були...

Так, для Решетняка вони були знаменними. Його сімейна ланка трьома машинами поклала хліба у валки на 740 гектарах і видала «на-гора» з бункерів 31 тисячу центнерів зерна. Загальний

намолот із скошеної ділянки складає фантастичну цифру — 44 тисячі центнерів. Фантастичну ще й тому, що колгосп «Шлях до комунізму» відвіз на елеватори 81 тисячу центнерів зерна. Більше половини намолочено Решетняками! Коли таке і де було, щоб три комбайнери відпрацювали за півколгоспу?

Богатирська ланка!

— Василю Сергійовичу, ви не пробували підрахувати, скільки хліба зібрали за два десятки років?

— Ні, не пробував,— говорить Решетняк.— Хліб — безцінний. Той, хто за своє життя зібрав хоча б пригоршню зерен власними руками — герой, як і той, що намолотив тисячі центнерів. А взагалі, цікаво підрахувати...

Решетняк нараз зосереджується. Ворушить губами... На білому аркушикові виростає велика цифрова колонка — згідно трудових років. Результат: 150 тисяч центнерів за двадцять одні жнива! Підраховуємо далі. Якщо одній людині на місяць достатньо пуда зерна, то... $15\,000 \times 6 : 12 = 750\,000$. Недовірливо перезираємось. Ще раз ретельно перевіряємо. Ні, все правильно: за рік такою кількістю хліба можна прогодувати 750 тисяч чоловік!

Решетняк глибоко вражений цим відкриттям:

— Так це ж нашій Баскатівці років на сто запас! — Він радо басить, аж віконне скло тремтить в світлиці. — Ну й Васько, Сергіїв син...

Так, піднявся б тепер Сергій Іванович Решетняк та поглянув би на свого сина, що став Героєм Соціалістичної Праці. Говорять, теж знатним хліборобом був,— таких в окрузі чи й віднайдеш. Не дожив до світлого дня. Війна віку вкоротила. Пішов з життя давно, а люди й досі пам'ятають, кого не спитай в селі. Василь Сергійович гідно продовжив справу батька, і все вийшло, як у тій хорошій пісні: «Повинен син героєм стати, якщо батько герой...»

— Василю Сергійовичу, минуле літо було важким для хліборобів. У такій, можна сказати, трагічній ситуації неважко й розгубитись, руки опустити. Що наснажувало вас?

— Такого я ще зроду не бачив: ні хліба великого, ні жнив таких великих...

А перед збиранням врожаю все було, як і завжди. Пригнали комбайни. Розташувались біля загінки. Повного дозрівання чекаємо. А пшениці аж за обрій хлюпають. Дзвін від колосся. Ввечері ж тихо-тихо. Припадеш до землі, прислухаєшся... Зерно об землю: кап... кап... кап...

Чекали ми великого хліба. Дорідною була нива. Зайдеш в пшеничне море, за старою селянською звичкою розімнеш колосок у жмені, а в ньому — майже три десятки зернят! Тільки недовго ми раділи. Подув вітер-шибайголова, притиснув колосся до землі, стебельця позаплутував — не згірш від ятеря. Потім небо згрозовіло, блискавицями ниву шматати почало.

Моторошно стало на душі. Хлібна повідь — відчували — з рук може вислизнути. Та говорять в народі: очі дивляться і лякаються,

а руки справу роблять. А тут і брати-українці із закликом: «Жодної колосини на стерні, жодного зернятка в соломі! Телебачення і радіо підтримують: «Є Сурков у Турках і Фірсов у Балашах — комбайнери знатні, хочемо звести вас у трудовому суперництві». Обіцяють кожного дня розпочинати свої передачі з розповіді про нас. Баскатівка далеченько від Турків і Балашів, може, там на дорогах пилюги по коліна, не те що у нас — багнюка? Наосліп ніби, виходить, за першість потрібно боротися. Відмовся ж, скажуть: здрейфив Решетняк...

— І як же вам удалося вийти із важкого становища?

— Напружив пам'ять і пригадав усе, що мене раніше не раз виручало. З деякими мудрими книжками порадився. А взагалі, наші колгоспні комбайнери — і мого покоління, й молодші віком — люди досвідчені. Спільно вирішували, як підступитися до такого великого, але важкого хліба. Стеблепідіймальники випробували, ексцентрикові мотовила, грабарки... Чисто почали «голити» ниву. Тепер із зерном — проблема. Багато його, захлиналася молотарка, і йшло воно і в полову, і в солому. Зменшили щілину, розрідили підбарабання — всі 25 центнерів потекли до бункера...

— А ланка сімейна ваша знахідка?

— Першість не буду відстоювати. З дитинства я пройшов батькові «університети» і синів своїх навчив усьому, що сам знаю. Так, усі вони в мене люблять машини. Ледь підріс Олексій — первенець, і проситься, коли час настає, в поле виїздити: «Татку, і я з тобою...» Людина зростом на вершок, а вже як-не-як — помічник. І брав. А час,— він швидко плине. Дивишся, а синок уже й сам господар на комбайні... Потім просились на комбайн Микола і Сашко. Теж зміцніли крила в орлят. Ось і менший, Віктор, можна сказати, кваліфікований комбайнер, хоч тільки-но десятирічку закінчив.

Перші троє вилетіли з рідного гнізда. В Марксі, на заводі працюють. Перед жнивами, читаю в газетах, як на заводі цілі загони робітників організовують нам на допомогу. Навчають їх триматися за штурвал. А моїх і вчити не треба. І в затінкові не звикли вони у спеку відсиджуватися. Ось я і пішов у міськком партії, до Соніна — першого секретаря нашого. Так, мовляв, і так, Вікторе Родіоновичу, за синами приїхав. Зважив на моє прохання секретар. Приїхали в Баскатівку двоє — Микола й Олександр. І на цьому спасибі. Третій, Віктор, поруч.

Так і утворилася наша сімейна ланка.

Наскільки це вигідно?

Скажімо, як приклад,— нова машина. Поки тисячу кілометрів не наїздиш,— пломбу зривати не смій і не газуй, щоб аж в очах світ перевертавсь. Теж саме — і комбайнерська ланка, якщо люди тільки-но згуртувались у колектив. Поспіх тут ні до чого, може лише незгоду між хлопцями посіяти. Інша річ — сімейна ланка, коли всі розуміють один одного з півслова. А на збиранні врожаю важливо «схопити» перші дні, взяти розгін, а далі все піде, як і має бути.

Не тільки моя ланка довела доцільність такої організації праці. Це ж можна сказати і про Миколу Череватого, і про Миколу Зарубея... А Толя Шацьких! Сам — водій, і до своєї ланки підібрав тільки водіїв. З якою метою? Та хоча б і тому, що шофери — народ, у котрого особливо розвинене відчуття «ліктя». І результат їхньої співпраці досить красномовний — 25 тисяч центнерів зібраного збіжжя.

— Як закінчилось змагання з комбайнерами інших районів?

— Не чекав, що ті «розкачуватимуться» довго,— відповів Василь Сергійович.— Чекав значно більшого. У Турках урожай прегарний дозрівав. А відстав, відстав Сурков. І Фірсов — теж. Та все ж кожного дня чекав звісток по радіо. І змагання підганяло. А раптом наздоженуть?..

Цього літа теж чекаємо на великий урожай. Озимини багато, вологи — вдосталь, посівне зерно — хороше. Бути і яровому хлібові. Чим багатша нива, тим важче жнивувати. Це — закон. До «важкого» року і готуватися треба ретельно, заздалегідь. Усе продумати до найдрібніших деталей, усе врахувати...

Ще раз поздоровивши Решетняка з високою урядовою нагородою, ми стали прощатися.

— До героя і вимоги інші,— сказав Василь Сергійович.— Це звання я розцінюю як нагороду всьому колгоспові і всім механізаторам нашим за їхню самовіддану працю, а мені — як аванс на майбутнє. Висловлюю глибоку вдячність нашій партії й уряду, що так високо оцінили мій труд. Поки відчуваю силу в руках, буду й далі тримати штурвал комбайна.

...Баскатівка розтанула за безміром засніжених степів. На дорозі — безлюддя. Різкий, крижаний вітер підганяє машину. Та всьому своя черга. Настане час — і знову дорога ця вгинатиметься під великим, сонцесяйним хлібом. І буде в ньому й решетняківська вагома частка.

Героєм вважали люди Сергія Івановича Решетняка, героєм без Золотої Зірки. Героєм став його син — Решетняк Василь Сергійович. З медалі розпочалось трудове сходження сина Василя Сергійовича — Миколи.

Повинен син героєм стати, якщо батько герой...

Веніамін БОГАТИРЬОВ

ЗЕМНИЙ ПЕРВОПУТОК

Земний первопуток, тебе я приємлю,
як вічний неспокій, днів майво рясне.
Стежки й путівці, обснувавши всю землю,
в далеку мандрівку гукають мене:
— Не бачив ти полюса й тропіків,
звісно,
Хвалинськ та Саратов,
та — зрідка — Москва,
та Волга, що схожа роздоллям на пісню,—
од витоків чистих ріка вікова.
Авжеж, небагато. Але ж і не мало!
І може, все щастя в мандрівці такій!
...Од верхніх озер і до моря гойдала
мене моя Волга на хвилі шумкій.
...Мамаїв курган і землянка Чуйкова,
Симбірськ, де Ульянов навчався азам...
Хатинка Чапаєвих — тут, в Балаковім,
і Волжськ-новоселець,і сива Казань...
Пено, наче древнє, посріблене блюдо,
ще й море Хвалинське гойда синяву...
А полюс?.. Без мене свій вік перебуде,
без тропіків якось і я проживу!
Земний первопуток, ясне видноколо,
ти кличеш здаля, мов недремний маяк...
Та з Волгою я розлучитись ніколи
бодай на хвилину не можу ніяк!

БАЛАДА ПРО СТЕБЛИНКУ

Деревце, ще стеблинку, спекотної днини
дивним трунком струмка напоїла людина.
Може, дні чи й роки
десь спливли непомітно,
але ось на світанні —
в святковості квітня —
одягла біле плаття чарівна черешня,
і бджола прилетіла, чаклунка тутешня,
прилетів цілий рій з золотого зеніту,
чаклував-ворожив
над цнотливістю цвіту...

О. С. КУТИРКІН.
Весна. 1970 р.
Ліногравюра

А у червні Альонка, красуня русява,
рвала ягоди й пісні полишила сяйво
про стеблинку, з якою спекотної днини
поділилась живою водою людина.

ДРУЖБА

Од горшка два вершка дубок,
а у всьому схожий на батька:
наче різьблений з жерсті листок,
весь шумкий, як зелене багаття.
Поселили його в степу,
де од спеки піски димляться,
а йому — бодай краплю скупу
та од сонця на мить сховаться.
Час настане — до неба він
здійме віт темнолисту стелю.
Ось тоді шаленій, суховій!
Позбиткуйся тоді, пустеле!
Та коли ще той буде дуб!
Він допоки — пагінчик в скруті.
Важко. Ось суховій подув,
чорний вихор над степом крутить.
Аж пшениця шумливо біжить —
деревце заступити собою...
Степовичці, колись їй жить
тут, за лісом, немов за стіною!..

ЗЕЛЕНЕ ПОЛУМ'Я

Зеленим полум'ям весна
обійняла сади.
Я чую перший сплеск весла
і перший зойк води.
Я знову п'ю берези сік
побіля Черемшан,
і сонця повен добрий вік,
і радості душа.
Сік пахне снігом й джерелом,
він пахне медом і зелом.

В лісах вродливиться весна,
в живім вогні сади...
Як сік березовий, з весла
стікає синь води...

Іван МАЛОХАТКІН

ОСЬ І ДОЩІ ВІДЗВЕНІЛИ

Ось і дощі відзвеніли,
Осінню дихає степ.
Ми ж встерегти не зуміли,
Як ластівки відлетіли
З наших
приземистих
верб.

Виберем світлі стежини
В батьківськім щедрім краю.
Полем змужніння полинем,
Праці поривом єдиним
Силу
розбудим свою.

Днів поминулих відраду
Кожен пригадує з нас.
Небо вигойдує зладу.
В світлім вогні листопаду
Чується
сонячний
час.

* * *

Я розумію слово мудреця.
Йому вогонь горнила до лиця.
Іскрилось і кувалось, наче сталь,—
Нетривкості не терпить простота.

Я розумію грай веселих птиць,
Де шепче лист
Біля ясних криниць,
Коли його розбудить вітровій
І він сріблить святій землі своїй.

Я розумію ворона, змію,
Політ весни у рідному краю.
В жаги пізнання безкінечна путь —
Я прагну все осмислить і збагнуть.

* * *

Болі притихли.
Майнула
Днів громовісна біда.
Тільки кудлатиться буйно
Біля шляхів лобода,
Грає вона перламутром,
Плеще під садом моїм,
Як і в добу многотрудну,
Як в сорок третім отім.
Тінню її накриваю.
Трави!
Чарівна трава!
І з далини напливають
Лунами в пам'ять слова:
— Наша земля зарясніла,
Йдуть сонцечолі дні...
— Нумо, солдатки, до діла
Будемо, як на війні...

* * *

Дім під черепицею,
Під віконцем груша.
Озеро в узорах
Ряски, комишу.
Тут мого дитинства
Синьокрила птиця
Піднялась під вітру
Срібнодзвонний шум.
Вітре ти мій, вітре!
Друже днів далеких.
Над глухими водами
Птицю не жбурляй.
Хай їй не померкне
Зірка в темний вечір,
Хай для неї дивом
Буде рідний край.
В отчий дім колись я
Повернувсь тривожно,
З тихим щемом в серці
Стану під гіллям.
І минуле буде
Крапать з гілки кожної,—
Дощ, неначе сльози
З небом пополам.

А. В. УЧАЄВ.
Мрії. 1973 р.
Полотно, темпера

А коли з віконця
Виплесне під ноги
Од електролампи
Сяйва сивий жмут,—
Я отямлюсь трішки
І збагну з тривогою:
Тут і мій розквітне
Невсипущий труд.
Тільки буде птиця
Скрикувати в душу,
Про шляхи незнанні
У моїй судьбі...
Тільки будуть снитись
Озеро і груша,
Очі Батьківщини,
Очі голубі.

Григорій БОРОВИКОВ

СТРИБОК

1

Орлан-білохвіст каменем упав з вершини осокора, сплеснув воду і в ту ж мить шугнув угору на розпластаних крилах; в пазурях у нього тріпотіла рибина, ряхтіла перламутром луски. Хижий птах безшумно сховався за деревами, і знову річний спокій поринув у дрімоту.

В блискучій, як скло, воді стояли на якорях баржі, землесос, плашкоути, катери, човни. Нерухомі, з погаслими димарями, з мовчазними двигунами, судна здавалися на віки вічні впаяними у важку воду.

На похилому заплавному березі, на пожованій гусеницями дернині завмерли бульдозери, втомлено опустивши на суглинок до блиску натерті ножі, заціпеніли підйомні крани, величаво зметнувши загнуздані стріли.

Скрізь розкидані великі чавунні півкільця, мотки дроту, шалівка, бетонні опори, залізні бочки, газові балони, металеві труби... Під навісами, нашвидкуруч збитими з неструганих дощок,— штабелі паперових мішків з цементом; біля сірої, заляпаної розчином бетономішалки — купи щебінки.

В благенькій тіні високих осокорів з опаленим спекою листям стали в ряд будиночки на колесах, розкинулися злинялі намети, марлеві запони. На шворках сохли трусики, ліфчики, сорочки й плаття всіляких кольорів, фасонів і розмірів. Трохи віддалік тьмяно сріблилася пересувна електростанція, від неї розбігалась по деревах павутина дротів. З крутої гриви встромилася в небо гостра, як піка, радіощогла.

Там, де за гайком буріли скошені луки, в каймі густої осоки і очерету сліпуче сяяли озера. Самотні, чавунно важкі дуби кидали на землю густі сині тіні. Через займище ножовою раною пройшла і загубилася в бузковому степу канава з жовтогарячим валом свіжої глини, до неї, по-гадючому звиваючись, тулилося чорне, безмежно довге плетиво зварених труб.

І над усією цією дивно притихлою місцевістю плавилося тьмяне, знекровлене палючим сонцем безхмарне небо. Здавалося, все живе не стерпіло спекоти і покинуло цей незатишний берег. Лише орлан-білохвіст терзав свою здобич на піщаному мисочку та біля будиночків розсипався у заростях оксамитового лопушиння табунець курей під ревнивою охороною ставного півня з налитим кров'ю гребенем на молодецькій голові, та ще худа коза, прив'язана мотузкою до старої автомобільної шини, обгризала гілки шелюги.

2

На трав'янистому пагорбі біля самої ріки сиділа під кущем черемхи молода жінка. Поміж двох цеглин бездимно горіло багаття, на цеглинах стояла каструля, в якій кипіла в цукровому сиропі вишня. Приваблені солодким запахом кружляли оси, трава дзвеніла від сюрчання коників, часом від ріки набігали слабі струмені паркого повітря, якусь хвилину кущі ворушилися, затим усе знову завмирало в гарячій млості й духоті.

Жінка, дружина водолаза, білозуба Зоя, знімала з варення шумовину і неквапом розповідала про своє життя фельдшерці Діні, тоненькій дівчині в ситцевому платті, яка сиділа на поваленому в річку дереві і дригала у воді ногами.

— Я в дівках недовго ходила,— говорила веселим голоском Зоя, облизуючи кінчиком язика рожеві губи.— У вісімнадцять заміж вискочила. В ремісничому на швачку вивчилась. Діло для нашої сестри, баби, підходяще. Чи в дощ, чи в мороз — над головою покрівля. А про труднощі що ж казати — всяка робота силу краде.— Вона помахала лопухом біля лиця.— У-ух! Вся розімліла, вся спеклась.— Скинувши кофточку, Зоя повісила її на гілку і, залишившись в самому ліфчику, дзвінко засміялася.— Я тоді не така була... стрункіша, жаливіша... Як ти. Мд-да... Стрівся мені хлопець, приглянувся. І от десятий рік кочую з ним, циганське життя веду. А міг же зустрітися інший, не такий потовкущий... Га? Міг? Скажи!

Дівчина стенула голими засмаглими плечима.

— Не знаю.

— Міг! — упевнено мовила Зоя.— А стрівся цей.

Дівчина заплющила голубі очі, затим відкрила їх, співчутливо спитала:

— Ви не знали, що в нього така робота? Він обманув?

Зоя закинула голову.

— Що ти! Знала... Він усе виклав, не криючись.

— І не вагаючись, пішли за нього?

— Хто ж вагається, коли любов,— осудливим баском відповіла Зоя і, помовчавши, продовжувала: — Між собою живемо ладно, у згоді, любить він мене.

Тепер вона говорила самовдоволеним тоном, і очі її світилися тихою радістю, повні губи ворушилися в лагідній усмішці.

— На весь загін, на двісті чоловік, лише два мужика з дружинами. У решти сім'ї дома. Бува до кого влітку дружинонька на місяць-другий навідається. Важко це, без жінок... І не можна винити, якщо чоловік стрибне в гречку. З мужиками це трапляється... Та й з бабами буває. Що ж удієш!..

Ці міркування бентежать Діну, вона слухає їх чомусь стидливо й поспішно питає Зою:

— І діти завжди з вами кочують?

— А як же! З грудного віку подорожують... Натерпілися всього.— Погляд круглих веселих очей Зої став ще ясніший, у них

М. О. КОКІН.
Ленін в Кашино. 1969 р.
Полотно, олія.

І. М. НОВОСЕЛЬЦЕВ.
На рідних просторах. 1973 р.
Полотно, олія.

В. Н. ТКАЧЕНКО.
Соняхи. 1969 р.
Полотно, олія.

мов би спалахнуло натхнення, а слова вона вимовляла повільно, статечно.— Будували ми нафтопровід за кордон, у Польщу, в Чехословаччину... Довелося в болотах жити. Сирість, тумани, дощі!.. А комарів, комарів!.. Загризали до одуріння. Діти тіло роздирають, щось попаде — гноянки...

Зоя махнула рукою, поморщилася.

— Тут теж комара вистачає,— сказала Діна.

— Хіба це комар! — зневажливо заперечила Зоя.— Тебе б на ті болота, покуштувала б, що таке комар.— У голосі Зої почулося щось схоже на тріумф і захоплення.

— А як же з навчанням дітей?

— Позаторік Петруша перший клас в сільській школі проходив, так на квартирі у чужих людей жив. Нині Надя почне вчитися. Обох у місті в інтернат влаштували. Перезимують у школі-інтернаті. А там буде видно, де жити випаде, тоді й про дітей вирішимо.

— І козу з собою повезете, і курей?

— Продавати доведеться худобину, а жаль... Миті вітаміни, жири, білки потрібні. Ну на новому місці заведу. А курей до весни з'їмо.

— Нд-да, життя! — замислено сказала Діна, потім стріпнула хлоп'ячою зачіскою і додала переконано: — А я могла б так жити, право-о!

— Медиків не возимо, на місці наймаємо. Так само персонал столовий...— Несподівано Зоя з пустотливим сміхом ляснула себе по товстих стегнах.— Виходьте заміж. У нас тут женихи не перевелися. Взяти хоч би начальника, Миколу Ванича. За тридцять йому, а й досі як палець.

— От не знала, думала одружений,— швидко відгукнулася Діна і зачервонілась, потім задрала вище колін плаття, сплигнула у воду, хлюпнула в обличчя.— Вода те-е-пла,— співуче мовила вона, виходячи на берег і опускаючи пелену.— Нікуди я не поїду. У нас місто невелике, та нічого, жити можна.

— Жити скрізь можна,— ствердила Зоя,— а заміж не скрізь вийдеш... Жила я в баб'ячому місті,— згадувала вона з журною посмішкою на соковитих губах,— там великі фабрики... прядильна, ткацька, швейна, трикотажна. І скрізь баби... молоді і літні, і всі незаміжні. Мужиків на фабриках раз-два, на пальцях... Один механік на весь цех — от і все.— Зоя зітхнула так глибоко і шумно, що важкі груди колихнулися, і вона притримала ліфчик долонею.— Розказувати про це гірко... підеш увечері в сад — самі дівчата гуляють. На танцмайданчику радіола сумне грає, і танцюють самі дівчата... Нудно! Літні баби по своїх гуртожитках сидять навколо пляшки, випивають і — «Тонкую рябину» або «В лесу прифронтовом». Найбільш ходові пісні були... Ось так і жили. А кожній же хотілося любити, сім'ю завести... Робітниці колективні листи в Москву писали, просили полк солдатів у місті поставити.

— Ну і як? — нетерпляче поцікавилася Діна.

— Солдатів не прислали.

Тепер тяжко зітхнула Діна, спитала:

— А як же там зараз?

— Не знаю, як виїхала — більше не бувала.

— Де ж ви зустріли свого Митю?

— В будинку відпочинку... заходився він улещувати мене, ну і покохали ми взаємно. Приглянувся він мені своєю шанобливістю до жіночої статі. Мені не щастило на хлопців... Коли в Москві жила, були знайомства, а тільки ненадовго. Відчалювали од мене хлопці, здавалась я їм грубою.— Вона розсміялася особливо добродушно і продовжувала розповідь довірливо, майже пошепки.— Все такі хлопці попадалися. Знайомилися на танцях — це найбільш підходяще місце для знайомства. Ну познайомишся, піде тебе провести, про красу балакає, про дружбу, а сам свою клешню тобі за пазуху запускає. Огрієш його по вивісці, по соплу — і кінець знайомству. А Митя не прудкий залицяльник був, але уважний, ввічливий.

Зоя помішала варення, глянула, як падають з ложки в каструлю рубінові краплі.

— Ось так і зробило моє життя поворот. Краще кочувати, ніж старою дівкою бути. І страшного тут немає нічого, звичайна річ... Раз я дружина, то й маю бути опорою чоловікові. Робота у нього важка, потрібен йому догляд.

— Усе це дуже цікаво,— відповіла Діна замислено.— Приємно, коли життя складається вдало. Що буде в мене — не знаю.

— Всяке буде, як у всіх,— пообіцяла Зоя, поглядаючи на небо.— Невже хмара, сонця-то не видать стало. І посвіжішало.— Вона мерзлякувато повела пітними плечима, зняла з гілки кофточку, наділа на себе.— Дощику б.

— Заливного! — мрійно сказала Діна і раптом скрикнула: — Ураган! — І побігла, виблискуючи голими п'ятками.

— Божевільне дівчисько! — любовно прошепотіла Зоя і зручніше всілася коло вогнища.

Зненацька налетів поривчастий вітер. З дерев посипалося скручене в трубочку листя, завихрився пісок, і миттю все потонуло в жовтій млі, важко стало щось розрізнити, як у глибокі сутінки. Вітер усе дужчав, до шуму дерев приєднався стугін хвиль.

Коли піщаний шквал налетів на Зою, вона відчула колючий біль на щоках, потім задихнулася, на мить осліпла. Очі запливли слізьми. Насилу розплющивши їх, Зоя схилилася над каструлею і з жахом побачила на варенні пісок, листя, травинки, пташине перо. Заходилася поспішно знімати ложкою сміття, а воно все сипалося й сипалося, і вона не встигала від нього позбавитися. Та ось вітер перекинув каструлю, розметав багаття, кинув жар на босі ноги Зої. Од гострого болю вона скрикнула, підскочила, потім упала на землю, ткнулася лицем у коліна і закричала.

Тим часом Діна прибігла у вагончик з написом «Медпункт», зачинила віконце і двері, стала збирати на підлозі папірці, склян-

ки, салфетки. Від гулу будиночок трясся і дрижав, у стінку стукало, шкреблось гіллям дерево. Крізь шум чутно було відчайдушні крики людей. Діна почепила через плече брезентову сумку з червоним хрестом, вискочила надвір і ступила у жовту млу.

3

Микола Каюков сидів, запершись у своїй виконробській конторці, в самих трусах переглядав папери. Працювалося в'яло, напали позіхи. Поклавши руки на стіл, він схилив на них голову і задрімав.

Отямився він од гуркоту і нічого не міг зрозуміти. В приміщенні було темно, ледве вгадувався квадрат віконця. Скло жалібно дзенькало під ударами піщинок і дрібних камінців. Надворі все потонуло у чорній хуртовині.

— Тільки цього й бракувало,— промимрив Каюков, запалив світло і швидко одягнувся. Незабаром він стояв на широко розставлених ногах, худий, сухорлявий, випружився, наче готувався до стрибка; тонке горбоносе лице скам'яніло, очі дивилися з-під густих, поруділих на сонці брів суворо... Та раптом усе тіло його розслабилося, обличчя стало спокійне, майже добродушне, не поспішаючи він натягнув на стрижену голову затасканий берет і неквапом вийшов з конторки.

Хвилина, коли Каюков відчув потребу зробити щось рішуче, минула, і тепер він, розуміючи своє безсилля, з цікавістю дивився на буйство стихії. Страху він не знав, а, навпаки, захоплювався силою природи. Про пилові бурі він чув і читав, а бачити випало вперше. Недавно дізнався з газети, що в тутешніх місцях, де часто дмуть сильні вітри, які іноді переходять в урагани, степи втрачають родючий шар грунту. Це почалося з тих пір, як розорали ковилову цілину, перевернули дерен. Стаття, написана вченим-грунтознавцем, називалася «Про чорні бурі». З цієї ж таки статті Каюков довідався, що оранку цілинного степу з легкими грунтами припинили і ріллю засівають багаторічними травами, «залужують»... Однак мине немало літ, перш ніж трава укорениться і захистить землю од видування вітрами.

А поки... Поки що Каюков захлинувся густим повітрям, на зубах захрустіло, різонуло очі. Приставивши до лоба долоні, хитаючись од вітру, він ступав повільно, і тіло його було легке, неначе втратило земне тяжіння.

Біля ріки юрмилися люди. При появі Каюкова вони закричали йому кожен своє, і він нічого не міг утямити. З ріки линули гудки. Каюков упізнав по гудку брандвахту, стару самохідну баржу, що виконувала допоміжні роботи, і гукнув у вухо найближчому робітнику, кивнувши вбік невидимого судна:

— Чого він скиглить?

— Якісь сигнали,— так само у вухо відповів Каюкову робітник.

Каюков і сам знав, що судно подає сигнали, але не міг збагнути які, бо звуки долітали, розірвані вітром. Він згадав, що в години

відпочинку на брандвахті залишався один тільки боцман, який постійно жив там зі своєю сім'єю, уявив його безпорадність і знову, як недавно у виконробській, відчув знайому напругу нервів і м'язів.

— Хто зі мною?

Вітер зім'яв його крик, і люди не почули раптом захриплого голосу. Тоді він схопив за руку моториста, показав на катер: «Заводь!»

Моторист покрутив головою: мовляв, безрозсудна витівка начальника, одначе поліз у катер, що гойдався на хвилях. Каюков зайшов по пояс у воду, перевалився через борт у суденце і рукою поманив людей. Коли набралося з десяток сміливців, мотор завив на великих обертах, катер злетів на гребінь хвилі, сковзнув у безодню, друга хвиля підхопила його, підняла й понесла.

Наскрізь промоклі люди видряпалися по штормтрапу на брандвахту і зрозуміли, що ураган зірвав судно з якоря і несе його на земснаряд. Боцман, круглий і важкий, як туго натоптаний лантух, гасав по палубі, розмахуючи короткими руками, горлав щось нерозбірливе, його вирячені очі від страху і злості побіліли, як у вареної риби. Каюков гукнув йому:

— Де команда?

— На березі!

— Розпоряджайтеся нами.— Каюков витер долонями мокре обличчя, натягнув глибше берет і схопився за багор.

— Якір! — кричав боцман, показуючи, що треба скинути за борт дволапий здоровенний якір, з'єднаний із залізним ланцюгом.

Каюков швиргонув багор, схопив товсту підвагу, засунув під ріг якоря; на поміч підскочило кілька чоловік з ломами, стали перекидати багатопудовий тягар. Якір посувався до борту, з трудом сповзав під напором людей, налитих злістю, нарешті сковзнув і щез у клекоті води, легко потяг товстий ланцюг.

Важко було сказати, утримує якір судно чи марно шкребе дно. Каюков кинувся до корми і крізь водяний пил побачив, як насувається землесосний снаряд. Не лише розумом збагнув він біду, але відчув її всім тілом, кожним м'язом і нервом, і, як це буває з людьми у хвилину небезпеки, він знову схопив багор і виставив його назустріч уже недалекій громаді земснаряда. В інший час будь-яка людина, дивлячись на Каюкова збоку, посміялась би з його наївності. Але зараз людям було не до сміху, і вони озброїлися баграми, дерев'яними брусками і дошками, наїжилися проти судна, яке безугаву гуділо і невмолимо напливало. Ще мить — і люди попадали від страшного поштовху... Потім пролунав тріск, стук, брязкіт.

Каюков підхопився і відскочив до борту, шукаючи безпечне місце. Повз нього пробіг боцман з білим обличчям і перекошеним ротом, він щось кричав, але крику не було чути.

...Зненацька все заясніло, буцімто висвітилося невидимими потужними прожекторами. Каюков поліз по трапу на капітанський місток і вмить окинув поглядом широку і дику картину. Над луго-

Р. А. БАТАРШИН.
Будівники каналу. 1973 р.
Туш, перо

Ю. М. КОРНІН.
Плоти на Волзі. 1970 р.
Ліногравюра

вим берегом було ясно, а правий, охоплений чорною хмарою, виднів невиразно.

Ріка клекотіла, кипіла білою піною, громадилася валами, які ставали на диби, ударялися й осідали, щоб знову стати дибки. На хвилях гойдалися судна, вони зачерпували бортами воду і, здавалося, чудом трималися на плаву.

Майже всі судна були не на своїх місцях. Каюков не міг зрозуміти: чи їх зірвало, чи, може, капітани відвели подалі від небезпечного в бурю берега.

— Рука! — Боцман показав Каюкову на його скривавлену руку, стягнув із себе майку, розірвав на шматки.

Каюков покірно дав забинтувати руку і підняв її вгору, щоб зупинити кров. Він не пам'ятав, коли поранив руку, і не відчував болю. Лише тепер, після перев'язки дослухався, як у рані гарячими поштовхами пульсує кров.

4

Буря, або по тутешньому шураган, що налетіла зненацька і люто, через півгодини згасла, розбившись об гористий берег, який круто височів за двокілометровою смугою води. Знову стало жарко і душно, знову все завмерло у дрімотному спокої. Лише ріка не могла втихомиритися, зі стогоном і шипінням здіймала високі хвилі, лунко й тяжко била в береги, обвалювала у воду піщані брили.

Осокоровий гай, наче пізньої осені, втратив листя, сніжно біліло свіжими ранами надломлене й поникле гілля. Під тягарем піску і чорної пилюги прогнулися намети, на ганочках будинків бугрились кучугури. Люди роздягалися догола, витрушували з одягу колючу пилюку, чортихалися і проклинали степовий край.

У медпункті Зоя говорила Діні, спостерігаючи, як та забинтовує їй спечену ногу:

— Нога заживе, про неї не сумую. А вишні три кіла, цукру три кіла... Легко сказати! Все згибло. Знов доведеться дибати в місто на базар, за два кілометри по жарі, з такою-от ногою... А!..— Голос у Зої жалісливий, злий.— А де ж метеослужба була? Мусила вона передбачити!.. Дармоїди!..

— З такою ногою вам багато ходити не можна,— категорично, як це вміють говорити лікарі і прокурори, сказала Діна.— Проживете без варення.

— Е ні! — не менш категорично заперечила Зоя.— Миті потрібні вітаміни.

— Тоді я не відповідаю за лікування,— поважно сказала Діна, і верхня губа у неї закопилилася, на обличчі проступила образа.

— А що тут лікувати! Помастила, забинтувала — і все!

Перев'язка закінчена, але Зоя затримується.

— Натворив цей ваш шураган. Якірні ланцюги в руку товщиною, як прілі нитки, лопнули. О-от!.. Зараз авралять, судна хочуть на свої місця поставити, та де там!..

— Усю ніч ріка дурітиме, хіба що на ранок заспокоїться,— з виглядом знавця мовила Діна.

Зоя неуважно дивилась у віконце, говорила в журливій задумі.

— Митя теж на авралі, повернеться змучений, промоклий. Піду приготую йому щось гаряченьке.

Обережно спробувавши ступити хворою ногою, вона сперлася на палку.

— Нічого, шкандибати можна, а завтра затанцюю.

Біля дверей Зоя зупинилася, озираючись.

— Миколі Ваничу Каюкову неприємності. Збитки в господарстві, простій у роботі... Скажуть: куди дивився, не завбачив, проморгав. Раз начальник — за все відповідай. Адже так?..

— Так,— машинально відгукнулася Діна, міркуючи про те, як багато треба зробити їй у своєму господарстві, щоб і слідів шурагана не лишилося. І слова Зої про Каюкова викликали неприємне почуття образи. Коли люди полізли на катер, Діна також кинулася туди зі своєю медичною сумкою, але Каюков сердито гаркнув на неї: «Куди?»... Це було не запитання, а наказ лишитися на березі. І вона зосталася, але простити цього Каюкову не могла. «Гадає, що з мене ніякої користі».

Скінчивши медичне училище, Діна недовго попрацювала в лікарні, а потім її послали сюди, до будівельників, які укладали на дно ріки газопровід. У газетах писали, що по цьому найдовшому у світі газопроводу подаватиметься з далекого півдня газ у Москву та інші міста. Діна пишалася, що потрапила на таку важливу будову і все ждала випадку відзначитися. Одначе випадок забарився, народ тут був здоровий, і до неї рідко хто звертався та й то з дрібницями. Сьогодні, здавалося їй, вона, як ніколи і як ніхто інший, могла знадобитися там, де люди наражаються на небезпеку, але Каюков...

Діні було шкода себе, їй хотілося довести свої міркування до якогось логічного кінця, щоб визріло в ній почуття неприязні до Каюкова і бодай трішки потішило її самолюбство. Однак вона весь час ловила себе на тім, що їй шкода і Каюкова. Чим скінчиться для нього вся ця історія?

Невеселі думки Діни обірвав сам Каюков. Рвучко відчинивши двері, він ступив у приймальню з витягнутою вперед рукою, замотаною скривавленою ганчіркою.

— Що з вами? — скрикнула Діна тремтячим голосом і підхопила його під здорову руку.— Сідайте.

Її очі зустрілися з упертим каюковським поглядом. У гарячому сяйві його карих очей вона вловила печаль і затятість. Каюков сперся спиною на стілець і сказав байдужим тоном:

— Зробіть що слід.

Вона розмотала ганчірку з його руки і мало не скрикнула. Тильна частина лівої долоні була розірвана, з рани сочилася кров, капала на підлогу. Ногою підсунула білий емальований таз, і краплі крові весело зашльопали по дзвінкій посудині.

— Ух який дощик! — з гіркою посмішкою сказав Каюков.

— Багато крові втратили? — з тривогою і професіональною серйозністю спитала Діна.

— Все, що в ганчірці.

Вимивши руки й обтерши їх спиртом, Діна оглянула рану, відчуваючи на собі уважний погляд Каюкова.

— Шви треба накласти... не менше двох,— зробила вона висновок уголос.

— Ну так і шийте! — роздратовано відповів Каюков, морщачись від болю.

Якусь мить Діна розгублено дивилася на його обличчя і бачила лише патьоки бруду й поту на щоках та чорні цятинки неголеного підборіддя. Затим вона прошепотіла:

— Я не вмію...

— Яка ж ви фельдшериця!

— Ну не доводилося,— винувато відповіла вона і вся спалахнула в збентеженні,— лікарю допомагала, а сама... сама ні разу.

— Робіть!

Скоряючись його голосу і незбагненній силі, яка вчувалася в ньому, Діна заходилась обробляти рану. Поки вона робила обезболюючі уколи, обрізала клоччя шкіри й обмивала оголене м'ясо спиртом, Каюков стежив за її тоненькими пальцями.

— Відверніться! — зажадала Діна, і брови її зсунулися до перенісся, настовбурчившись короткими русими волосинками.

— Хочу дивитися,— вперто відповів Каюков.— Цікаво, як усе це робиться, ніколи не бачив.

А коли вона протикала шкіру товстою голкою і протягувала нитку, він, аби не стогнати від болю, вчепився здоровою рукою за стілець. Потім сказав, розглядаючи вузли нитки, що стягла краї шкіри, які Діна змазувала йодом:

— Так зашивають мішки з борошном... А для чого ще укол?

— Проти стовбняка.

Оглянувши забинтовану руку на білій перев'язі через шию, Каюков підвівся, але Діна, злегка торкнувшись до плеча, посадовила його.

— Хвилин через сорок необхідно зробити другий укол.

Він скорився, з доброю усмішкою похвалив Діну:

— Зробили ж, а боялися... В рану кров дужче стукає.

— Пульсація порушена... А ви з'їздили б у місто до лікаря.

— Не вірите в себе? Треба вірити. Якщо, звісно, медицина ваше справжнє покликання.

— Хто знає,— неуважно відповіла Діна і тихо повторила: — Хто знає...

Помовчали, роздивляючись одне одного вперше так близько і так пильно. Діна видалася Каюкову ще майже дитиною: тоненька, з довгою шиєю, стрижена, як хлопець, з маленькими рожевими вухами, з вузькими гнучкими кистями рук, вона скидалася на підлітка, наділеного дівочою легкістю в рухах тіла, форми якого

скрадав білий халат. А ще помітив він в її очах зосередженість на чомусь внутрішньому, своєму, що, як правило, притаманне людям, обізнаним у житті.

— Скільки вам літ? — раптом спитав він.

— Двадцять.

— Я думав менше.

Його запитання здалося їй пустою цікавістю, і це скривдило її. Говорити не хочеться, а сидіти мовчки ніяково, і вона запитує вже не вперше:

— Чим поранили?

— Мабуть, багром. Багор зламався в руках.

Говорить Каюков весело, як про забавну пригоду, і це дивує Діну. Втім, дивує її в ньому багато що: скажімо, те, що він живе в наметі, хоча міг би оселитися в будиночку або найняти житло у місті і їздити на казенній машині, дивує й те, що ніколи не бачила його розгніваним, завжди з усіма він стриманий і ввічливий.

— Чи не пора колоти? — спитав Каюков.— Мене люди ждуть.

— Невже не можна облишити діла? Вам необхідно спочити.— Діна прагне говорити поважно, а виходить якось неприродно, вона відчуває це сама і, готуючи шприц, додає ще більш повчальним тоном: — Подумайте про себе, про особисте життя. Доки не пізно ще, подумайте...

— А як ви розумієте особисте життя? — серйозно, в тон їй, спитав Каюков.

— Це коли, окрім роботи, крім спільного діла, щось лишається для себе.

— Розумію: життя, розділене перегородками.

Роблячи укол, Діна нахилилася близько до його плеча, і він побачив запудрені веснянки на її носі, і це чомусь до глибини душі зворушило його.

— Дитя,— вголос подумав він.

— Що ви сказали? — швидко спитала Діна.

— Так, дурниці.— Він злегка почервонів і, подолавши збентеження, сказав давно продумане: — Все, що я роблю, все, що зі мною буває,— це і є моє особисте життя... Моя робота, успіхи й невдачі, хвороби, думки, гіркота і радість... От і рана... Все це — моє особисте життя...

— Ні! — вперто заперечила Діна.— Є особисте, не зв'язане ні з ким і ні з чим, тільки моє... і до нього немає діла нікому.

— Не знаю. Мені це незнайоме. І незрозуміле,— спокійно вимовив Каюков, підводячись і зручніше укладаючи на перев'язі хвору руку.

Діна знизала худенькими плечима, а Каюков, уже прямуючи до дверей, сказав:

— Може, ви і маєте рацію. Дружина під боком, розваги, зручності, кар'єра, забезпечене існування — це і є особисте життя. Що ж, кому що...

Він насмішкувато блиснув зубами і вийшов.

5

За заведеним Каюковим порядком робочий день ділився на дві частини: від світанку до одинадцятої години і з четвертої дня до восьмої вечора. У спеку всі спочивали, бо робота в нестерпну жару виснажувала й приносила мало користі.

І нині, незважаючи на ураганний шквал, о четвертій годині все заворушилося. Вся машинна техніка, яка, здавалось, була кинута владною і нерозумною рукою де попало, ожила. З ревом і брязкотом поповзли бульдозери, пересуваючи гори землі, закружляли, згинаючись, хоботи екскаваторів, підхоплювали з-під бульдозерів землю і сипали її в самоскиди. Гігантським кротом угризався в лужок канавокопач, з-під його сталевих пазурів жовтим струменем летів на траву пісок. Спалахували сліпучі огні зварки біля чорних широких труб. Дзвенів метал у ремонтній майстерні на узліссі... На річці, все ще неспокійній, але вже не такій страшній, перемовлялися гудками, займаючи свої місця, судна. Скреготів землесос, подрібнював могутньою фрезою донний грунт, змішував з водою і по зігнутому на понтонах трубопроводу випльовував у побережну яругу.

Кожна машина давала свій, лише їй притаманний звук, а всі звуки народжували то суцільний, то різноголосий шум праці. І ця праця вирувала, об'єднувала понад двісті людей, які зібралися сюди з різних місць. Годину тому люди пережили страх. Не за себе — за спільне діло. Не тільки боротьба за існування, не лише заробіток звабили людей сюди на невигідне життя, а щось більш осмислене, більш високе, що несли ці люди в собі і не знали, як воно називається, чи свідомістю, чи почуттям, а може, сплавом того й іншого.

Люди різні. Одні полюбляють тиху кабінетну роботу і за інших обставин не спроможні зосередитися, вони вважають за краще мати над головою покрівлю, і їм невідома ночівля просто неба, коли на сонне обличчя падає холодна, як талий сніг, роса. Та є люди, які сумують за небезпечним клекотом безмежного океану, за непролазною тайгою, де слабонервних заїдає гнус до божевілля, за льодовиковими піднебесними кругами, що згубили немало сміливців через один лише непевний крок...

Хто скаже, звідки це в людині? Що це? Атавізм, голос далеких предків-кочівників? Чи набуте з книжок, з життєвого досвіду інших?

Микола Каюков у дитинстві любив читати про подорожі. Пржевальський, Нансен, Потаніни були його улюбленими героями. Рано пристрастився він до природи, багато часу віддавав рибалці, походам у ліс і в поле. Але тоді він не мріяв про професію мандрівника, просто його вабила природа, її краса і таємниці.

В місті йому бракувало простору, погляд упирався в кам'яні стіни, і повітря було не те, що в полі або в лісі. Міські люди не люблять дивитися на небо: чи то ніколи, чи не цікаво, а Каюков

міг годинами лежати в житі, на луках і вдивлятися в небо. Які чудесні картини були в небі, які трепетні почуття народжували вони в дитячій душі! Вже юнаком, на вимогу батька, він пішов учитися на інженера-гідротехніка, уявляючи собі, що йому доведеться змінювати природу, пристосовуючи її до потреб людини.

Вибір професії виявився вдалим. Каюков став водночас і мандрівником, бо його робота вимагала частих переїздів.

Вийшовши з медпункту, Каюков завернув у їдальню, нашвидку пообідав, заглянув у кабінет, підписав найбільш невідкладні папери, віддав розпорядження бригадирам і пішов у степ.

Робота була в розпалі. Біля зварених у трьохсотметрові секції труб поралися ізолювальники, обмазували метал бітумом, щільно обгортали особливою стрічкою, потім знову обмазували. Все робили машини, люди лише торкалися важелів і кнопок, змушуючи механізми крутитися або зупинятись.

Одна секція була вже ізольована, і робітники обкладали її дошками, обв'язували дошки дротом. Ця робота велась вручну.

Каюков постояв недовго, подивився, сказав людям підбадьорливо: «Двигай, хлопці!» — і сам здивувався цим словам. Звичайно, можна було сказати щось вагоміше, придумати, але він бачив, що робота посувається, чіплятися до дрібниць він не любив, а не сказати нічого було б непристойно. От і вилетіли ці ходові слова.

На довгому кривому озері стояв землесосний снаряд, такий самий, як на річці, тільки менший, гнав з річкового дна пульпу на озеро. За проектом газопровід перетинав озеро. Там, де лежати трубам, намивалася земляна перемичка, в якій потім мали вирити канаву, укласти труби і знов засипати землею.

Машиніст земснаряда стояв на містку, спершись грудьми на огорожу, смоктав цигарку і мружив косуваті азіатські очі. На привітання Каюкова скинув з голови солом'яного капелюха і знову натягнув по самі брови. Снаряд працював, пульпа лилася з труби, і в тім місці, куди вона падала, вода стікала, залишаючи гору піску.

Викуривши з машиністом цигарку, Каюков пішов далі. Він не задав машиністу жодного запитання, бо бачив, що тут усе іде як слід. Тільки й поговорили вони трохи про шураган.

Від луків бігла в степ траншея. Це була дільниця іншого виконроба. Каюкову кортіло довідатися, чи ладиться робота у сусіда. За кілька кілометрів звідси будувалась компресорна станція, до якої вже готова була вся траса з півдня.

Він дивився, як трубоукладач опускав зварені в секцію й покриті ізоляцією труби на піщане дно траншеї. За цим його й застав, під'їхавши на мотоциклі, бригадир, смаглий до чорноти, з голови до ніг запудрений пилякою. Вони були трохи знайомі, і Каюков одразу заходився розпитувати про справи на дільниці.

— До компресорної зроблено продувку й опресовку труб,— повідомив бригадир.— Хіба не знаєте?

— До мене ще не дійшло.
— Газ можна подавати, але...
— Але... не пускає Волга? — Каюков усміхнувся, присів на сідло мотоцикла, попробував амортизацію.— Волга не скоро пустить.
— А ось ми достроково здамо дільницю.— Вилицювате обличчя бригадира заясніло усмішкою.— Шумок уже починається.
— Де шумок, який?
— Що газет не читаєте?
— Аа-а...— Каюков махнув рукою, поморщився так, що шкіра на носі зібралася в гармошку.
— Не акайте! Начальство тисне... начальству кортить рапортувати достроково...
Каюков підкидав запитання бригадирові, і той охоче засипав «дивакуватого» виконроба новинами. Більшість цих новин Каюков знав, але вдавав із себе незнайку і з безлічі бригадирових повідомлень затямив дещо й справді нове. Найголовніше — дострокове закінчення будівництва. «Отже, скоро й на мене почнуть тиснути»,— подумав він, прощаючись з бригадиром.

6

Днів через три після шурагана випав теплий щедрий дощ, одмив і напоїв землю. Повеселішав осокоровий гай, на бурих луках зазеленіли плями: почала відростати від коріння трава.
Повеселішали і люди, неначе разом з дощем на них пролилася нова сила. Але всі знали: передишка ненадовго, спека повернеться, тим-то кожен подовжував робочий день.
На світанні, як тільки в сірому вологому повітрі ледь помітно окреслювалися дерева і будиночки, а над займищем висів густий туман і від ріки віяло холодною сиростю, тиша вибухала лютим ревом моторів, брязкотом і скреготом металу. Звуки лунко летіли над річкою, сягали міста, де ще не починався навіть базар. Жителі, перевертаючись у постелях, дивувалися: «Трубоукладчики не сплять, поспішають... Кажуть, що й нам газ підведуть».
Перш ніж люди встигали умитися й поснідати, Каюков заходив у їдальню, наливав у похідний казанок кип'ятку, клав зелений пресований чай і просив куховарку поставити на вогонь, а сам прямував до річки покупатися, затим повертався на кухню, наливав у гарячий чай молока, сипав тертий мускатний горіх.
Іноді чув, як хтось, заглянувши в їдальню, тихо казав:
— Він уже п'є свій калмицький чай... І коли він спить!
Подібні слова, вимовлені з неприхованою заздрістю, були йому приємні, одначе він удавав, що нічого не чує. Коли їдальня наповнювалася людьми, він широким змахом піднімав руку і довго дивився на годинник. Люди робили те ж саме і квапили подавальщиць зі сніданком.
Не все було відновлено в пошарпаному бурею господарстві, робота відставала від планових строків. З управління сипалися ви-

моги і погрози. Не раз перевіряв він усі розрахунки, сподівався відшукати приховані, невидимі сили, які могли б враз усе змінити на краще, і не знаходив.

Людей він жалів і не хотів збільшувати робочий день або скасовувати недільний відпочинок. Часом доводилося чути скарги на втому. Тоді Каюков голосно, щоб усі чули, відповідав:

— Лежень і той стомлюється від лежання. А ми працюємо.

Надодаток розповість баєчку, на зразок такої:

— Прийшов на молочну ферму хлопець найматися на роботу. Йому нахвалюють: «Діла тут — не бий лежачого. Нагодувати худобу та вигребти гній. Заробіток підходящий. А молока, сметани — їж, пий од пуза». Вислухав хлопець і каже: «Е, сметана!.. Її ще вмочати треба...» І не найнявся.

Пізніми вечорами, коли шум будови поступово завмирав і все потопало в темряві, любив Каюков розпалити багаття і посидіти біля нього, попиваючи міцний гіркий чай. У багряних відблисках вогню терлася об берег спокійна вода, безшумно пролітали сови, іноді біля гірського берега пропливав пароплав, сяяв вогнями.

Навколо багаття збиралися молоді робітники, всідалися, припалювали цигарки від тліючих лозин. Приходив, важко ступаючи короткими ногами, водолаз Митя з собакою, який цілий день дрімав у фанерній халабуді.

З водолаза і його собаки глузували, а він посміювався і лагідно говорив хриплуватим голосом:

— Нічого ви не розумієте, здичавіли, чорти ликові!

— Знаємо: собака — друг людини, він раніше людини в космосі побував, йому пам'ятники ставлять. А тобі-то він навіщо?

— Для душі,— Митя ніжно гладив собаку, висмикував із шерсті колючки, багатозначно повчав: — Для душі! Це кумекати треба!..

Але його майже ніхто не розумів, а коли він заводив собаку в річку і тер його милом або вчив приносити кинуту палку, стрибати через перекладину і повзати, багато хто лише розводив руками: «Сили підводному дияволу нікуди дівати».

Вечори коло вогнища зв'язували людей особливою близькістю, тут кожен був відкритий, виказував свою натуру відвертіше, ніж на роботі.

Якось сиділи в їдальні, смакували з консервних банок пиво, лущили в'ялену рибу, посипаючи землю лускою. Розмова точилася про все і ні про що — жвава, весела.

Допиваючи другу кружку, Каюков сказав водолазу Миті:

— Тобі б козячим молоком розбавити пиво. Кажуть, дуже корисно.

Жарт підхопили:

— А де Зоя? Вона б йому в пиво вітамінів підкинула.

— Митю, скажи жінці, хай тебе козі під вим'я покладе, бо доєне молоко втрачає цінність.

Водолаз, розчервонілий від пива, сам посміювався і незлобиво цідив, злегка розкриваючи рум'яні губи:

— Моя Зоя сто сот варта. Прийду з роботи, вона мене, як дитину, гарячою водою вимиє, манірку московської піднесе, нагодує і спати вкладе. А як нагодує!.. М-м!.. Щодо їжі Зоя — чудодій.

— Чудодійка!

Водолаз озирнувся, пошукав того, хто поправив його, і твердо вимовив:

— Так, чудодій! А ви, охламони, що їсте? Столовський стандарт, по госту харчуєтесь!..— Митя зловтішно зареготав.— І сон у вас самотній, байбачий.

— Облиш, Митю, не дратуй: це заборонений удар.

Митя посерйознішав.

— Винуват: не подумав, що ятрю.

Глухо постукував качок на пивній бочці, шипіла, осідаючи, піна, струміли вгору димки від цигарок.

Підійшов радист, передав Каюкову папірець. Радіограма повідомляла, що на будову незабаром приїде заступник начальника управління, якому підлягав загін Каюкова.

7

Зоя з'їздила в місто, купила вишні і зварила варення. На збереження відвезли з Діною до її батьків. Коли вона побачила будинок з верандою, фруктовий сад, на очах проступили сльози.

— Все життя мрію про таку хату з садом. Усе своє, спокій і краса.

— Можете купити, недалечко від нас продається.

Зоя сходила на оглядини. Будиночок сподобався,— якраз на їх сім'ю. На кам'яному фундаменті, не те, щоб старий, але вже обжитий. І сад родить на повну силу. І ціна нестрашна.

Вночі Зоя повела розмову з чоловіком.

— Митю, послухай!

— Ну?

— Нащо ти себе пересилюєш?

— Говори ясніше.

— Навіщо зайві рази під воду спускаєшся?

— Діло вимагає.

— Існує норма перебування під водою.

— Мало що норма. Тут не завод, тут годин ніхто не дотримується.

— Одна річ на суші, інша — під водою. І не за своє діло хапаєшся, вантажити помагаєш, і ще там...

— Кажу тобі, тут не завод. Там завод заводу прийде на поміч, влада... а тут ми мусимо надіятись на себе. Поки допомога зі сторони прибуде, можна й не встигнути.

— Розумію, Митю, та боюся за тебе. Щось трапиться з тобою, а у нас діти.

— Держава не покине... Та й нічого страшного не може статися.

— А все ж, Митю...

В наметі темно, лише злегка біліє затягнуте марлею віконце. Чути, як хлюпає вода коло берега та тоненько дзвенять комарі.

Зоя пригортається до Миті, шепоче:

— Жалко мені тебе.

— Чого це?

Зоя помовчала, потім сказала ще тихіше:

— Будинок із садом продається в місті. От би купити!

— А що з ним робити, з будинком?

— Жити...

Митя засопів, збираючись щось сказати, але Зоя випередила:

— Зажди, послухай!.. Ну що ми тиняємося, а тепер і дітей від себе одірвали, наче кинули. І немає у нас ніде житла, як у птахів перелітних. Пора осідати, Митю! І я б у швейну майстерню поступила, і діти були б доглянуті.

Розмова була несподівана для Миті, і він не знайшов, що сказати. А в наступні дні Зоя знов насіла на нього. Якось після сніданку накупила вона в лавці солодощів і побігла в табір школи-інтернату, кілометрів за три, повернулася до обіду збуджена, розказувала Миті:

— Табір нічого. Та хіба так нагодують, як дома у батька-матері! Схудли наші дітки. Ні, як знаєш, а по-моєму, треба нам купувати хату. Своє молоко, свої ягоди, яблука... Діти ростуть, їм багато треба.

Не розумів водолаз, що сталося з його дружиною, чому раптом закортіло їй кинути якір. Сам Дмитро Ляхов до всього ставився практично. Є у нього гарна професія, і ніякої іншої він не хоче знати. Мине десяток літ, вийде він на пенсію, тоді й можна оселитися.

Все це він сказав Зої, на що у неї знайшлися нові аргументи:

— От і треба підготуватися до пенсії. І я працювала б, і пенсію б собі заробила. Про старість-то свою мусимо змолоду турбуватися.

— А як же з моєю роботою?

— Тут роботи на два роки, а далі який сенс загадувати. Може, ще десь поблизу станеш у пригоді. Волга завжди потребує водолазів. А тепер вечорами приходив би додому, спочивав не в цьому холостяцькому шумі-гамі... І діти біля нас...— Зоя шморгнула носом, пустила сльозу.— Скіль годочків я поневірялася, все терпіла, а більше не можу.

— Не витримала? — спитав Митя.

Вона не відповіла, лише мовчки витерла сльози.

8

Отримавши радіограму про приїзд заступника начальника управління Лушникова, Каюков роздумував: їхати йому чи не їхати зустрічати? Лушников працював в управлінні недавно, і Каюков

не знав ні його характеру, ні звичок, ні принципів у ставленні до підлеглих. Якось, правда, чув, начебто Лушников полюбляє напускати туману, але наскільки це вірно, Каюков не мав можливості переконатися. Якщо не зустріти Лушникова, він може розцінити це як неповагу; для того, певно, й подано радіограму. Якщо зустріти, може сказати: навіщо діло кинув у такий гарячий час. Не ясно було, де думає зупинитися Лушников: у міському готелі чи на будові. Знати б, що в місті, то й менше клопоту Каюкову. А коли на будові? Тоді доведеться когось потіснити в похідному будиночку або влаштувати житло на брандвахті. Все це — зайвий клопіт, якого Каюков не любив.

Зустрічати Лушникова Каюков поїхав на мотоциклі. Ждучи теплохід, він прочитав свіжі газети, з'їв у пристанському буфеті яєшню, випив чаю, потім сів на лавку в тіні тополі. Давно не дивився він на Волгу з такою безтурботністю, як зараз. Як гарно, мабуть, пропливти славною рікою од витоку до гирла. Колись він зробить це, як он ті туристи, що висипали з теплохода на зеленому острові з золотистою смужкою піску. В прохожого чоловіка у формі річковика Каюков спитав:

— Що за теплохід стоїть біля острова?

— «Циолковский».

— Звідки?

— З Петрозаводська.

Каюков із заздрістю дивився на острів, на якому рухалися постаті людей. Можна було розгледіти, що люди напіводягнені, в купальних костюмах. Знав Каюков, що біля цього острова зупиняються туристи, аби відпочити, повалятися на траві, покупатися, повештатись на луках.

Так, він заздрив мандрівникам. Пропливати Онезьким озером, каналами, Волгою... А у нього ніколи не буває відпустки влітку. І цього року раніше лютого діло не відпустить...

На фарватері завиднів трипалубний теплохід і, не причалюючи до пристані, повернув до острова.

Позаду Каюкова стояли чоловік і жінка, дивилися вслід теплоходу.

— Чому ж він не причалив? — спитала жінка.

— І цей з туристами. На острові дотемна гулятимуть, а потім далі,— з виглядом знавця відповів чоловік.

Усе, про що говорив він, було відомо Каюкову, і розмова за спиною не цікавила його, заважала думати. Він підвівся і пішов берегом глянути, як хлоп'ята тягають вудками чехоню, затим довідався, коли прибуде «Петр Чайковский».

9

Каюков, дивлячись, як хлинули з теплохода на пристань пасажири, пильнував, аби не пропустити Лушникова. Він пізнав його зразу. В літньому капелюсі з морської трави, у світло-сірому ко-

А. В. УЧАЄВ
Сліди війни. 1971 р.
Полотно, олія.

В. О. ФОМИЧОВ.
Волга біля Саратова. 1970 р.
Полотно, олія.

Р. А. БАТАРШИН.
На побивці 1968—1969 рр.
Полотно, олія.

стюмі, Лушников спускався трапом після всіх, не поспішаючи. На повному рожевому обличчі залягла втома. Круглими картечинами свинцевих очей він нишпорив по пристані, буцімто когось шукав. На зігнутій руці ніс плащ, за ним носій волік на плечах чемодан.

Коли Каюков підійшов до Лушникова і привітався, той здивовано глянув на нього, потім раптом заусміхався, блиснув білосніжними зубами:

— Замислився я, не одразу впізнав вас. А тепер згадав, на нараді в управлінні зустрічалися.

Рука у Лушникова була суха, тепла і квола.

— Ви на чім?

— На мотоциклі. Легковика в мене немає.

— А таксі тут водиться?

— Дві штуки,— сказав носій.— Зайняти чергу?..

— Ви в готель чи на будову?

— В готель... райкомівський... я телефонував.

Їзди до райкому було менше трьох хвилин. Каюков відстав від «Волги», яка здіймала попереду куряву, а коли догнав її, вона вже стояла біля кам'яної будівлі, Лушникова в машині не було. Шофер таксі виставив на землю чемодан і поїхав.

Каюков зліз з мотоцикла, вештався туди-сюди, чекаючи Лушникова. Ждати довелося не менше півгодини.

Лушников збіг з ганку, скрушно розвів руками.

— Я змусив вас ждати? З першим секретарем познайомився, доведеться ще до нього звертатися... А зараз треба влаштуватися.

Нерішуче взяв чемодан і поніс, зігнувшись набік.

«Не звик сам носити»,— подумав Каюков і взявся за важкий чемодан. Так удвох і донесли його до дерев'яного будиночка в глибині райкомівського подвір'я. Там їх зустріла жінка і, вклоняючись, запросила в кімнати.

Кімнат було три, у двох стояло по два широких ліжка, а в третій, найбільшій,— довгий стіл, багато стільців, радіоприймач і телевізор. На кухні були шафа з посудом, ваза з цукром, пачки печива.

— Чаю захочете — ось чайники для окропу і для заварки,— сказала жінка, скінчивши ознайомлення з готелем.— Водопровід у кутку, плита газова. Я прийду вранці приберу.

Каюков і Лушников залишилися вдвох, сіли у великій кімнаті.

— Може, відпочити хочете? — спитав Каюков.

— Не завадить... Ось речі розкладу, відпочину, а завтра за діла. Заждіть, одне запитання.— Лушников помовчав і, випнувши губи, почухав мізинцем гладенько причесану рудувату голову.— Чому не написали доповідну про аварії з суднами?

— Навіщо доповідну? Все відремонтували, надолужуємо й прогаяний час.

— Ні, ви все-таки напишіть документ, я з собою візьму... На багато вибилися з графіка?

— На два тижні.

— Ого!

— Не тільки через аварію. Матеріали з запізненням надходять, а цемент не тієї марки завезли, довелося забракувати.

— Ну про це ми детальніше на місці. Завтра пришліть за мною катер, а зараз я не затримую.— Лушников простягнув руку.— Треба готуватися до дострокової здачі. Будівництво газопровода випереджає строки, то невже ми з переходом через Волгу відстанемо?

Каюков щосили стиснув руку Лушникова і випустив.

10

Брижі на річці гралися сонцем, вони спалахували іскрами, гасли і знов засвічувались на воді, і було в цій грі світла живе, трепетне тепло.

Це світло зігрівало душу Каюкова, пробуджувало невиразні бажання й туманні надії, викликало приплив свіжих сил. Він сидів на плашкоуті, слухаючи, як хлюпає вода, дивився на другий берег, крутий, з кам'янистим осипом, з вузькими ущелинами, густо зарослий лісом. На похилій вершині ліс був рідкий, розсічений прямою просікою. По просіці укладені в землю труби. Будівельники тягнуть підземний газопровід десь уже за добру сотню кілометрів звідси. З боку степу труби теж у землі, а ріка і займище поставили перепону, через яку повинні здійснити стрибок будівельники каюковського загону. «До зими середньо-азіатський газ горітиме у московських квартирах, якщо не підведе Каюков». Так говорили в управлінні будівництва.

«Найлегше все звалити на Каюкова»,— роздратовано подумав він.

Учора, коли він повернувся на будову, йому доповіли неприємну новину. Землесос, копаючи траншею на дні ріки, «спіткнувся» об підводну скелю. Цілий день водолази один за одним спускалися на дно, щоб визначити, які підривні роботи належить виконати.

Зараз Каюков ждав нових відомостей. З дна піднімали Ляхова. Коли він, підтримуваний товаришами, ступив свинцевими підошвами на плашкоут і коли з нього зняли шолом, Каюков питав його мовчазним поглядом.

— Шістсот метрів скельної породи доведеться висаджувати в повітря: фреза земснаряда не бере скелі, сковзає по каменю.

«Ось тобі й достроковий пуск»,— зі злістю подумав Каюков про Лушникова, який обіцяв бути ще зранку, а не видно й досі. Пішло вже на дванадцяту. Каюков сів у човен, кинув мотористу:

— Додому!

Знову нагодилася спека, і Каюков звелів працювати у дві зміни — вранці і ввечері. Лише для нього не було ні змін, ні відпочинку. Коли не обходив будову, то возькався з паперами, коли не дошкуляли папери, треба було кудись надсилати радіограми, «проштовхувати» матеріали, уточнювати деталі проекту, їхати в місто домовлятися з трестом їдалень і ресторанів про покращення

харчування, з торговими організаціями — про торгівлю на будові. Треба було допомогти парторгу забезпечити приїзд кінопересувки, доводилося лаятися з поштою за погану доставку газет і листів. Голова його була завжди зайнята чимось службовим. Траплялося, прокинувшись серед ночі, він щось згадував або на думку спадала якась цікавинка, тоді світив кишеньковим ліхтариком на блокнот і записував, щоб не «заспати»... Каюков картав себе за те, що не може навчитися ділити добу на службовий і свій особистий час.

«По-азіатськи працюю,— кпинив він себе.— Немає в мені європейського». І згадав одного старого інженера, у якого випало рік працювати в заступниках. У того все було розписано, все розкреслено, він своєчасно їв, завжди був поголений і вичищений до блиску, спав, скільки належало, все встигав робити і ще захоплювався фотографією й малюванням.

Пробував Каюков жити за розкладом і відчув себе, як степовий орел у клітці. Тісно, простору мало, свободи нема. «Видно, в крові у мене струминка кочівника... то ладен дні і ночі скакати, то раптом наваляться лінощі, дрімотні, тисячолітні...»

Бував і такий стан, коли все падало з рук, ні до чого не лежала душа. Тоді він говорив, що відлучається до вечора, сідав на мотоцикл і мчав степовими дорогами. Гарячий вітер обвівав його, сушив обличчя, пиляка вкривала одяг, проникала до тіла. Десь біля саманної кошари, в тіні солом'яного навісу, він сидів з чабанами-казахами. Підпаски черпали з колодязя воду, виливали в довгу колоду, поставлену низько над землею. Вода виблискувала живим струменем, вівці рвалися до неї, душачи одна одну, а напившись, лежали всередині загону на витоптаній землі під палючим сонцем, важко дихали, роздуваючи боки в густій клочкуватій вовні.

Чабани не питали Каюкова, хто він і звідки, пригощали вареною бараниною і плитковим чаєм, який пили довго з розмальованих піал. Про себе вони також нічого не розказували (та й чи було їм що розказувати, хіба що про овець і пасовиська?), приязно усміхалися гостю і частували.

— Ошай!.. Їж! Курсак пусто — плоха! — Ляскали себе по животу.— Курсак повна — якши, хорош!..

Наївшись, лягали спати. Вкладали й Каюкова. У темній землянці на кошмі й подушках було прохолодно, звідкись пробігав свіжий протяг. Каюков засинав моментально.

Після сну пили холодне кисле молоко, і чабани сідали в сідла, гнали отару пастися, а Каюков повертався на будову. Все йому видавалося на диво новим, він обходив усі куточки і бачив, наскільки просунулась робота, око пильно помічало кожну дрібницю, і люди знали: доповідати начальнику нічого, він усе сам бачив і оцінив...

Опівночі, лягаючи спати, Каюков відчував фізичну втому і моральне задоволення. Йому просто гарно було лежати в наметі, де темрява згущалася до чорноти, де пахло сухою землею і полином, розкиданим, щоб не заводилися блохи. Простоту і деяку суворість

свого життя, які хоча і не здавалися йому самовідданістю, одначе справляли враження повної самотності і самовипробування, особливо гостро відчував він у ці нічні години.

Він швидко засинав, спав міцно, крізь сон не чув навіть гудків пароплавів, годин через п'ять прокидався свіжий і бадьорий, вилізав з намету, з приємністю ступаючи босими ногами на охололий за ніч колючий пісок. У передсвітанковій тиші далеко було чути, як сплескує риба в ріці.

Зробивши кілька рухів руками, поприсідавши і розтерши долонями плечі, аби трохи розім'яти м'язи, Каюков тихо заходив в ріку і плив навперейми течії. Спершу вода обпікала тіло, а потім обволікала теплом, і не хотілося з неї вилазити. Він купався довго, насолоджуючись запахом ріки з присмаком твані і водоростей, силою власного тіла і бездумністю.

І лише на березі, вже надівши на себе звичайний робочий одяг, він дивився на сонне похідне містечко, бачив, як в їдальні готують сніданок, і починав думати про наступний день, про його можливі найменші подробиці. Він розумів, що буде щось нове, чого він передбачити не може, але твердо знав одне: день мине в роботі, а там знову все повториться — і ніч самотності, і ранок з дитинною безтурботністю.

Одного разу, прогулюючись на світанні, він зустрів Діну. Вона зупинилася перед ним у подиві, відганяючи гілочкою комарів.

— Чому не спите?

— Виспався. На свіжому повітрі сплю мало: кисню вистачає. А ви звідки і куди?

— Додому, в місто звечора відлучалась,— Діна уважно подивилася йому в обличчя.— Можливо, у вас безсоння? Можу таблетки дати. Бачу, худнете ви надто, ненормально живете.

— Іншого життя собі не уявляю,— сказав Каюков.— Це єдино можливе для мене життя.

...Зараз, повернувшись від водолазів, Каюков ішов до себе у виконробську, підставив ківшиком долоні під тугий струмінь холодної води, що била з глибокої свердловини, напився.

— Візьміть кружку, Миколо Івановичу!

На східцях медпункту сиділа Діна з кружкою в руці.

— Я риби поїла і обпилася, дві кружки як не було!

Каюков підійшов до дівчини, глянув на її обличчя і нишком засміявся: очі у Діни обведені чорною фарбою, намазані вії й повіки, від куточків до скронь проведені лінії. Було в цьому щось японське і воно ніяк не пасувало Діні. Вона збентежено обсмикнула халат на колінах, оглянула груди, плечі і, прийшовши до висновку, що все гаразд, запросила Каюкова в будиночок.

— Ходімте, перев'язку зроблю, риванолом помажу, рана гранулюється, але стежити треба, а ви не заходите.

Все це вона випалила швидко, без пауз.

— Далебі, подивіться рану. Вчора на мотоциклі їздив, натрясло, трохи ниє.

Н. С. ФЛОРИНСЬКИЙ.
Латання сіток. 1972 р.
Ліногравюра

— Як це можна, Миколо Івановичу! На мотоциклі... Сказати тільки кому, так...

Знявши старий бинт, вона оглянула рану, помазала, знов забинтувала.

— Свербить,— сказав Каюков.

— Значить, заживає.— Вона помацала хвору руку в лікті і вище.— А тут не болить?

— Ні.

Зовсім хлопчиком здавалася Каюкову фельдшериця, лише кисті рук по-дівочому вузькі і пальці довгі, з м'якою шкірою. Шия в неї тонка, як у підлітка, худеньким плечам надто просторо в халаті.

— Що думаєте робити з клопом-черепашкою? — спитав він, показуючи на коричневих вонючих комах, що повзали по підлозі.

— Я безсильна. Ходити не можу — під ногами хрустять. Із степу наступає, там їх тьма-тьмуща! Хімія і та пасує. Зоїних курей пускаю, поклюють усіх, а через день знову повно.

Розмовляючи, Діна раз у раз струшувала з халата комах, а Каюков збивав їх із себе щиглями.

11

Лушников прибув у другій половині дня. Свіже обличчя не виражало нічого, крім усвідомлення важності власної особи, високої посади своєї і відповідальності місії, яка випала на його долю. Ледве привітавшись з Каюковим, він зажадав оглянути всю будову.

Каюков пішов попереду, легко перестрибував через колоди, хрустів щебінкою і трісками. Лушников хотів виказати таку ж саму спритність, але скоро видихся, розчервонівся і вкрився потом. Він явно зрадів, коли Каюков зупинився на побережжі. Бульдозери з гуркотом і ревом утюжили похилий спуск до води.

— Рівняємо місце подачі труб на ріку,— пояснив Каюков.

Лушников кивнув головою,— мовляв, розумію. Півроку тому він був директором скляного заводу. Він був переконаний, що знати діло в деталях — обов'язок спеціалістів, а він поставлений для того, щоб спрямовувати і вимагати. І зараз він заздалегідь визначив для себе коло таких питань, яких можна було б торкатися, не заглиблюючись у вузько-спеціальні подробиці.

За душевним складом, розумом і звичками Лушникову слід би займатися конкретним ділом. Приміром, він любив садівництво і мріяв поступити в сільськогосподарський інститут. Але життя розпоряджалось ним усупереч його бажанням. Під час війни його призвали в армію і послали в піхотне училище, з якого він вийшов офіцером. Командувати він не любив, військова служба його не приваблювала, однак він віддав їй тридцять літ і, коли звільнився в запас, починати життя знову й по-новому було пізно. Його призначали на адміністративні посади, потім переміщали, і він сприймав це як неминуче. Остання робота не задовольняла його. На-

чальник управління також не був спеціалістом, але він умів грати свою роль, міг поміркувати над цифрами, посперечатися з майстрами, а то й загнуздати. Лушников нічого цього не вмів: армія привчила його до конкретних дій. Невдоволеність роботою стала причиною внутрішнього душевного розладу, якого ніхто не помічав, крім самого Лушникова. Всі бачили тільки зовнішнє: втому на обличчі, що багато хто сприймав за пиху...

З вирівнюванням берегового спуску Лушникову було все ясно, і він дав знак Каюкову рушати далі. Грузнучи по кісточки в пісок, вони прийшли на дільницю підготовки труб.

Труби лежали на землі і були такі широкі, що в них, зігнувшись, заходили люди. Тривало розпочате два тижні тому зварювання труб у трьохсотметрові секції, ізолювання, обв'язка дошками. Повсюди валялися чавунні напівкільця. Лушников допитливо оглянув їх.

— Для ваги,— догадався пояснити Каюков.— На кожен погонний метр труби — тонна вантажу. Течія ріки не зрушить.

Звідкись вивернулася Зоя, боса, з оберемком трісок, спинилася перед Каюковим.

— Ви у водолазів були, Миколо Ваничу? Як там мій Митя?

— До обіду був я. Жив-здоров Дмитро Ляхов.

— Обідати не приїхав. Курицю зварила, то повезу йому поїсти. Вибух коли буде?

— Завтра.

— Значить, завтра, на обід риба.

Робітники, на хвильку облишивши роботу, сміялися, навздогін жінці жартували:

— Відгодуєш Митю на свою біду: заведе він собі кралю.

— Вона його ублажає, в їдальню не пуска: там подавальниці небез-печ-ні-і...

Зоя обернулась і спокійно кинула:

— Заздрісно? Га? А ваші жінки міський асфальт підошвами полірують.— Показала язик, як дівчисько, і підскоком зникла за кущами.

— Н-у, баба!

Каюков сміявся, любив він, коли робітники жартували, і не осмикував, коли траплялося почути солоне слівце: народ багато працював, утомлювався, розваг мало, а всякий жарт веселив.

Біля ізолювальників Каюков зупинився, відкрив пачку цигарок, почастував робітників і закурив сам.

— Женемо, Миколо Івановичу,— сказав один з робітників, засмаглий до чорноти.

— Набагато відстаєте від графіка? — спитав Лушников, придаючи голосу строгість.

— Гадаю, днів на п'ять. А як наш начальник рахує — не знаю. Але ми не тужимо, доженемо.

— Тільки не псувати! — сказав Каюков.— Десятки літ повинні лежати труби. А коли що — спитають: хто будував?

— Виконроб Каюков Микола Іванович.— Робітник розсміявся, показавши жовті від тютюну зуби.

— Не сам Каюков. Скажуть: кепська ізоляція — винен Іван Михайлович Шатов. Ось що скажуть.— Каюков теж засміявся, зморщивши тонкий ніс з тремтливими ніздрями, і всім було видно, що він охоче і по-дружньому сперечається з робітником.— Усі ми в одвіті, а совість у кожного своя.

Коли Каюков з Лушниковим пішли, робітники почали гадати про Лушникова:

— Певно, начальство.

— А може, з газети?

— Ні, з газети люди спритні, про все розпитують, прізвища записують, просять розповісти про якісь випадки. А цей лише про графік спитав.

Повсюди поводив Каюков Лушникова, показав земснаряди на озері і на ріці, автопарк просто неба, ремонтну майстерню, пересувну електростанцію, житло робітників і своє.

Лушников мовчав, і можна було подумати, що він приберігає свої зауваження до пори до часу. І повідомлення Каюкова про підводну скелю, що несподівано зустрілася на шляху даної траншеї, він вислухав з дивовижним спокоєм. Лише очі ненадовго засвітилися й погасли.

— В управлінні розберемося, чому її не виявили розвідувачі і не врахували проектувальники.

— Але ж це ламає весь графік підводних робіт, відсуває строки переходу через ріку! Це ви повинні врахувати і визначити новий строк здачі.

— Розберемося. Коли завтра вибух? Я приїду.

Лушников зажадав катер і відбув у місто.

12

Вибух було призначено на одинадцяту годину. Цього разу Лушников приїхав своєчасно. Для більшості людей на будові вибухи були не в дивовижу, проте на березі, скориставшись перервою в роботі, зібралося чимало народу. Лушников сидів поряд з Каюковим на колоді і час від часу поглядав у бінокль на місце, де мав статися вибух. Це було метрів за двісті від плашкоута водолазів.

Ріка була пустинна — ні пароплава, ні баржі, ні човнів. Дуже підходящий момент.

І ось берег штовхнуло, як наче земля пішла хвилями, а над рікою піднявся темний фонтан. Він швидко ріс, затим ніби уперся в щось невидиме, трохи постояв непорушно і впав, розсипаючись на бризки. Ріка на місці фонтана клекотіла й вирувала. Не встигло улягтися хвилювання, як знову гул струсонув берег і підвівся новий стовп брудної води... П'ять вибухів один за одним через рівні проміжки часу трусили землю, котилися луною і виштовхували разом з водою розтрощене каміння, мул і пісок із дна.

Пролунав останній вибух, і від берега відчалили човни з людьми. Веслярі щосили налягали на весла, неначе на гонках.

— За рибою пішли,— сказав Каюков Лушникову.— Рибу оглушило.

Невдовзі на місці вибухів заметушилися човни. Туди ж повільно рушили земснаряд, щоб поглибити ложе для трубопровода, і плашкоут з водолазним і підривним спорядженням.

Того дня на березі диміли багаття, земляні й залізні грубки, пахло юшкою і смаженою рибою, на піску забіліли риб'ячі скелети, слюдяним блиском сяяли розсипи луски.

В їдальні, куди Каюков запросив Лушникова, їм подали юшку, розвареного судака і смажених у сметані лящів. Вони випили по кружці холодного пива, з'їли обід, не лишивши й на денці, і «прилили» знову пивом.

— В місті такої рибки не покуштуєш,— сказав Лушников, і Каюков одразу ж запропонував йому з чемністю гостинного господаря з'їсти ще. Лушников замахав руками: — Що ви!.. Я кажу це до того, що рибка свіжа, тим-то й вельми смачна... В міських ресторанах готують рибу морожену, ну який у неї смак, вона, як вата.

— До четвертої у нас відпочинок. Може, і ви подрімали б годинку-другу?

— Що ж, можна,— відповів Лушников в'ялим голосом.— Тільки де? — Він обвів стомленими очима вкруг себе.

— На брандвахті є вільна каюта.

Через якихось десять хвилин у каюті було влаштовано постіль, і Лушников повалився на неї, смакуючи наперед солодкий післяобідній сон.

О четвертій годині він прокинувся від шуму і виглянув в ілюмінатор. Шуміли купальники. Йому теж закортіло освіжитися, і він пішов уздовж борту в пошуках зручного місця, де можна пірнути. Зустрів боцмана, спитав, чи немає в ріці корчів.

— Краще не пірнати,— порадив боцман і показав на спущений штормовий трап.— З нього залізати гарно і вилізати зручно.

Купання освіжило Лушникова. Одягаючись, він став думати про збори колективу. Йому доведеться виголосити промову. Головне — дострокова здача переходу через ріку. Колектив повинен узяти таке зобов'язання. Звідси він поїде в загін, який веде підводні роботи по спорудженню порту, і там не завадило б козирнути зобов'язанням загону Каюкова.

Думаючи про це, Лушников згадав, що хотів до зборів поговорити з Каюковим про робочий день: існуючий порядок йому не подобався. Вибравшись на берег, він пішов шукати Каюкова. У виконробській конторці його не було, робітники сказали, що він на річці, на землесосі, бо там нині «найвужче» місце. Лушников заходився шукати затишний куточок, де міг би написати конспект своєї промови. Попрямував у гай повз огорожі з написами: «Газпропан! Не курити!», «Кисень! Не курити!» А йому так хотілося курити, і він тримав у пальцях незапалену сигарету.

Нарешті всі будки і сарайчики лишилися позаду, він пройшов ще з півкілометра і опинився на узліссі. Тут, в тіні, він сів на траву, закурив і почав обдумувати промову...

Він терпіти не міг загальних слів, і йому на думку не спадало розповідати про досягнення науки, про розвиток господарства. Жадав заговорити відразу про діло, яким займалися ці люди, за щось їх похвалити, за щось докорити, щось порадити. Але тут він губився: йому нічого було сказати їм, окрім побіжних вражень.

За дві години до зборів Лушников сидів у Каюкова у виконробській.

— Запріть, щоб нам не заважали,— попросив він.— Та й не треба нікому чути нашу розмову.

Це попередження дуже здивувало Каюкова. Він любив у ділах гласність і відвертість і не розумів, навіщо знадобилась Лушникову секретність розмови.

— Ніхто не зайде, а коли й зайде...— сказав він, не зрушивши з місця, одначе Лушников наполіг:

— Треба заперти двері!

— Будь ласка.— Каюков насмішкувато схилив голову вбік Лушникова і, підійшовши до дверей, дзенькнув засувкою якомога дужче.

Лушников скинув піджак, повісив його на спинку стільця, сів біля столу і, дивлячись на Каюкова добродушно, повів розмову, коли судити з її початку, довгу:

— В управлінні вас цінують.

— От не думав,— з викликом сказав Каюков.— З доган не вилізаю.

— Догана — також засіб виховання.

— Красненько дякую! — Обличчя Каюкова сіпнулося в гіркій посмішці і почало червоніти від розбудженої в ньому злості.

— Цінують,— незвичайно м'яко вимовив Лушников.— Але я хочу застерегти вас, Миколо Івановичу.

Покровительський тон і звернення вперше по імені і по-батькові повинні були, на думку Лушникова, справити сприятливе враження на Каюкова, привернути до відвертості. Каюков же зрозумів це по-своєму: «Коли м'яко стелять, спати твердо», і став слухати уважно, вдумуючись не лише в прямий смисл кожного слова, але і в прихований, той, що між словами.

— Хочу застерегти,— повторив Лушников,— проти оригінальничання. Нащо ви розділили робочий день на дві зміни? Це нерозумно. Я розумію — спека. Але ж працюють люди на заводах, в гарячих цехах, підряд усі належні години. Організація праці має велике значення, і діло це непросте.— Лушников на якийсь час замовк, перевіряючи, як діють його міркування на Каюкова. А той розгадав цей погляд і прийняв позу присоромленого учня, який слухає авторитетного вчителя.— Всім відомо... і це вам мусить бути

теж відомо... у передвихідний день продуктивність праці падає проти інших днів тижня. Чому? Тому що людина вже смакує завтрашній відпочинок, психологія у неї — людини на спочинку. В понеділок вона живе спогадами про неділю. Знаєте, побувала в театрі, або в гостях, або на пікніку. Все наклало свій відбиток. Окрім того, за неділю робітник вибивається з трудового ритму, відвикає.

Каюков мовчав, збираючи всю свою здатність терпляче вислухати настанови до кінця. Це заохочувало Лушникова, і він говорив тоном першовідкривача:

— Ви, дорогий Миколо Івановичу, не врахували психологію праці. Порядок, заведений вами, б'є по продуктивності. Двічі на день утрачається невидимий час на втягування в роботу, і двічі на день чекання кінця роботи розхолоджує людей.

Лушников підвівся, заходив по конторці: два кроки вперед, два назад, знову сів, вистукував пальцями по столу якийсь лише йому чутний мотивчик.

— Я не хотів би говорити про це на зборах, аби не підривати ваш авторитет. Краще буде, якщо ви відміните свій наказ без мого втручання і встановите однозмінний робочий день з перервою на обід.

Деякий час в конторці була тиша. Жоден із співбесідників навіть не ворухнувся. Лушников вижидально втупився в Каюкова свинцевим поглядом, а Каюков роздував побілілі ніздрі, ліва вилиця засіпалася. Потім Каюков зачиркав сірниками, ламаючи їх об коробку, нарешті припалив цигарку і, випустивши після глибокої затяжки дим під стелю, запитав:

— Ви все сказали?

— В цьому питанні все.

— Хочете знати мою думку... чи те, що ви сказали, тільки вмотивування вашого розпорядження?

По обличчю Лушникова сковзнула гримаса, перейшла в короткочасну посмішку, на щоках зарум'янилися круглі яблучка, очі повільно темніли, погляд став важкий.

— Охоче вислухаю вас.

— Все, що ви говорили, Борисе Сидоровичу, мені відомо. Але як мені, так само, мабуть, і вам відомо, що умови нашої роботи докорінно відрізняються від заводських. Ми — як корабель у далекому океанському плаванні. Робочий день обмежений годинами умовно... Наприклад, у сибірській тайзі ми працювали зовсім маленькими порціями. Винен був гнус. Літні проріхи латали восени, коли гнуса не було... В Середній Азії, як правило, працюють у вечірній час. Так що ми не перші... Ми все врахували і не раз обговорювали це діло на партгрупі і на загальних зборах. І продуктивність праці підвищилася проти однозмінної роботи в спеку. Річ не в тім, що робітник попрацює вісім годин підряд, а в тім, що він зробить. Візьмемо, приміром, ізолювальників. Ви знаєте, скільки часу минає, поки розплавиться бітум?

— Багато,— відгукнувся Лушников.

— І як він жаром пашить, а тут ще сонце припікає. Витримайте-но при температурі повітря вище тридцяти градусів!

Лушников щулився: доводи Каюкова здавалися йому вагомими, і він не міг нічого протиставити, разом з тим він відчував потребу заперечувати, відстоювати щось своє, інакше навіщо було заводити цю розмову.

— Люди на годинники не дивляться, увечері працюють над усяку норму. І ніхто не ремствує. Це — особливі люди. Місяцями живуть без сімей, в солдатських фронтових умовах, дощі їх миють, жара пече, взимку мороз до кісток, пурга з ніг валить... Не кожен витримує, але хто витримав, той — кремінь. І по годиннику у нас ніхто не працює, а по душі, по совісті.

— Отже, ви вважаєте організацію роботи правильною і міняти не думаєте? Так я вас зрозумів?

— Так, міняти не буду. Восени побачу, за обставинами.

Такої відповіді Лушников не чекав і на якусь мить утратив рівновагу, побагровів так, що лице і шия стали темніші за прилизане волосся. Він заїкнувся щось сказати, але замовк на півслові, і обличчя почало світлішати. Через хвилину, коли вийшли з конторки, він застережливо, одначе без погрози, сказав:

— Глядіть не прогадайте!

Каюков не зрозумів, що Лушников мав на увазі.

13

Давно минув призначений час, а народ збирався повільно. Прийшли вільні од вахти команди з барж і катерів, прибиральниці, бульдозеристи, екскаваторники.

— Ізолювальники не прийдуть, поки готовий бітум не пустять у діло,— повідомив Лушникову Каюков.— Земснаряд на ріці працюватиме без зупинки, поки не вибере весь зрушений вибухом камінь. Так от у нас буває.

В душі він ще не охолов після розмови з Лушниковим, і йому було приємно, що стверджуються його слова про те, що робітники не стежать за годинником. Ні, не змусить він людей працювати в спеку. Він не мав неприязні до Лушникова, просто він мислив інакше. «Не гаразд ставитися вороже до людини через те, що в неї мозок влаштовано інакше, ніж у тебе»,— так думав Каюков.

Було десь біля дев'ятої години, коли на лужку під тополями так-сяк розсілися люди, пускали сині тютюнові димки, тихо перемовлялись. Хтось голосно бурчав, що пора, мовляв, спати, а не язики чесати. Лушников почув і сказав Каюкову:

— Може, почнемо?

Каюков кивнув на молодого хлопця в сорочці навипуск.

— Ось профспілковий керівник.

Нарешті домовилися, і хлопець гукнув у бік лужка:

— Давайте починати! Кого головою? Секретарем?

Ю. М. КОРНІН.
На Волзі.
Ліногравюра

О. С. КУТИРКІН.
Вечір на Волзі. 1969 р.
Травлення

Йому дружно закричали, щоб він сам вів збори і не зволікав.

— Ну гаразд. Давай, хлопці, порядок!

Лушников підвівся, сперся рукою на столик і відчув себе дивно. Незвично було йому виголошувати промову перед людьми, які сиділи і лежали на землі, кому як заманеться. Це здавалося йому викликом, коробило його. Він не зустрічався з слухачами поглядом, не міг збагнути, хто і що думає, жодна ниточка не зв'язувала його з ними, він не вловив навіть елементарної цікавості до себе. Це остаточно вбивало в ньому бажання говорити. І заговорив він без піднесення, в'яло, мов би нехотя:

— Вам, товариші, довірено відповідальну роботу: укласти три нитки газопроводу на дно Волги; дві будуть в експлуатації, а одна в резерві, на випадок ремонту або аварії. Першу нитку, якою піде газ уже цього року, ви повинні здати наприкінці грудня. Вся траса (а вона найдовша в світі) вся траса, крім переходу через ріку, буде готова до листопада, і почнеться укладка другого шляхопроводу. Якби ваш загін здав підводну нитку достроково, скажімо, в кінці жовтня... на два місяці раніше строку, це було б чудовим досягненням. На всіх дільницях будівельники беруть зобов'язання про дострокове закінчення робіт. Слово за вами, товариші! — Лушников красиво змахнув рукою, стиснутою в кулак, сів.

Люди мовчали.

— Що ж, так і будемо мовчати? — звертався голова.— Прошу брати слово.

— Дай скажу! — підвів руку водолаз Дмитро Ляхов. Невисокий і широкоплечий, майже прямокутний, він важко переступав з ноги на ногу, гладив тугу шию.— Мені незрозуміло, як це можна?.. Дострокові ці штуки, значить. Я гадаю так: усякий план складають спеціалісти, вони все враховують: потужність техніки, спроможність людей, усе, усе... Якщо план складено правильно, з умом, так його перевиконати неможливо. Якщо чогось не врахували, тоді інша річ. Нам дано завдання і строк. Значить, усе розраховано. Як це можна скоротити на два місяці? Може, підкинуть рук, цілодобові роботи у три зміни... тоді можна.

Лушников підвівся і докірливо похитав головою.

— Приховані резерви треба віднайти. Скрізь їх находять, а ви не найдете? Слід підрахувати свої можливості.

— А ви підкажіть їх, ці резерви,— відповів водолаз.

І знову збори загуділи, цього разу одностайно, схвально.

— Я казав вам, ми до цього не готові,— шепотів Лушникову Каюков.— Треба все перевірити, тоді можна і про зобов'язання говорити.

— Бачу, що не готові,— відповів Лушников, не дивлячись на Каюкова, і звернувся до зборів: — Я пропоную таке рішення: зобов'язати профспілковий комітет підготувати це питання в тижневий строк. Звичайно, за допомогою партійної організації і адміністрації. А невикористані резерви у вас є, не може не бути...— впевнено закінчив він, радіючи, що несподівано і вдало знайшов вихід.

Пропозицію було прийнято, і збори закрилися.

Перед від'їздом Лушников вичитував Каюкову наодинці.

— Здивували ви мене.

— Чим?

— Не підтримали. Треба було взяти зобов'язання, а можливості для виконання віднайшли б.

Каюков спалахнув, у обличчя вдарила кров, тільки горбинка на носі залишилася білою.

— Якби я був чиновник по натурі, я підбивав би людей на зобов'язання. Але у мене зобов'язання в душі.

— Ми ж з вами комуністи.

— Так, комуністи. Але люди однієї партії, одних ідей, одних поглядів можуть по-різному дивитися на конкретні явища, діла, речі.

— Цього не повинно бути, інакше — розлад. Ми мусимо бути попереду маси, а не плентатись у хвості,— повчально сказав Лушников.

Каюков посміхнувся.

— Маси!.. А вони, маси, з особистей складаються. Нам з вами не зрозуміти одне одного.

Він хотів ще сказати, що Лушников належить до того типу застарілих діячів, які надають волі вирішальне значення у розвитку суспільства, в практичних справах, але промовчав. «Дарма, тільки роздратуєш. Тим більше, що у нього влада наді мною, він може змусити піти всупереч моїм переконанням. Тоді конфлікту не уникнеш».

— Чому ж не зрозуміти? — з лагідною усмішкою мовив Лушников.— Зобов'язання підвищило б вашу відповідальність, закликало до нових зусиль, а ви не хочете ні того, ні іншого.

— Я був би аморальною людиною, коли б наосліп підписався під зобов'язанням, якого хотіли ви...

— Ви підійшли до діла лише з одного, технічного боку, а зобов'язання має політичне значення.

— Так... та чи надовго?.. Люди весь час беруть зобов'язання то на честь одного, то на честь іншого. Подекуди це виходить так... випустили достроково верстати, а потім виявляються в них недоліки, завод посилає своїх людей ремонтувати їх: замінити деталі, підточити, підігнати, обкатати. А тут?..— Каюков енергійно махнув рукою в бік ріки.— Якщо тут через рік виявляться недоробки? Це не верстат. Ось тоді технічне діло стане політичним, а то й кримінальним.

— Я не спеціаліст у вашому ділі, а щодо політики мене вчити зайве,— ображено, але без різкості сказав Лушников.

— Я не вчу, не ображайтесь, будь ласка. Хочеться, щоб ви зрозуміли мене... На війні одні полководці жаліють людей і добиваються перемоги малою кров'ю, інші — не бережуть людське життя. Цінують полководців однаково: аби лиш була перемога. Я — за перемогу малою кров'ю.

— Жертв від вас ніхто не вимагає,— заперечив Лушников. Розмова зацікавила його з теоретичного погляду, і він слухав Каюкова уважно, вже без роздратування.

Каюков захопився, говорив гаряче, неначе навертав співбесідника до своєї віри. Сорочка на ньому змокла від поту, і він розстебнув її до самої пелени. Армійську натуру Лушникова це ображало: він звик бути застебнутим на всі гудзики завжди і скрізь. Одначе він робив вигляд, що вся його увага прикована до різкуватого голосу Каюкова.

— Людина, поступаючи на роботу, бере на себе зобов'язання: робити те-то, в такій-то кількості, такої-то якості. Зробить менше і гірше — отримає менше грошей. Усе крутиться навколо цього. Економічне спонукання керує робітником у першу чергу... Бачили, як ми живемо, як працюємо? Тут загальноприйняті мірки не підходять... Улітку спека, взимку морози за тридцять градусів, а ми на повітрі, не в приміщенні працюємо. Деталі на машинах від холоду лопаються, а люди витримують... Тут найважливіше, щоб кожен від начальника і до прибиральниці був здатен розділити спільну долю. Тільки це здружує людей. Ні накази, ні окрики, ні протоколи зборів... Живи я на міській квартирі, приїжджай на роботу на машині — упав би я в очах підлеглих, не мали б за свого.

— Суворов теж з одного казанка з солдатами їв.

Лушников не мав наміру підкидати Каюкову шпильки, одначе слово про Суворова прозвучало насмішкувато, на що Каюков відповів спокійно:

— Суворов міг мати особистого куховара, але він був надто розумний.

Щоб згладити ніяковість, Лушников заходився хвалити Каюкова.

— Вас тут усі шанують, можливо, люблять... От вам би і підтримати зобов'язання, не збивати колектив з пантелику, за вами пішли б.

— Колектив я не збиваю, за мною, може, пішли б...— згодився Каюков і замислено додав: — Але без віри.

— Не розумієте... пробачте за прямоту...

— Коли воно реальне для кожної людини.

Лушников посміхнувся.

— З вами неможливо говорити... Всі беруть соціалістичні зобов'язання, так заведено. От я був головою райвиконкому, так район щороку в січні брав зобов'язання.

— І завжди всі виконували?

— Не завжди і не всі, але...

— В тім-то й річ! — вигукнув Каюков.— Звичайно, змагання — справа корисна. Та не так треба його влаштовувати. Проголосувати за кілька хвилин — і бувайте здоровенькі! — легше всього.

Це вже був випад проти Лушникова. Він підвівся, сухо спитав:

— Як передати начальнику?

— Передайте всі мої слова точно.

Після недовгої мовчанки Лушников твердо вимовив:

— Отже, честь управління, власна честь вам недорогі?

— Кажіть далі! Крім честі,— премії, підвищення по службі, можливо, нагороди... Я отримую невелику платню за любиму роботу, честю дорожу, тільки розумію її інакше, ніж ви.

Лушников не пішов на загострення. Аби поскоріше скінчити неприємну розмову, він поляпав долонею по портфелю.

— Доповідну про аварії в шторм прочитав. Відповідальність падає на вас. Зобов'язані були все передбачити. Ви за все в одвіті.

— Про обов'язки мені нагадують усі,— байдуже мовив Каюков; йому хотілося показати свій спокій і витримку. Та оскільки розмова торкнулася обов'язків, не міг він пропустити нагоду порозумітися з цього приводу.— А от про права ніхто не згадує.

— Вам дано великі права.

— Права я розумію так. Дали мені гроші, матеріали, людей і завдання, що треба зробити. Так не заважайте мені вести діло так, як я вважаю за потрібне, хоч би це й суперечило чиїмось уявленням. Вимагають економити гроші — це правильно. Вимагають економити матеріали — теж правильно. Але ніхто чомусь не вимагає економити силу людей.

З неуважного погляду Лушникова було видно, що слова Каюкова не влучають у ціль, не викликають ні заперечення, ні схвалення, ні навіть звичайної цікавості.

Все ж Каюков продовжував:

— Якби у мене були повні права, я звільнив би чоловік двадцять і гроші, що їм сплачують, віддав би кращим працівникам... кому двадцятку на місяць, кому тридцятку, а кому й півсотні карбованців. Людей було б менше, а діло посувалось би краще.

— Цього вам ніхто не дозволить.

— Про те й кажу. А ви — великі права... Важко працювати чужою волею.

— Штатний розпис.

— Він складається в кабінеті на всі випадки. А питання про штати повинен вирішувати виконроб, директор, керуючий, залежно від обсягу роботи. Не треба мені сто малокваліфікованих робітників, дозвольте взяти півсотні справжніх майстрів.

— Ми далеко зайшли, в непролазні нетрі... в теорію ударилися, а треба ближче до життя.

— Про те я й кажу. І дозвольте нагадати вам, що говорить про труд наука.

— Що саме? — нетерпеливо запитав Лушников.

— А те, що найбільша користь для здоров'я людини, коли вона собі обирає ритм роботи, і дуже кепсько, коли робота розписана до хвилини. Вільний темп роботи дає змогу кожному пристосувати працю до своїх фізичних і психічних можливостей і особливостей. Праця продуктивніша, якщо людина пристосовує темп роботи до власного темпераменту, думок, настрою, тобто, коли людина буває сама собою.

7 472

Лушников слухав, не перебиваючи, і було видно, що він зацікавився. Каюков продовжував:

— Людина професіонально старіє. На одній роботі вона і в шістдесят літ не стара, а на іншій — в тридцять п'ять не годиться. Особливо знижує продуктивність у людей, яким за двадцять п'ять, одноманітна робота.

— Значить, конвейєр наука засуджує? Цього не може бути!

— На конвейєрі людина старіє швидко і через кілька років роботи втрачає продуктивність. Тим-то Форд так часто замінює робітників молодшими. Ось так! Не людей треба пристосовувати до машин, а машини до людей. Не психологію людини пристосовувати до машин, а машини до психології людини.

— Ач, куди забралися! — Лушников подав Каюкову руку.

— Ви коли їдете? — спитав Каюков.

— Післязавтра,— відповів Лушников і заметушився, збираючись на катер.

14

Серпень і вересень були нестерпно жаркі, а в жовтні зачастили дощі. З півночі низько над землею повзли важкі темні хмари, проливалися щедро і шумно. Дороги в займищі розмокли, грузовики застрявали в грязюці, доводилося посилати на допомогу тягач. Готову траншею заливало водою, яку безупинно відкачували насоси. Люди взули гумові чоботи, натягли на себе ватянки й плащі, працювали з шаленим завзяттям.

Каюков жив, зневажаючи будь-які зручності, спав у наметі і, як і раніше, вранці купався, а вечорами пив чай коло багаття. Він схуд, загар почав сходити йому з лиця, і шкіра набула жовтуватого відтінку. Цілий день він був на виду у людей. У чоботах з широкими халявами, що ляскали по литках, з люлькою в зубах, він появлявся то в одному то в іншому місці, і, якщо треба було, брав до рук лом і лопату.

Якось видався день без дощу, і Каюков сказав, стиснувши пальці в жилавий кулак і заклично махнувши ним над головою:

— Саме небо посилає нам нагоду відзначитися.

Він не сказав більше нічого, і всі сприйняли його слова, як наказ.

Починалася сьома година ранку, коли Каюков вийшов після сніданку з їдальні і попрямував у займище. Останні дні його настрій гнітила непогода, яка немало зіпсувала те, що було досягнуте з такими труднощами. До цього домішувався осадок від розмови з Лушниковим. Каюков не шкодував за цю розмову, але тепер вважав її непотрібною, бо Лушникову він нічого не довів, тільки залишив несприятливе враження про себе. Каюков дорожив своєю репутацією і не хотів, щоб на його службову честь упала пляма. А тут ці дощі залили водою траншеї, розквасили дороги. Люди цілий тиждень відсиджувалися в будиночках і в наметах наїжені,

злі, знічев'я грали в карти, випивали, сварилися за дрібницю і втомлювалися більше, ніж на роботі.

Сьогодні посвітлішало на душі у Каюкова. Гострі, надто пильні, а тому начебто сухі очі дивилися на все весело, тонкі, здебільшого строго стиснуті губи злегка тремтіли в радісній усмішці. В худому гнучкому тілі ожила молода сила. Сковзаючи у чоботах по грязюці, обминаючи калюжі на дорогах, він приємно відчував, як важчають ноги і як розігріваються пружинисті м'язи.

Каюков вибрався на пагорок і став обличчям до Волги. Перед ним лежали поруділі луки з озерами, струмками, одинокими деревами. З веселим шумом сунули машини, пливли стріли підйомних кранів, виповзали на піщані бугри і скочувалися вниз бульдозери, виблискуючи відполірованими об землю гігантськими ножами. То тут, то там жовтіла розпорота земля, виростали купи глини, піску, чорнозему. Далі дзеркалилася ріка, і в її емальовій синяві стояли судна. З великої баржі люди тягали золоті тесини на грузовики, ті відвозили їх на лужок, звалювали в купу. З іншої вузької посудини лебідка вивантажувала на берег бочки і ящики.

На всьому просторі, що відкривався погляду Каюкова, працювали люди і машини, приведені в рух однією спільною волею. Ця панорама труда бадьорила Каюкова, йому хотілося, щоб цей рух підхопив і закрутив, поніс його. Розмахуючи руками, він пішов до насосів, котрі відкачували воду з траншеї. Зараз це найбільше непокоїло Каюкова.

Сині димки вилітали з пересувного движка, з'єднаного з насосом. Пахло бензином і мокрою землею. Товстий шланг удавом звивався і повз у каламутну воду, яка до половини залила траншею. З кожним рухом поршня цей шланг схлипував і захлинався, а другий, що простягся по схилу від насоса до ручая, випльовував каламутну рідину.

Купкою сиділи робітники, хто навпочіпки, хто на дошках, палили цигарки, жваво розмовляли і сміялися. Каюков не вловив суті розмови і причини сміху, проте з задоволенням подумав, що це добре, коли люди сміються.

— Загоряємо? — спитав він, підсідаючи до робітників.

— Доводиться.

— Відкачаємо воду, почнемо грязюку вручну вигрібати.

— Хто вас послав? — запитав Каюков, поглядаючи на знайомих шоферів, слюсарів, зварників.

— Самі.

— Бригадир дільниці попросив.

— А ждати доведеться, хлопці, довго,— сказав Каюков, підводячись і оглядаючи траншею.— Давайте розділимо траншею перемичкою, діло піде швидше.

Робітники підхопилися, почали розбирати лопати, вголос дивуючись, що самі не догадалися прискорити діло.

Ділянку траншеї метрів триста довжиною Каюков звелів перегородити в кількох місцях. Спорудивши з дощок подвійні

перегородки, робітники заходилися накидати землю. Робота пішла швидко, і, коли покінчили з останньою перемичкою, у першому відрізку траншеї шланг насоса викачував грязюку, а не воду.

Перекотивши мотор з насосом на нове місце, робітники почали вигрібати з траншеї грязюку. Каюков теж узяв совкову лопату і сплигнув у липку рідину.

І ось майже двадцять чоловік з якимось особливим завзяттям взялися за діло. Ні балачок, ні сміху. Тільки й чути важке дихання та іноді брязкіт лопати об камінь. Виринають над краєм канави і знов ховаються голови, злітають лопати, викидаючи кавалки грязюки. Сонце гріє дедалі дужче, пече людям спини, витискує піт. Але ніхто не ремствує на спеку. Хай жарко світить сонце! Хай швидше сушить землю!..

Вимотався, змок Каюков, руки через силу тримають лопату, поперек наче хто киийком відлупцював: зігнеться, а почне розгинатися — біль так і пронизує. А на душі гарно, радісно і віриться в краще. Згадав про Лушникова. «Поглянув би на цих людей. Не зобов'язані вони працювати землекопами, а працюють, і ніхто не змушував. Дешева ручна робота землекопа, не заробіток — сльози... Ніхто не скаржиться, коли треба...»

Над полудень ділянку траншеї було висушено, люди вилізли на дернину, чистили лопати, зшкрібали трісками грязюку з чобіт.

— Он і обід несуть,— сказав Каюков.

Двоє молодиків несли на перекладці великий термос, позаду прямували дві жінки в білих халатах, несли дворучну корзину.

Робітники почвалали до ручая сполоснути руки.

Невдовзі одна жінка заходилася різати буханки хліба, а друга наповнювала миски супом із баранини з лапшою, пригощаючи кожного:

— Їж досхочу, сьогодні суп неміряний...

Робітники їли, старанно, не жадували і не квапились. Каюков також ум'яв дві миски супу і півхлібини і попросив компот.

— Студиться компот,— сказала жінка, збираючи порожні миски в корзину.— Незабаром принесемо, а ви покуріть.

Через годину Каюков перший узявся за лопату і пішов на другу ділянку траншеї, з якої на той час насос устиг викачати воду...

Дві доби працювали люди на траншеї від світання до заходу сонця. А ще через два дні траншея підсохла, дно вистелили сухим піском, уклали секцію труб і засипали землею. Тепер осіння хвища була нестрашна.

15

У неділю Дмитро Ляхов скликав гостей на новосілля.

— Хочу, щоб усі в мене побували, але починаю з керівництва.

Бували урочисті дні і в інших робітників. Пронюхають, скажімо, про чийсь день народження — і давай складчину влаштовувати, а потім гулянку в їдальні. Мала їдальня, всіх одразу не вміщає,

так ще й на лужку мостилися. Не відмовлявся Каюков внести свій пай, випивав і чарку-другу, і пісень співав з усіма, і від себе робив подарунки. Любили за це Каюкова: «На роботі начальник, а на дозвіллі — товариш».

Не міг він не піти в гості до водолаза. Пішов охоче. Купив у подарунок самовар.

— Оце догодив, Микола Ванич! — захоплювалася Зоя.— Моя мрія!.. Сьогодні ж і обновимо.

В яскравій сукні з білою жоржиною на грудях, вона привітно зустрічала гостей, любовно покрикувала на свого Митю. Прийшла Діна, заходилася помагати хазяйці носити на стіл закуски, а Ляхов показував гостям.

— Три кімнати, веранда, підвал, у дворі погріб. Чого ще треба? Саду п'ятнадцятий рік.

У світлі осіннього сонця сад був прозорий, на скопаній круг стовбурів землі ніжно червоніло яблуневе листя, в міжрядді зеленіла пишно полуниця.

Гості всілися до столу, свіжо пахло холодним повітрям. Були тут не лише свої, шляхопровідники, але й незнайомі «сусіди праворуч і сусіди ліворуч»,— так відрекомендував Ляхов двох чоловіків з дружинами.

Один із сусідів Ляхова, широколиций і веснянкуватий, стрижений йоржиком, опинився за столом поряд з Каюковим (лівий чи правий — цього він не знав). Після першої ж чарки він сказав, що працює токарем в майстерні «Сільгосптехніки», та все захоплювався, як «загнуздують» Волгу.

— Раз — і перегородили греблею в одному місці. Два — і перегородили в другому... Мд-да, сила в людині страшна. Ось хоч би ви... Легко сказати — такі широкі труби — і на дно Волги!

— Нічого особливого,— неохоче підтримував розмову Каюков.— Труби укладені по дну моря з острова Сахалін на материк, по них нафту перекачують.

— Не чув!

— Телеграфні і телефонні кабелі по дну Атлантичного океану прокладено.

— Не чув! — здивовано торочив токар, і Каюков не міг збагнути, чому він дивується: кабелю на дні океану чи своїй необізнаності.

Потроху гамір за столом дужчав, пили за хазяйку, за хазяїна, за дім, щоб стояв міцно, за сад, щоб родив. Сміялися, розповідали анекдоти,— одне слово, веселилися.

— За будівельників, за наших хлопців! — гукнув Ляхов.

Коли випили, Ляхов по-дружньому підморгнув Каюкову.

— Не вішайте носа.

— Я й не вішаю.

— Гарний робітник потребує покарання,— розумував Ляхов.— Покарання — як російська лазня: віник жалкий, а тіло голубить, кров розганяє.

Каюков засміявся, Ляхов продовжував:

— Пам'ятаєте, в Білорусії... Доганами вас можна було геть усього обклеїти. А як роботу здали, всі догани познімали.

Всі, крім сусідів Ляхова, зрозуміли, про що йде мова. Місяць тому з управління надійшов наказ: Каюкову ставили в провину відставання від планових строків і робили «суворе попередження».

— Не до вподоби мені ця розмова, відпочити зібралися,— сказала Діна, підходячи до токаря.— Заграйте, Петре Степановичу!

Токар підвівся, ненадовго вийшов і повернувся з баяном. Його всадовили на стілець, і він ушкварив бистрий вальс.

— Миколо Івановичу! — Діна поглядом запросила Каюкова до танцю.

Було тісно, танцювали в прихожій, на веранді.

В танці Діна була така легенька, що він спитав її:

— Скільки ви важите?

— П'ятдесят три.

— Я думав, менше.

Ото і вся розмова. Потім Діна помагала Зої розливати чай з нового самовара, і до кінця вечора не вдалось їй погомоніти з Каюковим. Лише по дорозі додому Діна виговорилася. За півроку, проведені в загоні Каюкова, вона настроїлася на поїздку в далеку далечінь.

— Миколо Івановичу, куди ви поїдете від нас? — запитала вона.

— Не знаю, куди пошлють. Ще тут роботи на два роки. А що?

Ось тоді вона й зізналася, як їй хочеться куди-небудь поїхати.

— Бо я ж ніде-ніде не бувала.

— Ви чули про Потаніну?

— Ні.

— Почитайте. Знаменита була жінка і славна дружина... Почитайте і поміркуйте — чи зможете так.

— Я хочу попрацювати в цілковитій глушині, десь...

— Начиталися. Дванадцять футів вам під кілем!

— Не розумію.

— Так кажуть морякам, коли корабель відпливає в море. Щасливого, значить, плавання. А поки що... йдіть спати, бо завтра на роботу спізнитесь.

— Ну цього зі мною ще не бувало.

Каюков потиснув їй руку і зник у темряві. А Діна стояла коло намету розчарована. Вона сподівалася, що він скаже: «Поїдьмо, Діно, з нашим загоном, коли настане час...» А він не сказав.

16

На початку листопада почалися нічні заморозки. Іній припорошував убогі барви степової осені. Дув холодний вітер, під його натиском журливо шуміли в гаю безлисті осокори. По ріці пройшли останні судна. Попливло сало — дрібний лід.

Роботи велися безупинно. Ночі були чорні, на палубах суден, на плавучих кранах світилися прожектори і сигнальні вогні, голубе сяйво зварки осявало чорну важку воду і неповоротких у теплому одязі людей.

Більшу частину доби Каюков проводив на ріці. Знав він, що не від його присутності залежить хід роботи, сам не міг усидіти в конторці. В степу і в займищі рили нову траншею для другої нитки газопроводу. Різкий поривчастий вітер мів сніжну крупу, змішану з піском і пилякою, боляче сік обличчя, видував тепло з-під одягу, але неспроможний був зупинити людську волю і машинну енергію.

На ріці вітер шаленів, здіймав круті хвилі, а вони хижо кидалися на понтони, баржі, плашкоути, гойдали, загрожували скинути все в холодну безодню, бризки обдавали людей і миттю примерзали до одягу крижаними дробинками, трапи і настили покривалися слизьким напаєм, канати, троси й ланцюги обростали важкими крижаними бурульками.

Люди не здавалися, вони стали мовчазні й суворі, в очах світилося завзяття, на обвітрених обличчях різко окреслилися зморшки. Одяг задубів, як жерсть, узуття не хотіло згинатися, але вони повільно, однак невідступно перевозили з берега секції труб, стикували, зварювали, обв'язували дошками, навішували чавунні напівкільця-грузила, лазили на дно ріки, де в похмурій темряві не видно далі власної руки, несли вахту на обмерзлих льодом суднах. Це була тяжка небезпечна робота, і тут випробовувалися не лише умілі руки і сила м'язів, але й міцність нервів, твердість характеру, несхитність волі.

Каюков добре розумів це і був з цими людьми не для того, щоб підганяти їх або підбадьорювати, в цьому не було потреби, він просто волів ділити спільну долю.

В шапці-ушанці, насунутій на самі брови, в жорсткому брезентовому плащі, у витертих, аж білих, кирзових чоботах, він появлявся то тут, то там, дивився, як працюють люди і питав, що вони їли. Про доставку гарячої їжі він домовився з їдальнею. На кожному місці, де трудилося хоч три-чотири чоловіка, постійно стояв великий термос з гарячим чаєм. Випаде хвилина, робітник вип'є кружку міцного чаю, вдячно скаже: «Гарний чайок, як там був»,— і знову за роботу.

На брандвахті чергувала Діна з сумкою, повною ліків і перев'язочних матеріалів. Стрічаючись із Каюковим, вона вдавала, що холод і гойданка їй сват і брат, хоча іноді її так нудило, що вона аж зеленіла.

— Невже ви все життя отак, Миколо Івановичу? — спитала вона якось Каюкова.

— Саме так, усе життя.

— Вічно в дорозі!

— Точно! Як у Лермонтова: «Тучки небесные — вечные странники!»

— Доведете ви себе хтозна до чого.

— Та що ви! Я почуваюсь прекрасно.

— Лице змарніло, чорне, очі запалені. Треба вам мазі дати, на ніч повіки помажете.

— Спасибі! Ось здамо цю сталеву кишку, попрошу відпустку.

— На курорт поїдете?

— Ні, у Москву.

— В Москві у вас рідні?

— Батьки, брат, сестра. Відісплюся, начитаюся, з дівчатами нагуляюсь.

— У вас є дівчина?

— Нема. Але хіба довго завести?

Його очі сміялися, а Діна дивилася на нього аж надто серйозно, відкриваючи в ньому щось нове.

— Хтось інший на вашому місці у Москві б і залишився,— раптом висловила вона думку, котра щойно прийшла їй в голову.— Тим паче, що є де жити і прописка московська.

— У нас тут більшість москвичів.

— Ляхов теж московську прописку мав, а от купив дім, надумав осісти.

— Захотілося — осів.

Після того, як Ляхов придбав собі будинок, він змінився на очах у всіх. Став млявий у роботі, бувало спізнювався. «Майте співчуття: як-не-як — два кілометри пішки...» Якось він, вибравши хвилину, коли Каюков був у виконробській сам, зайшов, старанно зачинив за собою двері і давай просити: «Миколо Івановичу, поможіть! — Каюков подумав, що скоїлося лихо: таке схвильоване обличчя було у водолаза.— Надумав я свердловину на своїй садибі пробурити, електронасос поставити, воду качати, а то на собі на сад не наносишся. Буровий верстат на автомашині... хлопці згодні...» Каюков дозволив. А через тиждень Ляхов знову: «Дім, господарство — біда! То те, то се вимагає моя хатина...» — Він з винуватим усміхом на широкому обличчі заходився клянчити шалівку на ремонт паркана. Каюков відмовив.

— Ляхов — чоловік нашого духу, але...— сказав він Діні.— Але нам треба бути легкими на підйом: чемодан у руку — і ладен їхати куди завгодно. А Ляхов загруз.

— Це у вас покликання?

— Не знаю, можливо, пристрасть.

Діна задовольнилася відповіддю і більше не розпитувала, але дивилася на Каюкова ще з більшим подивом.

А Дмитро Ляхов у цей час стояв на плашкоуті. Товариші натягували на нього водолазний костюм, надівали скафандр, пояс із свинцевим грузом, калоші теж із свинцевими підошвами; під руки довели до краю плашкоута і допомогли, поки він, задкуючи, почав заходити по східцях трапа у воду. Потім один із водолазів накрив голову Ляхова у вовняній в'язаній шапці мідним шоломом, затягнув ключем гайки, гукнув: «Повітря!» — загвинтив ілюмінатор, щоб не проникла вода, і стукнув по шолому.

Ляхов моргнув на знак того, що він готовий до спуску, і повільно став поринати в чорну, як дьоготь, воду. Незабаром він відчув під ногами грузьке дно, але не бачив його. Тоді він ввімкнув електричний ліхтар і, знайшовши траншею, смикнув за лінь. Цей лінь водолази мусять пронести впоперек ріки, він закріплений за троси.

З його допомогою бульдозери, які вже чекають на правому березі, потягнуть троси, а троси — трубу.

Час під водою плине надто повільно. Здається, вже цілу годину Ляхов на дні, а згори телефонують, що він пройшов лише п'ятнадцять метрів. Шланги і лінь тягнуться важко, здіймають каламуть. Ляхов вимикає ліхтар і трохи спочиває. Але який це відпочинок! Він стоїть і мацає руками край траншеї. Не поминути б! Правда, на плашкоуті стежать за його рухом, та хто знає, що може статися? Прогавлять...

Увімкнувши ліхтар, він пішов уперед, та ступив лише кілька кроків і зупинився. «Невже шланги за щось зачепилися?» — подумав він. І в ту ж мить почув голос:

— Стій! Шланги в крижину вмерзли.

Він ждав, поки в майні звільняли шланг від льоду, затим почув команду:

— Пішов!

Йому стало жарко. Голова обливалася потом, щипало повіки, і він ненадовго заплющив очі. Йти було все важче. Йому повідомили глибину: двадцять два метри. Коли він вимикав ліхтар, усе навколо заливала така темінь, що навіть угорі, де кілька хвилин тому з десятиметрової глибини він угадував крижаний покров, було хоч око стрель. «Видимість нуль»,— відзначив мозок.

Він знав, що вслід за ним просувається по майні плашкоут, там хлопці стоять біля помпи, подають йому повітря. Йому тут жарко, а там пронизує холодом, сковує не тільки руки й ноги, а, здається, навіть нутрощі.

Він спочивав, стравлював повітря, посувався вперед і вдячно думав про товаришів: «Справно подають. Шланги ніде не зачепилися, не перегнулись. Усе гаразд».

— Митя! За три години ти пройшов чотириста метрів. Зараз змінимо.

— Заждіть. Коли треба буде — сам скажу...

З кожним днем густішав на ріці плавучий лід, змерзався в крижини, гострі рвані краї різали борти суден. Під берегами лід зупинився, заматерів, і по цьому «припаю» можна було ходити. А одного разу, якось непомітно, за одну ніч, ріка завмерла.

Ранній льодостав заважав укладати трубопровід. На лінії льодового ложа постійно ходило судно, аби зберегти серед криги водяний коридор. Та люди вже подолали річний простір, наблизилися до гірського берега.

Все частіше падав сніг, і невдовзі ріка та береги побіліли. Лише на горах нерівною смужкою темнів ліс. Якось рано-вранці звідти спустилися два лосі — рогач і корова, напилися у промоїні біля берега, зовсім близько від людей, і неквапом попрямували у ліс.

Робітники гомоніли.

— Ти диви, ні моторів, ні людей не злякалися.

— В жовтні у них весілля бувають,— з виглядом знавця сказав Ляхов.— Значить, лосиця діток в собі носить, а лось її оберігає.

— А коли дитинчата на світ появляться?

— Повесні, у травні,— впевнено відповів Ляхов.

Подібні розваги випадали будівельникам рідко. Дні минали одноманітно серед білої пустелі, яка звикла до мертвої тиші, порушеної нині гуркотом моторів.

...І настав день, коли все скінчилося.

— Дивно! — говорив Каюков.

Невже й справді можна спокійно заснути, не думати про будову?

Він бачив, як у всіх послабла напруга, люди стали неповороткі, неначе раптом зледачіли.

— А все ж перестрибнули через річку! Га?

У відповідь Каюкову загуділи голоси.

— Інакше й бути не могло. Навіть раніше строку.

— На цілий тиждень.

— Лежить голубонька.— Митя Ляхов тикав великим пальцем на воду.— Надійно лежить, течія пісочком її закутує.— Він останнім побував на дні ріки і найкраще знав, де лежить труба.

— Митя, сьогодні Зоя піднесе тобі манірку? Адже заслужив.

— Ні, братва. Зоя в місті, але з собою мені дещо тут поклала.— Ляхов попорпався в сумці, вийняв півлітру.

У веселому гомоні потонула його хвала Зої. Алюмінієвий стаканчик пішов по руках. Це була символічна по наперстку, але й вона по-сімейному відзначила урочисту хвилину.

Люди юрмилися на березі, на палубах, сміялися, жартували і водночас було на обличчях щось схоже на розгубленість.

— Невже все, Миколо Івановичу? Не віриться, що подолали таку річеньку.

— Подолали! Лишилося приєднати до сухопутного проводу і чекати, що покаже перевірка Державної комісії...— Він махнув рукою.— Ей, давай!

Першою загуділа брандвахта, за нею всі інші судна подали свої голоси. Спочатку виділявся то басовитий гудок, то співучу сирена, то задерикуваті свистки, а потім усе злилося в один звук — могутній і трепетний, він тріумфально плив над рікою, котився луною поміж горбів, слався над білим степом, що зіллявся з білим небом, і довго жив у морозяному повітрі, не воліючи помирати.

Іван ШУЛЬПІН

ЖИТО ВИСОКЕ

1.

З Мишкових плечей видно далеко-далеко...

Крутою сріблясто-зеленою хвилею простиралось житнє поле, а над полем — золотаве марево пилку. І раптом трохи вище тремтливого марева, в гойдливій синяві замиготів, затріпотів білий клаптик. Папірець, підхоплений вітром? Голуб? Ні — чайка! Звідки, для чого вона в наших степових краях — ніхто не знає.

Я ще малий і кволий, щоб самостійно дістатися до поля. Половина шляху їду на Мишкових плечах. Мишко — міцний, високий парубійко, наш сусід. Я обхопив руками його мокрий лоб, тримаюсь. Збоку і попереду нас ганяються, вимахуючи обструганими вербовими палицями, ще кілька хлопчаків. Вони з гиканням налітають на кущі чортополоху і рубають рожеві голівки. Іноді хтось із них обережно бере двома пальцями ошатну колючку і, усміхаючись, простягає мені:

— Дарую!

— Іди геть! — гримає Мишко. Він старший, мій захисник; а інші тільки і дивляться, як би мені дошкулить.

Жито здіймається стіною, одразу сягає Мишкового зросту. Тільки скраю цвітуть волошки, аж під самісіньке колосся випускає бузкові грамофончики берізка.

Хлопчаки миттю зникають у житі, і починається біготня, крик, галас. Мишко теж уходить в азарт і кидає мене одного. Я поспішаю слідом, розсуваю жито руками, а йому немає кінця...

— Мишко! — кричу я у відчаї.— Мишко!

Та мене зразу ж хапають чіпкі руки хлопчаків, кудись тягнуть, валять на спину і прив'язують до землі жмутками жита. Мов лещатами притискують руки, ноги, груди. І розбігаються. Я ще намагаюсь вивільнитись, перегризти жмутки зубами, та не можу дотягнуться. А вирвать пучки жита з корінням мені не під силу.

Наді мною зо всіх боків схиляється колосся в жовтих сережках і, хитаючись під вітром, ронять пилок; в проміжках між колоссям біле небо і високі-високі хмари.

Я лячно дослухаюсь. Голоси хлопчаків, тонесенькі і безперервні, мов комариний виск, чуються ледь-ледь. Тільки земля доносить до мене тупіт. І мені здається вже, що вони втечуть зовсім, а я залишусь лежати забутий, і ніхто мене не знайде... Увечері мати буде доїти корову і погримувати на неї: «Стояти! Стояти!», і нікому буде відгонити гілкою мух, тому, що я лежатиму далеко од дому, у високому житі. І батько приїде...

Сльози виповнюють мені очі, переливаються через край, і я спочатку тихо, захлинаючись, потім усе голосніше і зляканіше кричу:

— Ми-и-ишко!..

2.

Ми їдемо з батьком на його бригадирській бідарці жаркою степовою дорогою. Їдемо поволі. Конячина заморилась, їй докучають гедзі.

Батько сидить на соломі, підібгавши під себе ноги, і тільки зрідка смикає віжки. З напіводкритого його рота плине м'яке гудіння — тягуче, з перепадами. Батько співає пісню про моряка і човен. Слів я не чую, та все одно знаю, що про моряка. Інших пісень він не співає.

На узбіччі, трохи схилившись колоссям до шляху, стоїть дозріле жито. Іноді з нього пахне, як із печі, в якій допікається хліб... Або легенький вітрець-тягунець приносить раптом пахощі горілого жнива. Далекий обрій тремтить, миготить у слюдянистім мареві; а згори — ртутно-біляве небо, в якім тріпочеться самотня пташина... Тиша. Тільки одноманітний перестук бідарки та нескінченна батькова пісня.

Раптом він замовкає, підводиться. Я теж схоплююсь, тримаючись за його плече. За найближчим пагорбом нерухомо торчить «хобот» комбайна. Трохи далі поволі здіймається жовтий димок...

Батько натягує віжки, і конячина задирає голову, біжить підтюпцем. Батько стурбований. Підганяє коня, а сам весь час надивляє в бік комбайна.

Круто звернувши на жниво, ми бачимо, нарешті, людей. Їх четверо, сидять довкола триноги з рейок, на якій висить закіптюжене відро. Під ним тліють жарини багаття.

Помітивши нас, один з них схоплюється. Він без картуза, з кучерявим, як у негра, волоссям. Штани його обтяглись мішками на колінах і вилискують металевим блиском. Я знаю його. Це тракторист Валюха.

— Прошу до нашого товариства! — гостинно припрошує Валюха.

Батько бурчить: знайшли, мовляв, де багаття розікласти: та все ж сплигує з бідарки і приєднується до гурту.

— Полуднувать зібрались,— каже йому сивий дядько і киває на відро:— Голубці у нас.

— А ми знаємо, коли нагодитись,— весело відповідає батько.

Вони затівають якусь розмову, а я йду до Валюхиного трактора. І Валюха починає мене допитувати:

— Ти голубці коли-небудь їв?

— Їв.

— Такі не їв. Такі ніхто не їв. Навіть сам цар Горох.

Валюха жартує, та я все ж підходжу і зазираю у відро. Голубці як голубці. Ген і капустяний лист просвічує з білимиреберцями.

І мати такі готує: загорне в капустяний лист різної овочевої і м'ясної мішанини і обсмажить. Тільки й того, що ці геть усі у жовтому жиру плавають,— от і вся різниця.

Сивий дядько велить Валюсі нести відро до «столу», і ми всідаємось довкола розстеленого на стерні брезенту. На нім уже лежить гірка нарізаного чорного хліба і біліють кілька пу́чок крупної солі. Сивий виловлює з відра єдиною ложкою перший голубець і простягає батькові. І лише тоді я помічаю, що це не голубці... Батько бере за ніжку крихітну птичу тушку. По ній дійсно проступають жовтуваті реберця, та не капустяні, а справжні. І вся вона просвічує, як бурштинова.

— Ох і смакота! — захоплено вигукує батько.

— Нині у них якраз золота пора,— пояснює сивий.— Жирують. Перепел — птиця взагалі жирна. А вже й смачна! І багато її нині. Так під ножі і лізе. Десятка три набрали...

Я отримую свою порцію, посипаю золотаве м'ясо дрібковою сіллю і їм. І незабаром подумки погоджуюсь з Валюхою: таких смачних голубців я ніколи не куштував.

3.

Інше літо, інше й жито.

Ми заходимо в нього з рудою дівчинкою, як в неглибоку річку, по груди. По хвилястій рівнині тягнеться до нас через усе поле місяцева доріжка. Куди б ми не йшли, вона рухається за нами і од неї нікуди не сховатися. Ми стаємо до місяця спинами, і спереду нас біжать дві куці тіні, а навколо них сяють райдужні німби...

Світло і просторо. На пагорбах біліють чисті, наче виметені шляхи. Жарко. В небі, як жарини в дотліваючім кострищі, потріскують зорі і падають іскристими розсипами. Пахне розквітлим житом: солонувато-сухо, ніби віє здаля щойно закипілою юшкою...

В неглибокій долині жито густе і непроходиме, ховає нас майже з головою.

— Дивись, дивись! — каже мені дівчинка. Сама розводить руки і, не згинаючись, падає ниць. Висока густа хвиля жита спружинює, і дівчинка повільно опускається додолу. Утворюється глибокий п'ятачок, на дні якого вона лежить, розкинувши своє руде волосся. Я теж здіймаю руки і падаю поряд. І м'яко, і гарно мені на такій постелі. На губах дівчинки житній пилок, а в темнавих очах її з розширеними зіницями, віддзеркалюючись, спалахують і поволі згасають зорі...

В досвітнім затишші губиться в житі останній вітрець, і прибиває пилок рясна роса.

Мокрі по пояс, ми тихо йдемо затуманілим полем до наметів трудового табору. Два темно-зелених сліди позначають наш довільний звивистий шлях.

Потім дівчинка будить мене перед самим підйомом. Червоніє і шепоче:

— Сходи пошукай у житі... Я там хустинку блакитну загубила... Ще знайде хто — сміятимуться...

Я довго бігаю полем, шукаю те місце, де ми були вночі, та жито, зарошене цілющими краплинами, вже встигло здійнятися, і годі й думати віднайти наш п'ятачок у житі і загублену блакитну хустину...

4.

Жито моє, жито високе!

Я бачив кілька морів, чув над ними крики безлічі чайок. Та коли раптом потягне десь на простір, закортить дихнути вітром неозорості, згадуються не вони, а те, як розтікалося тугою сріблясто-зеленавою хвилею житнє поле і миготів, тріпотів удалині білий клаптик...

В Азербайджані друзі частували мене шашликом, в Заволжських степах пригощали кувардаком і сурпою, а в одній пензенській сільській садибі — фаршированими картоплинами. Смакував я і похвалював. І щоразу шкодував, що мені навряд чи доведеться пригостити друзів комбайнерськими голубцями.

Жито моє, жито високе...

Стелили мені постелі дбайливі мамині руки, швидкі і добрі руки готельних працівниць, руки коханої. Та жодна постіль не була такою м'якою і чарівною, ніж та, коли я, розвівши руки, падав на житню хвилю, і пружинило піді мною високе жито...

Роза ОЗЕРНА

СОНЯЧНА ПАЛІТРА

Сімдесят літ — багато це чи мало? Напевне, і багато, і мало, дивлячись про що йде мова. Якщо життєвий досвід, тоді сімдесят літ — це та височина, з якої легко оглядаються роки свого власного життя, роки людей близьких і просто знайомих, з усіма їхніми радощами і невдачами, помилками і перемогами. Це височінь, з якої бачиш себе свідком або учасником подій великих і менш значних, подій, котрі стали історією твоєї країни, а може, і всього людства. Життєвий досвід не старить, він породжує мудрість, допомагає знаходити закономірність в явищах, відрізняти добро від зла, головне від другорядного.

Якщо ж мається на увазі спосіб життя людини цього віку, міра активності, світосприймання, душевний настрій, тоді відповісти — старий він чи молодий — можна лише в тому разі, якщо мовиться про конкретну людину.

Борис Васильович Миловидов — один із тих, кого сивина і роки не роблять старішим. Молодість світиться в його очах, вона — джерело його незвичайного життєлюбства, високого працьовитого ритму. Інший юнак може позаздрити цікавості Бориса Васильовича до всього, що відбувається в світі, в країні, в мистецтві, якому він віддав себе всього.

Це почалося ціле життя тому назад. Йому було всього шістнадцять літ, коли, можливо, несвідомо, інтуїтивно він вирішив для себе одну із найважливіших і найскладніших задач: вибрав улюблену справу, котра стала його професією.

— Класні кімнати нагорі,— сказав йому директор Вищих вільних державних майстерень, котрі в 1918 році відкрилися в Саратові на базі Боголюбського училища при художньому музеї імені Радіщева.— Кожним класом керує досвідчений майстер. Учіться там, де вам більше всього подобається.

І він пішов, невисокий, зугарний парубчак, у чоботах, сірій куртці і солдатській шапці. Мистецтво вже давно вабило його своєю ще незрозумілою йому спорідненістю з життям, можливістю такими, як йому здавалось, простими засобами, повторити побачене. Його батько багато років служив у друкарнях, де друкували не тільки тексти, але й малюнки, репродукції з картин. Крім того, він не раз бував у саратовському музеї, бачив полотна старих і сучасних майстрів. Вони і запалили в його душі мрію стати художником.

У коридорі другого поверху, де розмістилися класи, натрапив на статуї, виконані з якогось дивного матеріалу. Він знав ці фігури класичної скульптури. Це — Аполлон, але чомусь отруйно зелений. А ось Венера, кольору ультрамарину, Юпітер-громовержець

жовтий, як лимон. Куди поділася їхня витонченість, благородність форм, чистота? Хтось, ніби навмисне, постарався зітерти суворість ліній, котрі народилися під різцем античних геніїв. Звідки було знати юнакові, що жорстока боротьба йде не тільки в житті, а й мистецтві. Лише значно згодом йому розповіли, що один із представників майстерень був футуристом. Зафарбувавши Аполлона, він тим самим ніби зруйнував його, перетворивши в силует, та ще примітивно розмальований.

В одному із класів Миловидов побачив групу молодих людей такого віку, як і він, і трохи старших. Один із них був у матроському бушлаті і безкозирці, поруч—хлопець у будьонівці. Всі вони щось малювали вуглинами на картоні, час од часу позиркуючи на натурщика, котрий сидів на підвищенні. Юнак дістав із кишені аркуш паперу і, примостившись за столом, накидав олівцем перші штрихи з натури. Борис Миловидов не міг тоді знати, що в ту хвилину стартував у велике мистецтво, де йому судилося стати майстром і педагогом.

У складний час формувалось мистецтво Бориса Васильовича — в роки, коли виникали все нові і нові течії, кожна з яких — претендувала на широке визнання. Але йому повезло з самого початку вже тому, що його учителями стали відомі художники, палкі пропагандисти реалістичного мистецтва: Олександр Іванович Савін, Петро Савич Уткін — майбутні професори Ленінградського художнього інституту ім. І. Ю. Рєпіна — і Михайло Варфоломійович Кузнецов. У Савінова Миловидов узяв серйозне ставлення до строгого малюнка, від Уткіна — учня Левітана і Коровіна — любов до природи, глибоку повагу до традицій російського живопису.

Досі він згадує розмову, котра виникла якось на квартирі Уткіна:

— Що таке справжнє малювання? Що наслідувати? — питав молодий художник.

Уткін дістав свій старий чемодан і вийняв з нього декілька робіт:

— Це я малював в роки моїх занять з Левітаном. Не знаю, до якого мистецтва ви віднесете їх — справжнього чи несправжнього. Він учив мене не зраджувати правді життя.

Це була відповідь на душевне сумяття юнака.

В своїй творчості Миловидов ніколи не захоплювався «модними» течіями, і завжди залишався вірним правді життя. Він не раз спостерігав, як захоплення тільки формою або кольором, що здавалось деяким молодим людям оригінальним, незмінно приводило їх до поразки, залишалося незрозумілим глядачу.

Делегат III з'їзду художників Росії Борис Васильович у дні свого перебування в Москві відвідав декілька художніх виставок. І зокрема, виставку російських пейзажистів кінця дев'ятнадцятого, початку двадцятого століть. У котрий раз зустрічався він з безсмертними полотнами Левітана, Шишкіна, Остроухова, Сєрова. І знову дійшов до того ж: так, вони повинні лишитися орієнтирами

О. С. КУТИРКІН.
Художній музей ім. А. М. Радіщева
з серії «Саратов». 1970 р.
Травлення

Будинок-музей М. Г. Чернишевського, 1970 р.
Ліногравюра

в нашому мистецтві. Твори російської реалістичної школи високоідейні, тісно зв'язані з життям, насичені глибоким настроєм.

У кожного художника є свої улюблені жанри, техніка, в якій він працює. Миловидов багатогранний. Упродовж десятиліть він писав картини, малював плакати, ілюстрував книги. І всюди показував своє непересічне обдарування. Саратовський художній музей придбав декілька його творів, у тому числі живопис, малюнки, літографії.

Спробуємо простежити шлях його творчості.

В Саратові Вищі державні художні майстерні, після ряду перетворень були реорганізовані в художньо-промисловий технікум (нині Художнє училище). Закінчивши його в 1926 році, Миловидов залишився там викладати майстерність літографії. Це був час активного вторгнення в життя. І зустрічі із заводськими цехами і залізничними майстернями відображені в літографіях тих років.

Тридцяті роки для Бориса Васильовича ознаменувались початком роботи в області книжкової графіки, котра раптом захопила його незвичайно. Він знайшов у собі ті необхідні якості, котрі дозволили йому проникнути в світ, створений письменником, глибоко і детально. Тоді Миловидов очолював у Саратові цілу групу художників книги. До книжкової графіки він часто звертався і в наступні роки. Кращі його роботи в цій галузі — книги: «Степан Разін» С. Злобіна, «Кола Брюньйон» Р. Ролана, «Вибрані твори» В. Бабушкіна, «Збірник казок народів СРСР» та інші. Обкладинки, форзаци, ілюстрації цих книг виконані з тонким розумінням їх стилю і характеру, і завжди з почуттям міри. В журналі «Полиграфическое производство» декілька обкладинок художника відтворені як зразки найбільш вдалого оформлення. Кращі книги Бориса Васильовича побували на Всесоюзних виставках у Москві і на міжнародних — в країнах народної демократії.

До книжкової графіки він звертається і у всі наступні роки.

Війна жорстоко втрутилась у життя радянських людей, відірвавши їх від мирної праці. Творчість художників стала войовничою. Кожний швидко і по-господарськи ощадливо мусив був вирішити: які якості і які додаткові резерви мобілізувати в собі на допомогу фронту. Саратовські майстри пензля і різця вже на другий день війни зібралися в одній із майстерень, щоб обговорити це найбільш важливе завдання в ті напружені дні. Тут і народилася чудова думка — організувати «Агітвікно», тобто у війні з німецькими загарбниками використати своє мистецтво, як зброю. Зразу ж і з'явилися перші плакати. В тому числі плакат Миловидова «Що таке фашизм?» На ньому був зображений Гітлер в дворогій касці німецьких псів-рицарів. Земля біля трону, на якому возсідав скажений фюрер, була усіяна черепами і трупами. Відповідь художника була точною: Гітлер — це насильство і нелюдськість, це рабство і смерть.

Плакат — мистецтво масове. Біля «Агітвікон» стояв натовп людей. Дивлячись на їхні суворі і гнівні обличчя, Борис Васильович

усе чіткіше розумів: він і його товариші знайшли правильне рішення. Можливо, агітплакат — не найближчий йому жанр образотворчого мистецтва, але він завжди вважав, що людина, художник, громадянин у важкі для Батьківщини години повинен бути там, де він більше всього потрібний.

Яскраво вирізнявся своїм ідейним змістом, гостротою і цікавим композиційним вирішенням ще один плакат із закликом: «Кожний зібраний своєчасно сніп — це бомба в фашистський окоп». Жінка-колгоспниця, котра високо підняла сніп, із якого сипались бомби на фашистів, була мовби символом всенародної боротьби проти німецьких окупантів.

У липні сорок першого року художник був призваний в Діючу армію. Прийшов час олівець і пензель художника змінити на гвинтівку. Старший сержант Миловидов воював у військах, які відстоювали столицю нашої Батьківщини. Але важке поранення вивело його із ладу ще до розгрому фашистів під Москвою. Одержавши довготривалу відпустку, він знову включається в роботу колективу художників саратовського «Агітвікна», як і раніше, продовжує вирощувати в училищі кадри майбутніх майстрів пензля і різця, довгий час очолює творчу організацію.

І тільки в рідкі вільні хвилини пише пейзажі. Адже саме пейзаж особливо захоплює Миловидова-живописця. Сам переживши незгоди війни, ледве не загинувши під гусеницями німецьких танків, він ніби по-новому побачив і оцінив рідну землю, ще сильніше полюбив її. Тому і захотілося особливо ніжно розповісти про неї людям.

Відомо, що в цьому жанрі нелегко передавати риси часу. Але в кожній своїй картині, в кожному етюді, іноді навіть не відтворюючи зовнішніх прикмет часу, Миловидов висловлює думки і почуття, котрі хвилюють сучасників. Усім його творам притаманне те радісне відображення, яке так властиве радянській людині.

Образ Батьківщини виступає в його творах не в описові конкретних місць, а як хвилююча розповідь про російську природу, котра дає людині сили, вселяє в неї світлі і радісні надії. Якось на виставці старий друг і соратник Бориса Васильовича по мистецтву Олександр Микитович Чечнев вигукнув, розглядаючи експозицію чергової виставки: «Ви тільки подивіться, товариші, у Миловидова найсвітліші, найжиттєрадісніші пейзажі!»

Чечнев був правий. Дивлячись на пейзажі Бориса Васильовича, переживаєш відчуття радощів од спілкування з відтвореною ним природою. Він ніколи не прагне до декоративної яскравості чи до незвичайного кольорового ефекту. А домагається цього, кожний раз звертаючись до живої натури, стараючись відобразити на полотні яскравий колорит сонячного дня.

Коли в Саратові будувався міст через Волгу, будівельники замалим не щоденно бачили на майже не доступних місцях немолодого художника з етюдником, котрий примощувався збоку так, щоб перед ним відкривалася перспектива опор, котрі йшли до далекого берега. Зовсім недавно шість етюдів Миловидова придбані

Мостобудівельним трестом № 3 і зайняли місце на стендах його робочих кабінетів, ніби нагадуючи будівельникам про дні напруженої праці.

Декілька років тому назад Борис Васильович почав писати серію пейзажів «Земля саратовська». Кращі з них експонувалися на обласних і зональних виставках. Шанувальники образотворчого мистецтва зустрічалися з ними і оцінили тонке уміння автора перетворювати звичайнісінький пейзаж у художній образ, котрий приваблює своєю поетичністю.

В картині «Нива золота» панорамно відкривається польовий простір. Земля покрита валками щойно скошених пшеничних колосків. У дзвінкій голубизні липневого неба пливуть легкі білі хмарки, все разом створює гармонійну кольорову гаму.

Глибоким ліризмом і ароматом розмай-трави віє з іншого пейзажу — «Любіть Росію». Тільки художник, котрий душею прив'язаний до землі, на якій народився і виріс, зможе домогтися такого настрою в, здавалося б, зовсім звичайному пейзажі для наших місць.

Радує око невеликий етюд «Голубий степ». Розпал спекотного літа. Буйно цвіте дельфініум і до самого обрію простяглися острівці цих скромних польових квітів. Простір наших саратовських степів Борис Васильович показав і в своїх минулих працях. Йому, справжньому волжанину, до серця ці величезні простори, за ними він нудьгував у смоленських лісах, що були наповнені громом війни.

— Наші степові і лісостепові простори Поволжя неповторні, як, між іншим, неповторні й інші краї нашої безмежної країни,— говорить Борис Васильович.— Адже справжній літній саратовський пейзаж по колориту срібно-попелястий. У звичайне спекотне літо, під дією яскравого сонця якось особливо вигоряє трава, листя на деревах і навіть селянські хати стають сірими. І це звично для мешканців нашої смуги.

Борис Васильович згадав, що нині покійний професор ботаніки Саратовського університету Олександр Дмитрович Фурсаєв якось розповідав йому про свої зустрічі з нашими селянами-степовиками. «Чому б вам не посадити дерево перед своїми хатами?» — питав він їх. «Вони загородять простір»,— відповідали селяни. Ось це відчуття спекітного простору, близьке, рідне саратовцям, художнику і хочеться передати в своїх пейзажах.

У Бориса Васильовича багато волзьких пейзажів, в яких відображена краса річок, російські села, що затишно примостилися на їх берегах. І ще одна серія робіт встає перед глядачем. Це серія «Всюди життя».

В ній він виступає як людина, занепокоєна долею «братів наших менших», долею фауни, без якої важко собі уявити людину. «Життя — всюди!» — говорить своїми малюнками художник.

Пригляньтесь, яке воно прекрасне. Життя треба захищати від злостивих, від тих, хто не хоче зрозуміти, що, гублячи природу, вони перш за все виносять суворий присуд людині, самому собі.

І Миловидов оспівує це життя в своєму графічному аркуші «Пробудження», де в ранковому лісі, крізь хащу видно лосів, що спокійно ідуть. Вони не чекають зрадливого пострілу. Вони вірять людям-друзям, сильним, добрим.

В аркуші «Великий осінній форум», де ластівки на телеграфних дротах ніби обговорюють щось важливе і невідкладне, висловлена та ж думка.

Наша розповідь про Бориса Васильовича буде неповною, якщо не сказати, що сорок років свого життя він віддав вихованню багатьох поколінь художників, викладаючи малюнок в Саратовському художньому училищі.

Його учні живуть у різних кінцях нашої великої країни. Вони пишуть йому, діляться своїми радощами, а він, як батько, котрий відпустив синів в далекі подорожі, ревниво і заповзятливо слідкує за їхніми діяннями.

Серед його вихованців такі відомі майстри, як заслужений художник РРФСР С. Г. Сахаров, заслужений діяч мистецтв Н. А. Архангельський, народний художник РРФСР І. В. Севостьянов, народний художник СРСР, академік М. М. Жуков.

Незадовго до смерті Жукова, будучи в Москві, Борис Васильович майже два дні провів у товаристві свого улюбленого учня. Микола Миколайович читав йому уривки із мемуарів, над якими він у той час працював, радився, показував нові малюнки. А прощаючись, подарував свою книгу «Счастье творчества».

На титульному аркуші написав:

«Я радий подарувати Вам свою книгу, як наставнику і керівнику в роки мого навчання в Саратові. Ви допомогли формуванню тієї біографії художника, котра й народила цю книгу. Радий піднести її Вам, як частину свого щастя. З любов'ю. Микола Жуков».

Важко сказати, що здатне принести більше задоволення: власна творчість чи усвідомлення того, що з твоєю допомогою формувався талант великого майстра? Чимало учнів Миловидова працюють у Саратові, вони є творчим активом організації художників.

А він, як і раніше, скромний, коли мова заходить особисто про нього, і активний, коли справа стосується життя творчої організації; як завжди, м'який і тактовний, але абсолютно безкомпромісний, коли справа стосується мистецтва. Задуми Миловидова цікаві й сміливі. На запитання, який свій твір він вважає головним у житті, художник відповідає:

— Той, який ще не створено, але який уже існує в моїй свідомості і навіть сниться ночами.

Борису Васильовичу присвоєно звання заслуженого працівника культури РРФСР. Ні, це не нагорода біля фінішу, це нагорода за активну творчість, за перемоги на путі. Це стимул до нових завоювань, доступними його молодій душі, багатому досвіду і великому таланту художника.

Володимир КАЗАКОВ

БЛАКИТНИЙ КАПІТАН

Оповідання

Вертоліт і лисиця стали добрими сусідами на шафі, він, грубо вирізаний з дуба,— червоний, вона, пластмасова, витончена,— білесенька. Лише півмісяця тому Наталя поставила свою лисицю поряд з вертольотом, а маленький павучок вже зіткав між ними нетривкий вигадлий ажур.

— До побачення,— сказала тоді Наталя.

— До побачення,— усміхнувся Батурін.

В його холостяцькій квартирі з'явилась нова цяцька — і все. Побачення, звичайно, не буде. Дослухаючись до дівочих кроків, що стишувались у глибині під'їзду, він підійшов до дзеркала, уважно роздивився своє обличчя. Воно йому не сподобалось. Чогось згадались саамські сейди — грубі істукани, складені з необробленого каменя на острові Руський кузов. Він усміхнувся і похмуро спитав у хитроокої лисиці: «Схожий? Ну, ось... знай собі!»

А через кілька днів, нудного дощового вечора Батурін, несподівано для себе, почав розповідати пластмасовій іграшці про Наталю: «Віражі не може робити твоя хазяйка, вліпив я сьогодні їй трієчку. Чисто вималювати глибокий віраж на вертольоті — не губи підфарбувати. Не вміє ще вона грамотно зав'язати крен, швидкість і висоту в один міцненький вузлик. Так от, Патрикеївно!»

І нині лисиця хитро зиркала з шафи на Батуріна, що напівлежав у кріслі, і, ледь повернувши свою вузеньку мордочку, слухала його крихітним вухом.

— ...Мені під сорок, їй двадцять п'ять. Життям я тертий, терпужений...— Батурін пихкнув на лисицю кільцем тютюнового диму.— Бачиш, яка буза на вулиці? Ось такий туман і у неї в голові. Просто не спиться твоїй королеві на горошині...

Дзвінко озвався телефон на шаховому столику. Батурін одсунув убік набиту недопалками попільничку, неохоче зняв трубку і, послухавши, сказав:

— Я у відпустці, телефонуй через вісімнадцять діб! — Телефон не вгавав, вимагав настирливо уваги до себе, і Батурін знову зняв трубку: — Басище твій, звичайно, взнав... Добре, прийду, але ти поясни...

Батурін слухав і дивився в сіре вікно. З туману тяглась до шибки мокра березова гілка і на ній сидів незугарний горобець. Він ховав голову під крило, та воно ковзало, горобець обтрушувавсь і ставав усе більш розколошканим. І здавалось Батуріну, що за стіною невагомих крапель бачить він свій вертоліт на аеродромній стоянці, занурений у задавнений сніг, з плямами масла біля напівспущених коліс, з облізлим, давно не фарбованим боком. Він чесно

відпрацював свої трудові години і чекає, коли техніки оглянуть його нутро, підремонтують, підлікують. Він ще міг гримкотіти в небі, та втомився, як натомлюються і люди, і не міг гарантувати їм, що не підведе їх у першу-ліпшу мить.

— Я все зрозумів, друже,— сказав Батурін в трубку.— Тобі не здається, що все життя ти намагаєшся вималювати з мене супермена? Машин на базі нема, туман розсіяв їх по всьому півострову. Так? А моєму вертольоту лишилось півтори години до капремонту!.. Ти штовхаєш мене... Ну, просиш, хай просиш, біс візьми! Якщо я навіть виконаю політ благополучно, вищі одірвуть мені голову за порушення інструкцій... По параграфу про стихійне лихо? Добре, прийду, тільки дарма все!

Одягаючись, Батурін двічі не поцілив у рукав демісезонної куртки, силкувався натягти унт не на ту ногу, сигаретою, що випала з рота, підпалив килимкову доріжку. Вийшов з кімнати і знову вернувся, щоб одчинити кватирку. Горобець на гілці стрепенувся, бадьоро скочив на зріз рами, цвіріньнув і раптом злякано спурхнув, наполоханий грюком зачинених дверей...

Батурін стрибав униз по сходинках, мов хлопчисько який, і лиш вийшовши з під'їзду, пішов поволі перевальцем, як ходив завжди. Підшиті гумою підошви унтів залишали на розкислому снігу широкий розмитий слід.

З туману випірнув ріг будинку, потім вималювалась вхідна арка. Од лівої колони ступив назустріч чоловік.

— Здрастуй, Петре Петровичу! Пару хвилин... капітане.

Батурін був споконвічним аерофлотцем, військового звання не мав, та на фронті виконував найскладніші польоти, з яких видирався висотаним, як лимон. «В цвіт погодка, Петре?» — питали однополчани. «Блакитна, в мілку клітинку»,— відповідав, усміхаючись. Так його і прозвали Блакитним Капітаном. Багато хмар одплинуло за обрій з часу війни, а шанобливе прізвисько лишилось за пілотом.

— Чого тобі, Богунець?

— Я відверто, капітане... Відмовся. Дай злітати мені.

— Не збагнув. Детальніше.

— Мені треба! Розумієш... це випадок, коли я зможу показати себе. Скільки можна ходити другокласним пілотом. А висунутися в звичайній роботі,— Богунець безнадійно розвів руки,— важкувато. Віддай політ. Ти ж знаєш, я зможу! Ти літав зі мною, учив і знаєш.

— А раптом не вернешся?

— Це вже яку печатку доля поставить.

Незграбний похмурий Богунець марно хитрував. Батурін знав усе. Найзапекліший кар'єрист не здійняв би нині ніс до неба. Це все одно, що рятувати потопаючого в розплавленому металі. Злетіти могла лише Совість, благополучно вернутись міг лише Досвід. У Богунця досвіду немає, та він згоден розбить собі лоба заради дівчиська. Вирішив загодя і безповоротно. На широкому рябувато-

му його обличчі повіки напівзакриті і тремтять. Плечища опустив і чекає своєї долі. Але так не можна! Адже ти вже зараз неживий, Богунець! Хіба можна в такому стані жбурляти тебе в небо? Ти просто великий сентиментальний хлопчак, котрий не розпочав ще життя у всій його красі і підступності. Тільки в романах його віддають за кохання.

І Батурін сказав:

— Лотерея — азартна гра. Не полетить ніхто. Та якщо... тоді другим пілотом візьму тебе... Га, Богунець? Друга роль влаштує нещасного кар'єриста?

Юнак обійняв його за плечі, стис і, одпустивши, лагідно підштовхнув до дверей штабу.

В кабінеті командира загону Батуріна зустріли стоячи. Командир, спершись долонями об стіл, ховав очі під жовтими кущиками брів. Знайомий Батуріну голова саамського рибгоспу м'яв у скоцюрблених долонях лисячий малахай і одводив примружений погляд убік. Чорноволоса літня саамка в трихвостій песцевій шапці, закривши плечі квітчастою шаллю, ніби намагалась вгамувати лихоманку, дивилась на Батуріна прямо. Вузькі очі розширились, стали квадратними, хмільними, яскраво зеленіли надією, вірою в диво, в бога, в диявола, в нього.

Батурін зупинився на півдорозі до столу. Мляво зробив ще крок. «Ну що ти дивишся на мене, жінко? Не бог я! Ти ж знаєш, тобі пояснили, що летіть ні на чому, ти ж бачиш, що летіть неможливо. Одвернись! Я бачу в твоїх очищах і крижину, і рибалок, і твого сина, та я не можу побачити їх в морі. Розумієш? Туман! Так, крижина розтане, так, вони загинуть, але чи варто топити ще трьох? Ні, ти просто не хочеш зрозуміти. Не дивись так!»

— Я повинен? — спитав Батурін командира.

— Ні. Та зможеш, мабуть, тільки ти.

— Ма-а-буть... Мені пора туди? — Батурін намалював пальцем хрест і щока його сіпнулась.— Старий лапоть геть зчовгався?

— Це не ти говориш.

— На фронті ти, імітуючи урочистість, любив пропонувати: «Спробуй, Петре!» А коли я тепер не піддамся? Пошлеш Богунця?

— Ні... Ще віриш у прикмети? — тільки вустами усміхнувся командир, побачивши, як Батурін сів і потер пальцями кут столу. Голова рибгоспу згорбився на дивані, поруч з ним примостилася жінка, не зводячи з пілота біло-зелених сумовитих очей.

— Розповідайте,— сказав Батурін.

Він слухав, поклавши руки на коліна, схиливши голову. Майже все, що говорилось, знав з телефонної розмови. Нині тільки марнував час. Думав уже про політ.

— Квадрат? — несподівано перебив він командира.

— Тринадцятий по двохкілометровці. Раджу прочісувати галсами.

— Скільки на підготовку?

— Твій бортмеханік і пілот Луганська вже на аеродромі.

— Що-о? Луганська? — Батурін тяжко підвівся.— Ви не подумали, товаришу командир. З пілотом Луганською летіти неможливо. Я йду на бій і мені потрібна надійна підтримка, а не дитячий садочок в обозі. Ось Богунець підійде. Досвідчений, сильний, урівноважений, з відмінною технікою пілотування...

— Ні, Петре Петровичу! Богунець на правому кермі давно не літав. З радіокомпасом працює гірше, ніж Луганська. Він теж командир, та з іншим почерком польоту, в складній ситуації може взяти ініціативу на себе, і ви завадите один одному. Підете лише зі своїм екіпажем.

— А якщо я прошу в пам'ять давньої дружби?

— Я й так беру на себе більше, ніж дозволено, товаришу Батурін.

— Ось і заговорили на ви... Двадцять років крило до крила, а спільний пуд солі не доїли. Не полечу... Я пас!

— Добре, Петре, тоді полечу я.— Командир пішов до вішалки, зняв потертий хутряний реглан.

— Казна-що! — Батурін підскочив і вихопив з рук командира реглан, жбурнув його на диван.— Тебе ж на рік звільнили лікарі. Два місяці ти не торкався штурвалу. Геройствуєш? Тобі не шкода дівчиська, що ледь почало жити? Дме сильний шалоник, він придавить густющий туман над морем... І я обіцяв Богунцю... Дай Богунця!

— Ні! Час летить, не зволікай, Петре, прошу тебе, не зволікай...

Вертоліт гримкотів, тремтів залізними бортами, притоптував гумовими ногами по землі. Треба було один рух руки, щоб одірвать його од земної поверхні і сунути лобатою головою в туман. Батурін крізь блістер правої дверки дивився на невиразну зсутулену постать Богунця, котрий проводжав їх, а бачив обличчя Наталії. Вона перевіряла прилади, настроювала радіокомпас, і все це робила з якимось несерйозним виглядом, усміхаючись. Пасмо волосся вилізло з-під чоловічої кролячої шапки, майже сховало світле і лукаве око. «Зібралась на прогуляночку!» — зле подумав Батурін.

— Карту! — од різко і важко кинутого слова дівчина одразу згасла, швидко стала читати карту обов'язкових перевірок перед вилітом.

Ще раз глянувши на гибіючого в мокрому од гвинтів вихрі Богунця, Батурін підняв машину і з гуркотом розрізав повітря прямо над антеною радіолокатора.

Попрацювавши не один рік в примхливому небі Кольського півострова, що розпростер свої крила на сто тисяч квадратних кілометрів, Батурін, як своє обличчя, вивчив цей шматок гранітного фінно-скандінавського щита. Не бачачи землі, він за годинником визначив, що вертоліт підлітає до річки Воронянки, котра, забравши воду Ловозера, несе її до Баренцового моря. Гарної днини він з задоволенням помилувався б скелястими обрисами Священної

гори, пролетів би над іскристими смугами снігу в радіальних тріщинах крижаних цирків, простежив би стрімкий плин потоків-сніжняків, що течуть до блакитних озерець-ламбин, і пішов би по руслу річки прямо до сивого Баренця. Та зараз сіра каламуть зовсім закрила землю і доводилось йти лише за радіопеленгом.

Батурін тихо зітхнув, протер рукавицею запітніле зсередини скло і попрохав бортмеханіка:

— Дай настроєчку, га?

Той розуміюче кивнув, міцніше закріпив гумкою ларингофони біля горла і заспівав упівголоса. Він співав вигадану ним же пісню про туман.

Нічого гіршого од туману не народжує природа, мовилось у пісні. Він змушує шоферів вмикати вдень фари і плентатись гарними шляхами зі швидкістю клопа. Ватяними лапами він глушить ревуни і зіштовхує лобами кораблі в морі. Він притискає до землі чорних турпанів — найвпертіших птахів Заполяр'я, а пілотів робить сліпими, як новонароджених жовтих щенят росомахи. І коли довго дивитись у каламутний молочний екран, в очах починають витанцьовувати різнокольорові бісики, пофарбовані Полярним сяйвом, і тоді до щему в серці хочеться опинитись на землі, надійній, як стара жінка саама.

Батурін слухав пісню і думав: до чого ж вона справжня! Він не раз випробовував долю в таких польотах, і завжди йому здавалось, що він із зав'язаними очима летить в пащу якогось страховиська і варто перетнути незриму якусь межу, як паща зімкнеться. Та він завжди долітав до неї, але не перетинав. Навіть звик. Дозволяв собі розслаблюватись, пожартувати, пальцем намалювати кота на запітнілому склі. А ось сьогодні не міг собі дозволити розслабитись ні на секунду.

...Почалось все саме з малювання. В спортзалі він готував панно для новорічного свята і раптом з'явилась незнайома дівчина. Вона зайшла без дозволу і почала критикувати його малюнки. Він її спровадив, аби не заважала. Вдруге побачив її на новорічному карнавалі в костюмі Снігурочки. Молоді пілоти, а надто Богунець, ходили за нею невідступно, змагались в залицянні. А наступного дня ця дівчина з'явилась в ескадрильї, назвавшись пілотом третього класу Наталією Луганською. «Хто візьме нового пілота до екіпажу?» — спитав командир. Охочих чомусь не знайшлось. Навіть Богунець прикрився газетою. «А я хочу он до цього дядечка»,— кивнула дівчина на Батуріна. Він зітнув плечима і командир сприйняв це за згоду. Аби хоч якось помститись їй за зухвалість, Батурін на перших профспілкових зборах висунув її в редактори стінної газети. На його подив, при новому редакторі газета стала з'являтись регулярно. Якось Луганська прийшла до Батуріна додому з проханням намалювати карикатуру на нього ж, бо припустивсь він похибки при посадці в промінні стартового прожектора. Він не прогнав її, як пророкував Богунець, а намалював себе так, що обоє довго і щиро сміялись. Іншим разом їй знадобилась

практика з німецької мови, ніби не могла вона брати її у нього в ескадрильї, на аеродромі, в польоті, нарешті. Вона перечитала всю його бібліотеку і почала критикувати за павутиння в кутках, за безладність у квартирі. Довгими вечорами він уже чекав її, заварював міцний цейлонський чай, діловито зчищав сигаретний попіл з крісла, в якому вона любила сидіти, підібгавши під себе ноги.

Думка про замах на його чоловічу свободу прийшла несподівано і здалася химерною. Та пам'ять воскресила минуле. Було майже так само. Було та загуло. І він сказав про це їй. Тоді вона поставила на шафу лисицю і пішла...

Чим більш знижувався вертоліт, тим тихішав голос механіка. Він замовк при самій землі. Примарливі стежини зводились стовбами, пальник стелився смугами і важко було зрозуміти, що летить назустріч із швидкістю двісті кілометрів на годину, що майне за бортом, що зустріне...

Аеродром і крижину зв'язував лише незримий шнурок радіопеленга, протягнутого в море. Батурін чув, як допитувалась Наталя: «Дайте прямий!» Диспетчер називав цифру, і вертоліт повертав до вірної лінії маршруту. Наталин голос м'який, іноді він зривався на низькі ноти, в навушниках він завжди звучав чомусь хрипкувато.

Туман внизу став темно-сірим. Відкрите море Баренця дихнуло під вертольотом. І ніби од сирості чхнув мотор. Короткий перебій двигуна вихопив з кабіни тепло, на мить заморозив. Батурін умів перебороти страх. А ось коли долоня витискує із штурвала воду, коли людина завмирає з відкритим од страху ротом...

— Кинь штурвал!

Наталя одсахнулася до спинки сидіння і нетямуще дивилась на свої пальці, які, все ще скарлючені, ніби тримали штурвал.

«Ви вийшли в квадрат тринадцять»,— повідомили з аеродрому.

«Ви вийшли...» І все... А далі кумекайте самі. Вам треба стати у віраж і не зачепити море, тому що там вода холодна, а ви, товариші пілоти, звикли купатись у ванній при кімнатній температурі... Десь тут, у цьому квадраті, проклята крижина, котру сосуть вода і туман. Ми знайдемо її, але це буде останній раз. У всякому разі, для мене, Батуріна, це буде востаннє. Я знайду крижину, якщо вона ще існує, прилечу назад і піду на відпочинок. Буду пити пиво, тепле пиво за здоров'я свого горобця. Він, мабуть, нишпорить зараз по кімнаті, шукаючи хлібних крихтин...

— Пілоту — праворуч, бортачу — прямо стежити!

Паралельними галсами ходив над морем напівсліпий вертоліт. Коли б зараз Нептун висунув голову з підводної берлоги, то шасі засвітило б йому на лобі розкішну гулю. Батурін, уявивши, як Нептун пускав би носом бульби, усміхнувся. У Наталії здригнулись губи. Вона подумала, що усмішка адресована їй. Рідко світлішало обличчя командира, а їй хотілося, щоб у карих очах цього чоловіка, найкрасивішого, найсміливішого, найдобрішого і найрозумнішого

з усіх, завжди жило щастя. Ось він усміхнувся, і їй вже не страшні крижані мурахи на склі кабіни, її не манить до берега, не турбує обмежений запас пального. З ним не страшно. Вона зняла рукавичку і провела пальцями по коміру його куртки.

— Стежити! — все ще усміхаючись, сказав Батурін.

І вона побачила.

— Прямо по курсу пляма!

Вертоліт пронісся біля сейнера. Судно сиділо мілко, його високі борти були як вітрила, кожен порив вітру клав корабель майже на хвилі. За кормою бовталась рибальська шнека. Крізь шум мотора пілоти почули трубний звук сейнерового тифона.

— Гребуть нашим курсом. Хай ідуть, а ми повернемо ще один галс. Уважніше, друзі! — Батурін розвернувся і плавно вийшов на нову пряму.

— Праворуч по борту крижина! — закричала Наталя і показала на біле в темних невиразних плямах.

Батурін здійняв ніс машини і різко заломив гвинт.

Так ось воно, незатишне пристановище одірваних од берега людей. Крижина сіра, ледь світліша води: набреклий шар снігу, готового перетворитися в шугу. Десять чоловік в темних роканах і білий олень, запряжений у широкі низькі нарти з рибою. Хоча б розпрягли! Зараз вертоліт проскочить цей шматок нетривкого снігу і тоді знову розсувай туман перегрітим мотором. Одлітати не можна. Треба розвернутись на «п'ятці».

Вертоліт майже перевернувся догори колесами і завис над крижиною, стукаючи величезним гвинтом. Пасма туману зривались з кінців лопастей. Тугі потоки повітря прояснювали крижину. Рибалки завмерли в різних позах. Дим од загасаючого вогнища закручувало в спіраль, і він кіптюжив їхню нерівну шеренгу. Опустивши круп, задрав голову олень, скосивши на вертоліт полохливе око.

Побачивши перед собою відчинені двері вантажної кабіни, рибалки кинулись мерщій до неї. Крижина аж черпнула краєчком сизого накипу. Люди хапались за мокре колесо, ковзались, падали, заважали один одному. Батурін, долаючи злі натиски вітру, тіснив метушливий гурт бортом вертольоту до середини крижини. І раптом розлігся пронизливий свист. Заклавши пальці в рот, свистів старий саам, в довгій брудно-блакитній одежині, з-під якої виднілись жовті носи чобіт. Він тримав за шкіряний бантлер оленя і докірливо хитав простоволосою сивою головою. Свист змусив людей отямитись, приклеїв на обличчя ніякові посмішки.

Вертоліт осідав під вагою живого вантажу. Кіптява з вихлопної труби сідала чорними колами на сніг. Ось колеса майже торкнулись криги. Останнім, прощавально притиснувшись до тремтливої шкіри шиї оленя щокою, вліз старий каюр з пригаслою люлькою в зморшкуватих губах. Білий олень кинувся за ним — і одразу провалились задником вантажені нарти. Олень запручався, присів на круп. Чорний зигзаг розколов крижину.

Вертоліт завив, важко рушив уперед. На якусь мить він провалився униз до самої води, але німий крик Батуріна: «Тримайся, рідненький!» ніби підштовхнув його, мотор загудів упевненіш, шепіт лопастей перейшов у свист.

— Тепер вважай дома, Наталіє! Бери управління, у мене пальці затерпли! — і Батурін відкинув голову на спинку сидіння, насунув шапку на очі.

...Ну ось, Богунець, летить до тебе Наталя, а ти боявся за неї, трагедію розігрував. Ти зустрінеш її і заспіваєш, як молодий саам: «А обличчя її, мов сніг, на якім лежать два червоних сонця, а волосся золото або віти берези, розколошкані вітром, і вона не стерпить, коли хлопець здумає їй допомогти,— сама покаже, як слід кидати аркан. О ця дівчина — моя наречена!..» А я... пиво, тепле пиво буду сьорбати біля вікна з берізкою, та милуватимусь своїм горобчиком-забіякою... Та будь обережнішим, Богунець, не вір, не будь сліпим. Вони ніколи всього нам не дарують, а лиш частину, та й то, коли їм вигідно або більш нікому дарувати. Я знаю, Богунець, я добре знаю, повір. Минуло п'ятнадцять літ, а біль тут, під лівою кишенею...

Батуріна штовхнув бортмеханік. Він показав на стрілку термометра хвостового редуктора. Вона повзла вгору, тремтіла, попереджувала: масла немає, шестерні труться чимдуж. Ще на землі при огляді машини Батурін помітив на обтікачеві краплину масла, хотів примусити механіків подивитись, звідки вона з'явилась, та квадратні очі матері рибалки стояли в його пам'яті, підгонили, і він промовчав. «І ось покара за легковажність!» — подумав Батурін і стиха глянув на стурбоване обличчя Наталії. Що він міг сказати їй? Чим збадьорити? Хай покищо пілотує. І він знову відкинув голову, заплющив очі.

Гарно гріла куртка, підбита пухом гагуни. Батурін сунув руку до лівої кишені і нащупав осколок сейди — священного каменя саамів. Цей амулет, шматочок апатита, схожий на аквамарин, подарував йому друг, старий мисливець, в домівці якого на дерев'яних стінах висять старовинні бубни. На одному з них намальоване червоне променисте сонце — бубон для заклику гарної погоди і щастя. Підсушив би нині мисливець шкіру бубна над вогнищем, ударив би по ній заячою лапою, попрохав би у духів трохи удачі для свого молодшого друга. Та тільки вже давно не користується бубном мисливець, каже, що радіо краще погоду віщує, а щастя, каже, приносить гарна рушниця.

Хвостовий гвинт заскреготав на останній прямій. Затремтіли борти. Ворухнулись ножні педалі. Вертоліт кинуло ліворуч. Батурін схопив управління, завалив правий нахил і опустив ніс машини. Вона круто пішла на аеродром. Трясонуло: бортмеханік скотився зі сходинок і побіг в задню частину кабіни — там безпечніше. Наталія обома руками схопилась за штурвал.

— Відмовив хвіст, авторотую! — передав по радіо Батурін і вдарив по лапках магнето. Мотор заглох, в кабіні тихо. Вертоліт

корився рукам Батуріна. Але тільки до землі. Там гвинт втратить оберти, інерційні сили розвернуть його ліворуч і він впаде на правий борт. Праворуч сидить Наталія. Важкий редуктор гвинта зірветься з рами і зрушиться на неї. Батурін знав: так вже було з іншими. Вони також сиділи праворуч... І він проводжав їх, йшов поволі, ніс чорну подушечку з орденами. Так вже було. Отже, треба посадити вертоліт на лівий борт. Все вірно, на лівий! І тоді... Добрим словом пом'яне тебе Богунець...

Сіра смуга і жовті аеродромні вогні випірнули з туману. Ось зараз праве колесо черкне засніжений бетон, залишить довгий ребристий слід. Зиркнувши вбік, Батурін скрикнув од обурення: Наталія, стиснувшись в клубочок, уперлась ногами в підлогу і тягла штурвал в свій бік. Вони зустрілись поглядами, і в очах дівчини сяйнула така впертість, що Батурін розгубився, та одразу різко і сильно вдарив її по руках. Він потягнув штурвал, а вертоліт не впав. Прокотившись на одному колесі і майже перевертаючись, він з'їхав з посадочної смуги, врізався у високий замет, заклинився в спресованім снігу і завмер, скособочившись.

Гвинт мляво крутився, кінці лопастей лінькувато збивали синювату верхівку замету. Батурін вивалився з кабіни, схопив пригорщу брудноватого снігу, натер ним гаряче обличчя. Він бубонів, називаючи Наталію божевільною. До того ж вона надто самовпевнена, забула, що він капітан, і його обов'язок покинути свій корабель останнім. Так, це його право... Хай навіть на носилках, але останнім!

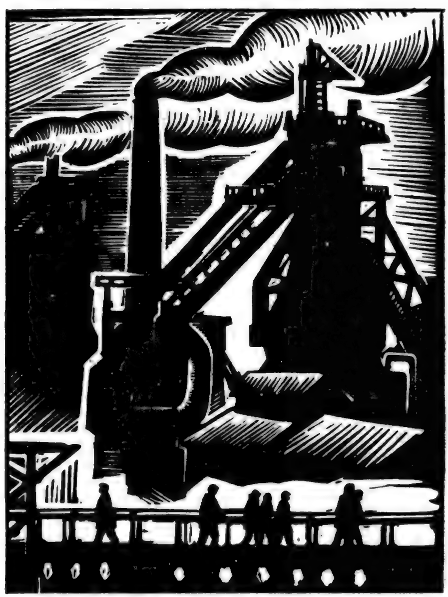
Під'їхала санітарна машина, з неї першою вискочила жінка — мати рибалки. А Батурін дивився на Наталію. Широкоплечий, сутулий пілот розтирав по її щоках сльози, та вона відхиляла обличчя, намагаючись спіймати погляд командира. «Ну ось, радій, Богунець! В твоїх руках нині більше, ніж щастя». Батурін одвернувся і пішов неквапливо, як ходив завжди, прямо через аеродром до свого будинку. Його звали, з ним вітались — він не чув чи не хотів чути.

На сходинки здіймався важко, хапаючись за перила.

Не роздягаючись, залишаючи на підлозі брудні калюжки, пройшов по кімнаті, підійшов до шафи і прикипів поглядом до пластмасової лисиці. Дивився, не кліпаючи, довго, доки обсохлий гладкий горобець не сів йому на плече.

МИ—
З ДНІПРА

ЯК ВИНИКАЄ
МЕЧ ЗІ СПЛАВУ,
ІЗ БУР — МАТРОС,
ТАК ІЗ
КАТЕРИНОСЛАВА —
ДНІПРОПЕТРОВСЬК...
ЩОБ СЯЯВ ДНІПР
НЕ ЛИШ НАМИСТОМ
У ДАЛЯХ ЛІТ,
ЩОБ НАШИХ ДНІВ
ГРІМКИХ, ІСКРИСТИХ
СВІТИВСЯ СВІТ.

Микола Асеев

МІСТО СОНЯЧНИХ ПРОСПЕКТІВ

Не так просто засобами слова передати колорит того чи іншого міста, відтворити його так, щоб він поставав в уяві на всю широчінь яскравої своєрідності, з усіма своїми неповторними рисами. Кажуть: Київ — це каштани, Харків — площі, Одеса — білі акації, але що поробиш, коли у Дніпропетровську і площі, і білі акації, і каштани! Висотні будинки! Та яке ж сучасне місто не тягнеться до сонця! І все-таки є в Дніпропетровська своя відмінна особливість — це проспекти, довгі, широкі, зелені, напевно, подібні рідко де й побачиш. Проспект Карла Маркса, проспект «Правди», проспект Гагаріна, проспект Пушкіна, проспект Петровського, проспект Калініна, проспект Будьонного... Та ще й Дніпро, на обох берегах якого привільно розкинулось місто, той величний Дніпро, про котрий писав Гоголь, що мало який птах долетить до його середини.

Так, саме тут, у Дніпропетровську, найширша головна ріка України, ріка єднання трьох братніх народів: російського, білоруського і українського.

Нещодавно одягнена в граніт набережна імені В. І. Леніна не поступається красою набережним Ленінграда і Києва.

Нашому місту скоро двісті.

Старе воно чи молоде?

Гадаю, що обидва визначення для нього правильні. Двісті — чималий вік, одначе древнім його не назвеш, але довгожителем — цілком можна назвати. Хоча б через те, що він є свідком багатьох подій. Бруківки його вулиць викладені ще руками кріпаків; тут був крайній південний форпост захисту від агресивної турецької імперії.

Щоденний гудок заводу імені Г. І. Петровського, колишньої Брянки, єдиний із численних заводів, залишив за собою право

нагадувати сучасному і прийдешнім поколінням про те, як він піднімав робітничий клас на штурм старого світу, як проносились у місті одна за одною революційні бурі.

Тут розпочинав свою робітничу і революційну діяльність майбутній Староста Української Радянської Соціалістичної Республіки Григорій Іванович Петровський, діяв соратник і посланець В. І. Леніна до катеринославського пролетаріату Іван Васильович Бабушкін, ім'я якого носить один із семи районів міста.

Героїчні традиції продовжив Дніпропетровськ у роки Великої Вітчизняної війни.

Про це свідчать пам'ятники: генералу Пушкіну, генералу Каруну, двічі Герою Радянського Союзу генералу Федорову, секретарю міського підпільного комітету партії Савченку, велична скульптура «Скорбота» — пам'ятник студентам, що віддали життя за Батьківщину. І нарешті монумент Слави — урочисто увінчує тих, хто в грізні роки форсував Дніпро-Славутич.

Так, багата і славна історія нашого міста.

Красиве, могутнє, світле в щедрій своєрідності, хоч війна і не залишила каменя на камені, і, по суті, його довелось будувати заново. Місто металу, хімії, найрізноманітніших верстатів і приладів, місто науки і культури.

У його численних вузах і технікумах навчається більше 150 тисяч студентів. Імена таких учених-академіків, як А. П. Чекмарьов, З. І. Некрасов, К. Ф. Стародубов, В. В. Моссаковський, Б. І. Соколов, відомі не тільки в нашій країні, але й за рубежем.

Революційні традиції робітничого класу переросли в трудові, на грудях багатьох робітників сяють зорі Героїв Соціалістичної Праці.

Дніпропетровськ має міцні економічні зв'язки з багатьма країнами світу, продукцію його промисловості можна зустріти на всіх широтах планети.

У місті п'ять державних театрів: опери та балету, український музично-драматичний, російський драматичний, юного глядача, ляльковий і десятки палаців і клубів, три державних музеї: історичний, художній, комсомольської слави; є газетне і книжкове видавництва, виходить вечірня газета.

Плідно працюють творчі спілки художників і письменників. Багато книг письменників, які мешкають у Дніпропетровську, відомі всесоюзному читачу.

Тут розпочинали свій творчий шлях лауреат Ленінської премії Михайло Свєтлов, поети Михайло Кедрін, Михайло Голодний, у Дніпропетровську писав свою поему «Лави КаеСеМові» один із

В. І. ХВОРОСТ.
Пам'ять подвигу.
1973 р.
Ліногравюра

зачинателів української радянської поезії Павло Усенко, звідси вийшли у широкий світ «Прапороносці» лауреата Ленінської і Державних премій Олеся Гончара, тут черпав натхнення і міцно пов'язав свою творчу діяльність з життям і працею міста лауреат Державної премії імені Т. Г. Шевченка Павло Загребельний.

Дніпропетровськ давно дружить і змагається з російськими містами-побратимами Свердловськом і Саратовом. Систематично відбувається між цими містами обмін найрізноманітнішими делегаціями.

Російські письменники зустрічалися з трудящими Придніпров'я, дніпропетровські ж — в свою чергу побували у волгарів та уральців.

Багато творів, які складають цю книгу, і є результатом братерського спілкування двох літератур.

ФЕДІР ЗАЛАТА,
відповідальний секретар Дніпропетровського відділення Спілки письменників України.

Костянтин ЧЕРНИШОВ

НА ДНІПРІ

Хіба не диво: йдеш,
а поруч — вічність йде,
В життя твоє ще день один веде.
Снігами вкриті, сповнені снаги,
Лежать вколисано дніпрові береги.

Висвітлюють нові, іще незнані грані,
Давно знайомі обриси міські.
І просторінь! Будинки громіздкі —
Мов білі кораблі у синім океані.

На хвилях спокою гойдаються думки,—
Здається, поглядом сягаєш краю світу,
Бо тільки в дні такі, у спокої такім
Буває так земля і так душа відкрита.

* * *

Напругою людських і доль, і мрій
Бринять мости над обширом дніпровим.
Роздолля ковзанам! І люд, за роєм рій,
На плесах майорить буянням квітниковим.

Січневий день. Сріблястий сон снігів,
Ледь-ледь тремтить вітрів вологий подих.
Аж ген на обріях —
задума берегів
Димами білими у сиве небо сходить.

Недільним спокоєм сповита даль ріки.
Під кригою спить хвиля-трудівниця.
Стою, немов зануривсь у віки,
І думаю: Славуті давнє сниться.

Про місто сни. Воно тут на виду
Лежить в історії на шкарубкій долоні.
Яку, лишень, не звідала біду
Жива душа його, причаєна в бетоні.

Ось контури Петровки — крізь туман.
Судьба — легенда! Не завод — людина!

На барикадах сивий ветеран
Розправив скуту виснажену спину.

Лиш контури!.. А чуєш імена:
Петровський... Воронцов...
Клочко... Аверін...
Спливає водами дніпрова давнина —
Та долі нашій там відкрито двері.

Там з голоду, із тифу й злидноти,
З розгулу банд і непівського чаду
Сталь більшовицька зводилась в мости,
Вела в добу щасливу і крилату...

Вела з пожеж!.. У серці зберегли
Ми пам'ять,
літ здолавши перевали,
Як кров'ю в сорок першім береги
Амур-нижньодніпровські підпливали.

Як зуби зціпивши, лишали рідний край
Солдати-орачі, солдати-сталевари,
Ти пам'ятаєш, Дніпре?..
Пам'ятай!
Вони не з страху йшли,
не з страху помирали.

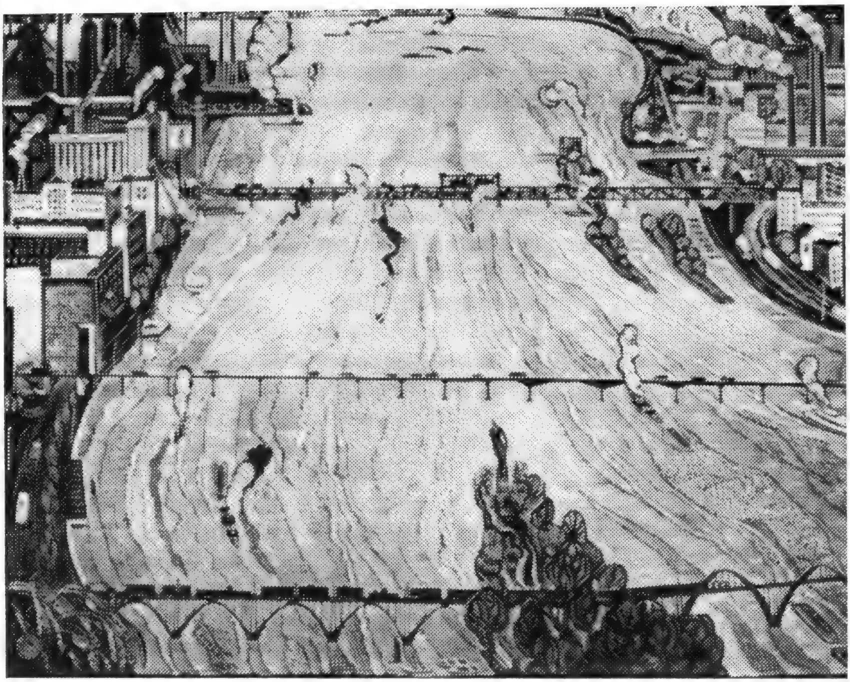
Червонозорий мчить метеорит
З тих днів,
палаючи, від подвигу у славу —
Літак із неба. Ревище — навзрид.
Лиш мить — і розмело ворожу переправу.

Вдовиний сум. Вдовина ніч... Вдовенко!
Наш сокіл славний — в рідному Дніпрі!
Ой гомін, гомоне журливий... Гомоненко!
До чайки гомониш, неначе до сестри...

Лиш контури!.. А чуєш імена...
Сташков і Савченко!
Із болю — камінь всенький!
І дивиться червона давнина
Нам в душі поглядом Галини Андрусенко...

Велична тиша... Тільки височінь
Відлунює десь гуркотом моторів.
На землю спокій йде із сонячних вишин,
На землю, схожену і війнами, і горем...

П. І. МАГРО.
Місто на Дніпрі. 1972 р.
Ліногравюра

Бринять мости могуттям мрій і дій.
Мов струни кобзи, ці мости Дніпрові.
Й веселий люд в бентезі молодій
На плеса ронить барви веселкові.

* * *

Три прутики!.. Тоненький верболіз
Я з острова Зеленого приніс.
Три блискавки застиглі!.. Від кори
Проміняться пекучі кольори:

Червоний — кров загускла із землі;
Від сонця — золотаво-бурштиновий;
Зелений — від жадань постійної обнови,
З жаги життя, що б'є й серед зими.

Палають кольори! А тлом — сліпучий сніг.
Сніг, наче сталість, що є грунтом руху;
Сніг, мов граніт, який відлунить сміх;
Сніг, наче вічність, що співанку слуха.

Петро КАРАКАШ

ЗРОБИ ЛЮДЯМ ДОБРО

Глухо і рівно гуділо полум'я, злизуючи довгими вогняними язиками бризки шлаків з заслінок завалочних вікон. Бурхливе сяйво сонячним промінням легко виплескувалось на робочий майданчик, розгойдувало у високості в металічних зводах химерні довгі тіні.

Володимир Кісарев любив цеховий простір, міцно пропечений гарячим металом. Піднімешся по крутих металевих сходах на верхній робочий майданчик, окинеш оком усе довкола,— кінця-краю цехові не видно. Тільки де-не-де пораються люди — все лягло на плечі машин. Натисне сталевар одну з численних кнопок пульту управління — і повільно піднімається заслінка, яскраве світло добіла розжареної сталі вмить розплавить цехову напівтемряву. Здригнеться, оживе завалочна машина, схожа на велетенського, з довгим хоботом, робота. Вона легко підхоплює з металевого возика вщерть наповнену металевою шихтою мульду і, розвернувшись на сто вісімдесят градусів, занурюється через завалочне вікно у вихор полум'я мартенівської печі. За мить димляча, осмалена й розпечена, вона з глухим брязкотом уже порожня вмоститься на возику, а машиніст завалочної машини підхопить металевою штангою-хоботом нову — й знову в піч. І так повторюватиметься до того часу, аж поки не скінчиться завалка. Сталеварові в такий час тільки встигай натискати на кнопки пульту управління, щоб вчасно відкрити завалочне вікно.

Ось у таку пору й принесли Кісареву листа. Володимир лише мимохідь зирнув на конверт. Очима пробіг адресу: «Кривий Ріг, металургійний завод імені Леніна. Мартенівський цех. Герою Соціалістичної Праці сталеварові Володимиру Федоровичу Кісареву».

Почерк незнайомий, по-дитячому ще невпевнений. Хотів було вже розпечатати, але передумав. Закінчать завалку — тоді й прочитає.

Та не встигла бригада Кісарева закінчити завалку, як хтось з підручних, забачивши метушню біля сусідньої печі, кинув:

— Щось, видно, у хлопців не клеїться. Піду, може, допомогти треба.

А у сусідів і справді було негаразд. Ледве метал не прорвався через «поріг». Уся бригада на чолі з Кісаревим поспішила на допомогу.

Отак за клопотами і не помітив Володимир, як час промайнув. Лист як сунув до кишені спецівки, то й забув.

Перший підручний Федір Чечет швидше по-військовому доповів, ніж сказав:

— Усе готове.

Володимир заквапився до пульту управління. Численні стрілки на довгих паперових стрічках вималювали десятки химерних візерунків. Миттю поглядом прочитав показники всіх приладів. Залишився задоволений. Плавка справді готова. І все ж Кісарев не стільки по необхідності, а більше за звичкою поквапливо підійшов майже до самого мартена. Насунув на очі картуза з темними окулярами, прикріпленими до козирка, закрив рукавицями обличчя, уважно вдивився у клекітний метал через круглий отвір заслінки завалочного вікна. Вже відходячи від печі, махнув рукою до підручних:

— Давай!

І ось над жолобом умить спалахнули тисячі іскр. Вирвавшись з сталевиливного отвору мартенівської печі, сталь, весело розбризкуючи міріади різнокольорових вогнів, з важким рокотом, спочатку тонким струмочком, а потім водопадом полилась у ківш.

Скільки плавок на твоєму віку, сталеваре Володимире Кісарев, більш ніж за два десятиліття роботи біля вогняної печі? Скільки металу влилося у виливниці? Десять, двадцять, сто тисяч тонн?

Та чим більше чатуєш біля мартена, впевненість усе більше й більше приходить. Людина не те що мужніє, а наче гартується, стоячи обличчям до невгасимого полум'я. І все ж, кожного разу, коли настає найвідповідальніший час — випуск металу,— хвилювання охоплює з новою силою. Освітлений з ніг до голови вогняною рікою, він стоїть, наче зачарований, не в силах відірвати погляду від могутнього сталевого потоку. Невисокий, ладно скроєний, з видубленим цеховою спекою худорлявим обличчям, з непокірним чубом, що порідів, ох і порідів з роками, з сірими голубуватого відтінку очима, він зовсім не здається богатирем.

Але ж яка сила закладена в твоїх руках, у твоєму розумі, людино, що вмієш володарювати вогнедихаючим велетнем, приборкувати його норов, творити ріки розплавленого металу, яким судилося потім стати розумними машинами, кораблями, що бороздять океан, а може, ракетами, що штурмують космічні простори!

Кісарев залишився вдоволений плавкою. Експрес-лабораторія повідомила, що метал повністю відповідає замовленню. До того ж на завалці та плавці зекономлено майже годину, кілька хвилин викроїли на доводці і поліровці. А це значить, що дали швидкісну.

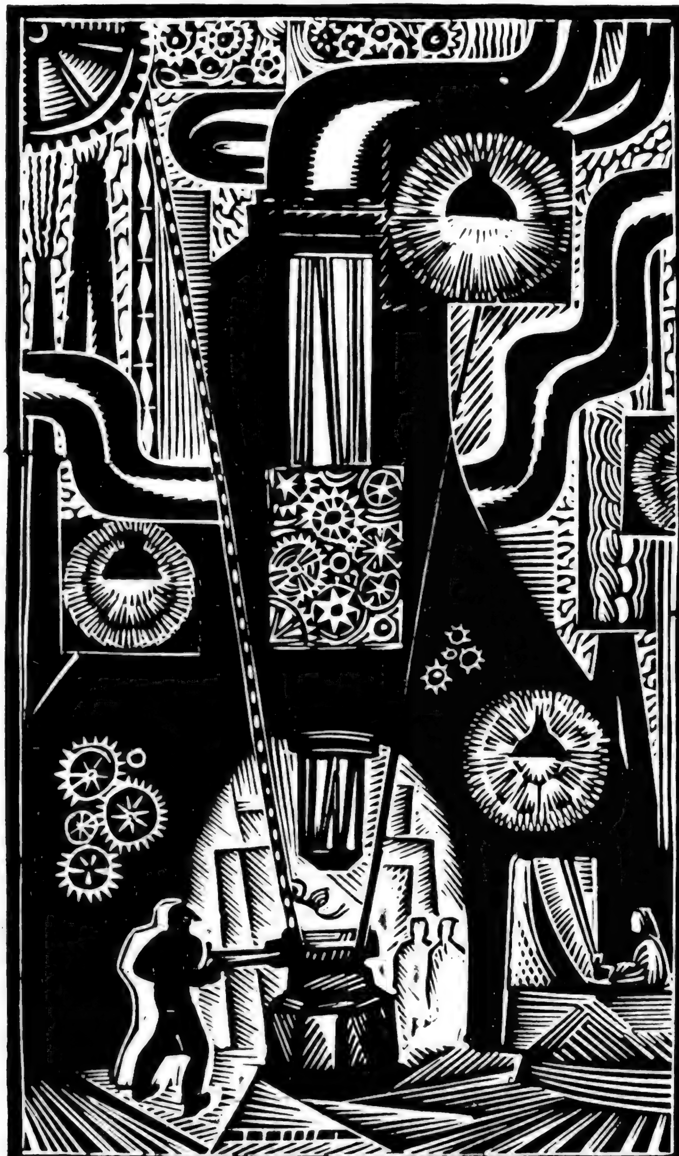
Здавши зміну, освіжившись у душовій, переодягнувшись, Володимир неквапливо рушив до прохідної, від якої до трамвайної зупинки рукою подати...

Листа Володимир прочитав зразу ж, як тільки добрався додому. Досить було кинути погляд на перші рядки, щоб переконатися, що автор старанно виводив не те що кожне слово, а кожну літеру.

«Здрастуйте, Володимире Федоровичу!

Мене зовуть Володя. Я вчуся в дев'ятому класі. Дізнався про вас з газети і вирішив написати Вам листа. Я мрію стати сталеваром, але не знаю як. У нашому місті немає металургійного заводу.

П. Ф. СИТНИК.
Ковальсько-пресовий
цех. 1972 р.
Ліногравюра.

Може, є такі курси, на яких можна навчитись на сталевара, або після армії поступити на завод учнем сталевара, якщо це можливо. Порадьте мені, прошу, будь ласка. Я Вам буду дуже вдячний. Напишіть про себе, як Ви поступили на завод. Мені це дуже цікаво знати.

До побачення.

м. Мічуринськ, вул. 8 березня, 40

Володя».

Ось і весь лист, написаний зовсім незнайомою людиною. А Кісареву здається, що він його добре знає, щодня зустрічає в галасливих зграйках школярів, що поспішають до школи або повертаються додому. А скільки раз вони приходили в цех? Принишклі, стоять біля мартенів і з неприхованим захопленням спостерігають за клекітною сталлю.

У Володимира є кілька червоних галстуків, які пов'язали йому піонери при урочистих зустрічах.

Що ж написати тобі, хлопчино з Мічуринська? Звичайно ж, кого не схвилює ось такий щирий лист. Це добре, коли юнак, збираючись у великий життєвий шлях, не шукає легких стежинок.

Пригадує своє невеселе й нелегке дитинство. Воно закінчувалось у дні тривожних ранкових зведень Радінформбюро про становище на фронтах. «Наші війська...» Боляче замирало серце... А вони, хлопчаки десяти-дванадцяти років, нашвидку проковтнувши вдома гарячу картоплину з пучкою солі, бігли зав'юженою вулицею до школи. Слухали в нетопленому класі уроки і мріяли про фронтові подвиги. Після занять, притиснувши поясами підручники до майже порожнього живота, так менше думаєш про голод, до пізньої ночі вишукували на заводських задвірках металобрухт. Для фронту. Для перемоги. Бо, може, саме із знайденого ними старого уламку машини зроблять той снаряд або міну, що знищить останнього фашиста на нашій землі, і це буде останнім вибухом війни. І скрізь настане тиша, спалахнуть яскраві вогні в містах і селах. Не буде ні голоду, ні холоду, а матері не голоситимуть над похоронками своїх синів і чоловіків.

Не довелося Володимиру Кісареву закінчити десятирічку. Йому не було ще й п'ятнадцяти, коли суворого воєнного 1943 року пішов учитися у ремісниче училище. Практику проходив на старому, закуреному багатьма десятиліттями металургійному заводі, що вже важко й визначити, яке покоління змінилося біля його агрегатів.

Що написати тобі, хлопче з Мічуринська? Розповісти про те, як з своїм щирим дружком, Ваньком Кудимовим, у «чотири руки» брали з мартена пробу «ложкою», бо у одного не вистачало духу? Або про те, як, провчившись п'ять-шість годин, поспішали з класів фабрично-заводського училища наввипередки на завод допомагати старим досвідченим майстрам варити сталь для фронту? Одні з них зустрічали радісно, інші бурчали, але все ж старалися передати свої таємниці, як краще зварити сталь.

Володимир Кісарев, звичайно, як багато його однолітків, теж мріяв закінчити десятирічку, поступити в інститут, стати інженером. Але доля склалася по-іншому. І коли у 1943 році сказав батькові про своє рішення йти в ремісниче училище, щоб стати сталеваром, старий Кісарев, завжди скупий на слова, поклав на його худеньке плече свою велику вузлувату, вигартувану металом і кислотами руку, рішуче кинув:

— Спасибі, синку. Я довго мріяв, коли прийде час почути від тебе саме ці слова.

Звичайно ж, Володимир не напише Володі: «Йди негайно в сталевари, якщо тобі ця професія до душі». Ні. Він напише юнакові, що треба обов'язково закінчити десятирічку. У наш вік треба вчитись. Він, Кісарев, закінчив училище. Можливо, на старих заводах цього було б досить, але з появою нової техніки Володимир швидко зрозумів, що знань замало. Ох, як замало! З Лисьвинського заводу поїхав у Нижній Тагіл з твердим наміром працювати і вчитися, обов'язково закінчити металургійний технікум. Ось так і почалися нелегкі дні роботи і навчання.

Звісно, нижньотагільські двохсоттонні мартенівські печі — справжні велетні проти п'ятидесятитонних лисьвинських. Але сталевар Євген Олексійович Трунов, до якого в Нижньому Тагілі Кісарева призначили підручним, не без гордості говорив:

— Це, друже, добре, що ти починав з азів. Інакше хорошого сталевара не буває. Але тут одним горбом не візьмеш. Тільки аварію можеш зробити. Мартенівські печі тепер не лише в десятки раз поважчали, але й розуму набралися. Хочеш ними володарювати — вчись. Подивись на пульт управління. Прилади відкривають тобі всі секрети роботи пічки — температуру, витрату палива, самі регулюватимуть тепловий режим, переключають механізми управління технологічним процесом. А сталевар, коли він чоловік знаючий, тільки вправний господар всієї цієї техніки.

Володимир, звісно, розумів добрий жарт старого, досвідченого майстра. Для нинішнього сталевара плавка, звичайно ж, теж не прогулянка. І Кісарев чим більше працював з цією розумною і вдумливою людиною, тим усе більше сил укладав у навчання, прагнув глибше проникнути в усі таємниці сталеваріння.

Старання Володимира Кісарева не залишилися непомітними. Як тільки Євгена Трунова призначили майстром, він без вагань рекомендував на місце сталевара свого першого підручного. Так Кісарев очолив бригаду. З новою відповідальністю прибавилось не менше й клопоту. Тільки не страшні людині ніякі труднощі, коли вона відчуває поруч надійне плече друга. Таке почуття не залишало Кісарева, коли він став сталеваром.

Євген Трунов не раз і не два терпляче розповідав Кісареву, як краще піч підготувати, провести завалку, плавлення, підготуватися до випуску металу. А то бувало за старою звичкою, як кажуть, засукає рукава й за діло візьметься біля печі.

Скаже:

— Головне — це вірити в себе, в свої сили. Ти зобов'язаний підкорити собі піч, щоб вона твою тверду руку відчувала. Зекономиш час на завалці, плавленні, навіть випускові сталі,— значить примусиш мартен трудитися краще.

Впевненість і наполегливість Трунова з часом передалися Кісареву. Про його бригаду все частіше стали згадувати в заводських «блискавках». Писали в газетах, згадували на робітничих зборах. А самому Володимиру здавалося, що стало легше працювати. Швидше мчали дні, складалися в місяці, роки.

А потім настав і той зрозумілий тільки сімейним людям час, коли людина поспішає не лише на завод, але й після роботи додому. Знав, обов'язково назустріч вибіжать дочки, Ніна й Галинка, а вдома чекає дружина Катерина Борисівна.

Катерина Борисівна працювала в центральній лабораторії заводу. У ті дні, коли Володимир варив сталь у першу зміну, з роботи йшли часто разом. Бувало й так, що випуск плавки затримає Кісарева в цеху і Катя йшла прямо туди.

В одне з таких побачень у мартенівському цеху ще в Нижньому Тагілі появився Трунов. Чисто поголений, в білосніжній сорочці, акуратно пов'язаному галстуці, старанно випрасованому костюмі, він виглядав набагато молодше своїх років. Деякий час спостерігав здалеку за Кісаревим. Потім підійшов ближче, мовчки зняв з сталевара добре поношеного кашкета з прикріпленими до козирка окулярами з темними стеклами, довго й уважно дивився в бурхаючу полум'ям піч. Кісарев, що уважно спостерігав за майстром, помітив, як посмішка на обличчі того не згасала ні на хвилину.

Повертаючи Володимирові кашкета, Євген Олексійович коротко кинув:

— Чудово!

А трохи помовчавши, заговорив знову:

— Я попрощатися зайшов. Їду. Далеко, на Україну.

Додому поверталися втрьох. Катя, Володимир і Євген Олексійович. Про від'їзд Трунова навіть не згадували. Тільки, коли йому треба було повертати на свою вулицю, він, прощаючись, раптом затримав у своїй руці руку Катерини, а звернувся до Володимира, вперше назвав його по імені й по-батькові:

— А я, Володимире Федоровичу, прийшов до тебе на зміну не спроста. На Україні, в Кривому Розі, будують новий мартенівський цех. Не цех, а богатир, красень. Якщо дуже потрібно буде і я гукну,— приїдеш?

Володимир відповів не зразу. Згадав про друзів на роботі, до яких звик, без яких, певно, і спокійного життя не міг уявити. Але ж його кликав Трунов. Той Трунов, до голосу якого він завжди звик прислухатися. І все ж нерішуче сказав:

— А хіба там без мене не знайдеться, кому біля мартенів стати? І взагалі, навіщо мені рушати в таку невідому даль?

Слова ці, видно, зачепили Трунова за живе. Пильно і суворо подивившись на Кісарева, він, чітко вимовляючи кожне слово,

раптом заговорив схвильовано, наче боявся, що не зможе висловити все, що його бентежило.

— Негоже ти сказав, Володимире. Колись, у роки найтяжчих випробувань для молодої Радянської влади, Володимир Ілліч Ленін говорив, що при єдиній дії російських і українських пролетарів вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови. Не ручаюсь, що точно передаю ці слова, тільки з того часу дружба наша кров'ю скріплена. І коли сибіряки очищали українські землі, вони теж думали про ті слова, і коли посилали на Україну найкращі машини, щоб швидше підняти заводи з руїн. А тепер ось треба швидше освоїти новий цех.

Так чому ж не допомогти?

Кісарев мовчав. Він ще ніколи не бачив завжди урівноваженого Трунова таким схвильованим. І щоб хоч якось згладити свою нетактовність перед людиною, яка так багато зробила для нього, наче вибачаючись, сказав:

— Я в тому розумінні, що можуть не відпустити.

— А ти в міністерство напиши. Та і я не сидітиму склавши руки.

— Дякую,— тільки й сказав Володимир, як колись говорив йому батько, коли він повідомив про своє рішення стати сталеваром.

Попрощавшись, старий майстер заквапився додому. А Кісареви ще довго дивилися йому вслід. Потім Володимир узяв дружину під руку, і вони мовчки закрокували до своєї оселі. Вже коли піднімалися по східцях, Володимир раптом спитав:

— А що, Катерино Борисівно, якщо нам і справді податися на Україну?

Незабаром слідом за Труновим у Кривий Ріг виїхав сталевар Павло Іванович Дорошев.

А потім і прийшов лист на адресу Кісарева. Трунов кликав його до себе на новий завод. Уральці повідомляли з України, що зустріли їх добре, та ось біда, скоро нові печі пускати, а сталеварів не вистачає. «Отож, зайди, Володимире Федоровичу, до директора заводу, а не відпустить, напиши самому міністру і на всіх парах — у Кривий Ріг. Завод тут — красень. А залізна руда прямо під руками, хоч пригорщами бери, та така, що один метал».

Листа того Кісарев кілька раз прочитав разом з дружиною. Хотілося знати, що ж Катя скаже. А вона якийсь час відмовчувалася, а коли взнала, що Володимир твердо вирішив податися на Україну, не без обиди заговорила:

— Таки уламав тебе Трунов. Та чи не гірше робимо, що з насидженого місця у невідомість рушимо? Сам подумай, до тутешніх країв і людей ми серцем з тобою прикипіли. Кажуть, що там скільки оком кинеш — степ та степ, ні тобі деревця, ні тобі лозиночки. Та й зима не зима.

— А ми свої ліси насадимо, а зиму з собою прихопимо,— пробував Володимир віджартуватися.

Тим часом побував Кісарев у директора заводу, написав і в міністерство. З Москви відповіді довго не довелося чекати, а директор тільки й сказав:

— З металургами Дніпропетровщини ми старі друзі. І, звісно ж, зобов'язані не лише щиро привітати один одного, а коли треба, то й плече своє підставити в скрутну хвилину. Та на випадок чого, повертайся. Радий буду. Роботу завжди по душі знайдемо і дах над головою теж. А Трунову кланяйся. Скажи, нехай високо тримає сибірську марку.

У Кривий Ріг Кісарев приїхав травневого дня 1960 року. На заводі в розпалі будівництво нових мартенівських печей. Потужні агрегати й справді були чудом сучасної техніки. Вони повністю механізовані й автоматизовані. Але досвідченим сталеварам виявилося й цього мало. Вони хотіли взяти від кожного агрегату якомога більше металу.

— Нелегка це справа,— говорили досвідчені майстри,— але цілком можлива.

Вміло нарощували пороги, форсуючи кожну плавку, з чотирисоттонних печей знімали по чотириста п'ятдесят тонн сталі.

Володимира Кісарева призначили сталеваром. Звичайно ж, свіжа людина звикла краще бачить і добре й погане. Радували наполегливість, працелюбство нових друзів. Разом з тим було гірко дивитися, як у новенькому, з голочки, цеху, люди деякі операції виконували по-старинці. Отож не витримав, зайшовши до начальника цеху, почав розмову напрямки:

— Тут у вас, перш ніж заварювати ями на подині, продувають їх повітрям. А у нас...

— У нас — у вас,— трохи різко перебив його начальник цеху.— Хіба ви тимчасовець на заводі?..

— Та що ви,— знітився Кісарев.— Я хотів сказати, що в Нижньому Тагілі ями в мартенах продувають киснем. Після такої процедури вони стають чистими, як скельце. Магнезит до них приварюється навічно.

Настали нелегкі для Кісарева дні. Заздалегідь запаслись усім необхідним, він почав заправляти подину за новою технологією. Приходили сталевари з сусідніх печей, пильно придивлялися, докладно про все розпитували. Знайшлися й скептики. Не приховуючи посмішки, цідили крізь зуби:

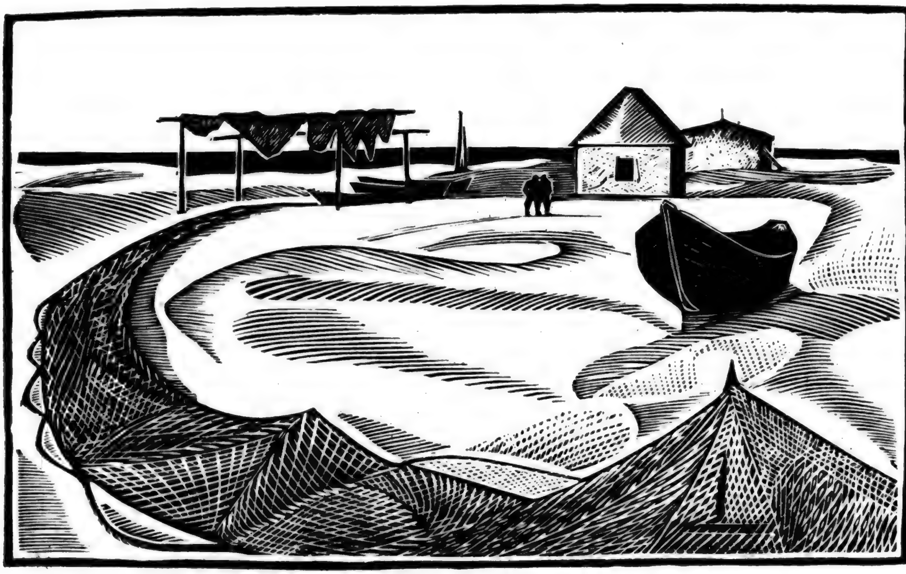
— Гляди, так дунеш киснем, що й діромаху в подині проб'єш. Одне слово: поживемо — побачимо.

А незабаром у цеху на повний голос заговорили про новий метод заправки, інші сталевари пробували. Коли ж у кого не виходило, Володимир сам ішов на такі печі. Не біда, що часом доводиться затриматися на годину-дві після роботи. Для загальної ж справи користь.

Як закінчили будівництво третьої мартенівської печі, поставили на сушіння, в цеху раптом заявився Трунов. Він працював тепер у заводоуправлінні, у відділі головного сталеплавильника і з Кіса-

П. Ф. СИТНИК.
Простір. 1968 р.
Ліногравюра

Судоремонтний завод. 1970 р.
Ліногравюра

ревим бачиться хіба що випадково. А тут неждано-негадано прийшов, та ще прямо в бригаду. Поцікавився, як ідуть справи, а потім заквапився до начальника цеху. Незабаром туди викликали й Кісарева.

Начальник цеху зустрів привітно. Запропонував стілець, розпитав, як справи йдуть у бригаді, чи вдома все в порядку, як обжили нову квартиру, яку недавно одержав, як навчання у дітей, здоров'я дружини. Володимир, звісно, розумів, що все це неспроста, та ще в присутності Трунова. Якщо запропонують йти майстром, він навідріз відмовиться. По-перше,— молодий, по-друге, це головне,— на заводі без року — тиждень. Є в цеху й більш вправні й старші за віком люди.

— Ми ось в якій справі запросили вас,— раптом перервав хід думок Кісарева начальник цеху.— Через кілька днів третю піч треба завантажувати, а нову подину наварить нікому. Ви б не могли що-небудь нам порадити?

Кісарев мовчав. Звісно ж, у Нижньому Тагілі він не раз бачив, як старі, досвідчені майстри це роблять. І не просто бачив, але, як і кожна допитлива людина, цікавився цим, сам пробував, тільки щоб повністю наварити — не доводилось.

Ні, нелегка це справа — наварювати нову подину. Доведи температуру до 1800 градусів, подай на подину шар магнезитового порошку, ошлакуй знову, дай порошок. І так, поки товщина не стане 220—250 міліметрів. І щоб, як кажуть сталевари, рівна була, як дзеркальце, міцніша за сталь, дзвінка, як вічевий дзвін, щоб вік люди тебе добрим словом згадували.

Після третьої наварював Кісарев подину уральським способом на четвертій і п'ятій криворізьких мартенівських печах. Добротно, міцно. Не тільки з свого, а й з інших заводів приїздили люди повчитися.

На життєвому шляху кожної людини значні події розставлені, як віхи. Вони запам'ятовуються назавжди. Озирнешся й бачиш, чи впевнено ти крокував, чи багато добра зробив для людей. У Володимира Кісарева такими віхами стали дні, коли він уперше став біля мартенівської печі, коли зварив самостійно першу плавку, першу швидкісну важковагову на Нижньотагільському металургійному, коли вперше самостійно вдихнув життя в нові мартенівські печі Криворіжжя.

На все життя запам'ятався Кісареву й 1964 рік, коли він очолив комсомольсько-молодіжну бригаду. Підручними у нього були Іван Копійка, Федір Чечет та Юрій Дольченко. Хлопці молоді, дружні, жадібні до роботи й до знань. Отож недарма їхній бригаді доручили варити першу плавку із застосуванням кисню.

Багато з того часу води спливло, і не менше додаткової сталі було налито в ковші. В окремі дні повновагові плавки варять за шість годин на півтори години раніше. Чимало з тих, хто починав підручним у Кісарева, тепер самі не лише сталь варять, а й досвід свій іншим передають.

Прихильним виявився український край до уральського майстра. Слава про його майстерність і трудолюбство давно вже переступила не лише кордони області, а й республіки. Золота зірка Героя Соціалістичної Праці сяє на грудях сталевара Володимира Кісарева. Українські комуністи посилали його на свій XXIII з'їзд у Київ. Хіба можна таке забути? І хіба можна про таке не згадати, схилившись над листом невідомого тобі хлопчиська, який тільки-но збирається вийти в далеку життєву путь, і довірливо, з великою надією питає у тебе поради?

Пригадав, з яким хвилюванням їхав до Києва на партійний з'їзд. А коли разом з іншими делегатами покладали вінки біля підніжжя пам'ятника Володимиру Іллічу Леніну, якось по-новому засяяли для Кісарева ленінські слова про єдність російських і українських людей. Ось з'їхалися вони сюди, посланці Комуністичної партії України — росіяни і українці, білоруси й грузини, казахи й молдавани — всі, кому судилися свої сили й талант віддавати розквітові української землі, і вони інакшого життя собі не мислять, як не думає інакше українець, що плавить метал на Уралі, білорус, що видобуває залізну руду в Казахстані, вірмен, що вирощує сади в Молдавії. Одна у них велика рідня, як одна мати — священна Радянська земля.

Федір ІСАЄВ

МЕТАЛУРГИ

1. Плавка

Віє ніч блакитним холодом,
Сяє зоряними бризками,
У зіницях ночі золотом
Металевий вир виблискує.
У зіницях ночі — райдуги.
Куті дзвінко вогнеборцями,
Барви пломінкої радості
В нетрях сонячних клубочаться.
В ніч таку — і світ народжувавсь
З пурпурово-димних кратерів...
Повінь сталі заворожена
Гартом крем'яних характерів.

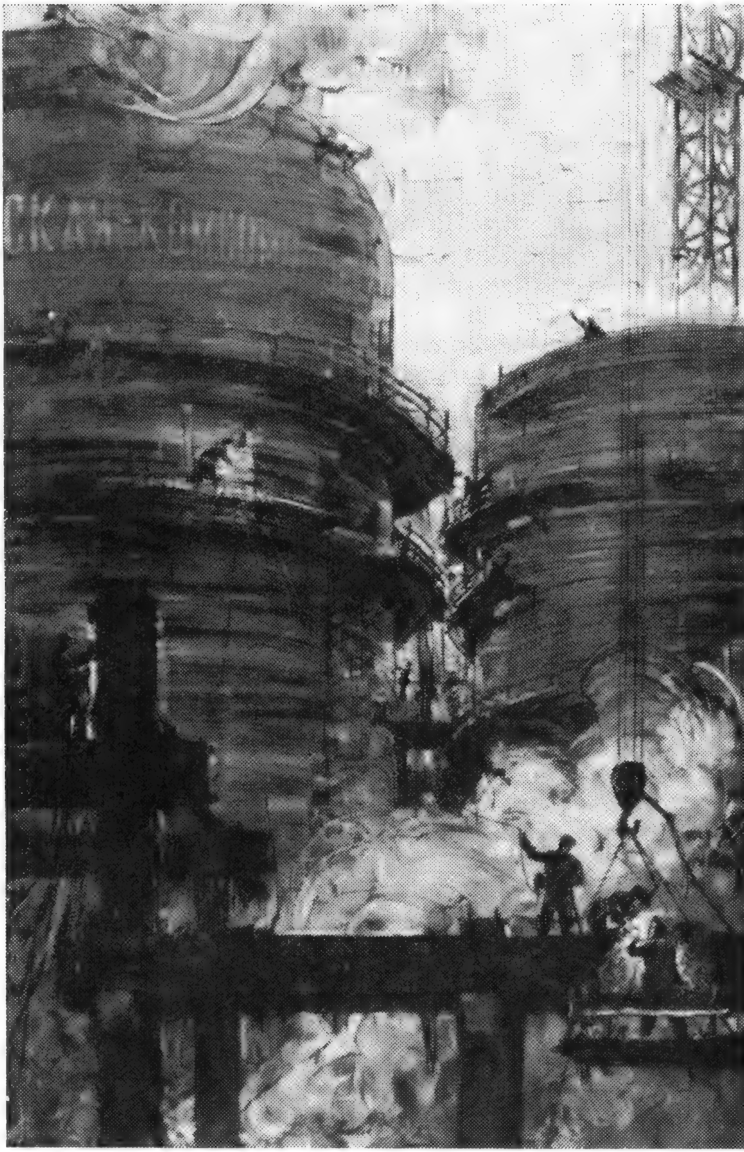
2.

Міцно пресáми могутніми скуте,
Юне залізо лежить-спочива...
Хвиля оновлення зводиться круто —
Завтра снага його сповнить жива.
Дивними струнами рейки озвуться,
Струменем дзвінко у даль попливуть,
В сутінках станцій зорі настурцій
Поїзду сяйно встелятимуть путь.
Може, він буде із цього металу
І найдорожче везтиме для нас —
Мрію омріяну... Чи від вокзалу
Довга розлука проляже в той час...
Юне залізо вбирає у груди
Наші тривоги, і смуток, і сміх,—
Їхнє відлуння вчуватимуть люди
В сивих мелодіях рідних доріг.

3. Дорогий гість

Коли вогняно
Блюмінг забалакав —
З лиця
Росини
Вальцювальник стер...

М. І. РОДЗІН.
Ударна будова. 1959 р.
Офорт

А праці ветеран
На мить завмер,
І посміхнувсь,
І мало не заплакав.

4. Нащадок Прометея

Статура богоборця! Сталевар
Крізь сині скельця клекіт сонця стежить...
Лице осяяв вулканічний жар,
І бронзи цвіт у вигинах одежі.
І не збагнеш казкових чар:
Скульптурою людина стала?
Ні! Криці юний володар
З живого створений металу.

Федір ЗАЛАТА

ДВА ДНІ В ОЛЕНІВЦІ

(З блокнота письменника)

І ось, нарешті, я зібрався поїхати до Федора Олексійовича Дудка. Ми давно знайомі з ним. Років вісім тому доля звела нас у лікарні. Він лежав тоді з «комплексом» — цим словом Федір Олексійович замінив діагноз, поставлений лікарями. Про свою недугу розмовляти не любив, кажучи: «Хай йому грець, давайте краще поговоримо на інші теми». Тоді, вісім років тому, в його густому волоссі лише де-не-де видно було сивину.

«Комплекс», мабуть, дуже гнітив Федора Олексійовича, але він намагався зберегти бадьорість, і тільки заклопотаний погляд світлих очей та м'яка, якась наче сумна посмішка зрідка виказували глибоко приховану ніяковість, викликану наступом хвороби. Людина мужньо долала своє лихо — і перемогла. Федір Олексійович одужав, повернувся додому, і незабаром добра слава колгоспу «За мир», в якому він головував, залунала ще гучніше.

Ми потім досить часто зустрічалися на різних нарадах, пленумах, сесіях, і я щораз помічав: сивіє, сивіє мій друг. Але хоча й сивіє, проте лишається, як і раніше, душевно молодим та енергійним.

Усі хвалили і його, і очолюваний ним колгосп. Мені дуже хотілося поїхати туди, щоб самому побачити, які ж там люди живуть і звідки в них те дивовижне вміння за всяких умов погоди збирати високі, рік у рік більші врожаї, але кожного разу щось заважало.

Минулого літа було домовилися з Федором Олексійовичем і я вже, як то кажуть, приготував олівці, але, подзвонивши увечері напередодні виїзду, ледве впізнав голос Федора Олексійовича, такий він був хрипкий і нерозбірливий. Я спитав, чи не «комплекс» це знову, але Федір Олексійович засміявся. Виявилося, захворів на ангіну. Літо було холодне, мало не кожного дня періщили дощі, а Федір Олексійович не з тих, які відсиджуються в конторі. Пам'ятаю, ще в лікарні він мені одного разу сказав словами відомої пісні: «Пока я дышать умею, пока я ходить умею — я буду идти вперед». Спробуйте такого втримати у ліжку! Тож опинився він у степу під холодною зливою, схопив ангіну — і позбувся голосу. А ми ж домовилися, що він особисто мені все розповість і покаже, відкриє «секрети незалежності від примх погоди».

Ні, ота «незалежність» не була таким собі вихвалянням голови колгоспу. Навіть у посушливому сімдесят другому році хлібороби колгоспу «За мир» взяли в середньому по двадцять дев'ять центнерів зернових з гектара — найвищий в області врожай того жорстокого року розбурханого сонця. Може, просто пощастило? Дивне

це щастя, яке знає, до кого завітати!.. На Дніпропетровщині ще й досі памятають «чудо» 1967 року, коли в колгоспі «За мир» зняли нечуваний урожай — 40,5 центнера пшениці з гектара.

Стабільність урожаїв тут не випадковість, тут уже давно й міцно ввійшла в практику настанова Мічуріна: нема чого нам ждати милостей від природи. І знов довели це в рік «великого хліба», в рік українського мільярда, який назавжди ввійде в історію землеробства як узята крута висота, котра має стати стартовим майданчиком для нового злету. Хлібороби колгоспу «За мир» знову виявились у перших лавах: середня врожайність зернових без кукурудзи становила 48,5 центнера з гектара, а пшениці на деяких ділянках брали по 65 центнерів,— інакше кажучи, по 390 пудів! На Україні спокон віку вирощують пшеницю, але стопудовий урожай завжди був недосяжною мрією. Для багатьох господарств вона лишалася такою донедавна, навіть десять-п'ятнадцять років тому. Тепер — інші, незрівнянно ширші масштаби дерзань... До речі, колгосп «За мир» уже виконав п'ятирічний план по зерну.

Так, шкода, що мені не пощастило побачити завершальну битву за «великий хліб». Але Федір Олексійович сказав мені якось: «Збирання — це вже обід за святковим столом, а готують його головним чином восени». Я запам'ятав ці слова.

...До колгоспу «За мир» ми з першим секретарем Магдалинівського райкому партії Володимиром Васильовичем Гаркушею приїхали надвечір. До цього побували в колгоспі «Аврора», де саме того дня було свято — колгоспові вручали перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР, міністерства сільського господарства республіки та ЦК профспілки працівників сільського господарства і заготівель. Тваринники колгоспу одержували премії за здобуті виробничі успіхи. Дуже вагомі премії: власне, це була тринадцята зарплата кожному твариннику, який відзначився в труді. Володимир Васильович мовби між іншим, але з неприхованим задоволенням сказав мені, що перехідні Червоні прапори Ради Міністрів СРСР та ЦК профспілки працівників сільського господарства будуть вручені ще двом магдалинівським господарствам, у тому числі й колгоспу «За мир». Що й казати, магдалинівці мають підстави радіти з наслідків своєї праці. Успіхів здобуто і в розвитку тваринництва, і в зерновому господарстві. Хлібороби району продали державі (без кукурудзи) понад шість мільйонів центнерів зерна. Цього вистачило б годувати цілий рік населення такого величезного міста, як Дніпропетровськ...

Машину вів сам Володимир Васильович. Вів її вправно, навіть хвацько, почувалось, що йому знайомі кожна вибоїна, кожен горбок на дорозі, через це він знав, де пригальмувати, а де можна дати повний газ. Та й нічого дивного в цьому не було: Володимир Васильович може, здається, із заплющеними очима провести вас в будь-який куточок району. Після закінчення сільськогосподар-

Ф. М. КЛИМЕНКО.
Цвіт калини приколола
в косу. 1967 р.
Ліногравюра

...ЦВІТ КАЛИНИ ПРИКОЛОЛА В КОСУ

ського інституту працював тут директором радгоспу, потім головою райвиконкому, а тепер оце вже рік як обраний секретарем райкому.

Вночі був дощ, обабіч асфальтованого шляху ще вилискували калюжі, і я сказав, що, мабуть, гарний був дощ, рясний, але Володимир Васильович заперечливо похитав головою: мовляв, рясний, але не скрізь. Дбайливому господареві, йому вже відомо, над полями яких господарств пройшов дощ і на яку глибину сягнула в грунт волога:

— Треба б сантиметрів на п'ять-шість. А потім днів із десять дарувало б нам сонечко тепло...

Надвечір'я було тепле, схоже на літнє, але на всьому довкола вже лежав відбиток осені. Небо хоча й чисте, світле, проте... є в ньому якась суворість, і воно вже не таке високе, яким було зовсім недавно. Вже стала прозорою лісосмуга — з дерев осипається листя, і два жовто-гарячі килими стеляться обабіч шляху. А десь удалині довгий ряд тополь, вони, мов свічки, запалені промінням багряного призахідного сонця. Яка врода! І якось особливо соковито зеленіє озимина і де-не-де ще не зібрані цукрові буряки. А ось густо, неначе самою природою понакидані рожеві валуни, лежать кормові гарбузи; їх збирають і вантажать у машини.

— Це вже господарство Федора Олексійовича,— сказав Володимир Васильович.— Гарбузи — поживний корм для свиней. Сімсот-вісімсот грамів — гарантований щоденний приріст живої ваги тварин.

На фермах колгоспу «За мир» чотирнадцять тисяч свиней. І рогатої худоби понад три тисячі голів. Жодне спеціалізоване господарство району не продає стільки молока, як цей колгосп: щороку близько трьох тисяч тонн.

...Повітря прозоре, неначе кришталеве, від того, може, що дощем промите? Є, справді є своя чарівність, тиха й ніжна врода в цій порі ранньої осені. Я не втримався, поділився своїм настроєм з Володимиром Васильовичем:

— Що?.. Авжеж... Осінь — час жнив, час нашої слави... а чи безслав'я.— Він усміхнувся.— Адже по-всякому буває...

Володимир Васильович надовго замислився. Думав про щось своє, можливо, про весняні хліборобські турботи, бо коли знов заговорив, то саме про них:

— Бачите, озимина ондечки місцями плямами поцяткована. Мабуть, доведеться навесні пересівати. Треба вже тепер бодай орієнтовно знати, де й скільки. Певна річ, і там, де цятки, щось та й вродить. Але «щось» нас тепер аж ніяк не влаштовує. Завдання, ой які великі завдання висуває життя! Український мільярд — то ж лише трамплін. Магдалинівці вклали у мільярд понад шістдесят мільйонів, але коли республіка дасть більше мільярда, то нам повторювати наші шістдесят мільйонів — це однаково, що тупцювати на місці.

...Ось, нарешті, й Оленівка, центральна садиба колгоспу «За мир». Коло шляху — увінчаний величезним колосом стенд з ма-

льовничим написом: «Урожай — наукою примножуй!» Коротко і ясно: наука і виробництво — могутня співдружність, вирішальний фактор сучасної економіки. Чи не в цьому ключ до всіх успіхів трудівників колгоспу?

Біля контори колгоспу нас зустрів Федір Олексійович. На ньому була хутряна куртка і сірий, теж хутряний кашкет: усе ще даються взнаки наслідки хвороби, доводиться берегтися. Але вигляд у Федора Олексійовича здоровий, бадьорий, на обличчі — характерна для нього м'яка посмішка.

Володимир Васильович затримався ненадовго. Спитав, як справляються з кукурудзою та цукровим буряком, коли гадають скінчити збирання, а потім сказав:

— Сімдесят п'ять, ти мене зрозумів, Федоре Олексійовичу? Вже дзвонили з області. Цікавляться. Сподіваються. То ж як?

Перш ніж відповісти, Федір Олексійович сховав руки в кишені куртки й мерзлякувато поворушив плечима.

— Невідомо, Володимире Васильовичу. Поки що нічого не можу обіцяти. Ти ж знаєш, я звик лічити врожай не на корню. Надмухувати кольорові кульки — дитяча розвага.

— А хто від тебе вимагає кольорових кульок?

— Одне слово, поки не зважу останній качан — нічого не можу сказати напевне.

— Про це й мова. Про останній качан...— Гаркуша примружився.— Випадково може статися, що той останній качан лишиться в полі, а саме його якраз і не вистачить до сімдесяти п'яти центнерів з гектара.

— Я тебе зрозумів, Володимире Васильовичу. Постараємося, щоб він там не лишився сиротою.

Ще в «Аврорі», під час зустрічі з тамтешнім керівником Гошкодерею, я помітив, що Володимир Васильович не наказує, нічого категорично не вимагає, а мовби радить і радиться. Це його стиль спілкування з людьми. Власне, стиль сучасного партійного керівника: заохочувати ініціативу, підтримувати все передове, вчити людей думати, творчо застосовувати свої знання й здібності.

...Ще ввечері ми домовилися з Федором Олексійовичем зустрітися завтра ранесенько. Але моє «ранесенько», мабуть, виявилося для нього досить пізнім, і коли я прийшов до правління, мені сказали, що він уже поїхав на перший відділок і просив переказати мені, що повернеться години за півтори. До речі, у колгоспі немає рільних бригад — є відділки, очолювані керуючим відділком. Нова структурна форма відбила новий, зрослий рівень організації виробництва. Я це відчув, коли дещо пізніше розмовляв з керуючим першим відділком Миколою Тимофійовичем Щербиною. І ще раз пересвідчився в цьому, слухаючи його виступ на профспілкових звітно-виборних зборах. Господар. Вдумливий і поважний господар. Між іншим, на тих зборах відбулася розмова про собівартість продукції. Виробити багато — це ще не все, треба, щоб собівартість продукції була якнайменшою. Про це й говорив Щербина. Важливі

міркування висловили й інші учасники зборів. Докладно проаналізував питання про собівартість головний інженер колгоспу Микола Миколайович Гордий...

Ранок був холодний, уночі знову сіявся дощ. Я вирішив походити по селу, адже вчора ми засиділись у конторі і я його майже не бачив.

Оленівка — це те, що ми порівняно недавно вважали майбутнім села. Коли б я не знав, що перебуваю в селі, то напевне вважав би, що потрапив до благоустроєного робітничого селища. Тут ви не побачите хату у звичайному розумінні цього слова,— є котеджі. Вони цегляні, під шифером, з великими вікнами і відзначаються кожен більш-менш оригінальною архітектурою. Колгосп споруджує будинки своїм коштом, потім передає їх колгоспникам: або викуповуй його поступово, або сплачуй щомісяця певну суму за мешкання, як у місті. Всі вулиці заасфальтовано, тротуари викладено бетонними плитами. До будинків підведено водопровід.

Не побачите ви тут звичайної для вранішнього села картини — цілий ліс димових стовпів над дахами: Оленівка повністю газифікована. Балони. Колгосп має заправочну станцію, про це мені ще вчора розповів Федір Олексійович.

У центрі села — декілька двоповерхових житлових будинків, а також універмаг, продовольчий магазин, готель, у якому гостей зустрічає дбайлива господарка Мотря Іванівна. У готелі чисто, затишно. Він розташований на другому поверсі, а на першому міститься кафе. Готують тут смачно, годують щедро.

На центральній площі палають осінні квіти. Втім, квітів тут скрізь повно-повнісінько — попід будинками, у подвір'ях. Бо яка ж українка не любить квітів! Їх доглядають жінки, діти. Вулицями походжають гуси та кури, сила-силенна гусей і курей. Море квітів і оця живність нагадують, що тут усе ж не містечко, а село...

Повз готель до інвентарного двору та гаражів, завбачливо винесених далеко за межі села, веде широка, обсаджена тополями дорога. Праворуч — добре доглянутий фруктовий сад, по лівий бік дороги — стадіон і лісопарк з дитячими гойдалками і святкового вигляду каруселлю. На блідо-зеленому полі стадіону ще пасуться отарки вранішнього туману.

Я попрямував було до лісопарку, де, як розповідав Федір Олексійович, представлена мало не вся флора півдня України, що робить його схожим на своєрідний ботанічний сад, коли несподівано на дорозі показався газик. Машина спинилася, і з прочинених дверцят висунувся Федір Олексійович.

— Доброго ранку. Снідали?

— Спасибі, вже.

— Тоді їдьмо.— Федір Олексійович мав похмурий вигляд,— мабуть, щось з самого ранку зіпсувало йому настрій.

На інвентарному дворі вишикувались в один довгий ряд комбайни. Враження таке, що вони стомилися і тепер відпочивають. Попрацювати їм довелося цього року добряче: близько мільйона

пудів хліба скосили, пропустили крізь себе. Не всі вони справилися з тим навантаженням, що припало на їх долю: урожай був такий, що деякі машини працювали на одну третину хедера.

— Отака халепа виходить: техніка виявилась не готовою до такого великого хліба,— говорив мені вчора Федір Олексійович.— Щоправда, заводи вже випускають новий комбайн «Колос», цьому дай хоч по 50—60 центнерів на гектарі — не захлинеться, розжує...

Ну що ж, значить, промисловість дивиться вперед, розуміє, які вимоги поставить до неї не сьогодні-завтра сільське господарство. Проте і ці ветерани — молодці!

Зрозуміло, машини самі по собі нічого не можуть, їхньою душею завжди була й завжди буде людина. Під час останніх жнив водіями цих степових кораблів працювали Панас Павлович Година, Микола Іванович Коваленко, Анатолій Костенко та інші — слава їм і честь! Це їхнє трудове завзяття вдихає життя у мертвий метал машин. З любов'ю і повагою розповідав мені вчора про комбайнерів голова колгоспу.

Федір Олексійович спинив газик біля гаража. Тут стояли дві вантажні автомашини. Шофери про щось сперечалися з завідуючим гаражем. З того, як усі троє бурхливо жестикулювали, видно було, що суперечка точиться запальна.

Федір Олексійович неквапливо вийшов з газика, постукав чоботом по скату грузовика, мовби перевіряючи тиск повітря в камері, але, мабуть, це потрібно було йому лише для того, щоб заспокоїтись, не нагримати на шоферів. Опанувавши собою, спитав якимсь байдужим тоном:

— Чому ви тут? Адже ваші машини мають сьогодні працювати на вивезенні цукрових буряків.

— Нічого не виходить,— відповів один з шоферів.— У степу — не проїхати, колеса грузнуть. Хоч плач...

— Ну я вам кажу,— зауважив Федір Олексійович.

— Ну раз ти кажеш — інша справа. Гаразд.

Федір Олексійович сів за кермо газика, і ми поїхали. З кілометр усе було гаразд, хоча місцями машина буксувала, але на роздоріжжі довелося спинитись, бо далі дорога, що вела вздовж лісозахисної смуги, була зовсім непроїжджою. Довелося звернути праворуч, на менш розмиту дощем дорогу, хоча й там вилискували люстерка калюж. Газик трохи капризував спочатку, але незабаром набрав швидкість.

— Значить, комусь бракує,— сказав Федір Олексійович.

— Чого бракує?

— Особистої відповідальності. Особиста відповідальність за доручену справу — це найголовніше. Не пускають у двері — у вікно лізь, коли це потрібно, коли це на користь справі. Приїжджаю в перший відділок, цікавлюся: вивозять цукровий буряк? Відповідають: шефи, мовляв, вивозять, а наші машини стоять. Чому стоять? Та, бачите, грязюка. Сьогодні дощик, а завтра — північний вітерець мороз принесе. Погода ж на переломі...

Гарні озимі посіви в колгоспі «За мир». Смарагдовим килимом укрилися поля. Зорано й посіяно ретельно, жодного огріху не видно. Чия робота? Хто орав, сіяв? Валентин Банник, Степан Кравець, Герой Соціалістичної Праці Павло Миколаєнко, Олексієнко Микола, чи, може, хтось з династії трактористів Киричок? Григорій Іванович Киричок за трудові успіхи, здобуті в роки восьмої п'ятирічки, нагороджений орденом Леніна, професію тракториста успадкував від своєї матері, а тепер оце і син його сів на трактор. У Григорія Івановича дуже розвинене почуття особистої відповідальності. Він береже в полі кожну хвилину світлого часу. Напрочуд скромна людина, він сидів, пам'ятаю, на профспілкових зборах, на які приїхав прямо з поля, в далекому кутку і соромливо ховав змащені руки — ті руки, котрі перегорнули вже не одну тисячу гектарів землі. Та ще й як перегорнули! Там, де пройшов плуг Григорія Івановича, завжди зростав рясний урожай. Саме про нього і таких, як він, і говорив Федір Олексійович: «Просто добрий орач нам не потрібний, нам тепер потрібний майстер своєї справи».

— Вродить тут? — спитав я Федора Олексійовича.

— Повинно вродити. Тут гарний агрофон. І насіння другої репродукції.

Про агрофон я чую тут уже не вперше. Про нього вчора говорив головний агроном Остапенко Іван Васильович, огрядна повновида людина, про яку кажуть: «Остапенко? Та він же землю на двадцять метрів углиб бачить!».

Ні, не задля так написано на плакаті, встановленому при в'їзді в Оленівку: «Урожай — наукою примножуй». Наука міцно ввійшла в землеробство, в усі галузі господарства колгоспу «За мир». Тут добре поставлено сівозміну, добрива на поля вносяться тільки згідно з картограмами. Під урожай наступного року внесено близько двадцяти тисяч тонн органічних добрив. Це приблизно по 30—40 тонн на кожен гектар. Поля засіваються тільки районованими сортами, такими, як «безоста-1», «одеська-51», «дніпровська-521» і не більш як другої репродукції, бо інакше зерно може втратити свою біологічну стійкість.

А ось і цукровий буряк. Його вже майже весь викопали, лише одна вузенька зелена смуга зосталася на всій плантації; комбайн стоїть, чекає, коли земля трохи підсохне. Коло зібраного і вже очищеного цукрового буряка гуде автонавантажувач; лічені хвилини,— і кузов велетенської автомашини заповнений.

— У цих машини не буксують,— сказав Федір Олексійович, спиняючи газик.— Привіт робітничому класові!

— Привіт колгоспному селянству!

Це шефи з «Кривбасруди», чудові хлопці — Корж, Кравченко та інші. Про те, що вони чудові хлопці, можна було судити з того, як розмовляв з ними Федір Олексійович; та й на обличчях у них прямо таки було написано: «Якщо треба, то й треба». Вони тут працювали і під час жнив. Працювали так завзято, що на них рівнялися інші. Що ж, дружба робітничого класу і селянства — в дії,

у практичних справах... Піклування про хліб, про матеріальний достаток — справа всенародна.

До нас підійшла Софія Федорівна Банник, буряковод, жінка з засмаглим обличчям, обвіяним усіма вітрами. На руках гумові рукавички — щойно очищала буряк, ось і ніж тримає. Бачив я її портрет з орденом Леніна на грудях, яким вона була нагороджена в роки восьмої п'ятирічки. Портрет красується на Дошці пошани, встановленій на центральній площі Оленівки.

— Скоро впораєтесь?

— Скоро, Федоре Олексійовичу. Гадаю, завтра-післязавтра тут буде чисто.

Поки ми розмовляли, прибула машина, одна з тих, які стояли біля гаража.

— Усе ж продерся, Федоре Олексійовичу,— бадьоро доповів шофер, моторно вистрибнувши з кабіни.

— Та невже? — насмішкувато спитав Федір Олексійович.— Аж дивно. Ну, прямо-таки героїзм виявив. Тільки, розумієш, спізнився: тут уже без тебе впоралися. Поганяй за гарбузами. Продерешся?

...Стривай, кажу собі: чи не дрібниця потрапила до твоїх нотаток? Мабуть, ні. Це теж стиль роботи керівника з людьми. Так, щоб не завдати людині зайвих прикрощів, не принизити її гідність і разом з тим дати зрозуміти, що вона сплохувала. Навряд чи може сильніше вплинути на совість небезнадійної людини найсуворіша догана, найгіркіший докір, ніж оце: голова взяв і просто показав, довів, що за бажанням можна подолати будь-які труднощі.

— Дістануся якось,— трохи зніяковіло мовив шофер.— Дорога вже підсохла.

— От і гаразд,— сказав Федір Олексійович.— Їдь собі на здоров'ячко.

...І знов простелилися в усі боки смарагдові килими. Ми їдемо на кукурудзяну плантацію, де в розпалі збирання.

Федір Олексійович пам'ятає, який зміст уклав секретар райкому в свої слова, коли назвав цифру: сімдесят п'ять. Треба добре пильнувати, щоб дійсно жоден качан не зазимував у полі.

Розмовляємо про різне: про людей («Загалом кажучи, цей шофер працівник сумлінний, але сьогодні чогось сплохував»), про міжнародне становище («Багато мудрості й мужності потрібно, щоб відстояти й захистити мир»), про рентабельність господарства («Кожен вкладений карбованець дасть нам цього року сімдесят п'ять копійок чистого прибутку»), про покликання людини-трудівника. З приводу покликання Федір Олексійович висловив такі міркування:

— Хто для чого, а я народився для землі. Повернувся з фронту — скрізь жахливі руїни, всілякі нестатки. Мовчки заприсягнувся, дав собі комсомольське слово, а потім і партійним поклявся: нікуди звідси не піду, зроблю все від мене залежне, щоб людям

стало добре жити. Всяке бувало — і злети, і падіння. Працював на фермі. Гній збирали так, щоб жодна грудка не загубилася. І все — землі, землі. Як ти до неї, так і вона до тебе. Зрозумій її, збагни, чого вона хоче, приголуб — і вона, будь певен, щедро віддячить. Не маю ані найменшого сумніву, що на цій землі можна брати і по п'ятдесят п'ять — шістдесят центнерів на круг. До того йдемо. Знаєте, люблю землю і тоді, коли вона спить під сніжним покривом, і коли... Ви бували в степу навесні або влітку?.. Йдеш полем, а воно тобі щось лагідно шепоче, а чи й наспівує, і на душі стає лоскотно, почуваєш себе розчуленим. Ви посміхаєтесь?

— Ні, я розумію вас.

— Шкода, що я не письменник. Усе в душі залишається. Почуття є, а висловити його не вдається. Та, власне, велика любов, гадаю, ніколи цілком у словах відбитися не може. Пам'ятаю, як ми з Катрею кохалися,— з Катериною Яківною, моєю дружиною. Хочеться сказати дівчині щось незвичайне, а з уст злітають зовсім не ті слова... І ще одне: не можу терпіти, коли бачу запаскуджену землю. Чия б вона не була. Їдеш було полями, поглянеш — ондечки ділянка, зорана абияк, заборонована недбало, і тоді хочеться аж заволати: що ж ти, бісів сину, накоїв! Ти ж землю-матінку спотворив, ран болючих заподіяв їй! Та я б тебе, такого, з дозволу сказати, орача!..— І з того, як махнув рукою Федір Олексійович, можна було зрозуміти, що саме він зробив би з тим «орачем»...

Ось і кукурудзяна плантація.

Ні, такої кукурудзи я ще не бачив.

Лісові хащі, джунглі. На метр вище від моєї голови, а качани... та, мабуть, в одній руці не вдержиш. І на кожній стеблині по два, а то й по три.

На більшій частині ділянки врожай уже зібрано, і там, де пройшов комбайн, поле має такий вигляд, ніби тут щойно скубли гусей: земля всіяна білими перами — лахміттями від сорочок качанів. На цій плантації кукурудзу виростила ланка Григорія Івановича Киричка.

— Візьмете по сімдесят п'ять?

Федір Олексійович, як і в розмові з Гаркушею, обережний на обіцянки:

— Не будемо давати салют, поки не піднесено прапор перемоги...

...Біля контори правління сидів на лаві дідусь. Ми познайомилися. Матвійович (здається, так звали його) був одним із фундаторів колгоспного руху, нині — колгоспний пенсіонер. Знайомство з ним допомогло мені якось наочніше уявити собі велетенський шлях, пройдений нашим народом протягом життя одного покоління. Матвійович — жива біографія колгоспу. А коли поглянути ширше, то в певному розумінні не самого лише колгоспу, а може, цілої доби, світанок якої збігається з початком нашого століття.

В. П. КУПРІЙ.
Зміна. 1973 р.
Ліногравюра

Старі люди здебільшого балакучі, але не в кожного вистачає мудрості, яка спонукала б слухати й слухати їх. Розмовляючи з Матвійовичем, я боявся пропустити бодай слово в його розповіді.

З півгодини сиділи ми з ним на лаві, і він, дивлячись на машину, що промчалася по дорозі, вслухаючись у віддалений гуркіт трактора, милуючись на гурт дітлахів, жвавий і галасливий, не переставав дивуватися.

Матвійович зберіг загострене почуття зачудованості звершеннями нашого часу і вміння порівнювати, чого багато кому не вистачає, особливо молодим. Та молодим, власне, бракує особистих вражень, які давали б змогу порівнювати, їхні порівняння переважно умоглядні. Вони прийняли світ таким, яким він є: з могутньою технікою, з телевізорами, транзисторами, з неоновими світильниками на вулицях, а ось дід Матвійович...

— У нас у хаті,— згадує він своє дитинство,— увечері світили скалкою, а в кращому разі каганець запалювали. Коли ж з'явилася дванадцятилінійна гасова лампа, господи — засліпнути можна! Інколи думаю: коли б ожив хтось із тих, хто пішов із життя... ну хоч би півстоліття тому, то з подиву не міг би й слова мовити. Не вірите? З подиву! Адже він про таке і в найдивовижніших чарівних казках не чув...

Приводом для дідового спогаду про скалку та каганець правило те, що увечері в колгоспі зчинилася тривога: чи то запізнілою грозою, чи то бурею пошкодило лінію електропередачі, і село години на дві лишилося без струму. Лихо... Люди не уявляли собі, як це можна обійтися без електрики. Аварію швидко ліквідували, все ввійшло, як то кажуть, у норму...

Електрика на селі...

У самому лише колгоспі «За мир» на всіх ділянках господарства працює близько шестисот електромоторів. Спробуй-но без них обійтися!

І тут я мимохіть згадав ленінську формулу: «Комунізм — це є Радянська влада плюс електрифікація всієї країни». Як сміливо і широко перетворює в життя наш народ мудрі заповіти Володимира Ілліча Леніна!

...Федір Олексійович був зайнятий якимись невідкладними справами, і тому на свиновідгодівельний комплекс я поїхав без нього. Вирушили ми туди з завідуючою комплексом Ольгою Андріївною Шелудько. Чимсь вона мені нагадувала Анку-кулеметницю з фільму «Чапаєв»: і очі такі ж допитливі, і жест несподівано різкий, тільки вона трохи старша від Анки. Поки їхали, я довідався, що Ольга Андріївна з відзнакою закінчила зоотехнічний факультет сільськогосподарського інституту, має трьох дочок, з них двоє — близнята («Спочатку просто лихо було мені з ними, доводилося питати: хто ти — Ганка чи Люда?»), цього року нагороджена орденом Жовтневої Революції.

Комплекс справляє велике враження. Це, власне, фабрика по виробництву свинини. Все тут механізовано, автоматизовано. А чистота!.. Хтось жартома зауважив: «Не здивуюся, коли почую приказку: чисто, як у свинарнику». Шість тисяч підсвинків набирають вагу.

Гудуть машини, які подрібнюють гарбузи,— мабуть, ті самі, що ми їх бачили недавно в полі.

Ольга Андріївна познайомила мене з Степаном Івановичем Мищуком, зовсім молодою людиною.

— Майстер по виробництву м'яса,— відрекомендувала вона його.— Нагороджений орденом «Знак Пошани». Знаєте, є майстри, а є й такі працівники, які ще лишаються просто свинарями. Щоб забезпечити сімсот грамів щоденного приросту живої ваги тварин, треба добре розумітися в такій не простій справі, як складання раціону, до тонкощів знати обладнання комплексу, вільно володіти технікою.

Звідси, з відгодівельного комплексу, тварини, доведені до потрібної ваги, надходять у продаж. У 1973 році колгосп мав продати державі 990 тисяч центнерів свинини, а вже на 1 жовтня продав 830 тисяч.

На кінець року зобов'язання було перевиконано.

...Федір Олексійович мав таки рацію, кажучи, що «погода на переломі». Коли я вирушав з колгоспу, було холодно, в повітрі кружляло зірване з дерев золоте листя, почувалося, що ось-ось на зміну цій золотій заметілі може прийти сніжна завірюха.

Ми попрощалися, і щиро кажучи, мені було дуже сумно розлучатися з цією безмежно закоханою в землю, відданою своєму покликанню людиною, заслуженим агрономом республіки, Героєм Соціалістичної Праці Федором Олексійовичем Дудком, який майже чверть віку свого життя віддав ордена Леніна колгоспові «За мир».

Ну що ж, він виконав партійне слово, яким сам собі заприсягнувся: чудово працюють і добре живуть члени колгоспу «За мир». У цьому, безперечно, є і його особиста заслуга.

Третій вирішальний рік дев'ятої п'ятирічки було вивершено блискуче.

Закладено міцний фундамент виробничих перемог, які буде здобуто в четвертому, визначальному році п'ятирічки. І скидається на те, що він стане для трудівників колгоспу «За мир» п'ятим. П'ятим по всіх показниках, адже по зерну вони вже вивершили п'ятирічку!

* * *

Зустрілися ми знову з Федором Олексійовичем уже цього року, коли йому за торішні успіхи вручали урядову нагороду — другий орден Леніна.

Я спитав, поглядаючи на його груди, прикрашені бойовими й трудовими нагородами:

— Як, знайдеться ще тут місце для знаків нагороди за четвертий, визначальний?

Він засміявся:

— За цим діло не стане...

Помовчавши, додав:

— До речі, пам'ятаєте Олексенка Миколу? Бригадира третьої бригади. То ж ось, можете поздоровити, Героя присвоїли.

— Та як... Гадаю, що і в нього на грудях знайдеться вільне місце для відзнак за працю у четвертому, визначальному. Трактори вже у бойовій готовності номер один. Курс — на весну.

Я побажав Федору Олексійовичу щедрого літа, і ми домовилися неодмінно зустрітися, коли дозріють хліба.

— Немає в світі кращої пори, ніж та,— сказав він.— коли в полях починають перешіптуватись і дзвеніти пшениці.

Микола КАРПЛЮК

ЛІСНИЧИХА

(оповідання)

От ви кажете, що жінки легковажні, а жіноча вірність непевна. Не буду вас переконувати в протилежному, бо моє власне життя також склалося не дуже радісно. Але я знаю одну історію, котра в цьому плані якраз повчальна.

Є в мене хороший приятель, Петро Степанович, живе на Придніпров'ї, теж агрономом. Ми колись разом училися, були справжніми друзями, хоча він набагато за мене старший. Я прийшов до інституту прямо зі школи, а він встиг відвоюватися і вже тоді мав сім'ю. Жінка — висока, чорнява степовичка і синок — теж у матір: темноокий, смаглявий, як і годиться жителю півдня.

Закінчивши інститут, ми роз'їхалися і зустрічалися рідко. Проте листувалися, і я знав, що живе він непогано, що його на роботі шанують, що займається дослідництвом.

А оце торік пише він мені: в тебе, мовляв, відпустка, приїдь до мене хоча б на кілька днів. Дихнеш, каже, свіжим повітрям, походиш нашими степами, відпочинеш, і я, каже, буду радий.

Ну, зібрався я й поїхав.

Застаю його живим-здоровим. Як і колись — гарний, показний із себе, і жінка — поважна, статечна. Роки, звичайно, безслідно не пройшли — його голову прихопила сивина, а жінка поповніла, хоча стала від того ще миліша.

Зустріли мене радо. І сини вийшли привітатися — вже двоє. Парубки. Але дивлюся, а старшого наче підмінили — став синьоокий і русявий, а лицем білий і чистий, як дівчина. Теж лагідний, теж гінкий, але ніби з другого кореня.

— Що це,— питаю,— з твоїм хлопцем? Наче полиняв. Чи це не твій?

Жінка його всміхнулася і зразу ж вийшла, залишивши нас наодинці.

— Цей хлопець, друже, це моє щастя й гріх...— признався Петро Степанович.

І розказав усе, як було.

* * *

Коли почалася війна, він уже служив. Біля Бугу. Там його й поранило. Але легко, в руку, так що відступав зі своєю частиною. Рідко де затримувалися на день-два, а то все у важких боях, переходах — зосталася їх жменя. А біля Рівного розбили остаточно. Тільки вийшли на Брест-Литовське шосе, як напали згори. Бомбили страшенно...

Вони тоді звернули ліворуч, на путівці, і, проминаючи зелені тихі села, ввійшли в ліси. Серпень, спека, дихнути нічим, а там — затінок, тиша. Ніби й не було війни. Тільки стороною, чути, бухало, як далекий грім.

Через кілька днів підійшли до Случі, збилися на низькому піщаному березі — і солдати, і обоз. Річка неширока, якраз обмілина — і пішки вбрід. Коли де не візьмись — літаки. Шугонули, як шуліки, поливаючи з кулеметів.

І Петру Степановичу знову дісталося...

Розплющую, каже, очі, дивлюся — хата. Прямо переді мною, на стіні, образи в рушниках, а нижче, в дубовій рамці,— фотокартка: якийсь бравий парубійко в будьонівці розправляє на грудях портупею...

«Де я?..» — подумав і хотів підвестись, але зойкнув і впав, бо смертельно заболіло плече.

І тільки тепер пригадав, як перебродили Случ...

У хаті було прохолодно і пахло прив'ялою травою — вся долівка притрушена. А надворі — день, веселий, ясний. У прочинене вікно заглядало сонце. І тиша. Наче тут ніхто не жив. Тільки в садку, під хатою, гули бджоли, певно, була пасіка.

На Петрові чиста полотняна білизна. Пасмугасте рядно прикривало ноги. На табуреті, біля ліжка, стояла кварта з водою і банка з медом.

«Де ж наші? — тривожився.— Невже залишили мене?..»

А коли рипнули двері — здригнувся, думав — німці. Але до хати тихо ввійшов зсутулений і білий дідок. Глянув на Петра:

— Ожив, синашу?! — І радо гукнув у сіни: — Ксеньо, а зайди хутенько сюди.

Тут і вбігла дівчина.

Коли вірити Петру Степановичу, так була вона краси незрівнянної. Ніби вся сонячна й світилася. Ясні очі, лице тихе, мила посмішка. Стоїть, каже, біля порога, дивиться на мене, струнка, висока, а я отетерів і не вірю — чи це насправді, чи тільки сниться. Дивлюся, каже, їй в очі, а вони, як літнє небо — сині-сині...

— Таки ожив!..— знову загомонів дід, підступаючи до ліжка.— А ми вже думали, що не виходимо. Плохий ти був, ой плохий! Зовсім негодящий...

І розказав, що його таки залишили.

— Це я наполіг. Бо якраз ночували в мене, і дивлюся — а ти й до пам'яті не приходиш. Куди, кажу, повезете немічного? Він у дорозі пропаде, і вам клопіт, відступаючи. Лишайте, хай уже в мене побуде. Судилося йому, кажу, жить — виживе, а як помре, то хоч поховаємо по-людському. Отак ти й зостався. І все при тобі є: і гвинтівка, і патрони. Вся амуніція. Але я заховав, щоб не була на очах. І з тобою ховаємося. Люди ж усякі...

— Спасибі, діду,— щиро подякував Петро Степанович.

— Це не мені, а їй дякуй,— і показав на дівчину, що стояла засоромлена біля столу.— Це вона тебе виходила. Доглядала, як

за дитиною. Ми вже її і в поле не беремо. Хоча й жнива, роботи багато, а сиди, кажемо, й доглядай...

Петро відчув, як гріли душу її теплі очі.

— Дякую, Ксеню...— прошепотів тихо.

Так і зостався з тих пір у діда Полінара.

Вечорами біля ліжка збиралася вся сім'я — дід, баба, Ксеня і Ксенина мати. Не було тільки батька-будьонівця — той воював.

— А може, й пропав уже...— бідкалися.

Чутки ширилися тривожні. Говорили, що німці взяли Житомир і обложили Київ. А от в селі їх ще не було. Вони сунули шосейною дорогою, а сюди, в лісову глухомань, ще не заникали. Але їх ждали з дня на день.

І вони таки появилися...

— Ой, чуєте!..— вбігла якось до хати налякана Ксеня.— Німці в селі!..

А вдома нікого — всі в полі. Тільки вони вдвох. Петро встати не може, а вона розгубилася. Бігає від вікна до вікна, виглядає на вулицю. А потім стала біля ліжка і заступила його собою:

— Я все одно вас не оддам! — сказала рішуче.— Скажу, що ви наш... що ви мій брат!

Петро Степанович запевняє, що вона з тої миті й справді стала для нього найріднішою. «Я,— каже,— відчув, що вона тремтіла наді мною не тільки як людиною, якій врятувала життя. Я став їй ще ближчим — часткою її серця».

Тоді все обійшлося щасливо. Німці в селі не зупинилися, а поїхали на тартак — це кілометрів за п'ять. Там отаборилися. І зразу ж пішла чутка, що пускатимуть завод...

Залишатися в хаті стало небезпечно.

Порадившись, перевезли Петра Степановича в ліс. Дід Полінар поставив там куреня, зробив усе як слід. І відтепер жив Петро відлюдно, в самоті. Ксеня навідувалася лише через день — приносила їжу, міняла воду, перев'язувала рану. Прибіжить, було, ледь світ і — зразу ж додому. А він сумував, бо дівчина вже не йшла з думки. Навіть снилася. І тільки, бувало, зашарудить щось, як він і прислухається: а може, вона?

Рана швидко гоїлася, міг уже ходити.

Коли сутеніло, залишав курінь і йшов у ліс. Довкола краса — сосни, тихі лісові дороги, дубові гаї, трави — море зеленого шуму. А йому хотілося простору, а йому — щеміла душа. Бо степовик. Виріс на роздоллі, а тут обступали ліси — було тісно. От хочу, каже, побачити далину, високе небо, козацькі могили...

І Ксеня його розуміла. Розуміла, бо кохала...

А раз якось прийшла вона до нього надвечір. А в той день все хмарилося, збиралося на дощ. Підкралася тихо, як ласочка. Босоніж, у легкій ситцевій сукні, з новими кісниками в косах. Вийшла із-за кущів, неначе лісова мавка...

— А що, не ждав мене? — і стала під сосною.

— Не ждав...— признався Петро.

— Дід сьогодні свіжого меду вкачав...— і подала йому повного слоїка.

А тут дощ почав накрапати. Зашуміли сосни, і кущами перебіг легкий, як зітхання, неспокій.

— Зайди сюди, Ксеню...— запросив її до куреня.

І вона увійшла. Сіла побіля нього на сіні, підібгавши під себе ноги. Тепла й туга, як пружина. І пахло від неї медом і свіжим дощем, і молодою сосновою глицею. Той дух дурманив Петра, і він чув, як у скроні набивалася кров.

Близько були її очі. В них неначе зависло небо. Глибоке, бездонне. І він дивився, завмираючи серцем.

І теплі руки... Бо торкнувся їх, і обсипало жаром. Тремтіла, як соснина кожною гілочкою, а потім потяглася до нього і обняла — палко, безтямно,— доки не заніміла.

А губи:

— Петрику...— цілували й задихалися.— Кохання моє сонячне...

Тої дощової ночі сосни зітхали аж до ранку.

Кохання й справді прийшло до них велике й сонячне. В цьому неспокійному, людному світі вони знайшли таки одне одного і боялися навіть подумати, що могло бути інакше. І вірили, були певні, що вже ніщо їх не розлучить — отаке було те кохання.

Але розцвіло воно не в пору...

Десь через тиждень, удосвіта, ще було темно і стояли в лісі тумани, підкралися до куреня німці й захопили Петра сонного. Вже вели його, підганяючи прикладами, а він все ще не вірив у те, що сталося...

Гнали через село, вулицею, повз Ксенину хату, і він з надією дивився на сонні вікна, сподіваючись, що вона вигляне і побачить його. Але хата стояла німо, наче пустка...

Завели на тартак, допитували, били, а потім вкинули до бараку, де вже багато було таких, як він. І почалися страждання, муки, голодні кошмарні дні, про які й згадувати страшно. Було невимовно важко, але він мріяв про волю, думав про Ксеню.

І щастя таки не покинуло...

Рубали якось ліс — і він утік.

І тільки-но втік, як відразу ж — до села, до Ксені. Прибіг, а хати вже нема. Одне тільки згарище і димар. Обійшов довкола, стривожений і наляканий. А потім узнав — спалили. Того ж таки дня, як він попався. І дід там згорів, і баба, і мати...

— А Ксеня?..— мало не кричав Петро.— Де Ксеня?

І ніхто не знав, де вона.

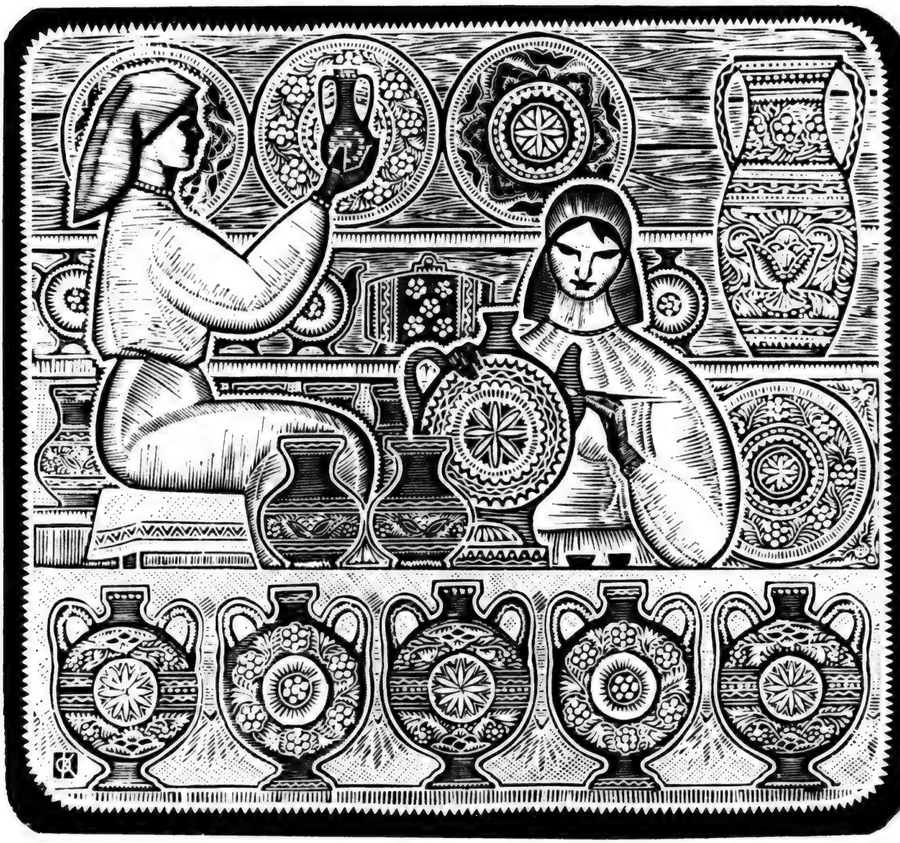
Одні казали, що теж, певно, згоріла, інші — ніби зловили її на другий день у сусідньому селі.

Як у воду впала, і слід пропав...

Два роки партизанив у тих краях Петро. І тільки-но була нагода, тільки-но проходив загін неподалік села — все забігав і питався: чи не чути чого про Ксеню?

А Ксені не було.

Ф. М. КЛИМЕНКО.
Народні промисли. 1970 р.
Ліногравюра

І вже коли прийшли наші, коли повиходили з лісу і повилазили зі схованок, він знову навідався з надією, що побачить її.

Не було...

Після війни ще раз заїхав.

Теж не було...

Так і пригасла недолюблена його любов, залишивши в серці біль, а на душі щем...

* * *

Темний, закіптюжений паровозик, обминаючи болота й багна, весело тягнув за собою низку порожніх вагонеток. І щоразу, тільки-но колія навертала вбік, ховаючись за ліщиною чи вільшаником, він подавав гудки, застерігаючи про небезпеку. Проте не лякав нікого. В лісі тоді ставало весело й радісно. Луна підхоплювала той гук, перекидала з галявини на галявину, і він затихав лише тоді, коли зависав між гіллям на високих дубах або заплутувався в зелених шапках сосон.

Було вже по обіді, проте сонце й досі висіло над головою, як розтоплене олово, і в лісі стояла терпка смоляна задуха. Повсюди — сонлива млость і втома, все в солодкій знемозі. Лише паровозик, поблискуючи чорними засмальцьованими боками, тривожив цей зелений світ пронизливими гудками і торохтінням старепьких платформ.

Петро Степанович вбирав очима кожну просіку, кожне болітце, сподіваючись побачити врешті знайомі місця. Не втерпів таки — випала відпустка, і вирішив проїхатися фронтовими дорогами, на яких прошуміла його молодість, де пізнав ціну життя, де прийшло до нього перше кохання...

Переїхали Случ.

І знову побігли обабіч соснові ліси, смоляні й сонливі. І посадки, посадки — все дубина й грабчаки. Зрідка де спалахували поміж ними білими вогнями берізки.

Та краса чарувала.

— У нас тут природи багато! — гомонів дядько Юхим, Петрів попутник.— І це ви правильно зробили, що сюди приїхали. А то всі чомусь тягнуться до моря й задихаються там на гарячому піску. А тут така тиша, таке привілля!

Дядько Юхим худий, з довгою жилавою шиєю, а лице в нього маленьке, загострене, наче затесане. Він безперестанно запинав на собі поли благенького, витертого плащика. Сидів посеред платформи, обставлений порожніми коробками та відрами, в яких возив до міста чорниці.

— У нас оддихнете добре. А захочете, то й грибів назбираєте. Цього року вродили. А можна й на риболовлю податися — тут щука ловиться!

А Петро Степанович думав уже про своє. Чим ближче під'їжджав до знайомих місць, тим тривожніше ставало на душі, ніби

передчував щось. І зразу втратили свої барви ліси. Бачив тільки, як миготіли перед очима зеленаві, жовті, брунаті плями — і тільки. Весь був у думках, у спогадах, які виринали в уяві, як давно бачені, дивні картини.

Дядько Юхим одразу помітив цей настрій.

— А чого це ви засумували? — запитав, підсовуючись ближче.

— Так, думаю... Думки набігли, спогади різні. Був я тут колись,— признався Петро Степанович,— воював, партизанив. І знайомі тут у мене були...

— А хто? В якому селі? — зацікавився дядько Юхим.

— Неподалік тартака...

— Так і я ж звідтіля! А кого ви там знали у нас?

Петро Степанович помовчав, уважно дивлячись на худе, хворобливе лице дядька Юхима, на його ріденьку борідку, що росла якось дивно, кущиками, як розсада.

— Діда Полінара знав. Чули про такого?

— Аякже. Це котрого у війну спалили?

— Спалили... Всю їхню сім'ю спалили, нікого не залишилося.

— Та чого ж, онука зосталася, Ксеня. Й досі жива.

— Ксеня?!

Петро Степанович не міг повірити. Думав, дядько Юхим щось переплутав. Але після того, коли розпитав докладніше, сумніву не було: Ксеня таки жива. Та, яку він давно вже поховав і яка залишилася тільки світлим спомином далекої юності. Минули ж роки, багато років. Прожито, вважайте, половину.

«Синьоока моя дівчинко!..» — болем озвалося щось у грудях.

— А де вона зараз? — запитав по хвилі, трохи заспокоївшись.— Де вона, дядьку Юхиме?

Той здивовано й з цікавістю дивився на Петра Степановича.

— А ви, бува, не той, кого вона ждала стільки літ? — лукаво прицілився темним оком.

— А хіба ждала? — глухо запитав Петро Степанович.

— Ждала, і довго. І син же в неї. Удвох із сином жила. Вернулася з німецького концтабору, і все ждала, бо їй сказали, що ви приїжджали й розпитували. Мучилася тяжко. А оце тільки другий рік, як заміж вийшла. За лісника, за вдівця, котрий за тартаком живе, якщо знаєте...

Петро Степанович, звичайно, лісника знав. Не раз був у нього в хаті з партизанами. Не раз водив їх той лісник стежками через багна й болота. То був міцний, кремезний чолов'яга з широкою, як лопата, бородою, не балакучий. Йому ще тоді було років за сорок.

Ніяк не міг уявити поруч з ним своєї веселої, синьоокої Ксені...

— А син уже великий, цього року десятий клас закінчує,— не вмовкав дядько Юхим, помітивши, що його розповідь схвилювала Петра Степановича.— Хваткий такий, замашний хлопець! Як не важко, а вона вчить його — труситься над ним. У них у сім'ї щодень сварка через того сина. Лісник хоче, щоб хлопець пішов по

його лінії й поступав до лісного інституту, а Ксеня наче затялася: «Це,— каже,— не твій син! Не дам!» А в них ще є дитина, теж хлопчак, рік йому, не більше. «Ото,— каже Ксеня,— буде лісник! То твій, роби з ним, що хочеш. А свого випущу із лісу поміж люди. Його батько степовиком був!..» Отака вперта...

«Ксеньо, невже ти й досі мене не забула?» — мучився Петро Степанович.

...Про це ж саме думав і дорогою, коли йшов до лісникової хати. Місця вже були знайомі, хоча й впізнавав їх не зразу. Тартак і той начебто змінився — і почорнів, і поменшав, і виглядав непривітно й сиротливо посеред високих ярусів дощок та колоддя. Паровозик теж заховався там, і тільки видно було, як викидав у небо чорні клуби диму. Хтось повирубував старезні сосни, і на їхньому місці п'явся вгору молодняк — беручкий і наповратливий — обступав дорогу тісно, заплітаючись над нею верховіттям.

Петро Степанович йшов швидко, не відчуваючи ні втоми, ні спеки.

Думав про зустріч з Ксенею...

Інколи поривало повернути назад і не йти до неї. Бо для чого ятрити їй і собі душу? Адже в кожного склалося своє життя. Навіщо тривожити спогадами те далеке, якому вже не вернутися?

Проте ці думки відганялися іншими: зустрітися треба, бо не можна забувати всього того святого, чому раніше молилися. Був би гріх, непоправний і тяжкий, коли б він відмовився від побачення...

І не тільки це — його тягнула до неї якась непідвладна йому сила, і марні були всі сумніви та вагання. Він забув про все, а жив тільки нею, поспішаючи тільки до неї і сина...

Хату побачив одразу, тільки вийшов із лісу. Стояла в затінку високих гіллястих беріз, дивилася на дорогу двома великими вікнами. Огороджена сухим новим жердям. Біля хати квітник, садок, кілька вуликів і ставок — круглий, як темне, лупате око, в який вдивлялися розлогі верби. Навпроти хати через дорогу був город, і там поралася жінка, сапаючи картоплю.

«Ксеня!..» — Петро Степанович зупинився.

Тихо довкола. Гули тільки бджоли, і десь далеко, в лісі, вперто бив по сухому деревиську дятел. Сонце вже звернуло з полудня, вже зачіпалося за верхівки цибатих сосен, проте в повітрі ще стояла густа, як драглі, задуха і млоїло безжально.

«Ксеньо!..» — хотів гукнути, покликати.

Але переліз через пліт і пішов розорою через картоплище.

Жінка його не бачила, все сапала. В довгій вилинялій спідниці, в картатій блузці з короткими рукавами — блискотіли голі, засмаглі лікті. Вся вона — якась темна, худа. Вперто била сапою суху грудкувату землю. І пилюга курилася побіля її босих і вже сивих від пороху ніг. І раптом почула його кроки. Підвела голову й здивувалася від несподіванки. Дивилася якось стурбовано, з острахом.

— Доброго дня...— привітався до неї Петро Степанович і відчув, як пересохло в роті, як важко вимовити кожне слово.

А вона нічого не сказала. Лице її — скорботне й змарніле — немовби закам'яніло. Тільки очі — вже вицвілі від часу й сліз — загорілися давнім, знайомим блиском. І ворухнулися губи, і він скоріше зрозумів, аніж почув, як вона назвала його ім'я.

А з рук тихо випала сапа...

Петро Степанович змовк. На очах блищали сльози. Я також був схвильований. Проте не міг утриматися, щоб не запитати, як же сталося, що він забрав сина.

— А я не забирав його,— сказав Петро Степанович.— Він був мій завжди. Всю свою любов до мене Ксеня передала йому, і варто було тільки зустрітися, як хлопець потягся до мене — і душею, і серцем... А тепер вчиться в сільськогосподарському інституті і приїхав до мене на канікули...

— Отака історія! А ви кажете... Різні є жінки, і різна буває любов...

Петро ШАПОВАЛ

ПЕТРОВИЧ

Брезентова бурка вітром підбита,
На кирзових чоботах краплі роси.
У тебе своя, споконвічна орбіта —
По гребнях ріллі, крізь дощі навкоси.
Слідом за плугами, в тумани кошлаті
Вона — борозною на тисячі гін.
Ті чоботи-птиці, та бурка крилата
Тривогу і радість несуть навздогін.
Немов на скрижалях,
Сліди скороходів
Позначила колосом буйним земля.
По них тебе ранок у полі знаходить
І вечір чолом тобі б'є ще здаля.
Чи вруняться сходи, чи жито шепоче,—
Мов біля колиски в задумі притих,
Росинками зерна в недоспані ночі
До тебе всміхаються з них голубих.
— Добраніч, Петровичу,—
Мовлять, мов люди.
І тануть спроквола в затишші слова.
В самого ж по вінця блакиті у грудях,
Хлібами, як хмелем, шумить голова.
Що хліба ж того наплекав — на півсвіту!
Та знов твоя бурка вітрила здійма,
Бо кличе тебе найземніша орбіта,
Якій ні початку, ні краю нема.

Дмитро ДЕМЕРДЖІ

КОЛИ ЗБИРАЮТЬ ВИНОГРАД

Вересневий день.
Жаркий, безхмарний,
А з морської синьої імли
Білорунних бурунів отари
У затоку раптом забрели.
Всю її вони заполонили —
Від Крутеньки аж до маяка!
Ніби й вітер не такої сили,
Ніби й штиль — а хвиля бач яка!
Реактивний ген у синь полинув,
Збуривши повітря угорі.
Захитались списи тополині,
Лячно затремтіли явори.
Втретє від колгоспівського саду
Вируша машина в дальній рейс
З першим врожаєм Перлини саба,
Ізабели і Шасла доре.
Край плантації — бригадна хата.
Ніби тітка — біла, чепурна!
І дівчата, мов на світле свято,
Вийшли — всі в новому, як одна!
Виноград збирати — як співати,
Це ж — як пити небо із ковша!
Тим-то нині весело дівчатам,
І піснями повниться душа.

Леонід ЗАЛАТА

СИВІ КОНІ НА ПРИПОНІ...

1

Лановий оглядав господарство рибальської бази похапцем. Черкнувши в зошиті ще одну галочку, поспішав далі, аби мерщій покінчити з марудними формальностями. Він був певен, що на базі все до ладу, коли чогось і бракує, то Шевчук сам скаже. Звідки взялась ця певність, Лановий не знав, однак відчув її, як тільки сплигнув з «казанки» на берег і опинився поруч старого єгеря.

Шевчук був чорний тією чорнотою, що в'їдається в кожну шпарку обвітреної шкіри, як сажа. А ще був ген геть увесь сивий. Навіть очі. Не вії, а саме очі. Принаймні так видалося Лановому. Сиві очі — це було страшно, як німий крик.

Біля єгеря сидів рудий собака і раз по раз, наче людина набридле волосся, відкидав великі, схожі на лопушине листя вуха.

— Я Лановий. Мене прислали...

— Знаю.

Стояла полуднева спекота. Самара дихала важко, ніби котила не воду, а розтоплене олово, туманіли у власних випарах очерети; на верхівці метеощогли ліниво ворушив жорстким хвостом флюгер.

Піднімаючись скрипучими сходинками на дебаркадер, Лановий умисне поминув оком обвуглений дах. У душі наростало роздратування, викликане настирливим почуттям провини. Зрештою, він не набивався, його призначили.

— Я читав вашу доповідну,— сказав Лановий, повільно стягаючи з себе спітнілу сорочку.— Ви тоді... справді спали?

Від очеретів прямо до пірсу пливла лиска, крутила причесаною білою голівкою, наче когось виглядала.

— Моя хрещениця,— сказав Шевчук і покульгав навстріч, дістаючи з кишені шмат хліба.— Врятував колись... Птаха, а добро, бач, пам'ятає.

Була в його ході і в кожному русі якась розважливість, звична ласка, і Лановий не знати чого відвернувся. Він шубовснув у воду й поплив до урвища, густо заплетеного верболозом. По піщаному дну поперед нього пливла тінь.

2

Десь перед самою війною в Очеретяному, чи не вперше за всю історію цього загубленого у подніпрянських степах села, з'явився матрос. Був він середульшим сином старих Шевчуків, а служив на Чорному морі. Не рік, не два, а цілих дванадцять. Світу наба-

Г. Г. ЧЕРНЯВСЬКИЙ.
Земля Ульяновська. 1970 р.
Полотно, олія.

Л. Г. ФЕДОТОВ.
Літо. 1967 р.
Полотно, олія.

чився у далеких плаваннях — не всякому на віку випаде. Та, бач, і додому потягло, не звабили чужі красоти. В парубки вже наче не годився, ще трохи й шкутильгав на праву, однак у солов'їні надвечір'я ходили за ним дівчата табунами. Може, історії заморські їх чарували, розповідати які Ілько був неабиякий мастак, а скоріше — рідкісна сила. Ніжна стать, вона, звісно, знає, до кого горнутися. Ілько ж, бувало, як розійдеться, і залізного прута вузлами пере-в'яже. Та, сказати по правді, і на портрет свій матросові дарма було б нарікати. Від батька успадкував широкі плечі і кошлатий — гребінцям на лихо — чуб, а мати наділила зеленкуватими очима — у темряві аж острах брав, так світилися.

Край села,— либонь, і назва відти вихрестилася — голубенів у густому очереті ставок. З-під дідівської верби струмило крижаною прохолодою джерело і, ледь глитнувши настояного луговими травами повітря, знов пірнало в якусь прірву. На тому місці шаленів вир.

Спершу зачудив матрос. Знуртував малечу, понабудував човнів, плотів, з мішковини вітрил понашивав, і загуляла по ставку ескадра. Дітлахи молилися на «адмірала Шевчука». Тільки й чути було:

— Віддати кінці!

— Гей, на румпелі!

Зустрів Ілька голова колгоспу.

— Тесля з тебе, бачу, хоч куди. Час, матросе, й за діло братися.

— Не заживусь я тут, дядьку.

Голова примружив око, підморгнув.

— Нічого, хлопців наших до струменту призвичаїш, а там видно буде. На віжки в'язати не стану.

Не раз бувало очеретянські свахи, сидячи в неділю на призьбах, лускали насіння та все гадали, кого з місцевих красунь вибере матрос Шевчисі у невістки. Гадали-гадали, а, бач, не вгадали.

Як закрутила осіння хвища, послав бригадир Ілька полагодити дах на сирітській хаті. Потріскалась, осіла причілкова черепиця, сіяло в дірки і дощами, й снігом, аж поки кроква підгнила. Отой недогляд давно просився у хазяйські руки, та де їх узяти, як старий Семеняка вмер ще в тридцять восьмому, залишивши напризволяще й хату, і самітню доньку. Женихалися до Ганки не раз і не два — кого хата вабила, а хто й від чистого серця, та нічого з того не ладилося. І почали злі язики казати, що дівчина аж надто горда, їй би князя голубої крові, а не сільського парубка...

А вона не була горда. Дуже вже вразила Ганку нагла батькова смерть. Повернувся з кузні, умився, сів до вечері. А поки вийняла з печі казанок, його вже й не стало. Сперся обома руками на стіл, голову поклав на долоні, наче притомився й задрімав. Навшпиньки, босими ногами, ходила від печі до столу, боялася ложкою дзенькнути, хай спочине: ковальська робота — не розвага. І не знала, що спочинок той на віки вічні...

Ілько прийшов глянути, що там скоїлося з дахом. Ось тут вони й зустрілися вперше. Був ранній час, коли тишу порушує лише

чередникова дудка та лагідне погейкування господарок. Ганка квапилася на колгоспний город, що зеленою гривою виднів із-за ставка аж сюди, до її хвіртки. Отож біля хвіртки й налетіла на матроса.

Спинилися одне проти одного. Під смугастим тільником бавляться м'язами дужі Ількові груди, так ніби гуляє на вітрі легенька хвиля. Цілий світ сховався за його широку спину.

— Гість до хати — господиня гей втікати?

Мовчала. Під витертим на ліктях жакетом — ситцеве плаття в синю горошину, на ногах — юхтові чоботи.

— Живемо в однім селі, а незнайомі. Ти що, на вулицю не виходиш?

Ніби й не до неї. Стояла напружена, торкнись — відскочить, мов гумовий м'яч. Вродливою і не назвав би, а було в ній щось із тої таємничої принади, за яку ми й любимо жінку, не в силі збагнути, в чім же вона полягає. А в криничних очах — не розбереш: острах чи ляклива надія. Може, то дивилася на нього сама сирітська доля...

— Я Шевчуків Ілько. Хату лагодитиму...

Аж тоді висвітилася усмішкою Ганка. Ліва щока округла, налита, а на правій, біля вуст, ямочка, як горошина з плаття.

— Гляди ж, не впади, бо гуркоту буде ой-йо-йой...

Почулося чи справді так і сказала, та вистрибом поміж череду на той бік вулиці, і вже тільки червона хустка майнула на леваді.

До вечора й справився Ілько з ділом. Поспішав, дощу боявся на відкриту стелю. Відтоді й засумували дівчата в Очеретяному на радість парубкам, бо зачастив матрос до Ганчиної хвіртки.

Не встигли балакучі свахи на призьбах повтішатися з тієї новини, а молоді вже й побралися. Був кінець вересня, артіль відсіялась, отож голова на радощах звелів задля такої події в житті найкращого теслі виписати всякої всячини з колгоспної комори. Як дивитися в корінь, то не щедрістю своєю керувався голова артілі, а здоровим глуздом. Ожениться Ілько Шевчук, підуть діти, і осяде матрос, вгомониться — колгоспові сама вигода.

Три дні гуло Очеретяне у весільному тумані. Гуляло все село. Ганка не зводила зачудованих очей з коханого, одного боялася, що раптом прокинеться у своїй самотній хатині, як прокидалася багато літ, і виявиться, що це був сон, гарний, аж надто бажаний, та все ж тільки сон. І водночас була певна, що ждала цього чубатого матроса давно, ще відтоді, коли не знати як уперше відчула свою жіночність і неясну, неусвідомлену мрію про того, за ким можна йти у світ, заплющивши очі.

Ілько заспівав пісню. Був у тій пісні лютий шторм. Він бавився кораблем, як хотів. Рвав вітрила, ламав щогли. Не здаються мужні моряки, правлять до берега. Ось-ось рятівна земля, вже видно маяк, а біля нього дівчина вдивляється у грізне море, жде свого судженого. Аж тут де не взявся дев'ятий вал і кинув корабель на рифи.

Скінчилася пісня, стріпнув Ілько чубом.

— А чого це ви принишкли, мов чайки в негоду? Чи не навіяв я на вас журбу своєю піснею? Гуляй, братва, матрос стає на якір!

Випив чарку, білу сорочку — геть, а під нею нерозлучний тільничок, хвацьким рухом безкозирку на потилицю і...

— Дайош «Яблучко»!

Ну й танцював же шалено, дарма що нога скалічена. Уже й музиканти, як кажуть, з поту на мило перейшли, а йому все «дайош». Ганка захвилювалася:

— Іллюшо!..

А він спинився, як укопаний, ще й її на руки підхопив.

— Ох ти ж, моє яблучко!..

Було це восени, а навесні занудьгував матрос, зажурився. Ходив як неприкаяний. Що веліли робити — робив, а тільки не було вже старання. Почав у чарку заглядати. А як вип'є, то й за пісню.

Сиві коні на припоні
копитами б'ють,
плаче мати коло хати,
а сльози не ллють...

Ночами гаряче горнулася до нього стривожена Ганка, допитувалася:

— Може, я тобі вже не люба?

— Люба, яблучко ти моє, одна ти мені й люба...

— То що ж тебе муче? Скажи, воно й полегшає.

— А я й сам не знаю,— сумно відказував Ілько.— Перемелеться — мука буде!

Не перемололося. Після травневих свят пішов матрос до голови колгоспу. Про що вони там говорили, невідомо, а тільки невдовзі почав Ілько спродуватися. За ціною не стояв — аби з рук. Хату не продав, гляди, згодиться на старість. Коли вмер Семеняка, на його місце зохотився зайшлий циган. Оселився в курній комірчині при кузні, то ж нехай хоч тепер поживе, як люди.

Старі Шевчуки не розпитували, не відмовляли. Кому, як не їм, сина знати — надумав, то вже ніяка сила не втримає. Аж коли закурявилася пилюга за полуторкою, батько набив люльку самосадом і смачно чвиркнув під ноги:

— Прокляте море...

Відтоді в Очеретяному ні про матроса, ні про Ганку нічого не чули.

А було так. Ілько й справді мав намір дістатися моря. Та вже у Дніпропетровську застала його війна, і все полетіло шкереберть. Скільки не оббивав матрос пороги у військкоматі, чув одне: «З такою ногою...» Дарма доводив, що ця нога й хиткої палуби у шторм не боялася, а вже про землю й казати нічого — хоч на танці...

У підсліпуватого майора в товстелезних окулярах кінець кінцем увірвався терпець:

— Війна, товаришу, не танці. І взагалі не морочте мені голову. Ніколи мені, розумієте?

Ілько й сам бачив, що майору ніколи, вигляд у нього був такий, наче він забув, коли й спав, на столі стояла склянка холодного чаю, а біля неї — шматок надкусаної ковбаси.

— То що ж це воно виходить, товаришу майор? — глухо сказав Ілько.— Німець пре, а я з вашої ласки... Може, аби потрапити на фронт, я мушу хабаря підсунути?

Майор аж чаєм похлинувся. А як прокашлявся, покликав солдата.

— Оцього чоловіка бачите? Щоб і ноги його тут не було. Ще раз поткнеться — на губу його, на губу!

Ілько вже второпав, що перегнув палку. І хтозна, як би склалася подальша доля матроса, коли б у цю хвилину двері не впустили приземкуватого сивовусого чоловіка у формі річкового флоту.

— Кого це ти, Матвійовичу, губою тут страхаєш? Невже ж цього кучерявого молодця?

— Звичайна історія, Іване. На фронт проситься,— махнув рукою майор і несподівано весело засміявся.— Нога не габаритна, так він, значить, хабаря мені хоче... А ще моряк!

— Моряк? — Чоловік спритно оббіг навколо Ілька, наче тільки таким побитом і міг впевнитися в його належності до морського братства.— Так давай його мені! На губу, Матвійовичу, посадиш когось іншого.

І хоча ні майор, ні Ілько ще й слова не вимовили, вусач повів себе так, ніби справа вирішена.

— Капітан патрульного катера «Стріла» Отроха! — представився він. І рішуче додав: — Зараховую вас у свою команду кочегаром. Прізвище?

— Шевчук.

Отроха черкнув щось на аркушику з блокнота, подав матросові.

— Попереджаю, товаришу Шевчук, дисципліна у мене... З'явитися завтра на корабель о шостій нуль-нуль. Все ясно?

— Єсть з'явитися на корабель о шостій нуль-нуль,— по-військовому відповів Ілько.

Вийшов він, щосили стараючись не шкутильгати, а коли зачинив за собою двері, всередині наче щось обірвалось. А як же фронт? І як це він дав себе умовити на кочегарську службу в глибокому тилу. Рішучість капітана Отрохи подіяла чи магічні слова «патрульний катер»?

Дніпропетровськ лежав оповитий серпанком диму й куряви. Хрестаті вікна, запилюжені солдатські колони, гуркіт літаків.

«Стріла» виявилася звичайним річковим трамваєм, котрий ще недавно возив пляжників на острови. Сяк-так закамуфльований, тихохідний, при одному погляді на горду назву він викликав усмішку. Цієї невідповідності не помічав хіба що Отроха. Або ж не хотів помічати. Маленький, обвітрений, стомлений капітан майже не спускався з румпельного місточка.

— Повний уперед! Шевчук, братику, ану натисни!

Предметом особливої гордості Отрохи був зенітний кулемет.

— Гробанете фашиста — представлю до ордена. Все ясно?

— Так точно, товаришу капітан! Ясніше не можна,— відповідала обслуга: двоє колишніх кулеметників.— Постараємось.

І кулеметники старалися.

Катер займався не стільки патрульною службою, як рятувальною. Що не день чадними смолоскипами на Дніпрі горіли пароплави. Снували побіля них буксири, дрібного рангу суденця, приймаючи на борт поранених, наляканих, похмурих людей, натужно пихкали трубами до берега, благаючи небо зглянутися. Бо як вискочать з-за хмар хрестаті, то ліпшої мішені й не вигадаєш, коситимуть з вишини, упиваючись своєю безкарністю.

Ілько днював і ночував на «Стрілі». Вряди-годи вдавалося зійти на берег, де в покинутій кимось халупі оселилися вони з Ганкою. Був він чорний від вугілля, а ще більше від горя, яким виповнилася його душа по вінця.

— Мені б з ними сам на сам,— казав, люто виблискуючи синіми білками натомлених очей.— Отак щоб я, а отак — вони...

Відігрівала Ганка скрем'яніле його серце, як могла, в нечасті зустрічі милувала, так уже милувала, немовби щоразу прощалася. Як ішов на світанні, вдягався тихо, аби її не розбудити, а вона прикидалася, буцімто й справді спить, сама ж ловила кожен шерех, навіть його дихання, і ще довго дослухалася кроків, що квапливо танули за сірим чотирикутником вікна...

Над головами висіла похмура серпнева ніч, коли «Стріла» захопила під залізничним мостом моторного човна з двома військовими на борту. Ніякого опору вони не чинили, ні зброї, ні вибухівки на човні не знайшлося, та капітан був певен, що впіймав переодягнених у червоноармійську форму диверсантів. Бо хто ж іще крутився б серед ночі під мостом?

Яке ж було його розчарування, коли в комендатурі ввічливо подякували за пильність і попросили, щоб удруге Отроха цього не робив. «Диверсанти» виявилися неабиякими чинами при службі, військовими спеціалістами. Більше Отросі не сказали, та капітан і так зметикував, що за спеціалісти потайки, аби не сіяти паніки, оглядали вночі міст.

Ілько був приголомшений. Уява вже малювала йому спотворені ферми, сиротливо сіріли перед очима облизані дніпровими хвилями бики, зяяла поміж ними страшна порожнеча.

Не хотілося вірити:

— Брехня! — люто кричав Ілько.— Це шкідники! Ще де той фронт, а вони... Стріляти б таких, аби іншим не кортіло!

Отроха спідлоба зиркнув колючим поглядом.

— Замовкни... Й без тебе тоскно.

Зняв із сивої голови капітанський кашкет. Кашкет був потріпаний, рудий від сонця, самі лише гудзики блищали як новенькі.

— Фронт, Іллюшо, нині там, а завтра... Хтозна де він буде завтра.

І не відав тоді Отроха, що мимоволі напророчив.

3

По піщаному дну поперед нього пливла тінь.

Лановий дістався урвища й, чіпляючись за слизьке коріння, що гадюками звисало до води, видряпався нагору. Вода поглинула і втому, й роздратування. Внизу колихалося чисте плесо в сонячних блискітках. З-поміж верболозів уздовж берега тяглися до неба стрункі осички. Лановий здавна кохався у травах, і тепер його око відшукувало під ногами напівзабутих знайомців і раділо їм: деревій, сизий кипець, овечий типчак, а це льонок — ну, звісно, він, ач як пахне! А молочай нівроку вигнало — наївся, напився, як не лопне.

Лановий зламав стеблину, обчистив і — як колись у дитинстві, аж на серці бентежно стало,— покрутив у долонях. Молочай хрумтів на зубах, соковитий, з гірчинкою, в роті стало терпко.

Низько над плавнями пролетіли крижні. Лановий провів їх поглядом і несподівано впіймав себе на думці, що йому хочеться залишитися тут надовго, може, назавжди. Тільки тепер він збагнув, як втомило його місто, безугавна метушня, набридлий канцелярський клопіт.

Сиві коні на припоні
копитами б'ють...

Здавалося, слова народжуються десь у грудях, бо Шевчукові губи лишалися нерухомі. Над багаттям парував казанок, пахло лавровим листом. Помітивши Ланового, єгер зачерпнув з казанка дерев'яною ложкою, покуштував.

— Посьорбаєм юшечки?..

Сиві очі дивилися спокійно, не було в них ні ворожості, ні приязні.

— А в мене шкалик є від простуди, от і спряжемося,— весело сказав Лановий.— Я, знаєте, так зголоднів, на молочай накинувся...

День хилився до вечора, стало не так спечно. Вони сиділи за дощаним столиком, укопаним біля низькорослого дубка, і по черзі занурювали ложки в закіптявлений казанок.

— Гарно у вас тут,— озвався Лановий.— Жінка, може, й сльозу пустить, та нічого, звикнеться — ще дякуватиме. А де ж ваша?

Вже на останніх словах своїх утямив, що ляпнув зайве. Шевчук відклав ложку, довго припалював цигарку, аж тоді важко видихнув:

— Загинула моя Ганя... у війну...

І від того, як він вимовив оте «моя Ганя», защеміло й Лановому. Він шукав якісь слова втіхи, аби загладити свою необачність, і не знаходив їх. Так вони й сиділи ще довго мовчки, поки й сутеніти почало.

— Діло завтра кінчати будемо?

Лановий мовчав. Він думав про те, що люди часто, аж надто часто прислухаються лише до себе, глухі до чужого горя, як наче тільки й світу, що своє, їм долею виділене. І черствіють душею, бо неподілена радість легенька, мов пір'їна, а горе згинає плечі. А ще думав він, що сиві очі спроста не бувають...

— То я піду на човни гляну...

Лановий усе ще сидів за столиком, схиливши голову на долоню, коли загавкав, заскавчав Рудий.

Шевчук лежав на піску, неприродно рівно випроставши руки й ноги, нібито долілиць виконував чиюсь команду «струнко». Рудий лизав йому щоку й жалібно повискував.

— Не лякайтеся, зі мною таке буває,— почув Лановий голос і внутрішньо здригнувся. Надто він спокійний був, цей голос, щоб не вгадати в ньому нелюдське напруження.

— Це ненадовго... Розітріть спину...

Щось утримувало Ланового від розпитувань, довгий вечір минув так, наче нічого не трапилося, аж поки, вже перед сном, Шевчук не заговорив сам.

— Нікому не казав. Вам скажу. Перед вами тепер нема чого critися.— Єгер лежав на ліжку чорний, мов з лискучого каменю, на щоках кремінно випнулися жовна.— Не спав я тоді... А ось так, як сьогодні... Страшно мені було. Рудий злякався грози, я впустив його до себе, а випустити... не міг.

Лановий глянув на обвуглену стелю й жахнувся уявою...

Вогненний батіг люто вперіщив по дебаркадеру, й зголодніле полум'я накинулося на сухі дошки, мов хижак на здобич. Тріщав, роняючи смоляні сльози, дах, їдкий дим наповнював каюту. Переляканий собака бився грудьми в зачинені двері, кидався на поміч до людини, а вона лежала, не в силі ворухнутися. Була задуха, на обличчі висіявся холодний піт. Людина мучилася від того, що не може врятувати собаку. На щастя, хлинула злива... Справжній потоп небесний, а не злива...

— То чому ж ви в доповідній?.. Не розумію.

— Тоді б мене зразу списали.

— Отой шрам біля хребця... На фронті?

Шевчук повернув вимикача, світло погасло.

— Ночі нині куці, як заячий хвіст. Не був я, чоловіче, на фронті. Ні, не був...

4

Не відав тоді Отроха, що мимоволі напророчив.

Бомба прямо врізалася в капітанську рубку. Неначе велетенська тупа сокира розпанахала «Стрілу» навпіл, вода розверзлася, заклекотіла прірвою й проковтнула уламки. У брудному шумовинні виру закрутилися самотні рятівні круги. Рятувати їм було нікого. Стрімка течія понесла їх, заколихала, здалеку здавалося, ніби то білі чайки сіли спочити на хвилях.

А все ж не всіх поглинула дніпрова хвиля. Шевчука швиргонуло на вугілля, і це врятувало йому життя, бо в ту ж мить «Стріла», вже під водою, струснулася ще раз у страшних корчах: то вибухнув котел...

Ганка відшукала його на Шевському острові, коли вже втратила надію. Він лежав горілиць, вчепившись закривавленими пальцями у побережний пісок, ноги гойдалися в воді, обліплені зеленим куширем. Не могла розчепірити зсудомлені пальці, тягла обважніле тіло чоловіка в кущі, у затінок, і мліла — живий чи мертвий?

Був живий. Як хлюпнула водою з пригорщі в землисте обличчя, здригнулися вії. Аж тоді припала до мужа, примовляючи ласкаві слова, зігрівала своїм диханням. Не плакала. Затуманений погляд Ілька яснів, наче з мороку вибивався, ворухнулися сірі губи.

— Ганю...

Гупали гармати і з лівого, і з правого берега, зажерливо захлиналися кулемети, в небі ревли літаки, а тут, на маленькому острові серед Дніпра, ніби й не було війни, хіба що сорока на ліщині крутила картатим хвостом, наполохана тим гуркотом чи, може, присутністю на березі людей, та листя, густе, соковите, дрібно тремтіло на тлі майже чистого неба.

Вечоріло. В місто вступали німці.

...Ніжні, пухнасті котики висіялися на верболозі, коли Ілько вперше вийшов на піщаний мисок загубленої у самарських шелюгах затоки. Весняна повінь залила плавні, утворивши безліч безіменних островків. Тільки човном і дістанешся схованки. Не відважилася тоді Ганка везти чоловіка додому: в порту хазяйнували вже німці; як стемніло, повеслувала на лівий берег. З незвички кривавими мозолями взялися руки. Згадувала, як ще в Очеретяному привчав Ілько до весла, а вона сміялася, маючи ті силкування за дивацькі витівки. В небі метушилися прожектори, вишукували, вищупували, здавалося, ось-ось якийсь промінь упаде вниз, прямо на човен. Водою хлюпала на кочети, бо лункий був вечір, далеко чути і плюскіт, і скрип. А як дісталися, нарешті, берега, аж тоді заплакала, бо не знала, що робити далі. Ілько ж заснув, заколисаний гойданкою, чи знову знепритомнів. Не було в Ганки сили хоч би з човна його витягти.

Так і застав їх старий бакенщик Ничипір. Мав намір вийти вночі на фарватер над бакенами «пошептати», аби фашистам не служили, та й нагодився вчасно. Не розпитував, хто та звідки, мовчки приніс суху одежину, торбу, харчі...

До світанку були вже в плавнях, у захованій від людського ока рибальській хатині. Тільки тут Ничипір уперше розімкнув старечі вуста:

— Без мене анішелесь, чуєш, доню?

Наступної ночі привіз теплу ряднину, казанок, ложки, якісь варева, що пахли лісовими травами. Поїв ними Ілька з ложечки,

як малу дитину, задубілими пальцями перещупав кожен суглоб, кожну кісточку — чи немає переломів? Спинив погляд на тільнику.

— Матрос?

І матрос наче почув, ворухнувся, застогнав. На той стогін Ганка аж скинулася, ладна б на себе прийняти болі мужа. Ничипір ласкаво погладив її худенькі плечі.

— Нехай... Хай, кажу, постогне, то добрий знак. Одужує, доню, твій козарлюга. За тиждень, дивись, і спливуть болячки за водою.

Не тиждень минув, а ціла вічність, поки Ілько на ноги зіп'явся. І була та вічність осінніми дощами, тужливим вітром, лютою пургою. Була вона чорним розпачем і кволою, а тому надто виснажливою надією.

— Не був я, чоловіче, на фронті. Ні, не був...

Сон не йшов до Ланового. Широко розплющеними очима він удивлявся в темінь, буцімто волів угледіти щось таке, чого не міг збагнути мозок. Чорна порожнява снувала над ним примарні кільця, вони гойдалися й кудись пливли, натомість виринали інші. Лановий не любив загадок, вони заважали йому зберігати в житті рівновагу, вселяли в нього неусвідомлену тривогу. Все суще, що оточувало Ланового, мало давно визначене місце й призначення, шикувалося у звичні шеренги, не приховуючи сенсу свого існування. Заздалегідь відомо, що від нього можна чекати, а чого — ні. Старий єгер був загадкою, він не хотів ставати у шеренгу.

Вже сіріло у вікнах, коли під Шевчуком рипнуло ліжко, зашурхотів одяг. Згодом біля пірсу сплеснули весла. «Ятерки поїхав трусити старий, узяв би мене в поміч»,— подумав Лановий, та вкрадлива дрімота одразу ж скувала його, химерно сплітаючи в одне бентежні сумніви цієї ночі з невиразними, мов через туман, першими сновидіннями, і він покірно віддався солодкій досвітній млості.

Щось розбудило Ланового, нібп якийсь внутрішній поштовх. Поспіхом одягся, вийшов на берег. Супроти чисто виметеного неба вимальовувалися шепіткі плавні. Підбіг Рудий, довірливо почухався об ногу.

— Відпустили ми з тобою діда самого, і дарма,— сказав Лановий.— Бачив учора? Отож бо. Ти постережи тут, а я...

Шевчукового човна він відшукав у затишній бухті на Карасьовому острові. Єгера не було ні в човні, ані поблизу. Від бухти в глиб острова вела витоптана в очеретах стежка. Отак Лановий і надибав на стару рибальську хатину. Вона стояла латана-перелатана, дошки позаростали мохом, здавалося, тільки цей мох і заважає їй розсипатися на трухляві уламки.

Єдине віконце тьмяно світилося.

Лановий не зразу второпав, що робилося, а коли розгледів, затамував подих. Щоправда, нічого особливого не відбувалося. Єгер сидів за столом, спершись на важкі руки. І дивився кудись

перед собою. І коструБатий стіл, і триногий ослін, на якому він сидів, такі ж чорні, як і сама хатина, були грубо витесані з дерева чи не сокирою. Край столу чадів каганець, великий, з мідної гільзи. В кутку біля дверей Лановий побачив цегляну грубку, хоч на даху ніякого димаря не було. Та вразило його інше. На стіні висів у новенькій оправі під склом портрет молодої жінки, і це, мабуть, було єдине, не позначене тут слідами давності, запустіння. Вони дивилися одне на одного і — Лановий якимось побитом відчув це — розмовляли поміж собою. Звично, як це й годиться людям, котрі бачаться не вперше, не про якісь там високі матерії, а про звичайне, буденне, з чого й скроєне повсякчасне життя. Шевчукового обличчя Лановому було не видно, а жінка дивилася суворо, без найменшої усмішки, хіба що ямочки на округлих щоках видавали її лагідну вдачу.

Хруснула якась скалка під ногою. Лановий відсахнувся од вікна. Майже біг стежкою до човна, проклинаючи свою цікавість. Він розумів, що необачно зазирнув у чужу таїну, проник в інтимне, на що не мав ніякого права, і тепер його довго картатиме совість, бо лізти людині в душу вважав за злочин.

А коли впав знесилений на ліжко, трохи заспокоївся і враз заснув.

Прокинувся Лановий пізно.

5

Сірі сутінки наповзали з-за обрію разом з хмарами. Тих ріденьких хмар і не помітити, якби не проковтнули вони і щойно народжений молодик, і поодинокі вечірні зорі.

Дорога бігла на Буханівку поміж чорнокленами, круто обминаючи байрак, що підступився до неї хащами колючого глоду. По схилу, вгрузаючи вузлуватими ревматичними ногами в крихкий осип, дряпалася нагору берестянка. В її кущах, ще бідних листям, але густих і за багато літ сплетених, як нечесані патла, лежав Ілько. Ще не вигрілася земля по ранній весні, сирість гусячою шкірою висипала, мурашиним лоскотом повзла за комір. Лежав терпляче котрий раз. Одну мав думку, одну мету, аби роздобути якусь зброю, а там видно буде. Пекло йому душу з тої днини, як уперше прийшов до пам'яті й дізнався, що фронт минув Придніпров'я й покотився далі на схід, а він, матрос Ілько Шевчук, лежить немічний і безпорадний в тилу у ворога, хоч бери голими руками. Пекла образа на мачуху-долю. Їй би розпорядитися по совісті: бушлат на плечі, гвинтівку в руки, та в гурт просоленої морськими вітрами братви, і тоді — полундра! А воно, бач, як обернулося, став одрізаною скибкою...

Прогуркотіла машина, протюпали кованими чобітьми солдати, весело, як гуси, гелготіли щось своє, незрозуміле, палили сигарети. Була в їх вигляді якась домашність, наче вийшли з хати подихати свіжим повітрям, ніби й не чужа земля лежала під ними, не чуже

М. Ф. ПУШНИЙ.
Фронтова весна. 1973 р.
Полотно, олія

В. Д. ФІЛОНЕНКО.
Рання весна. 1969 р.
Полотно, олія

небо жевріло вгорі. І це було особливо боляче, від того болю груди у камінь спеклися, бери та й жбурляй його в гущу, аби вибухнув він гранатою, аби розверзлася під чужинцями прірва.

Вдивлявся, силкуючись втямити, які вони, вояки Гітлера, з якого тіста зліплені, що так далеко забрели. Позаду плентає довгов'язий, простоволосий, кашкет за поясом, нюхає пучечок горицвіту. Зустрітись би з оцим любителем природи десь наодинці, чи не попросився б до мами?

Прочовгали — і знову тиша.

Вже й стемніло, як за поворотом застрекотів мотоцикл. Ось воно, так довго ждане! Випхнув на дорогу трухляву колоду, причаївся. Тільки б один, не двоє, тільки б один... Жовте око вперлося в колоду, мотоцикл захлинувся в гарчанні й замовк. Усе осягнув єдиним поглядом Ілько: що коляска, на щастя, пуста, німець один, але дебелий чолов'яга, при невдачі голіруч не підступишся, навіть срібні нашивки на рукавах розрізнив, в яких ще не навчився розбиратися.

Мотоцикліст лайнувся, ступив до колоди, і тут у повітрі свиснув аркан. Ні, не розучився ще Ілько тримати в руках морський лінь. Як розмахнувся, аж рота відкрив, щоб гукнути: «Гей, на пірсі!»

Німця до коляски принайтовив, та так і втопив у лісовому озерці, бодай і сліду не лишилося. Як почепив автомат на шию, то наче й плечі поширшали. Повертався лиш йому відомими стежками. І хоч як сторожко чекала на нього Ганка, дослухалася, чи не хлюпне вода, чи не шелеснуть очерети, вигулькнув біля хатини так раптово, що аж налякав її. Кинулась на груди, повисла всім маленьким тілом, мовчазна, трепетна, і чи не вперше за ці довгі місяці Ілько тихо засміявся, цілуючи мокрі від сліз щоки дружини.

— Вартовий з тебе, Ганю, нікудишній. А коли б ото не я?..

Так і побрели вони до дверей, не випускаючи одне одного з обіймів.

— Діда не було? Не скоїлось би лихо. Тиждень очей не показує...

Сонна ніч нависла над річкою. Без угаву кумкали невсипущі жаби, очерети пахли терпкою росою.

Відтоді й почали в самарській заплаві таємниче зникати німці. Безслідно, неначе ковтало їх зелене баговиння. Сполошилася новомосковська комендатура, полетіли рапорти у Дніпропетровськ, заметушилися на лісових дорогах патрулі. Та ніхто й гадки не мав про рибальську хатину на Карасьовому острові, заросла вона буйними очеретами, підійди впритул — не побачиш. Аби не навести сліду до своєї схованки, діяв Ілько обережно. Влаштовував засідки то в Хащовому, то під Вільним, а іноді аж до Івано-Михайлівки темними ночами добирався.

Пішла гуляти слава по Самарщині про невловимого месника.

Про ці чутки Ількові розповідала Ганка. Вже не раз виходила вона в навколишні села за харчем, ховаючи човна в чагарниках.

Принесла вісті й про діда Нечипора. Чорні вісті. Надумав старий бакени на фарватері переставити, хлопці з Ігрені зохотилися допомогти, а німці й застукали на гарячому. Повезли десь у місто на допити, а чи живі нині — ніхто не відає.

Як почув це Ілько, аж застогнав. Чим допоможеш? Не побіжиш, не виручиш.

— Шкода старого,— тільки й видавив з себе.— Морської душі був чоловік.

Стрівся з тривожним поглядом Ганки.

— Не бійся, сюди Ничипір їх не приведе. Такі, як він, не зраджують... Ось що, Ганю, час нам шукати зв'язків з вірними людьми. Доки ж отак... Вийдеш вночі на берег. Буханівку обмини, там поліцаїв, як собак. У Дубовому брат Отрохи. Казав покійний Іван Гаврилович, що в армію його не взяли — одноокий. Може, й зараз там живе, обережненько розпитайся. В разі чого кажи, що здалеку. Чоловіка, мовляв, шукаю по таборах. У полон, чула, потрапив... Страшно?

— Страшно, Іллюшо... Але ж треба?

Човник пірнув у сутінки, як у туман. Ще якусь хвильку чути було плюскіт води, затим і він стих. Понад берегом починалася звична жаб'яча перекличка. Один голос, другий, а там уже й хором, на всі лади, хто як утне. Ілько ладнав ятір, а на серці було тривожно, наче віщувало воно лихо.

Три дні минуло. Ганка не подавала про себе звістки. На четвертий Ілько не витримав. Плавом дістався берега. Сам розшукав Родіона Отроху. Від нього й вислухав страшну розповідь...

Хоч як відмовляв Родіон, не схотіла Ганка ждати ночі.

— Не можу, дядьку, ніяк не можу. Два дні минуло, Ілько бозна-що подумає. Та й німців же немає...

Німців у селищі й справді не було. Тільки й влади, що староста й один-єдиний поліцай з місцевих. Не знав Родіон, що саме цієї ночі примчало з Буханівки троє на мотоциклах. Може, в якихось своїх справах, а скоріше на роздобудки, бо й раніше наїжджали нишпорити по курниках.

Вийшла вранці Ганка на левади, а вони навстріч, від річки, викупані, напіводягнені, вгодовані. Вже й поминули б, та задній спинився, поманив Ганку пальцем. Підійшла, куди дінешся? Перезирнулися солдати, схопили попід руки й потягли в кущі.

Бачили люди, як пручалася Ганка, мовчки, без крику, наче відняло язик, та де там — троє... Бачили, як бігла потім до річки, розтерзана, простоволоса. Взяла камінь, обняла його руками, як мале дитя, ступила босими ногами у воду. Крок за кроком у глиб Самари, аж поки й не зімкнулися над головою хвилі.

Кинулися люди рятувати, може, й встигли б, та німці не пустили. Самі ще довго стояли при березі, ошелешені, понурі: чи совість заговорила, чи вразила така смерть. Стояли, аж поки старший не гаркнув щось сердите, злісне, тоді й пішли до хутора, попленталися, старанно уникаючи людських очей.

Сидів Ілько супроти Родіона — ні кровинки, страшно глянути. Все загойдалося перед ним, пішло вистрибом, глиняна долівка шугнула під стелю, а у вухах тихо задзвеніло, засюрчало, ніби цвіркуни завели свою нескінченну пісню.

Прохрипів:

— Родіоне, налий, братику...

Одним духом вихилив склянку самогону, зарожевіло обличчя, стрепенулися м'язи.

— От і гаразд,— похмуро сказав Родіон.— Налякав ти мене, мертвяк та й годі...

Ще невидющими очима обвів Ілько хату, важко видихнув:

— Порішу я їх, Родіоне, порішу...— І злякався.— А вони ще тут?

— Пиячать у поліцаєвому флігельку. Є у нас тут один посіпака. Малига, рідного батька продасть.— Родіон вилаявся.— А я ж його ще отаким вилупком знав, яблуками, бувало, пригощав.

— Не взяв я зброї...

— У мене є,— заспішив Родіон, виблискуючи єдиним оком.— Сховав гвинтівку, ще як про Іванову смерть почув. Хай лежить, думаю, колись згодиться. Удвох ми цю наволоч...

— Ні, братику, не зобижайся, не візьму я тебе на це діло.

— Іллюшо!

Ілько підвівся, обняв Родіона за кістляві плечі.

— Сядь, не гарячкуй. У тебе он малеча, ти їм за батька, ти їм за матір. І не проси... Провести — проведеш.

— Під кулю не лізь,— буркнув Родіон.— Не засліпило б горе.

Ілько засміявся, беззвучно, самими губами.

— Щоб я, значить, умер, а вони житимуть? Ні, братику, не буде такого, це ти облиш. Ми ще з тобою... Ось зв'яжемося з підпіллям, такі діла закрутимо.

— Є в мене люди на прикметі, та дуже вже обережні.

— То добре, що обережні... Ну, Родіоне, час...

Миротворна зоряна ніч стояла над Дубовим. Тиша. Спокій. Немає війни. Не ллється кров. Не гупають чоботи по окупованій Україні. Тільки й бракує ніжного шепоту закоханих, що засиділися в обіймах до світання.

Підступна тиша. Зрадливий спокій. Усе обман. Німо гримить війна. Мовчки лежать люди. В окопах. Бо окопи навіть у душах.

Дерев'яний флігельок стояв у глибині подвір'я, за палісадом. Два вікна щирилися почорнілими лутками. Прислухався — сопуть. Сплять сном праведників. Що сниться їм? Авжеж домівка, а не домовина. Матері або ж наречені...

Ілько аж скреготнув зубами. Робив усе неквапливо, буцімто щось звичне, всякденне. З стіжка сіна висмикнув ключку, запер нею двері, як засувом. Цідив у стару цеберку бензин з мотоциклів і тихо, аби нікого не сполошити, поливав стіни флігелька, старанно обминаючи двері. Двері хай стоять надійно, як сторожі. Сторожі... сторожі... сторожі.

Під повіткою вдарив крильми півень, горланув на все Дубове. Віддалік згукнувся другий...

Флігельок спалахнув, як майстерно викладене мисливське багаття. Горів тихо, наче беріг сон своїх постояльців. Та ось полум'я шугнуло вгору, зашкварчало під стріхою, дзвінко лопнули віконні шибки. Аж тоді у флігельку забігали, заметушилися, хтось з розгону гепнувся у двері і зойкнув від болю — двері не відчинялися.

Ілько лежав під старою яблунею, притиснувши гвинтівку до плеча.

Губи потріскались, обличчя пашіло від вогню.

— Одна вам, падлюки, дорога... На той світ через вікно...

І в ту ж мить вікно вилетіло, потрощене прикладом. У чорному прямокутнику вималювалась біла, як примара, постать. Свого пострілу Ілько не почув. Німець упустив автомат і закляк на підвіконні, наче задивився. Його люто випхнули, довга автоматна черга косою пройшлася по палісаднику, висіяла листя.

Другий виплигнув, як плавець у воду. Куля наздогнала його ще у повітрі. Якесь божевілля охопило Ілька. Він побіг до флігеля, розмахуючи гвинтівкою, як довбнею.

— Гей, ти! Виходь! Подивися смерті в очі! Боїшся? Ха-ха-ха...

Стояв, широко розставивши ноги, наче матрос на палубі, і сміх його був страшний. Полум'я жерло дах, благенькі крокви прогиналися, ладні ось-ось упасти. За сміхом, за тріскотнявою не чув Ілько, як рипнули двері в хаті Малиги, як пролунав постріл. Він усе ще сміявся, коли щось важке, немов дрючком ударило його в голову. І враз настала дзвінка тиша. Він упав, як підрубаний, а йому здалося, що ліг додолу м'яко-м'яко, не відчуваючи ні болю, ні твердої землі. Заплюскотіли ласкаво хвилі. Море... Як довго довелось тебе шукати! І море підхопило його й понесло...

Щойно Малига підбіг до нього, як зачув чиїсь кроки.

— Стій! Стрілятиму!

— Це я, пане поліцай, Родіон...

— Чого вештаєтесь серед ночі? Ану гляньте, що воно за чоловік? Шкода... За живого більше б дали. Бач, що натворив! І флігельок...

Родіон схилився над Ільком, через силу стримуючи ридання в грудях. Ох, матросе, друже ти мій, це я винен. Пізно, пізно я за тобою, а були б разом, уберіг би тебе від безрозсудства. Горе потьмарило твій розум... Матросику, та ти ж, либонь, ще живий!..

— Може, знаєте? — нетерпеливився Малига.— Кличте людей. За свідків. Щоб по закону було... А флігелька все-таки жалко.

— За живого, кажеш, більш б дали?

— Ясна річ,— хмикнув поліцай.— Мертвому язика не розв'яжеш.

Родіон відчув, як з усього тіла до рук йому струмить залізна сила — у плечі, в долоні, в пальці. І цими пальцями він схопив Малигу за горло:

— Ах ти ж, погань!

І стис, мов іржавий цвях обценьками...

Опритомнів Ілько Шевчук аж у Новоселівці, в колишнього єгеря Марченка. Багато пізніше довідався, що це Родіон привіз його сюди до родича. Лежав на печі, кусав губи, аби не стогнати. Рана наче й заживала, та пекучий біль у голові не давав і ворухнутися.

— Куля у тебе сидить там,— постукав Марченко себе по голому, як коліно, черепу.— Живучий ти, чоловіче, їй-бо, думав, кінець тобі...

— Спасибі на доброму слові. А що Родіон, не буває тут?

Марченко відвернувся.

— Нема більше Родіона... Як наїхали у Дубове німці, людей зігнали до гурту, давай страхати. Не видасте злочинця — всіх спалимо. І спалили б, вони дарма не похваляються... Ну, Родіон і вийшов, на себе взяв. Це, каже, я. «Тільки я не злочинець, а партизанський месник». Кинули його в машину і повезли. Що з тобою?

Ілько рвучко звівся на лікті, застогнав. Із знекровлених губів зірвався хрипкий шепіт:

— За мене... За мене смерть прийняв. Навіщо? Хай би вже мене...

Марченко забігав по кімнаті.

— Ляж! І не мели дурниць! У нашому роду зрадників не водилося... Малечі шкода. Як вели його під конвоєм, одне просив: «Люди добрі, дітей моїх не забудьте...» Сам би забрав, та боюся на слід навести.

— Відвезли б ви мене кудись, совість муче...

— А куди? Отож бо. Дітей люди розібрали, не пропадуть. Лежи, надворі он білі мухи вже літають.

І він лежав. Мучили болі, виснажувало безсоння, та найбільше катувався при згадці про Ганку. А втім, згадка — не те слово. Згадувати можна лише те, що забуваєш. Що не робив, що не думав — незримо стояла біля нього, простягни руку — доторкнешся. То голос вчувається, то хода... Ця мука була найстрашнішою. Не міг простити собі, що послав її тоді на розвідку. Пам'ять видобувала з потаємних глибин то якесь слово, то жест; вони видавалися вельми значними, дошукувався в них прихованого, раніше не поміченого смислу й радів, як дитина. Це було так приємно і так болісно.

Змучений щемними спогадами, Ілько засинав, і тоді до нього знов приходила вона...

Якось Марченко повернувся додому напідпитку. Грюкнув об стіл пляшкою каламутного самогону, як був у брудній ватянці, в лахматій заячій шапці, бухнувся на лавку. Мовчки налив, випив.

— Не спиш?

Пошпурив шапку в куток, похитуючись, додибав до печі.

— Випий, Іллюшо, святої водички... Не хочеш? Синів у мене двоє. Гер-рої! Червоні командири, егеж, п'ять кубариків на двох. В-випий! — Прозорі краплі розтікалися по зморшках.— Довгі ноги, Іллюшо, у моїх синів.— Марченко притишив голос до шепоту.— К-короткими до Волги не добіжиш. Егеж?

Г. Г. ЧЕРНЯВСЬКИЙ.
Волга біля Ульяновська.
1970 р. Полотно, олія.

М. Ф. ПУШНИЙ.
Юність. 1971 р.
Полотно, олія.

О. О. КАЗАНЦЕВ.
Горобина. 1964 р.
Кольор, ліногравюра.

М. Г. ЧЕСНОКОВ.
Урал приполярний. 1973 р.
Темпера.

Тієї ночі втік Ілько. До берега доповз, уже й човна відв'язав, маючи відчайдушну думку дістатися Карасьового острова, а зіпхнути на воду забракло сили. Тут і знайшов його вранці Марченко. Вже й не сподівався, що Шевчук і тепер виживе.

А матрос був живучий, він таки став на ноги, утретє за ці два роки. Тільки сталося це нескоро, довгождані гармати гупали вже далеко на заході.

6

Прокинувся Лановий пізно.

Дебаркадер погойдувало, видно, розгулявся вітер. Знадвору долинало тихе, впівголоса:

Сиві коні на припоні
копитами б'ють,
плаче мати коло хати,
а сльози не ллють...

Співав старий єгер. Та й то сказати, не співав, мугикав собі під ніс:

Ой не бийте копитами,
мого серця не питали,
а по сина йдуть...

На піску лежав перекинутий догори човен, Шевчук сидів на ньому верхи й шпаклював днище.

— Виспались? — похмуро спитав він.— Зараз поснідаємо та й за діло.

Лановий хлюпнув в обличчя пригорщу води й задивився на Самару. Десь у плавнях, невидима звідси, татакала моторка. Дрібні хвилі, одна навздогін другій, нанизувалися на пісок, полишаючи білу піну.

— Ось що,— сказав Лановий.— Я у вас нічого не приймав, ви мені нічого не здавали. Допоможіть зіпхнути «казанку»...

Він бачив, як випала з рук єгеря пакля, і відвернувся.

— Поможіть же! — вже сердито буркнув, аби приховати власне збентеження.

— А як же... начальство?

Лановий знизав плечима.

— Прощавайте.

«Вихор» виніс човна на плесо, наче вистрелив його з лука. Лановий не оглядався. Він знав, що єгер стоїть на березі й дивиться йому вслід, як знав і те, що вдома його чекають неприємності. Вчорашня, так і не усвідомлена тривога потроху розвіювалася. Залишився тільки легкий сум.

Любов ГОЛОТА

ПТАХ НА КАЛИНІ

Дев'яносторічна Тетяна Якимівна Пата гортає альбом, який так і називається: «Тетяна Пата». Її не по-старечому теплі і чуткі пальці м'яко торкають білий глянець аркушів, і з-під них порскає в кімнату живе, яскраве полум'я барв, у яких міниться, грає, приспівує, плаче, сміється все її життя.

...Брала пирій, пелюстки соняшникового цвіту, петрів батіг. Небавом в яєчних шкаралупках з'явилися фарби: зелена, жовта, червона. Добра її натура покликана була творити добро. Скільки усміху, втіхи, дива вкладала в кожний начерк саморобного пензля, що вже не могли не дивувати людей її картини: служивий з рушницею сидить і люльку курить; цигани в село прийшли, і першими про це кури кричать; весільний поїзд їде, і навіть Шарко з цепу весело рветься до гурту... А найчастіше малювала квіти. Кручені паничі, нагідки, майори, півонії, зрощені на казкових грядках її уяви, щедро вкривали мальовки, скрині, комини. Для бідних односельців її квіти були єдиною окрасою, розрадою на голих присадкуватих стінах, для багатих — потіхою, а для неї, дружини Левка Пати, матері чотирьох діток-малоліток, куском хліба, вагомим, а потім і єдиним засобом існування: у чотирнадцятому році Тетяна Якимівна стала вдовою... І хоч усе так же буйно слалося з-під її руки рослинне царство, десь глибоко в зелено-червоних спалахах квітів оселився сум. В її творчій самобутній душі сум отой часто переростав у щемне, тривожне передчуття радості, і в хвилини такі народжувався ще один багато разів мальований і щоразу новий і по-новому пережитий малюнок: кетяги калини, а на калині птах сидить, і здається, що варто було майстрині зробити ще один-два штрихи, і ягоди б заграли червоною зрілістю, а з ніжно випростаного горла казкового птаха забриніла б пісня...

Малюнок цей озвався радісною довершеністю до свого творця лише після революції, у тридцяті роки. Слава Пати сягнула Москви і Ленінграда, про учасницю першої республіканської виставки в Києві заговорила країна. В 1936 році Тетяна Якимівна Пата була нагороджена Комітетом у справах мистецтв при Раднаркомі УРСР Дипломом І ступеня і удостоєна звання майстра народного мистецтва УРСР.

Того ж року в Петриківці відкрилася перша на Україні школа декоративного розпису, де викладачем композиції народного малювання стала Тетяна Якимівна.

Неможливо передати нині, якими тугими суцвіттями розцвіли ті передвоєнні роки. Петриківським орнаментом озвалися аудиторії Київського художнього інституту і Українського павільйону на

Т. Я. ПАТА.
Птахи в квітах (фрагмент). 1949 р.
Яєчна темпера

Всесоюзній сільськогосподарській виставці, майстер народного мистецтва стала одним з фундаторів творчої артілі «Вільна селянка» і першою вчителькою для Марфи Тимченко, Векли Кучеренко, Ганни Данилейко, Івана Завгороднього, Василя Бабенка, Марії Максютенко, Надії Пікуш, Надії Шулик, Василя Соколенка, Олександри Кушнір, Зої Кудіш і ще для багатьох інших, чия творчість сьогодні є продовженням вічного петриківського народного мистецтва.

Коли розпочалася Велика Вітчизняна війна, Тетяні Якимівні було 55 років. Здавалося б, що талант її, випробуваний труднощами молодих років, не озветься після пекельних мук воєнних літ.

Та знов зазеленіли обпалені війною очерети для покрівлі зруйнованих хат, білим квітом озвалася калина біля колодязя. І людське вухо, натомлене вибухами і зойками, вперше почуло, як на довгі літа кують зозулі, а людські очі простежили білий розчерк крила голуба миру. В п'ятидесяті роки Тетяна Якимівна творить картини, які принесли їй нову славу: «Зозуля на калині» і «Голуб миру». В здобутках повоєнних років відбудови є і її часточка: своїм пензлем художниця утверджувала красу і радість, цих вічних посланців людської доброти, гуманності.

У 1952 році Радянський уряд нагородив Т. Я. Пату медаллю «За трудову відзнаку».

Посланця Радянської України на Декаду української літератури і мистецтва в Москві 76-річну художницю нагородили орденом Трудового Червоного Прапора, а через два роки, влітку 1962-го, їй присвоїли звання заслуженого майстра народної творчості УРСР.

Повнотою багатого, довгого життя, щедрою піснею таланту озиваються картини Тетяни Якимівни, написані протягом останніх років: «Панно з птахами», «Птах на калині», «Майори». Єдність фарби і задуму, руки і серця, сплав великого досвіду пережитого і молодості прийдешнього виграє у поєднанні давніх традиційних кольорів — червоного, зеленого, жовтого — улюблених кольорів народної майстрині.

Ці картини експонувались на виставках фестивалю самодіяльного мистецтва України, присвяченого 50-річчю утворення СРСР, і були відзначені бронзовою медаллю та дипломом лауреата 3-го ступеня.

«Ой, як хочеться малювати»,— майже зітхає дев'яносторічна Тетяна Якимівна, гортаючи сторінки альбома, виданого російською, українською і англійською мовами.

Пальцем обводить давно і недавно намальовані пелюстки, і твориться чудо: тепло її спраглих за роботою рук поєднується з теплом і наснагою раніше пережитого натхнення, і наперекір лютневій негоді в кімнаті оживає цвіт і тріпочуть ніжно-напруженими співучими язичками мальовані птахи...

Я дивлюсь на її напрочуд жваві, нестарі руки і згадую, як правнучка Тетяни Якимівни, семикласниця Наташа, ведучи мене

грузьким відталим шляхом, сказала: «Цілий вік бабуся прожила». Так, цілий вік живе Тетяна Якимівна тривогами і радощами людей, відтворюючи і їх, і свої власні радощі й тривоги.

«Ой синочок ти мій, синочок»,— примовляє Тетяна Якимівна, тремтко ведучи своїми зрячими пальцями по портрету сина, партизана з новомосковських лісів Левка Левковича Пати. «Веклуша моя ще краще, ніж я, малювала»,— крає тривожним болем і материнською щедрістю власне серце. «Любаша, Любинка моя, лікарка уважна петриківська»,— звертається до третього портрета.

Дора Левківна, четверта дочка Пати, плаче і по-дитячому витирає сльози долонею. Шкода, що на дев'яностих роковинах з дня народження Тетяни Якимівни не буде всіх тих, кому віддавала вона серце, розум свій, щедре своє обдарування.

Але їм не судилося зникнути безслідно.

Будучи її радощами і муками, вони повторилися повним зажуреним квітом її мальовок, тісно вплелися в кетяги калини, озвалися піснею казкового птаха.

Вік прожила Тетяна Якимівна і продовжує жити, творячи його. За що ми любимо таких людей, як Пата? Бо талант їх напрочуд яскраво вміє відобразити те, про що ми мрієм, чого ми прагнемо, вміє залишити разом з своєю неповторністю і нас самих у сотнях барвистих творінь, складених з квітів, яких не існує в природі, але які розпускаються буйним цвітом добра, щастя у кожному серці. Вгаданий Тетяною Якимівною, той цвіт не тільки залишиться після неї сотнями картин у музеях етнографії та народної творчості, але й розповість іншим про нас, про її дітей і батьків...

Мабуть, саме оця риса таланту художниці Пати привертає і кличе до себе людей різних, далеких і близьких, веде їх на Дніпропетровщину, в гарне село Петриківку, де тісно переплелися старовинні народні традиції і сучасність.

Другом і ученицею Т. Я. Пати водночас стала мистецтвознавець Наталя Олександрівна Глухенька.

Вивчаючи петриківський декоративний розпис та його історію, вона багато почерпнула від Тетяни Якимівни, а згодом стала чи не найбільш ерудованим знавцем її творчого росту, упорядником багатьох її публікацій і альбомів, пропагандистом творчості народної художниці.

Наталя Олександрівна — частий гість петриківців, під її впливом формувалися смаки молодшого покоління народних майстрів.

— Гарна людина,— каже про неї Тетяна Якимівна, а її роботящі пальці спритно перебирають кукурудзяні, бурштинового кольору зерна, вилущуючи їх з насиджених місць.

— Ось прийде весна, сонечко, тоді й малюватимете, мамо,— заспокоює Дора Левківна.

— Малюватиму. Приїздіть — побачите,— говорить Тетяна Якимівна, прощаючись зі мною, і пильно дивиться у вікно, де біля колодязя непомітно брунькується калина, а за лютневими хмарами вчувається весняний легіт птахів...

II

Учитель повторюється в учнях, справа його життя знаходить своє продовження в інших людях.

Ця загальновідома істина знайшла в Петриківці ще одне оригінальне підтвердження: талановитий учень Тетяни Якимівни Федір Савич Панко також відзначає свій день народження — йому п'ятдесят.

Знаходжу добротний будинок з широкими ясними вікнами і вивіскою «Експериментальний цех Художнього фонду України». Штовхаю двері і потрапляю... в літо. Це кожний з восьми працівників цеху залишив на стіні пензлем свій автограф.

З-під стелі звисають мальовані кетяги калини, по стінах розгулюють птахи, схожі і в той же час дуже різні.

Ось малюнок І. Завгороднього: його птах, пишний, з гордою шишастою головою, красується своїм барвистим хвостом.

У М. Шишацької і В. Тезик птахи легкі, здається, ніби кожна пір'їнка пронизана сонцем, розгладжена вітерцем.

Птах Федора Панка нагадує жар-птицю, кожне перо з хвоста якої виграє своїми барвами, здатне принести щастя.

Таким чарівним пером жар-птиці для Федора Савича Панка став його мистецький пензель. Власна вдача, творча і неспокійна, принесла йому немало турбот. Але хіба жаль власних нервів і душевних сил, коли, врешті-решт, усе те робиться на краще людям? Це з його ініціативи було створено експериментальний цех, завдання якого — розвивати і вводити в побут оригінальне петриківське мистецтво.

Федір Савич мріє про той день, коли в Петриківці не залишиться жодного будинку, не прикрашеного декоративним розписом. А всі знають: коли Панко про щось мріє, то незабаром його плани набувають реальності.

Так з'явились на світ і набули популярності сувеніри і малюнки на дереві: м'яко світить крізь фарби біла деревина липи, проглядає рожеве тіло груші.

Перші роботи (і знову ж таки Федір Савич виступає у ролі і теслі, і гончара) засвідчили, що петриківський орнамент можна вдало поєднати з керамікою, з білим фарфором.

Це Панко зібрав колекцію старовинних вишитих рушників і мріє про те, що незабаром з'являться роботи, які продовжать традиції народного петриківського килимарства і вишивання.

Коли розповідаєш про Федора Савича, то весь час ловиш себе на двох словах: «мріє» і «зробив». Бо таку діяльну, енергійну, ініціативну людину зустрінеш нечасто.

Зранку Панко поспішає в цех, ополудні його знайдете на заняттях у Петриківському відділенні Дніпропетровської художньої школи, ввечері допізна світиться вікно його будинку: на папір лягають нові композиції, нові задумки, щоб назавтра разом з сонцем заграти чистими фарбами, яскравими відтінками.

Здавалося б, тому, хто дуже добре знає історію петриківського мистецтва, творчість інших майстрів, дуже важко уникнути впливів.

Та справжній талант лише гартується в спілкуванні з колегами. Так трапилося і з Федором Панком: в 37 країнах, де побували його роботи, відзначалась оригінальність і своєрідність майстра. Він не лише розвиває далі петриківський традиційний розпис, але й ускладнює його, надає йому сюжетності.

Так народилась серія «Легенда про петриківську вишню». Цим відзначаються новостворені картини на мотиви популярних пісень: «Цвіте терен», «Дрозди», «Прилетіли зозулі», «Хата моя, біла хата» та інші.

Смілива гра кольорами, оригінальне поєднання їх, тільки йому притаманний почерк — таким знають майстра народної творчості Федора Панка, лауреата багатьох художніх виставок, відомого далеко за межами рідної Петриківки.

Всім, хто відвідав село, ніби візитну картку, Петриківка залишає на згадку символічний малюнок при виїзді: фрагмент однієї з традиційних народних композицій.

Колоритні петриківські шкатулки, панно, тарелі, що захоплюють ажурністю і барвистістю розпису — плоди праці 80 петриківських художників фабрики «Дружба» експортуються в 14 країн Європи і Америки.

І художні майстри фабрики Євдокія Яківна Клюпа, Андрій Андрійович Пікуш, Галина Миколаївна Самарська, Василь Іванович Соколенко, Володимир Андрійович Глущенко — неодноразові лауреати республіканських і союзних виставок, художники, чиї твори експонуються в музеях Москви, Києва, Ленінграда, стали достойними продовжувачами народного мистецтва, яке зуміла зберегти і розвинути Тетяна Пата. Всі вони прийдуть сьогодні у святково прикрашений Будинок культури, щоб привітати Тетяну Якимівну так, як вітають матір великої і дружної сім'ї.

Бо всі вони, петриківці,— ті, чиї імена нам добре відомі, як і їх діти, що тільки-но почали пізнавати таємниці народного мистецтва,— нагадують могутній рід, якому нема переводу. Це ніби про них малюнок Т. Пати, що його художниця подарувала Петриківському музею: рясний, непереможно зелений кущ калини, вкритий дорідними гронами густолистих ягід.

А птиця, в горлі якої народжуються все нові й нові пісні, викличе в пам'яті образ жінки, якій природа подарувала талант, а справжню його пісню розбудила Радянська влада, що ніби земля, напоєна весняними соками, проростила і зміцнила все живе, невмируще, потрібне народу і у нього взяте.

Михайло СЕЛЕЗНЬОВ

БІЛЯ ДОМНИ

Червона ватра
осяває домну,
В пітьмі нічній —
хмарина, наче стяг.
Тут, як в бою,
щораз гартують долю,
Торуючи вогненній річці
шлях.
Замало спритним буть
в цім ратнім ділі,
Приборкуючи ярий вогневій,
Між горнових
закон взаємодії
Несхитний,
як в розвідці фронтовій.
Тут, біля домни,
чутно пульс планети,
Тут бистрина епохи
пломінка,
І звідси
починаються поети,
Герої
і секретарі ЦК.

Ігор ПУППО

ТРЕТІЙ ТАЙМ

Присвячується Євфросині Євтіївні Кузьменко — матері відомого футболіста Івана Кузьменка.

Мамо, ти плачеш у тузі глибокій.
А на екрані конвоїри підняли стволи,
Дебелі арійці — чорні футболки,
На чорних футболках — білі орли.
Та ти приходиш знову
в годину призначену,
В залі місце найкраще
знаходиться скрізь,
І ось воно —
ваше страшне побачення,
Але ти дивись, матусенько,
плач і дивись,
Як, ворогом оточений,
що рідну землю топче,
Як, витерши долонею скривавлений
рот,
Життя, мов м'яч, штовхаючи,
твій доблесний хлопчик,
Твій синок з товаришами
тримає фронт!
...Гей, ви, «непереможні»,
хапайте, спиняйте,
Калічте їм ноги! Налітайте, мов смерч! —
Він буде, буде, буде —
Відчайдушний той пенальті —
Батьківщині — слава!
Переможцям — смерть!..
І знов — яскраве світло,
зал заливає зливою —
І ось уже на вулицю
людський потік тече,
І проводжають жінку із головою сивою
Сотні серць просвітлених,
зволожених очей.
А ти, матусю, мружишся
від зелені і сині,
По гомінливій вулиці, тихенько ідучи,
І чуєш —
в кожнім дворику,
немов безсмертя сина,
Гучні хлопчачі вигуки і вдари м'ячів!..

Олександр БИЛІНОВ

ТАЙНА

Я давно кинув палити, назовсім розквитався з тютюном, чого й вам усім бажаю.

Але ж і рано я почав.

А все тому, що мешкали ми навпроти тютюнової фабрики Йосифа Джігіта. «Цигарки Джігіта від болячок живота!», «Цигарки Стамболі від головного болю!»

Тютюновий запах стелився околицею, особливо, коли підпалили фабрику в дев'ятнадцятому. Різнокольорові етикетки «Еврика», «Коломбіна», «Волна», як сніг, розліталися вулицями.

Пригадую козаків на конях біля згарища, пригадую, як застрелився Йосиф Джігіт. Солодкуватий аромат тютюну в ті дні змішався з терпким запахом вологих головешок.

У сусідньому дворі громадились соснові колоди, що заміняли нам палубу. Ми запливали на піратському корветі під Південний Хрест, в джунглі Індокитаю, до йогів, по-боцманському затягуючись тютюном, вели «кровопролитні» бої вулиця на вулицю. А ще ми збирали стріляні гільзи і голодували.

Якось на облупленій стіні чорного ходу з'явився розгонистий напис: «Партійна ячейка», і стрілка уткнулась своїм білим носом у наші двері.

У дворі стояли куці гармати і повозки, до яких були прив'язані охлялі коні. У великій нетопленій кімнаті збиралися люди в білих кожушках. Вони говорили ламаною російською мовою, завзято стукали кісточками доміно, аж гніт каганця пританцьовував. Згодом я дізнався: це були артилеристи латиської дивізії.

Мати відігрівала їх чаєм. Артилеристи жадібно потягували кип'яток, огортаючись густим туманом. Руки в них були великі, натруджені, як у батька. Обличчя ж без посмішок, суворі.

У дворі коні гризли повозки.

Латиші пили морквяний чай з чорним цукром.

— Чому цукор чорний, дядю? — запитав я.— Адже цукор білий.

— Білий цукор із піску, а чорний із грязюки,— русявий велетень поклав руку на моє плече. Він, здається, був тут старший.

Я чув, про що гамірно перемовлялися дорослі, старший уже не відпускав мене. Він сказав матері, що вдома у нього залишився точно такий же хлопчик. Вони говорили про коней, про фураж, про фронт.

Потім я побачив портсигар. Ніколи я більше не зустрічав речі більш витонченої, як ця. Покришка була інкрустована веселковим перламутром і ще чимось. Малюнок відтворював пушкінське лукомор'я. В очах кота світилися рубінові крапельки.

А. Б. ДВЕЙРІН.
«Ты, конек вороной, передай, дорогой, что я честно погиб за рабочих». 1966 р.
Ліногравюра

Я не міг відірватися від портсигара, обережно доторкнувся до покришки.

— Подобається? — запитав старший.

Я кивнув.

— То ж бо...

Він клацнув портсигаром і скрутив цигарку.

Коли потемніло, ми вийшли у двір. Сипав сухий і дзвінкий сніжок. Латиш підійшов до коняки, вона м'яко заіржала. Він поплескав її по морді і тицьнув щось. Коняка хруснула щелепами, мотнула головою.

— Це єсть Тайна, мій бідний коняка!

Коли ми пішли, Тайна тоскно заіржала. Потім дзенькнула вудилами, взялася за повозку...

Вночі я довго не міг заснути. Скреготіння конячих зубів стояло у вухах.

Уранці я взяв домашній віник і нечутно вийшов у двір.

Мати чомусь здогадалася, хто взяв віник. Батько, прийшовши з берега, де він вантажив ліс, похмуро сказав:

— Віник ладно. Вивертай кишені!

Він знайшов недопалки, «бички».

— Виходить, продовжуєш, босило? — і взявся за ремінь.

Уночі я пробрався на кухню, відшукав шкуринки хліба і залишки висівок, котрі свято берегла мати. Коли я підійшов до коняки, вона тихо заіржала, ніби чекала мене. Тицьнувшись м'якими губами, вона вибирала з моїх долоней їжу і зразу жувала.

На другий день здохла сусідка Тайни, гніда кобила. Двір виповнився трубним іржанням.

Увечері в нашій кімнаті зібралися люди в кожушках: пропав перший кінь. Що робити? Фуражири десь затримуються. В країні голодували і люди, і коні.

Мене погукали на колоди, я не пішов.

— Відколовся чи що? — запитав «отаман» Жора, звично спльовуючи крізь зуби.— Ти, мабуть, став буржуєм? Слухай сюди, будеш начальником штабу. Невінчана балка іде на нас.

Я не прийняв призначення.

— Шкура,— сказав «отаман»,— кориш називається. Я тобі пригадаю!

— У мене є Тайна,— кинув я, розуміючи, що йому не втямити нічого.

— Ну і цілуйся з нею!

Уночі я знову був у дворі. На цей раз я приніс Тайні власну порцію хліба і всі сусідські віники, котрі встиг наносити вдень під східці.

Коняка жадібно перемолола все це.

На другий день мені здорово перепало. Сусіди поскаржилися батькові: я покрав віники. Смішно! Нащо мені віники?

Батько нічого не розумів.

— Нащо тобі потрібні віники? Говори!

Я мовчав. Ніхто, ніхто не знав про мою радість, коли голодна Тайна брала з моїх рук їжу. Ні батько, ні мати, ні латиш у дубленому кожушку.

Тільки якось уночі, притаївшись у дворі за повозками, я побачив його. Він підійшов до коняки, звично погладив їй шию і притиснувся лицем до сухої морди. Він жалів Тайну, як хвору дитину, мене потягло відкритись, вискочити, заспокоїти його тим, що я тут, не сплю, кожну ніч не сплю.

Але я стримав себе.

А незабаром приїхали фуражири. В повозках з'явилось сіно, овес. Коні поволі звикали до їди, поправлялися.

Але Тайна не забувала мене. Вона іржала, коли підходив, ніби дякувала. Мені й самому здавалося, що буцімто я врятував її. Та навряд чи їй допомогли мої крихітні, зовсім не конячі порції.

«Отаман» знову погукав мене на колоди, але я і цього разу не пішов. Щось ніби перевернулося в мені.

Через тиждень дивізія залишала місто. Зміцнілих коней запрягли в гармати і повозки. Високий латиш зайшов до нас, попрощався з матір'ю і передав їй згорток — залишки чорного цукру. Підійшовши до вікна, він подивився, як збираються в похід артилеристи і, не дивлячись на мене, сказав:

— Спасибі, хлопчик. Ти хороший, справжній хлопчик. Ти рятував мій коняка!

Я був уражений. Як він міг дізнатися? Він ще щось говорив, мати заплакала, а я вибіг із кімнати.

Невдовзі гармати рушили. Двір спорожнів. Одна лише Тайна на поводі в ординарця очікувала господаря. Нарешті вийшов і він. Коняка, відчувши вершника, заграла, заходила під ним. Командир витяг портсигар, котрий сяйнув чарівною мозаїкою, підкинув його на долоні, ніби незважуючись розлучитися з ним, і протягнув мені.

— Прощай, хлопчик!

Нічого іншого в нього не було для мене.

Я довго дивився вслід Тайні, котра здоганяла дивізіон. Це відходило моє безжурне дитинство...

Увечері я показав батькові подарунок.

Батько черкнув сірником.

Я задимів...

Микола НОВОКШЕНОВ

* * *

В голубому вигині дніпровім —
Шепіт, шурхіт літніх вечорів.
Тут я зріс і звуки загадкові
Зв'язував у грона теплих слів.

Зір падучих стріли пролітали,
Біля вод тулились лозняки.
Заграва велично задивлялась
У свічадо рідної ріки.

Місто в небо підіймало труби,
Плавка наближала сонця гру...
І за те, що став я сонцелюбом,
Дякую я місту і Дніпру.

* * *

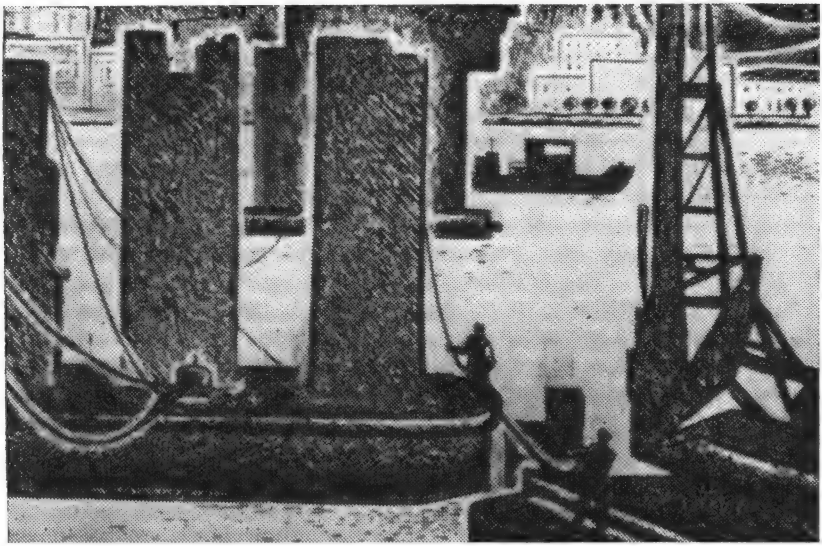
Вночі
Безсоння не розтане,—
покличе до дніпрових вод,
і ось тоді чутніше стане:
не спить завод,
гримить завод.

Жарке єство його клекоче,
з вогнем
і димом пополам,
і наповня
глибини ночі
своїм грімким серцебиттям.

Чи не тому
й не спиться часто,
як в темінь пломенять ковші,
що сам ти —
огневиста частка
його недремної душі.

М. І. РОДЗІН.
Міст будується. 1972 р.
Офорт

П. Ф. СИТНИК.
Металургійний завод. 1971 р.
Ліногравюра

Михайло НЕЧАЙ

ТРИ ЗУСТРІЧІ

Сільські враження

Вперше я побачив його на станції Межовій, коли, повернувшись з поїздки по району, пішов на перон купити газети. Майже від самого ранку не переставав дощ, то дрібно сіючись, то припускаючись сильніше. Небо було каламутне, мокрий перон матово блищав, прохолодний вітер струшував з дерев важкі краплі.

Нечутно підійшов пасажирський поїзд далекого слідування. З нього ніхто не зійшов, але появилося два-три пасажири, котрі квапилися сісти в свої вагони, оскільки поїзд тут стоїть недовго. Тоді я помітив невелику групу, чоловік п'ять-шість, майже в кінці поїзда. Вони когось проводжали. До них швидко прямував високий ставний чоловік. Він одразу привернув мою увагу своєю ставністю і ходою: злегка спираючись на палицю, ішов стрімко і красиво. Сиву голову свою тримав високо, щось коротко і енергійно говорив, звертаючись до проводжаючих, і при цьому широкі вуса його, сиві, з тупими кінцями, ледь помітно ворушилися.

Підійшовши до кіоску, вибирав газети, а перед очима все ще маячила гарна, ефектна постать того чоловіка. Мені подумалося, що ростом, виправкою і вусами він трохи нагадує Будьонного, а різкістю і жвавістю рухів, можливо, Чапаєва.

Доки я розплачувався за газети, поїзд пішов, зникли і проводжаючі. Я мимовільно пожалкував: мені хотілося ще помилуватися тим сивоголовим. «Що ж,— подумав я,— випадкова зустріч, миттєве видіння — і тільки».

Наступного ранку в райкомі комсомолу я цікавився матеріалами, які тут збирають про Героя Радянського Союзу Миколу Сташкова *. Мені дали теку з фотодокументами і зошит з його біографією. Гортаючи того зошита, я натрапив на біографію іншого земляка — Івана Івановича Надточія, кавалера Золотої Зірки, героя битви за Дніпро. Зацікавившись ним, спитав райкомівців, чи не дадуть вони мені його адресу. Мені відповіли, що Надточій постійно живе в Києві. Проте, якщо я хочу з ним зустрітися, вони мені допоможуть, оскільки зараз він у Межовій.

Незабаром, уже в райкомі партії, ми з ним зустрілися. Як же я здивувався, коли побачив перед собою того ж сивочубого чоловіка, котрий привернув мою увагу вчора на пероні.

* В кінці 20-х років М. Сташков був на комсомольській роботі в Межівському районі, а в роки Великої Вітчизняної війни — секретарем Дніпропетровського підпільного обкому партії.

Ми майже одразу перейшли на «ти», бо, як з'ясувалося, навчалися колись в одній школі, тут же, в Межовій. Щоправда, навчалися в різний час, але у одного директора школи — Івана Івановича Сімака, і вчителі — В. П. Шеремет, Б. М. Чорнявський, І. І. Радченко — були нашими спільними вихователями.

Тепер мене ще більше зацікавили життя і ратні діла Івана Івановича, і я сказав йому, що слід би нам грунтовно поговорити. Надточій, нахмуривши брови, помовчав трохи, далі знічено усміхнувся в свої сиві, з ледь помітним золотавим відтінком посередині вуса і сказав:

— А що, коли ми цю розмову на якийсь час відкладемо? Гадаю, є справи важливіші. Тепер жнива, вони, як я розумію, і тебе покликали до земляків. Сьогодні найперші наші герої — гвардійці жнив.— І рішуче перейшов у наступ: різким рухом руки закрив мого блокнота, що лежав на столі. Зводячись на ноги, спитав: — Власні колеса маєш? Ні? Мої стоять на подвір'ї райкому. У райкомівців зараз і без нас турбот — хоч греблю гати. Та не бійся, тут близько — швидко обернемось.

Не говорячи більше ні слова, він кинувся до виходу і зник за дверима. Мені не лишалося нічого іншого, як піти слідом за ним.

* * *

Кам'янка — це в самій Межовій. Іван Іванович зупиняє машину біля великого будинку контори комплексної бригади колгоспу імені Фрунзе. Вийшовши з машини, прямує до ганку. Неподалік за будинком під легким навісом — літня кухня. Там сидять дві жінки. Одна з них гукає до Надточія:

— В конторі немає нікого.

— Так і знав,— промовляє він і питає: — Де ж Мелешко?

— А де ж йому тепер бути? В степу, звичайно, біля комбайнів.

— І це вірно.

Підходимо до жінок, вітаємось. Надточій, як у себе вдома, цікавиться між іншим:

— Холодним компотом почастуєте?

— На холодний запізнилися. Тільки-но зварили свіжий. Ще гарячий.

— Гарячий? — перепитує Іван Іванович, а сам пильнує за шляхом, що біжить повз будинок у степ.— Це ж саме те, що треба.

Ледве встигла жінка подати йому повний кухоль, він одразу ж, не донісши його до рота, повертає їй:

— Їде Мелешко! Треба перехопити, інакше до вечора його не впіймаєш.

І майже побіг до шляху. Я спитав жінок, чи давно вони знають Надточія.

— Івана Івановича?! — здивувалася одна з них — куховарка тракторної Явдоха Омелянівна Кононенко.— Він же — наш! Як він про війну розповідає! Слухаємо його та плачемо, та радіємо, що

в світі стало спокійніше, що, може ж, діти наші життя проживуть у щасті та радості, не зазнають того лиха, що припало на нашу молодість...

Надточій повертається до нас разом з бригадиром. Невисокий на зріст, плечистий дебелий чоловік середніх років, з високим чубом простягає мені руку і міцно, мов лещатами, стискує мою. Кивнувши головою в бік довгого і широкого дубового столу під будинком, запрошує нас туди. На ходу дивиться на мене, питає:

— Одразу відповідати чи ждати вашого запитання?

— Про що? — спантеличено цікавлюсь я.

— Про походження мого ймення,— начебто цілком серйозно пояснює він.— З ким не знайомлюся вперше, майже кожен питає. Тому часто починаю з відповіді на це незмінне запитання.

— Що ж, починайте і тепер з цього,— погоджуюсь я.

Іван Іванович застережує бригадира:

— Він у газеті про це напише.

— Ну й нехай! — каже Мелешко.— Мені ж легше буде. Надалі буду відсилати до газети: мовляв, відповідь на дане запитання шукайте ось там.— І озвався до мене, коли ми вже сиділи за столом: — Служив я дійсну на Кавказі, в авіаційних військах. Доводилося ж, мабуть, чути про такі частини: БАО — батальйони авіаційно-технічного обслуговування. Наш полковий лікар одного разу мені й каже: «Ну й підібрав ти собі йменнячко! Двадцять років служу в армії, але вперше зустрічаю, щоб мужчина з такими плечима та з таким басом отаке по-жіночому ніжне ім'я носив».

Мелешко поглянув на небо, перевів погляд на поле, на золотаве море дозрілої пшениці. Думки його, звичайно, були там, у степу, і він, очевидно, вирішив звести відповідь до кількох слів, сказавши:

— Це батько мені удружив.

Зрозумівши намір Мелешка, Іван Іванович заперечив:

— Е ні, Таїсе, замахнувся — так уже говори до кінця. І про батька розкажи.— Він звернувся до мене: — Чому я тебе сюди привіз? Та тому, що чоловік цей з династії хлібодарів. Біля землі виріс, любить її, мов рідну неньку. Не кожен так за своєю нареченою впадає. З п'ятдесят п'ятого керує бригадою, мало не двадцять літ.— І знову до Мелешка: — Ні, ти про все розкажи.

— Та що тут розповідати? — зітхнувши, задумливо промовив бригадир.— Спершу мені дали ім'я Володя. Так і звали до року. Батько тоді був головою сільради в селі Василівці. Йшов тридцятий рік, колективізація... Всі тягнулися до нового. Пізніше, коли я підріс, старший мій брат Іван,— він до війни вчителював тут, у Межовій і в Райполі,— розповідав мені цю історію. Якось приїхав батько з райцентру і каже матері: «В такий радісний час живемо, зовсім новий світ будуємо. А яке ім'я дали нашому меншому. Звичайнісіньке. Ось я і вирішив: віднині наш Володька — не Володька, а Таїс».

Мати — в сльози: мовляв, у наших краях такого ймення зроду не чула.

Але батько був людиною рішучою і наполіг на своєму.

— Кілька років було так: доки батько вдома, я — Таїс, батько з хати — всі домашні зовуть мене Володькою,— з усмішкою оповідав Мелешко.— В школі батько записав мене Таїсом, так і лишилося за мною це ім'я, увійшло в документи.— Помовчавши, повів мову далі: — Любив я його, дуже любив, може, ще й тому, що бачив, як сильно люди його поважали.

В січні тридцять третього року батька обрали тут, у Кам'янці, головою колгоспу. Коли підняв господарство, назвали колгосп іменем Будьонного. Перед приходом окупантів старий Мелешко евакуювався. Але не встиг далеко від'їхати: на Дону, на переправі, був поранений і тяжко контужений. Довго переховували і лікували його добрі люди. Хворим він і додому повертався.

— Не встиг дійти до хати,— розповідав Таїс Іванович.— Хтось доніс поліції. Було, як і тепер, літо, тільки-но почався серпень сорок другого року. Схопили його в садку за хатою. Я ще спав. Він попросив, щоб дозволили попрощатися зі мною. П'ять хвилин бачив я його тоді, в останній раз. Не більше п'яти хвилин... Він обійняв мене і, притискуючи до грудей, сказав: «Люби свою матір, нікуди не їдь від неї, і люби землю свою, як я її любив».

...Через кілька днів батька розстріляли. А ще через півроку, в січні сорок третього, поліг під стінами Сталінграда і старший його син, Іван. Молодших — Таїса і Левка — мати виростила, обидва живуть і працюють тут, у колгоспі, котрим багато років керував батько. Левко, або як тепер його всі зовуть, Леонтій Іванович на Чорноморському флоті на крейсері «Червоний Крим» служив, а зараз — шофер колгоспу. Дружина Таїса Івановича, Марія Юхимівна, працює тепер у комплексній бригаді, а дома на господарстві — сини-підлітки: Іван і Микола. Старшого на честь дідуся назвали Іваном. Він перейшов до восьмого, а вже твердо вирішив стати механізатором — інженером по сільгоспмашинах.

— Як урожай? — питає Надточій.

Мелешко здивовано зводить брови. Іван Іванович пояснює:

— Я, звичайно, знаю. Питаю для гостя. Ти йому розкажи.

— Урожай у нас радісний,— стримано усміхається Таїс Іванович.— Зернових по тридцять сім — тридцять вісім центнерів на круг беремо. На ста гектарах парової площі озима показує так приблизно на п'ятдесят з великим гаком. Хороші у нас комбайнери. Попереду йде Павло Панкратович Дубина. Не відстає від нього і Михайло Павлович Рубан, ветеран Великої Вітчизняної. Він — партгрупорг у нашій бригаді, за успіхи у восьмій п'ятирічці нагороджений орденом Жовтневої революції...

— Про колишніх бійців штурмової комсомольської розкажи,— радить Надточій.— І пояснює мені: — На початку війни було створено 38-й комсомольський інженерно-саперний полк. Перший батальйон його сформували майже цілком з межівських хлопців. Після визвольних боїв під Смоленськом полк було перетворено в штурмову бригаду.

— Про них багато можна розповісти,— задумливо промовляє Мелешко.— Хоч і про Миколу Григоровича Дрегваля. З війни без ноги повернувся, трудиться в колгоспі на совість... Городник у нас, Василь Семенович Даценко, так це просто самородок, чаклун якийсь. Високі врожаї бере щороку! Голови колгоспу, можна сказати, полюють за ним, зманюють вищою зарплатою. Не кожен розуміє, що він не заради заробітку, а любить свою справу, прямо закоханий у неї. На городі днює й ночує. Отака ще у нас доярка Віра Яківна Федорук...

Надточій не може стриматися:

— Командиром першого комсомольського штурмового батальйону був старший лейтенант Білокінь Федір Наумович. Про нього слід би згадати...

— Але ж гість, як я зрозумів, цікавиться жнивами, взагалі, справами господарськими,— обережно зауважує Таїс Іванович.

— Так, жнивами,— погоджується Надточій.— Але коли б не беззавітні подвиги героїв, не безприкладний героїзм усього нашого народу в роки війни, що б ми зараз пожинали? Ось і тепер, коли така радість, такий щедрий урожай, слід би згадати і тих, хто кров'ю своєю полив нашу землю, захищаючи її. Тим більше, що незабаром і 30-річчя визволення Дніпропетровщини... А то ж декотрі з наших молодих людей сьогодні ясно собі не уявляють, звідки що береться.— Помовчавши, Іван Іванович мовив спокійніше: — Ні, цей докір стосується далеко не всієї нашої молоді. Загалом наша молодь прекрасна, вона — гідна наша зміна. Я казав лиш про окремих молодих людей. Здобутки наші дорогою ціною оплачені, тому не можна байдуже проходити навіть повз окремі неприємні факти. І тобі, Таїсе Івановичу, не докоряю: знаю, з якою повагою ти ставишся до ветеранів комсомольського штурмового. Про них, звичайно, вже й книги написані, їх подвиг увійшов у історію.

Доки Іван Іванович говорив, Таїс Іванович з теплою усмішкою, замилувано, навіть закохано дивився на нього: вони — давні друзі, добре знають один одного і, видно з усього, цей дещо різкуватий тон Надточія аніскільки не здивував Мелешка.

— Скажи, бригадире, скільки в колгоспі комсомольців? — спідлоба, але зовсім незлобиво дивлячись на Таїса Івановича, спитав Іван Іванович.

— Двадцять два чоловіка,— гасячи усмішку в своїх очах, відповідає Мелешко.— В попередні роки було ж як? Ті, хто кінчав середню школу і йшов до інститутів, і ті, хто йшов до армії, в рідне село вже не поверталися.— І знову з усмішкою: — Однак тепер справи міняються. Наприклад, Сергій Іванович Канівець, закінчивши десятирічку і відслуживши в армії, повернувся додому, став трактористом, зараз очолює механізовану ланку по вирощуванню буряків. Або Володимир Іванович Гаценко. Він теж тракторист, працює зараз на комбайні, і чудово працює. Ми, звичайно, не протиставляємо село місту. Місту теж потрібні кадри. В селі ж посту-

пово створюються умови рівноцінні міським, праця індустріалізується...

Розмова триває ще деякий час. Мелешко розповідає про трудівників бригади — комбайнерів, доярок, садоводів, городників.

— Про матір бригадира слід би тепле слово сказати,— звертається до мене Надточій.— У таких умовах виростила трьох синів-соколів, гідних свого батька.

Таїс Іванович уважно дивиться на Івана Івановича, напевно, думає про матір, бо очі його помітно зволожуються. Він відводить погляд убік і каже із зітханням:

— Так, про матерів наших, про те, що вони пережили і як пережили, сто книг можна написати.— Він поглянув на Надточія і знову рішуче повторив: — Сто книг!

Поки я прощався з Мелешком, Івана Івановича біля машини вже оточили діти-дошкільнята і підлітки. Серед них найвищою зростом була дівчинка років чотирнадцяти, чорнокоса і смаглява. Ліве око її перев'язане білою хусткою.

— Що трапилось? — спитав її Надточій.

Хлопчина років семи, сидячи навпочіпки і тримаючи в одній руці яблуко, другою копирсає паличкою землю. Він спідлоба поглядає на Івана Івановича і говорить:

— Бджола її вкусила.

— Бджола? — перепитує Надточій.— А не ти вцілив яблуком по лобі?

— Ні, я не такий,— заперечує хлопчина і в свою чергу цікавиться: — Золоту Зірку вам на війні дали?

— На війні.

— Розкажіть, як воювали фашистів,— просить хлопчина.

— Розказав би тобі, та, на жаль, зараз часу не маю,— якось особливо тепло, співчутливо озивається до нього Надточій.

— Ви ж у нашій школі розповідали,— з усмішкою говорить дівчинка з перев'язаним оком.— Не турбуйтеся, ми Володці все пояснимо, як було.

— Тоді я спокійний,— весело, по-дружньому усміхається Іван Іванович.

* * *

У степу все приємно вражає: хліба — небувалою дорідністю, лісові смуги, колгоспні сади — серед літа весняною свіжістю і яскравістю зелені. Зорані поля лежать чорним оксамитом і в низинах масляписто виблискують. Ніби і не було вчора дощу: сьогодні зранку в кришталево-блакитному небі мовби застигло спокійне ласкаве сонце, пригрітий степ дихає теплим і густим медово-солодким запахом хлібів і трав.

Їдемо в Райполе. Назва цього села мені давно подобається. Не випадково в одній з перших моїх книжок події відбуваються в селі під тією ж назвою. Після революції сюди переселилися хлібороби

з малоземельного Переяславського повіту Полтавської губернії. Більшість з них мала прізвища Півнів та Кошарних. Кажуть, один з переселенців, чоловік бувалий, приїхавши сюди, в Придонецький степ, оглянувся довкола і захоплено вигукнув: «Райське поле!» Звідси, нібито, і пішла назва села.

— Візьми до уваги,— звертається до мене Надточій.— Шлях не так давно обсадили деревами — грушами, яблунями. Вони ще молоді, невисокі. Тому посадку прикрасили високостебельною рожею. Глянь, яке широке і зелене листя на ній, які яскраві квіти — червоні, рожеві, білі. Це з тих рож, про які в давній пісні співається: «Посаджу я рожу край вікна...» Адже раніше багато хто далі свого вікна не бачив. Степ був тут голий. Хто з одноосібників став би прикрашувати його лісовими смугами, вже не кажучи про рожу...

Любить Іван Іванович свій край, свої степи, своїх земляків. Коли в'їхали в село, він сказав:

— Примічай: головна вулиця імені Пушкіна. На ній — тротуари, як у місті. Та що тротуари?! Недавно в селі вода для пиття була проблемою. Тепер тут — водопровід. Близько восьмидесяти процентів будинків — газофіковано, про електрику вже й не говорю. А як тут шанують ветеранів праці! Поглянь: на будинках — таблички. На них, для прикладу, написано: «Почесний колгоспник колгоспу імені О. Кошового Дудка Павло Федорович». На інших — інші імена: колишнього голови колгоспу Василя Григоровича Юрченка, тракториста Максима Архиповича Кривоноса...

Звання почесного колгоспника присвоюється на загальних зборах. Для цих ветеранів — пільги: безплатно радіо, газети, світло, підвезення топлива. Крім пенсії, яку вони одержують на загальних засадах, колгосп виплачує їм ще по 20 карбованців кожному. Інвалідам війни за зниженими наполовину цінами відпускають будівельні матеріали, продукти, а в День Перемоги дарують цінні подарунки.

У колгоспі ведеться велике будівництво. Не так давно побудовано лазню, фельдшерський пункт, газосховище, зерносховище, будинок механізатора. Будуються майстерні, тваринницькі приміщення.

Як і слід було сподіватися, голови колгоспу в конторі не застали. Він, як і Григорій Олексійович Ботченко, голова колгоспу імені Фрунзе, був на нараді в райцентрі. Коли ми знову вийшли на вулицю, Надточій сказав:

— Хотів познайомити з Михайлом Кузьмовичем Дорошем. Звичайно ж, у всьому, що ти бачив тут і ще побачиш,— його заслуга немала. Але він — на нараді.— Помовчавши, сказав задумливо: — Важлива нарада. Перший секретар райкому повернувся з Києва, брав участь у зборах партійно-господарського активу республіки, був присутній на торжествах з нагоди вручення Україні ордена Дружби народів. Тепер, виходить, радяться, який вклад внесе район в український мільярд.

А. П. ДЕРЕВ'ЯНКО.
Тепло — селу. 1973 р.
Ліногравюра

Ми оглядали механізований тік. Його високі ажурні споруди здалеку нагадували ракетодром. Будували його шефи. На пам'ятній дошці читаємо: «Трудівникам колгоспу імені О. Кошового на честь 50-річчя утворення СРСР від колективів заводів «Металозапчастина», «Металоштамп», «ДЗМК-2» м. Дніпропетровськ, 1972 р.».

Як він зараз виручає! Адже раніше на току працювало не менше п'ятидесяти чоловік. Цю ж споруду обслуговують два механізатори і одна прибиральниця, а продуктивність агрегату — 400 тонн зерна на добу.

Тут, на току, нас і зустрів голова. Він, стрімко ідучи від воріт, енергійно розмахував руками і ще здалеку звертався до завідуючого током Омельченка:

— Іване Йосиповичу! Включайте свою машину на повний хід! Нам у рахунок українського мільярда належить вивезти ще 700 тонн. У неділю вранці треба б відрапортувати. Грузовиків вистачить? Зараз роз'їхалися всі члени правління. Вони і всі комуністи та комсомольці на вирішальних ділянках мають усувати найменші завади.— Вітаючись з нами, пояснив: — Від нас на приймальному пункті вже не брали зерна. А навіщо нам його стільки? Хай у державні сховища йде, вони надійніші.

Михайло Кузьмович Дорош також із сім'ї перших сільських активістів, зачинателів колгоспного будівництва. Батько його, Кузьма Михайлович, з перших днів утворення артілі став бригадиром. У 1939-му закінчив однорічну школу колгоспних кадрів, очолив колгосп імені Воровського в Сухаревій Балці. Михайло Кузьмович добре пам'ятає той час: йому тоді йшов одинадцятий і він ходив до школи в село Українку. Попомісив грязюку: розквашений осінніми дощами та весняними водами межівський чорнозем навдивовижу «рідний»: налипає до чобіт стільки, що волочиш ноги, мов пудові гирі. Зате ж яка радість гарної години пройтися ранковим степом, або по обіді, повертаючись додому, коли вже можна не поспішати. Скільки ще барв у степу ранньої осені, скільки запахів! Ідеш понад кукурудзяним полем, чи соняшниковим, чи конопляним — упиваєшся пахощами кожного лану. А за коноплями — баштан, і звідти повіє ніжним ароматом достиглих динь. Над шляхом, на чорній землі, лежить навпіл розбитий великий кавун, червоний, як жар, і над ним рояться бджоли, гудуть заколисливо-солодко...

А які райські запахи в степу навесні, коли все довкола зазеленіє, зацвіте різнобарвно! А яких чистих тонів блакитне або синє небо! А простір такий, птахом злетіти хочеться і полинути в далину без кінця і краю!.. Гарно в степу і взимку, коли вкриють його білі, наче перламутрові, сніги, і вранці зійде сонце, і здавлений морозом сніг ритмічно поскрипує під ногами...

З чим можна зрівняти красу степу? Ні з чим її не зрівняєш! А коли ще згадаєш, що степ не тільки своєю красою славен, а й тим, що дає ж усе, чим живе людина,— і хліб, і червоні помідори, і цукрові буряки, і картоплю та соняшники, і пашу для худоби,

і навіть мед, то як же його не любити, як не кохатися в ньому, в цьому раю земному? Недарма село, що лежить за три кілометри від Українки, назвали Райполем. Згодом у тому Райполі доведеться Мишкові навчатися в шостому і сьомому класах. Він тоді й гадки не матиме, що колись буде в колгоспі того села головувати.

Хіба тільки цього не знав? Упиваючись красою степового світу, пізнаючи перші радощі життя, навіть мислі не допускав, що все це може порушитись, що хтось може зламати, жорстоко знівечити це життя, цей чарівний світ, сплюндрувати дитинство.

Але це станеться. Як страшний рокітливий грім серед ясного дня, увірветься в безхмарний дитячий світ війна. В серпні сорок першого батько піде на фронт, а в сорок другому поляже десь у бою. Де саме, Михайло так і не дізнається ніколи.

У матері на руках лишиться їх троє, малолітніх. Після визволення рідного села підліток Мишко піде відбудовувати свій колгосп і в сорок п'ятому буде нагороджений медаллю за доблесну працю в роки Великої Вітчизняної.

Потім працюватиме і вчитиметься. В шістдесят другому закінчить однорічну школу по підготовці керівних колгоспних кадрів при Дніпропетровському сільськогосподарському інституті. Понад вісім років працюватиме секретарем парторганізації і заступником голови колгоспу імені Фрунзе, з початку семидесятого стане головою у Райполі, а сімдесят першого заочно закінчить Вищу партійну школу при ЦК КПРС.

Всі три брати Дороші — Михайло, Андрій і Володимир — відслужили дійсну на фронтах, усі три повернулися старшинами першої статті і всі працюють у рідному районі. І хоч виростали вони в скруті воєнних літ, а погляньте на Михайла Кузьмовича: нівроку йому — плечистий, дебелий, фізично загартувався, мабуть, і на рядових роботах у колгоспі, і на флотській службі.

...Михайло Кузьмович відправляється в степ. Їдемо з ним і ми. Надточій цікавиться, як живуть і працюють його давні підшефні — ветерани колишньої комсомольської штурмової. Їх тут багато, і хоч давно вони, так би мовити, виросли з комсомольського віку, всі трудяться на мирному фронті з комсомольським вогником. Андрій Калашник — агрономом з вищою освітою, керує комплексною бригадою, Дем'ян Павленко, Іван Братусь, Володимир Кий працюють у тракторній, Сава Кривонос — слюсар колгоспної майстерні. І всі — активні пропагандисти, ведуть велику військово-патріотичну роботу.

— Сподобалося наше село? — питає мене Дорош.— Усі, хто приїздить, не нахваляться ним. Колись прибув до нас на практику студент Дніпропетровського сільськогосподарського інституту Сергій Зашко і закохався в наше Райполе.

Надточій сміється:

— Не тільки ж у Райполе.

— Це я не скажу напевне, коли він у Шуру Гусакову закохався, тоді, як на практиці був, чи вже пізніше,— з доброю усміш-

кою відповідає Михайло Кузьмович.— Тільки по закінченні інституту Сергій Пилипович повернувся до Райполя. Він уже більше десяти років у нас — головний агроном. Справу свою знає! По врожайності колгосп ні разу нижче п'ятого місця в районі не посідав. Шура Гусакова стала дружиною Сашка. Вона закінчила технікум і зараз у колгоспі економіст по труду. Ось вам історія, а ви додайте до неї красу наших степів, наші чарівні пісні, наші розкішні зоряні та місячні вечори і матимете сюжет для новели. У нас що не людина, то майже готова книга, тільки записуй і друкуй. На току ми познайомилися з нашим головним інженером, Іваном Федоровичем Жуком. Раніше він був у нас у бригадиром тракторної, на весь район вона гриміла. Вісім чи десять років Жука обирали членом бюро райкому. Таку честь нелегко заслужити! А жінки та дівчата які у нас?! Навідався б сьогодні до нас Микола Васильович Гоголь, він би їх оспівав! Хоч і Марію Яремченко, дружину нашого тракториста Володимира Яремченка, чи Надію Недопад або Зінаїду Топоровську, Катерину Синицю чи Олександру Климук. Чим вони гірші від Галі, Левкової коханої з «Майської ночі», або від Оксани з «Ночі перед різдвом», тієї примхливої та вередливої красуні Оксани Чуб із села Диканьки, для якої коваль Вакула здобував царські черевички? Наші молодиці і дівчата ніби і просту роботу роблять — у полі чи на току,— але ж з якою любов'ю роблять! І кохати вміють не гірше гоголівських красунь, і дітей своїх виховувати. Іноді навіть подумаєш із смутком: де він, Гоголь наш новітній, забарився?!. Не шкодував Микола Васильович найпишніших барв, малюючи своїх красунь. Галя у нього і червона калина, і ясноока та ніжна, мов та ранкова росинка, що на білій пелюстці перлиною сяє. Недавно я перечитував його перші повісті. І знаєте, що мене вразило? З дитинства мені подобалася оця пісня:

Сонце низенько, вечір близенько,
Вийди до мене, моє серденько!

Чомусь мені думалося, що то нова пісня. Я її і Галині моїй співав, коли ми тільки-но познайомилися з нею. Аж тепер, читаючи Гоголя, здивувався: адже він за сто років до мого народження написав свою «Ніч перед різдвом», і в ній Левко грає на бандурі і співає своїй Галі цю ж пісню... Потім згадав, що в «Наталці-Полтавці» Котляревського її співають, тільки трохи інакше:

Сонце низенько,
Вечір близенько,
Спішу до тебе,
Лечу до тебе,
Моє серденько!

Помовчавши, він сумовито усміхнувся:

— А батько мій, комсомолець двадцятих, ще по-іншому її співав, здається, так:

Сонце низенько, вечір близенько,
Ходім в читальню, моє серденько,
Там почитаєм, дещо розкажем,
І поспіваєм, себе розважим...

— Дивна доля пісні, яка супроводжує покоління за поколінням з далеких часів до наших днів. Прості, здавалося б, слова, проста мелодія, а ось живе... Мабуть, є тут над чим задуматися вашому брату, літератору...— Михайло Кузьмович, поглянувши на небо, раптом спохмурнів, невдоволено хитнув головою: — Ну ви скажіть, хіба не бісове чаклунство?! Тільки-но світило сонце, і несподівано — де й узялись! — набігли хмарки і ось вам — дощ. Він хоч і невеликий, але на якийсь час зупинить комбайни.

Саме під'їхали до комбайнів. Вони справді стояли в загінках, пережидали дощ. Михайло Кузьмович знайомить нас з комбайнерами. І що цікаво: у багатьох з них — Григорія Васильовича Білицького, Віктора Івановича Голуба, Івана Ілліча Бакаляра — помічницями працюють їхні дружини.

— Розвели, так би мовити, сімейність,— жартує Михайло Кузьмович. І серйозно додав: — Але користь від цієї сімейності очевидна. Працюють наші сімейні екіпажі — любо-дорого поглянути. Аж заздрість бере.

Дощ перестав.

Жниварям привезли обід: на низенькому розкладному столику куховарка розставляє білі миски, наливає в них густий червоний борщ, кладе на стіл велику білу паляницю. Першими встало від столу подружжя Бакалярів.

Вони, обоє в синіх комбінезонах, відійшли вбік, зупинилися неподалік під стіною пшениці, про щось гомонять. Надточій підступає до них, вітається за руку і промовляє:

— Це ж ви не лише вдень працюєте, а й ночі прихоплюєте чимало. А як домівка, діти? У вас двійко, здається?

— Так, двійко,— каже Марія.— Ваня вже величенький, сім років йому, а Колі тільки рік. З ними там бабуся Векла, я за них спокійна.

Іван Іванович веселішає:

— Гарний заробіток у вас буде! Урожай який нині!

Іван Бакаляр знічено переступає з ноги на ногу, поглядає на Надточія привітно і мовчить, а Марія сміється:

— Нам, Іване Івановичу, це якраз до речі. Будинок поставили на чотири кімнати, а тепер меблювати будемо. Та, доки ми молоді з Іваном, і одягтися хочеться гарно.

— Хай вам щастить у новій хаті,— каже Надточій і раптом обертається до Дороша, гукає радісно: — Поглянь, Михайле Кузьмовичу! Веселка! Дощу вже не буде. Веселка п'є воду з Бика! — І наказує мені строго: — Не забудь описати цю картину: на стерні біля комбайнів обідають комбайнери, сонце хилиться до заходу, зукоса підсвічує, а на сході — веселка...

Прощаємося з комбайнерами, їдемо далі в степ.

Райпільці, як і їхній сусід, колгосп імені Фрунзе, ще не вибилися в передові по всіх статтях.

Є нерозв'язані проблеми. Нинішній великий урожай мусить стати трампліном для нового стрибка вперед.

Про це всі думають, у це вірять, і це окрилює.

...Повертаємося з поля після заходу сонця. Над степом усе більше згущаються сутінки, а вдалині яскравішають вогні Райполя. Машина мчить то вздовж високої і рівної стіни обкошеного пшеничного лану, то повз лісосмуги або високі запашні коноплі.

Все в степу бадьорить, радує душу. Не випадково і Михайло Кузьмович, сидячи за кермом, щось наспівує собі під ніс.

— Заспівав би ти голосніше,— звертається до нього Надточій.

— Особливо люблю послухати, коли ви з Галиною Олексіївною, дружиною твоєю, дуетом співаєте...

— Іван Іванович часто буває у нас у Райполі,— пояснює мені голова.— Ветеранів війни збирає, а головне — допомагає виховувати молодь.— І до Надточія: — Заспівати можна. У мене в самого зараз душа пісні просить.— І без паузи, не переводячи подиху, заспівав: — «Вы слыхали, как поют дрозды?..»

З особливим піднесенням, воістину натхненно він проспівав заключні слова:

И встают до утренней звезды,
Радугами падают на травы.
Шапки прочь! В лесу поют дрозды,
Для души поют, а не для славы...

Після цього довго їдемо мовчки, переживаючи почуте, внутрішньо все ще впиваючись і мелодією, і словами пісні. Тільки біля самого Райполя Михайло Кузьмович, порушивши мовчання, промовляє тихо, роздумливо:

— Ось так і ми: співаємо для власної душі. І ми встаєм до вранішньої зірки. А в полі трудимось для спільного добра і слави.

Іван КОШИЦЬКИЙ

ПРИЧАЩАЮСЬ НЕБОМ

Повість

Трубич

— Здоров, Магелане, здоров! Третя серія одісеї Житнього? І знаєш, як вона зветься?

— Може, скажете, свинство?

— Правильно зміркував. Сідай, козаче.

— Ви, Пилиповичу, підпишіть, а тоді вже й погомонимо.

Трубич прогортає на столику у паперах прогалину, кладе мою обхідну. Витягає сигарету з червоної пачки, розминає неквапом, шурхотить сірниками.

— Хіба це «Прима»? От колись «Прима», то й справді «Прима» була!

Зітхає, пихкаючи. Це він «гуму» розтягує, а та «Прима» так, для годиться, отакий мовби стартовий майданчик для розгону.

— А монтажник? Не той тепер монтажник!.. Розбещений...

Розгон, вважайте, взято. Почалось. Треба помаленьку гострити пазурі для відсічі, бо як почне скубти, то саме пір'я від мене полишиться у цьому розхилитаному вагончику — ранчо начальника дільниці Трубича.

— То вам так видається, Пилиповичу,— мовлю примирливо.

І бровою не повів. У віконце дивиться зосереджено, туди, де височать залізобетонні колони і сиплеться бліде порохно електрозварки. Зварник, припнутий до колони монтажним паском, нагадує великого дятла, що нечутно довбає суху осичину. Високошиїй, дзюбатий БК-300 нетерпляче кличе когось роздратованим дзеленькотом сигналу. На сріблясті ферми обережно влягається плита.

Трубич підводиться з-за столика, висувається у віконце. Жде, поки ж таки вмостять ту плиту, а як відчепили гаки строповки, гукає:

— Галаган! Ти де, в цирку чи на монтажі?

— Монтаж, Пилиповичу,— відгукується Галаган і підходить на край даху.

— Ти на моїх нервах не грай. Ану відійди назад трохи!

Галаган задкує кроків зо два.

— Спустишся на обід, знайди різку добру. Зайдеш до мене — спущу тобі штани. Чуєш, Галагане?

І до мене:

— Плита на гаках іще, а він, як жаба в жар, лізе. Йому нічого, ще хтось і одчайдухою назве, а мені переживай за вас, кивкунів...

Пилипович всідається за столик, головою скрушно хитає:

— Не дасте до пенсії дотягти, точно — не дасте. Ну й народ... Візьмімо, щоб далеко не ходити, тебе. Ким ти був до монтажу, скажи мені, будь ласка? Та в тебе ж навіть імені не було!

Оце так філософія. Як це розуміти — не було імені? Розтуляю рота, проте вимовити бодай слово не встигаю, бо Трубич спиняє мене:

— Я тебе слухав, слухай і ти. Ну нехай записано було в паспорті твоє ім'я. Але що воно важило між люди? Хто ти був до монтажу? Непомітна наземна одиниця. Второпав? Третій розряд мав. Сміхота! Це на прихватки, та й то на другорядних роботах. І все ж тобі не забракло зухвальства прийти до мене й слізно благати, щоб я тебе взяв...

Хотілося заперечити, бо ще зроду ні в кого нічого слізно не благав, але Пилипович підніс правицю долонею у мій бік:

— Ти слухай. Де це бачено, щоб за якихось два роки людині аж два розряди дали? А тобі дали. Щоправда, не за так, не з доброго дива. Ти вмієш працювати, конкуренції не терпиш, тому нікого не хочеш бачити у спину. Схвалюю. Нехай краще хтось твою спину бачить. Дуже мені це до вподоби. Навіть висотний монтаж не всім ім'я дає. Навіть, повторюю і наголошую, висотний. А тобі дав. То ж якого тобі дідька треба? На телестудію їздив? Їздив. П'ятнадцять хвилин на голубих екранах стовбичив. Досвід ванного способу зварювання в тебе переймали? Переймали. Грамоти, премії сипались на хлопця, мов з рогу достатку...

Пилипович дістає з шухляди теку, смикає зав'язки. Сам до себе балакає, наче мене й нема отут.

— Слава — особа чутлива. Бодай раз трошки скривдив її — шукай вітру в полі...

Витягає на світ божий з теки якогось папірця. Ата, бланк наряду.

— Двісті вісім кеербе, сімдесят дві коп. Їй-бо, рука не піднімалась виводити ці цифри, кортіло різонути під саму ріпицю. Щоб знав. Тариф і ще трішки — і бувай здоровий.

— Пилиповичу, ви можете виправити свою помилку. Я згоден на тариф і ще трішки.

— Дивіться, люди добрі, герой який знайшовся! — настовбурчився Пилипович.— Куди там куцому до зайця...

Гра в одні ворота, як кажуть футболісти й болільники. Ті кілька слів, які мені пощастило виголосити на захист своїх позицій, лише ускладнили моє непоказне становище. Відстрілююсь жованою промокашкою, аби лишень не мовчати. Гарячково відшукую в пам'яті хоч яке-небудь звинувачення проти Пилиповича — і не знаходжу.

— О, іще морока. Одгулів днів зо п'ять набігло. Може, використаєш? Відгуляєш, а тоді вже приходь та й розраховуйся собі на здоров'я.

Це провокація. Відгулами у мене й не пахне. Дипломатичний маневр Трубича, щоб дати мені отямитись. Логіка несхибна. За п'ять днів я розтринькаю грошенята, зненавиджу байдикування і як милесенький повернуся до своєї «Стальколяски»: мовляв, здрастуйте, дорогі родичі, ви за мною не скучили? На цю наживку я не клюну, бо вже вельми гачок видно.

Л. М. ТАЛЬСЬКИЙ.
Монтажниця. 1968 р.
Ліногравюра

— Іди гуляй. Там наш «газик» до міста збирається, підвезе.

Пилипович дивиться крізь мене так, немов я шибка. Байдуже дивиться і вдає, що йому й не вельми хочеться пропонувати мені оті дармові п'ять днів. Артист. Смугаста лискуча теніска зовсім недоречна як на його літа й статуру, робить Трубича надто буденним, майже пенсіонером. Закинув би її к бісу, тим більше, що вона на це заслужила,— перепало йому колись на горіхи за неї. Влітку було викликано Пилиповича на нараду. Днина видалась ще зранку душною, то він і прибув туди у тенісці і сандаліях. Чи то смуги тениски були найяскравіші, чи тому, що сидів Пилипович у першому ряду, секретар міськкому до нього першого й звернувся: «Ви, товаришу Трубич, хто будете?» — «Як то хто? — не второпав Пилипович.— Начальник третьої дільниці спецуправління «Стальконструкція» Трубич Олексій Пилипович».

Комуніста Трубича секретар міськкому знав особисто, поважав його як людину, щедру на тепло душі, і фахівця, закоханого у свою справу. Тому так здивувало запитання самого Пилиповича. Він нахилив голову і пильно обдивився себе усього. Наче все було до ладу, якщо не брати до уваги гудзик, що розстебнувся і безсоромно демонстрував світові жмуток рудуватого волосся на череві. Похапцем застебнувся і відчув, як нагріваються вуха, полум'ям береться обличчя. «Вибачте, Олексію Пилиповичу, ви з'явились не на ділову розмову, а наче на пляж.— І до зали: — Надалі, товариші, прошу з'являтись на нараду в костюмах, при краватках і поголеними. Ви належите до Його Величності Робітничого Класу. Титул високий, зобов'язує...»

Після того випадку Трубич переніс на своє ранчо з дому чорного бостонового костюма з орденом Трудового Червоного Прапора на лацкані, дві нейлонові сорочки у целофанових конвертах, краватку. На всяк випадок, щоб під рукою було.

...Небо війнуло в очі своїм безмежжям. Він закляк на самісінькій верхівці п'ятдесятиметрової колони. Забув навіть про карабін, що ним мав пристебнутись і якого тримав у правій руці. І ваги ланцюжка, обтягнутого брезентовим чохлом, не відчував. Приємно паморочилась голова. Механічно намацав пальцями отвір в арматурі, просунув туди карабін-защіпку, клацнув. Перевірив, чи надійно прив'язався. Щабель драбинки металічної і сама колона ледь-ледь тремтіли, а може, це йому видалось, бо внизу працював бульдозер.

Вдруге в житті він переживав оту щасну, бентежну мить відчуття простору. Простору, перед яким спершу ніяковієш, ціпенієш, а потім сила краси його зачаровує єство твоє і народжує в тобі якесь могутнє піднесення, дарує щастя першовідкривача... Певне, я схожий зараз, думалось йому, на молоде бусленя, що, змахнувши — вкотре! — ще досить-таки невправними крильми, відчуло під ногами порожнечу. Політ той, власне, ще не є польотом, то лише стрибок з гнізда на теплу злежану солому даху. Але за першим переляком прийшло і оте, що зветься вірою у свої крила.

В. С. ГОРБАЧЕНКО.
Перший сніг.
1968 р. Полотно, олія.

Петровка.
1968 р. Полотно, олія.

М. І. РОДЗІН.
Індустріальний Дніпропетровськ. 1955 р.
Офорт.

А. П. ДЕРЕВ'ЯНКО.
Скоро піде метал.
1973 р. Кольор, ліногравюра.

Перше відчуття простору йому подарувало море, геть чисто все у сонячних зблисках, рухливе аж до далекого горизонту. Море вигравало хвилями, здавалося, в їхній розбурханості народжується музика, проста і велична.

Йому пригадався чомусь старенький, прабабусин іще, дубовий верстат, на якому мати лихої повоєнної години гупала бердом, і те, як після кожного удару ширшала і довшала зеленкувата стрічка запашного лляного полотна. Нитка до нитки, нитка до нитки, і ось, коли вже останній клубок пряжі пересуканий на останню цівку, а ліщинова порожня цівка витягнута з човника і полотно знято з воротила, несуть вони з матір'ю те полотно весняному сонцю на оглядини. Стелють на лузі коло річечки Осокової, милуються, потім кладуть на воду, щоб річкової шовковості набралось. Витягують з води — та на молоду траву, і вже сонце аж до вечора буде промінням своїм водити по міцно витканих рядках материної гіркої поеми, залишаючи на знак поваги до людської праці і мужності своє тепло...

І як у ті далекі часи, коли надвечір на луг злітались бусли і хазяйновито походжали обіч простеленого полотна, а він, сховавшись за розкудлані старі верби, вбирав дитячими очима у себе той дивосвіт, тепер, вбираючи очима море, загукав хвилям навстріч: — О-го-го-о-о-о, мо-о-ре-е-е-е!

«Море гарне з берега, матросики. З берега! А в морі воно зовсім інше...» — полюбляв говорити вусатий мічман в учбовому загоні гололобим хлопцям-салагам...

«А може, й небо гарне лише з землі, а у небі зовсім інше»,— подумалось йому.

Над ним, круг нього було повно-повнісінько неба, майже білого від ярого серпневого сонця. Воно пахло землею, як косар росяними травами вдосвіта. Небо пахло березовим соком, польовою ромашкою, розімлілим міцним полином, важкоколосою русявою пшеницею і зеленкуватою прохолодою щойно витканого полотна...

— Але ж небо пахне і ще чимось, хлопче.

Пилипович розгладжує газету, мружить на мене очі.

— Як на кого,— мовлю.

— У цій ось новелі ти не відзначив одного вельми харктерного запаху...

— Цікаво, якого ж саме?

— Страху. Звичайного страху, Житній,— серйозно пояснює Трубич.— І тому твоя загалом гарна річ дещо втрачає. Так, саме тому, що ти, захопившись барвами висот людської душі, обминув не менш значну грань явища, приховану од людського ока,— загрозу, якою може повівати од неба. Вона мені в пам'ятки ще з війни.

Чортів Пилипович, виявляється, має ще й талант критика.

— То не запах.

— Почуття, хочеш сказати? — не здається Трубич.

— Звичайно ж.

— Вибач. Новела твоя мені майже сподобалась. Майже. Себе побачив. Спасибі.

Наточую з бачка, що притулився у закутку, води.

— На здоров'я пивши, чорняву любивши,— зичить Пилипович, не повертаючи голови. Мовби й не мені, а комусь, за віконцем ранчо.— Заскочить до перукарні чорнява, а вискочить сірбурмалинова, чи зелена, як ящірка, або ж біла, як сметана...

Читаю автографи на кварті. Їх — безліч. «П'ю за яростных, за непокорных...»; «Хай живе H_2O!»; «Цілую тебе, святая...»; «Дай, боже, щоб не остання!»; «Монтаж тебе пам'ятає...»

— Можеш і ти. Дозволяється. Запиши щось на згадку,— серйозно пропонує Пилипович, киваючи на кварту.

— Хіба десь ізсередини, а так місце прошпетив, нема де,— показую густо списані, погнуті боки посудини.

Трубич дихає на кінчик кулькової ручки, дивиться на мене, а тоді усміхається і, не мовлячи ані слова, підписує мого «бігунка». А я ждав, що буде маніжити. Якщо вже по правді, отак руку до серця приклавши, то мене й не вельми тягне до тієї газети. Чогось боязко. Чорти намовили погодитись на пропозицію редактора працювати у редакції нашої міської газети. «Божу іскру маєте, товаришу Житній. А де ж її краще роздмухати у справжнє вогнище творчості, як не у нас! То ж, як кажуть, засукуйте рукава... Талант у вас проклюовується, і талант чималий, здається...»

Накадив мені вже того фіміаму, а я взяв та й учадів. Бо що там не кажіть, а не кожного запрошують до газети. У мене лише середня освіта, та й та з вечірньої школи.

— Будеш у галстуках тепер ходити на роботу, еге ж? — чи то запитує, чи під'юджує Пилипович.

— Доведеться.

— То нічого,— заспокоює Пилипович.— То таке, звикнеш... Боюся, інша скрута на тебе чекає...

— Що ви маєте на увазі, Пилиповичу?

— Сам побачиш, воно від тебе не втече.

— А все ж?

— Не псуй мені нерви, Магелане. Вимітайся вже, як зібрався.

Я двічі розраховувався дільниці Трубича, і обидва рази повертався знову до нього. За це і присвоєно мені прізвисько Магелан. Заспокоює, правда, те, що Пилипович завше сам забирав мене до себе... Втретє, якщо й повернусь до монтажу, не візьме, та я й сам не наважуся нав'язуватись.

Пилипович майже весело подає мені на прощання правицю.

— Оце Нечай зрадіє, їй-бо. Поставлю його на шатро.

Шатро — найвища точка на комбінаті. Такий собі корпусок стрімкенький, височенький. У ньому відбуватимуться третя й четверта стадії подрібнення руди.

— Ну не забувай нас, інтелігенціє. Поважай наш титул.

Опустив руку, наче ножа на пуповину, що єднала мене з його величністю верхолазною. Раз і... Аж надто просто.

За будовою — вогненне море квітучих соняхів. І чогось мені стає шкода цих веселовидих сонць — квітують, бо останнє літо. Наступного року їх уже тут не посіють, бо комбінатові потрібен і цей куток землі, і руда, що криється в його надрах.

Щось таки я полишаю отут, окрім зварювального кабеля, захисного щитка, побитої вогнем брезентової роби, холодних дощів, дошкульних, «шебутних» (Нечаїв вираз) вітрюганів-степовиків, Галаганового «безмозкого» (епітет Пилиповича) одчайдушшя, Валерчиного хвалькувато-задерикуватого вигуку «піхота» і (це він так окликає всіх, хто не верхолаз, аби по самолюбству чийомусь, як кочергою по струнах, ударити).

— Вір-р-а-а-а! — Галаган на даху пащекує на всю Іванівську. Мов статуетка звідси, на тлі неба. Ще й руку догори підняв.

Хіба це мене не бачить? Я ж, здається, не так щоб і далеко одійшов, а в нього очі, як у коршака. Вчора шпигнув: «Що, Житній, набридло хіба у сонце дивитись?» То натяк на мій недавній нарис «Орли дивляться у сонце».

Цікаво далебі, бачить він мене чи ні?

Соняхи слухають бджолину симфонію, а я вчуваю в собі тривогу, об яку несміливо і безсило б'ються хвильки радості.

На зупинці

Гуркіт автомобіля, мов байдужий регіт невігласа перед «Дев'ятим валом» Айвазовського, спотворює святу врочистість степу.

— Плечима дорогу застуєш. І не хочеться, то спинишся. Лізь у кузов, підвезу!

Незнайомий водій з дівчиною у кабіні дивує не надто типовою для наших шоферів лагідністю. Спасибі тобі, дівчино, що ти вродлива і що водієві дуже вже хочеться сподобатись тобі.

— Тре' було з першого ходу забрать, а то пропшикав увесь козир, а тепер гребеш все під мітлу.

— Думав тобі лєпку передати, а воно, бач, не вигоріло.

— Думав, думав... Нічого не тямиш у картах, а берешся грати.

Картярі приладнались коло кабіни, гатять у дурня. Заповзято, з прихекуванням товчуть. Двійко — веселих, двійко — похмурих. Комусь — везе, комусь — не везе. Як на мене, то усім чотирьом не везе. Не чули і чути не хочуть золотої соняхової кантати, яка хвилями гортає з обох сторін тонкий брезент халабуди.

— Валентином б'ю! — брижами голена потилиця.

— А на оцього русявого що покладеш? — під'юджує квадратне підборіддя збрижену потилицю.

Нещасні, ви щойно проїхали десять кілометрів дива, грубо відштовхнули од себе рушник з приворотним зіллям, що його простягла вам лагідна земля... Це — подумки, а вголос:

— Натисніть на кнопку, я тут сплигну.

Не чують.

— Куди ти тулиш бубей, козир же чирва!..

— А ми счас поіскаєм,— наче обухом по голові.

Тролейбус важко підкотив до зупинки. На нього одразу ж, мов наші далекі пращури на мамонта, кинулись люди (між іншим кажучи, мушу визнати, що прямих свідчень про те, як первісні люди кидались на мамонта, не збереглось).

Пасажири посуваються, як заготовка між валами прокатного стана, в задні двері заготовка, на передніх одержуй, будь ласка, готову продукцію — заданої товщини лист.

Мене завжди дивувала й дивує здатність гомо сапієнсів балакати у такій тісняві.

...— Уявляєш, навіть на кухні килим. За п'ятдесят сім. А в мене такий самий у залі, а спальня гола, мов льодовня.

— Орс — то велике діло, люба.

— Поступай продавщицею.

— Якби ж то взяли...

— Нещодавно зустріла Ксеню. Пам'ятаєш, була прибиральницею у двадцять восьмому. А тепер у шубі, як кіноактриса...

— Люди, та майте ж совість!

Раптом од вікна ледь чутно:

— Учора на цехкомі розбирали заяву. Є в нашому цеху слюсар. Його покинула дружина. Живуть у одній квартирі. Вона з другим чоловіком, а цей слюсар — холостяком у маленькій кімнатці.

— Буває...

— Слухай далі. Має цей хлопець чудову бібліотеку. Фанатик якийсь. Перебрався б давно у гуртожиток, так, каже, книжок шкода, бо то є все його багатство. Слухай, подає заяву до цехкому: «Прошу виписати мені дощок, бо гинуть книги». Уявляєш? Дружину втратив, а за книгами побивається.

— Виписали?

— Навіть стелажі допомогли змайструвати. Вперше таку заяву розбирали.

Посвітлішало в тролейбусі.

Шляхетний обмін милими речами. Він заглушив усі розмови — і про килими, і про оті книги, що були врятовані добрими людьми.

— Принцеса. На таксі можеш їздити...

— Од принца чую!

Ці сперечальники, видно, невисокої думки про коронованих осіб. Та ось дуель закінчилась. Трубич у таких випадках говорить: «Скільки постола не вари, а він усе догори».

Виборсуюсь крізь місиво тіл до виходу. Тролейбус натужно хрипить, розтуляє щелепи і виштовхує мене на тротуар.

Невідомий генію, творець оцієї ось зупинки. Красне тобі спасибі за твій невмирущий витвір! Я — врятований!

На тротуарі — лушпайки від насіння, недопалки сигарет і цигарок, паперові обгортки од морозива з жовтими осами на солодких плямах, розчавлений чиєюсь байдужою ногою батон, а коло нього — теж розчавлений чорнобривець. Хліб і квітка. Сорок сьомий рік загупав у мозок...

А. П. ДЕРЕВ'ЯНКО.
Руду — на-гора. 1973 р.
Ліногравюра

Завтра вдосвіта все це буде підметено нашими матерями чи бабусями. А поки що... Нехай лежить? Весела злість опановує мене.

Натискую на чорну дульку дзвінкової кнопки, стаю проти очка підглядача-перископа, аби той, хто зараз прочинить двері, бачив мене. Треба прибрати вигляду ягнячого, бо не одчинять незнайомому. Важко, але посміхаюсь очкові.

— Добрий день вам. Чи не змогли б ви мене виручити,— приголомшую вродливу довгооку дівчину, що напівпрочинила двері.

— Що вам потрібно?

— Чи не позичите мені на півгодини якого-небудь віника?

— Зараз пошукаю.

Подала деркачика з байдужим виглядом, а з довгих очей визирала цікавість.

— За півгодини принесу.

— Можете не повертати. У нас є ще один.

— Тоді дякую вам іще раз.

Замок не клацнув, аж поки я не опинився у дворі.

На зупинці тирлуються пасажири. Треба поспішати, поки не підійшов тролейбус чи автобус. Сценарій експерименту майже готовий. Лишились дрібниці, які вималюються під час проведення експерименту. Вперед! Скидати піджак чи не треба — у піджаку плечі видаються ширшими.

— Привіт міщанам!

До всіх одразу і ні до кого зокрема. Майже всі здивовано глянули на мене. Скидаю з себе піджак, підкачую рукава, мугикаю ледь чутно: «Позабыт, позаброшен...» — пісню безпритульних початку двадцятих років. Ті, в кого нерви не вельми, одійшли на чималу відстань і позиркують вкрадки, удають, що не їхнє діло, хто я і що я, але що робитиму, кортить побачити.

Беру віника і підступаюсь ближче:

— Цікаво знати доброму чоловікові, який чесно одбув де слід свій виправний строк: хто це не поважає чистоту? Чий бичок димить? Твій?

Дебелий дядечко перекладає авоську з правої руки у ліву, нахиляється, бере недопалок і обережно опускає в урну.

— Значить, бодай трошки ладен прислухатися до розумного слова? Це добре.

Дядечко позирає на людей, але ті мов у рот води набрали: згуртовано мовчать. А тролейбуса не видно і не чутно.

— Па-де-де знаєш? Пречудово. Бери оцей інструмент і зроби чисто. Звідси і аж туди он...— подаю віника і вказую, де підмітати.— Дозволяється співати. А сіточку хай тьотя оця подержить. За те, що не показала, куди бички кидають.

— Хліб на обочину покладіть. Хліб гріх змітати,— хтось із натовпу.

— І квітку,— додаю серйозно.— І декламую: «Цветы — свидетели живые, что не сломила нас гроза...»

Дядечко напрочуд хутко упорався із завданням.

— Як звать-величать? — питаю, коли повернув мені деркачика.

— А це навіщо?

— Я запитую, а ти одвічай! — підвищую голос.

— Ну Колесник Петро.

— Де служимо?

— Нормувальник ЖКК,— так тихо, що ледь розібрав.

— Інтелігенція, значить, а свинючиш! У дворніки не хочеш! Якщо хочеш, можем прийняти. Зроблю протекцію.

Відкачую рукава, натягую піджак. Повертаюся спиною до натовпу, роблю крок уперед. Натовп полегшено зітхає. Зупиняюсь. Мовлю голосно, щоб усі чули:

— З сьогоднішнього дня, громадяни й громадянки, я інспектор корпусу двірників міста. Сам перевиховуюсь й іншим раджу. Прошу любить і не смітити. Передайте близьким і знайомим.

Боялися встрявати? Чи розуміли, що самі у чомусь винні? Нахабство, яке я ненавиджу всіма фібрами душі (що це за «фібри»? Треба буде подивитись у словник), мабуть, уперше за своє довгеньке існування принесло користь людству. Але до театрального училища мене не прийняли б нізащо. Роль, зіграна мною, можна сказати, грубо натуралістично. Майка і сорочка хоч викрути. Гіркота на душі... й трохи вдоволення. Вдоволення від того, що Колесник Петро, нормувальник ЖКК, якому, певно, сьогодні перебіг дорогу чорний котяра, надалі недопалка не жбурне куди заманеться. Принаймні доти, поки час не видмухає з пам'яті оцю лиху пригоду. Підуть по місту й чутки. Можливо, такого змісту: чули, вчора посеред білого дня якийсь бандюга зарізав на тролейбусній зупинці дядька. І знаєте за що? За те, що недокурка у смітницю не кинув, а собі під ноги. І куди міліція дивиться?..

О, довгоока стоїть. Треба повернути позичку. Усміхається.

— Візьміть,— простягаю деркача,— поки я не попав із ним до кутузки діб на десять.

— Та викиньте його.

— Шкода. Це — самохідний віничок. СамМЕТЕ. Бабі-язі не підійде, часи не ті, а в хазяйстві знадобиться.

— А може, й підійде бабі-язі? — весело підкидає брови дівчина.

— Яги тепер немає, тільки в дитячих казках лишилася.

— Кумедний ви, дядько.

— Пісеньку про Бацилу знаєте? — запитую.

— Не знаю,— серйозно відповідає довгоока.

— А про Чуму?

— Теж ні.

— Ви гарна дівчина. І я вам вельми заздрю. Дозвольте вам похвалитися. Можна?

— Можна.

— Я з завтрашнього ранку працюватиму в газеті. Я холостяк, вільний вітер і теде. Якщо я вам зараз скажу, що ви мені не подобаєтесь і що у вас незграбно видовжені очі за допомогою

олівця «Стеклограф» чи «Живопис» — не вірте. Я збрешу. Але якщо я вам скажу, що мені бракує чоловічої ковбойської мужності — можете вірити. Відкрити вам один секрет?

— Будь ласка.

— Я плачу «скупими чоловічими слізьми» (так пишуть белетристи), коли дивлюся Довженкову «Зачаровану Десну». Є й ще один секрет.

— Який?

— Іноді мені сниться останній живий мамонт. Рудий, великий, з білими бивнями. Темна ніч, синюватий лід навкруг і рудий мамонт. Він кличе, зове на допомогу своїх родичів-мамонтів. Йому й невтямки, що вони вже мертві. На цілу планету один. Кинеться в один бік — лід і темінь, кинеться в інший — те саме. Зупиниться, замре, а потому задере вгору хобота і трубить, трубить, аж поки не впаде на передні ноги. Спочине і знову. Жахна картина...

— То мамонт рудий хіба? А я й не знала,— щиро зізналась дівчина.

Місто цяткувалось вогнями. З навколишніх степів, з садів сторожко і повільно вповзав у залізобетонне громаддя вечір. Пахло яблуками і річкою.

Похвапливо прощаюся з дівчиною і рушаю. Довгоока стоїть і жде аби я оглянувся. Відчуваю потилицею її зацікавлений погляд — і не наважуюсь оглянутись. Як вона споглядала мою сивину, ще не густу, правда, та вже сивину! Силкувалась робити це непомітно, але я помічав. Люба дівчино, сивина, якщо навіть і рання,— то ще не мудрість. Скажу їй це при першій-ліпшій зустрічі, якщо така взагалі відбудеться коли-небудь.

«Здравствуй русское поле, я твой тонкий колосок...»,— згори лине. По-людськи. Хороше. Мене колись працівник обласної газети звинуватив саме у такому зверненні до колосків. «Надмірний сентименталізм»,— одписав рецензент з редакції і зарізав. «Житні колоски» невідомого автора на прізвище — В. Житній. Новелу В. Житній поклав на самісіньке денце валізи. Разом із рецензією.

«Я твой тонкий колосок»,— повторює співак. Людина, незважаючи на свою силу, могутність і розум, залишається дуже тонким колоском. І для того, щоб зламати її, часом годі байдужого погляду, грубого слова.

Небо крізь шибки

Двісті сорок рядків. Це моя щоденна норма. Так і сказав заввідділом: норма. Я й гадки не мав, що у газетярів теж норма, як, наприклад, на бурякових плантаціях чи штампувальних пресах.

Вісімнадцять днів спливло відтоді, як я бадьоро переступив поріг редакції, а норми ще жодного разу так і не виконав. Не можу ніяк примусити свій мозок видати на сірий редакційний папір оті двісті сорок рядків. Якби комусь спало на думку видати друком

збірку мертвонароджених слів, то у моїх рядках, що я їх вимучив за цей час, він зібрав би небачений ужинок.

Заввідділом силкується піднести мій бойовий дух. Заспокоює, підбадьорює, каже, що так, мовляв, і він починав свій журналістський шлях. Починав — то ще не біда, але ж і продовжує так само, майже на рівні моїх тріскучих кореспонденцій. «Ти б ото не оригінальничав, Володимире, бо часу у нас немає. Пиши, як я, а то наплачешся з тією оригінальністю». Якщо я писатиму так, як він, то до чого тут Житній? Тоді просто буде Баглюк I і Баглюк II. Перший — зав, другий — літпрацівник.

З першого ж дня мені порадили писати фіолетовим або чорним чорнилом, бо друкарка не звикла до червоного кольору. До цього я завше писав тільки червоним. Звичка така у мене.

— Тобі ще й пощастило, Володимире,— шамотить паперами Баглюк.— Шеф високої думки про твої здібності, можеш розраховувати на його прихильність. Допоможе до університету вступити, кімнатку окрему виклопоче...

— Знаєте, анічогісінько у мене не виходить. Треба тікать, доки не пізно,— щиро зізнаюся Баглюкові.

— Не кажи дурниць. Будова од тебе не втече. А тут ти і монтажник — монтуй собі речення й цілі абзаци, і висотник, бо звідки ж іще так далеко видно, як з нашої редакційної вишки!

Баглюк I воліє висловлюватись патетично...

Небо безсовісно вересневе, як стане у вікні о дев'ятій ранку, то до шести вечора стоїть. Хусток білих напере та за вітром пускає. А вони повільно так у шибках пропливають і мовчки гукають: сюди, сюди ходи... Так ось чому Трубич так полюбляє у шибки дивитись.

— Ти до вікна плечима повернись, поки звикнеш,— радить Баглюк.— Увагу воно відволікає, зосередитись не дає...

Спасибі, товаришу зав, але ж порада ваша мені, мабуть, не зарадить.

Святий дощ

Люблю горобині ночі. Навесні довелось працювати у другу зміну. Не знаю як кому, а мені особливо приємно працювати нічної пори навесні або влітку. Люблю сполохи електрозварки і стихлу після денного напруження будову. Навіть дим від електрода пахне особливо. Запах нагадує смак картоплі, щойно звареної при березових дровах. Чи від того, що електроди горіли рівно й акуратно, не «козиряли», як іноді трапляється, чи тому, що ампери на трансформаторі внизу були саме такі, як треба, чи, може, мало значення те, що з степу цвіркуни сюрчали так голосно, настрій у мене досяг найвищої позначки. І коли майстер загукав знизу, щоб я спускався перекусити, я не повірив і глянув на годинника. Дійсно, початок одинадцятої. Небо було темне, а цвіркуни ще дужче, ще старанніше пересипали срібні шеляги тиші. Від Інгульця, що ховався

у видолинку за якихось півкілометра звідси, дихало прохолодою, пахло зіллям.

Внизу коло крана стояли хлопці. З ними був Трубич.

— Прив'язуйте коня,— показав рукою на передні колеса БК-300,— а то ще, чого доброго, втече до Інгульця воду пити.

— А може, стороною пронесе, Пилиповичу? — хтось засумнівався.

— Буде гроза. І чимала,— запевнив Трубич і першим узявся за прихвати, загвинчувати до рейок почав.

— Вимкни трансформатора, Магелане,— сказав Трубич, коли я підійшов, щоб допомогти.— У Петренка вже був, у Колодяжного — теж. Дмитрієву треба подзвонити, хоча і старий вовк Дмитрієв, сам допетрає,— вголос перелічував бригади, які працювали в нічну сьогодні, випростався, потім знову нахилився, помацав прихвати, підбором чобота вдарив по них.

— Там у тебе нічого не впаде? — спитав мене.

— Щиток та електродів з півпачки залишилось.

Вітер нагадав про себе кволим повискуванням у прутті арматури. Треба дертися за своїм причандаллям. На півдні величезне місто одсвічувало далекою загравою електричних вогнів.

— Тепер іди, Магелане, кефір пити.— Трубич натягував брезентового плаща.— Хлопці вже в буфеті.

— То ходімо разом, Пилиповичу.

— Я вже вечеряв.

— Ми й без вас тут впоралися б, чого було серед ночі їхати.

— Як матимеш дітей, тоді збагнеш. Іди вечеряй.

Вітер рвучко прочинив розхилитані двері побутовки, жбурнув між стільців сміття, дрантя паперових мішків. Тієї ж миті вдарив грім, дорідні краплини дощу почали клювати шибки.

Трубич стояв коло свого ранчо в плащі, дощ тарабанив по його одежині задерикувато і весело.

— Пилиповичу, вкрийте кумпол капюшоном, а то ще блискавка облюбує, такий гострий.

— І коли вже у тебе, Галагане, язик втомиться плескать.

По паузі.

— Чого мокнете? Біжіть у ранчо, я скоро прийду.

І до мене:

— Дай-но припалити.

Пилиповичу, мабуть, кортить побалакати зі мною, тому й затримав. Та хіба побалакаєш, коли дощ на цілий світ розгупався.

— Ні, ти лише поглянь, що за дощ,— підставляє широку долоню Пилипович.— Черешня! А солодкий! — підносить повну долоню до рота.— Святий дощ, чуєш, Вово?

Довга, яскрава блискавка вихопила з темряви обличчя Трубича, з долонею-човном дощу перед очима, з розкислою сигаретою в кутку вуст. Вибухнуло у високості розгонисто, дужо.

В цю мить я не впізнав Пилиповича. Я бачив захоплене обличчя молодої щасливої людини. Воно було прекрасне. Ковпак плаща

затуляв від мене Трубичеву лисину, вухо і зморшкувату шию. Лише трохи високого чола, пряму смужку широкої брови, сіре око і горбкуватий ніс вдалось мені побачити у світлі блискавки.

— Таких дощів ніде нема, як у нас, чуєш, Вово! Ніде! Мокнув під польськими, угорськими, німецькими, так що можеш повірити.

За корпусом фабрики простягалась довгаста, метрів з сотню завширшки смуга. Її не зорали чомусь, і вона поросла високими травами. Ми іноді там спочивали в обідню перерву.

— Ходімо, Вово, покажу тобі море,— Трубич схопив мене за руку і потяг за собою.

Кресонула блискавка, впала сліпучим сяйвом на смарагдові хвилі трав, на скісні разки дощових струменів...

Коцюбою по струнах

— Ви любите горобині ночі?

Баглюк дописував рядок. Поставив крапку, щось закреслив і аж тоді поглянув на мене.

— Авжеж. Особливо, коли перевдягнешся у піжаму, повечеряєш і вмостишся на дивані. У грозу смачно спиться.

Що це ворушиться у мені? Панянко-жалість? Я ж вас не кликав. Жалість до самого себе? Це жахливо. Жахливо? Саме так. Вимітайся, Житній, к бісу звідси. Чуєш? Не катуй себе, бо нічого не вийде з цього. Ти на монтажі майже богатирем був, і задавався навіть, мовляв, дивіться, який я вправний, які міцні та чепурні шви залишаю по собі, як підносять мене все вище, в небо мною ж зварені металоконструкції. Тобі не соромно було гроші одержувати, бо вважав, що вони зароблені тобою...

Ти надто повільно стаєш дорослим, хлопче. Надто.

Трубич

Серце калатнуло з усієї сили, коли у телефонній слухавці стримане кахикання вчулось. Нарешті!

— Житній,— видихую в мікрофон.

— А мені Магелана треба,— говорить слухавка голосом Трубича.

— Добридень, Пилиповичу!

— Чи тебе хтось штрикає, що кричиш так?

— Штрикає, штрикає, Пилиповичу!

— То як ти там?

— Я? Залізно. А ви?

— Ти сюди дивись, Магелане! — наказує Трубич.— І не свищи. Куди т-твоє діло, який веселий. Слухай, тут премія тобі за той місяць. Куди переслати?

— Я сам заскочу, добре?

Стримане покашлювання, чиркання запалюваного сірника, плямкання.

Припалює сигарету, мабуть.

— Черкаська, Пилиповичу?

— О, як ти вгадав? — сміється Пилипович.

— Дніпропетровська «Прима» трохи слабкіша, а черкаська — мов смола.

— «Прима» — дефіцит, а «Памір», сам знаєш,— термоядерний.

— Я вам привезу хоч вагон дніпропетровської.

— Вези.

— Шатро вже напнули?

— Напинаємо. Позіхнути ніколи.

— Нечай на верхах?

— Знаєш, що він каже? От добре, каже, що Житній на кабінетні хліби повіявся, то Пилипович хоч на справжню верхотуру закинув. Ти вже там тримайся, Вово, марку нашу держи.

Ми мовчимо. Пилипович прощається, але трубку не кладе.

«Валера, постав кружку. Обшкрябали вже — курці ніде клюнути»,— дорікає неголосно.— «А дно ще не списане ж?» — чую Валерчин голос. «Рекомендацію прийшов просити, а таки не каєшся. Хоч знаєш, кого вчора «піхотою» обізвав?» — «Кого?» — «Головного інженера «Укрголовруди» — «Ну, то й що?» — «А те, що некультурно. А рекомендацію йому, бачиш, дай. Магелане, дати Валерці рекомендацію в партію?» — «А чого це ви сторонніх питаєте? Ви в монтажа питайте...» — «О, пішов у рознос»,— перебиває Пилипович Валерчину тираду.

— Дайте. І до хірурга направте, щоб язика вкоротив трохи,— кричу весело й голосно, щоб і Валерці було чутно.

Трубич закашлюється і кладе трубку.

З-за високого прямокутного копра шахти, що височить неподалік редакції, якраз проти наших вікон, у бік металургійного линуть білі хмари.

Незаймано білі.

Чи ж милувався ними Пилипович?

Самотній мамонт

— Який ви кумедний, дядьку,— реготала і висолоплювала язика, дражнила.

По садках розгулювала абрикосова хурделиця, скочувалась білими врунами до тихої Саксагані і, віддзеркалившись у воді, шумувала вже на протилежному березі.

— Який ви кумедний, дядьку,— долинало з пелюсткового шумування, і я біг на той згук, та довгоока гукала вже з іншого боку.

— Я не дядько, довгоока, чуєш? Я — Володька, я нарвав свиням зілля і сміло гуляю, скільки мені захочеться. Мати вже з роботи прийшли і картоплю луплять на вечерю...

Спотикаюсь і падаю на зелену траву, і мої полотняні, згармошені під колінами штанці плямуються на обох колінах великими брудно-зеленими латками. Плюю на долоні і намагаюсь стерти оті

О. М. КВІТКА.
Замовлення Белазу. 1973 р.
Ліногравюра

зрадницькі плями, а вони ще більшими стають. Зриваюсь — і галопом до Саксагані. Спиняюсь коло води, набираю у пригорщі і...

— Таких дощів ніде немає, чуєш, Вово? Ніде! Черешня!..

— У грозу смачно спиться...

— Ви ще кумедніший, дядьку, у тій піжамі,— десь зовсім поруч озивається довгоока.

— Магелане, поважати треба висоту. Мінер поважає небезпеку і тому дуже рідко помиляється. Колись верхолазів звали смертниками, чуєш? Поважати і любити висоту в усьому...

— Навіщо ви монтажницьким паском підперезались, дядьку? — глузує довгоока десь зовсім поруч.— Піжама вам не пасує...

— Страх, Магелане, таке ж сильне почуття, як і любов. Але страх перебороти легше, аніж любов...

— Проженіть, дядьку, того лисого, то я ближче підійду,— благає довгоока з протилежного боку корпусу і ступає на ферму. Ферма зачалена такими тоненькими стропами, що аж дивно, як вона ще не «заграла» донизу.

— Стій! Не руш! — кричу до довгоокої.

— Хай іде, Магелане, не бійся...

— І де ти лазиш, хлопче, шкура б на тобі облізла! Свині всі засувки погризли, а йому тільки гульки в голові.

— Які свині, мамо? Я осьо вам невістку веду...

— То це твоя доля, дочко, плакала? Не йди за мого Володьку, бо набідкаєшся. З голоду поздихаєте, він навіть свиней не хоче пасти. Таке вже ледащо, і в кого воно вдалося?

— Мамо...

— Не мамкай. Знову сорочку подер? На дерева лазив небо споглядати?.. Не настачиш одягу — мов на огні горить.

— Без неба не можна, Магелане. План і небо, аванс, получка, дике бажання захворіти іноді на кілька днів, щоб полежати у затишній кімнаті, у теплі одігрітись трохи од зимових вітрюганів — і знову туга за вами, розбишаками, за собачим холодом і гумовими шніцелями «вражої сили» — кулінарів нашого буфету.

— Яке небо, чоловіче? Мій Володька працює художником на будові. Нате читайте останнього листа, позавчора отримала. Осьо, бачите: «Мамо, працюю, як і раніш, художником. Тепло, сухо і мухи не кусають. Так що ви за мене не переживайте...»

— Будь ти прокляте, небо! Це ти наслало на теплу, зелену уквітчану землю цього холоду, темряви оцієї. Це ти вбило моїх братів, сестер. Це ти зачинило мене у цій пастці. Ти! Ти! Ти! Я — останній, самотній, знесилений. І я проклинаю тебе, жорстоке і чорне небо! — Рудий мамонт, зіп'явшись на коліна, хрипів у чорну порожнечу, і його білі ікла ковзали по синьому льоду.

Раптом посіявся сніг. На синій лід, на білі ікла, на руду спину мамонтову осипались весело... абрикосові пелюстки.

— Вставай, мамонте. Абрикоси квітують, весна вже...

...Чергова по гуртожитку торкнулась мого плеча.

Я просив розбудити мене о шостій...

Сповідь

Вночі до моєї кімнати прилітали гуси. Походили по газетах, а один навіть на попільницю наступив. Лапаті, багряні сліди по столу позалишали. Од них віє літом і тривожним смутком палаючої осені. Клен, мов джеклондонівський золотошукач, якому пофортунило, вернувся з своїх клондайків багатієм і тепер розтринькує важке золото, не шкодуючи. Певно, цілу ніч шкрябав у вікно до мене, а я не чув, щоб і другу половину відчинити, то він ото й кинув на стіл трохи червінців, які зі сну я сприйняв за сліди гусячі. А міцна добра рука кленова з вогненними купюрами застигла на бляшаному підвіконні.

— Доброго ранку, гультію. Гайда вмиватися!

Зарядку робити сьогодні ми, звичайно, не будемо, а запалити натщесерце, пожувати фільтра — це хоч і шкодить здоров'ю, однак доведеться. Поки смакуватимемо тютюновим чадом, дивись щось і придумаємо, соломину якусь, щоб ухопитись, як припече. Сьогодні у нас важкий день...

І як ото скатертина моя не спалахнула, га, Кленовичу? Ти так необережно поводишся з вогнем! Гляди, попадеш у халепу. Недремне око у наших славних пожежників, то ж — стережись!

Засідання вважаю розпочатим. Не заперечуєш? Тоді одноголосно. Без протоколу? І без президії? Ти — оригінальний, товаришу Кленович. Тоді — поїхали. Персональна справа одного дивака на порядку денному. Якого саме — ти в курсі. Зазначимо одразу, дивак — найщасливіша людина в цьому світі. Чому? Зараз він нам і розповість...

...Я прокинувся од якогось підсвідомого, але водночас дуже відчутного подиху небезпеки. В хаті на білій дощаній стелі у шпарках на сволоці ще чаїлась чаклунка-ніч, по селу репетували півні і гавкали собаки. О такій порі собак у селі ніхто не чув. А тут раптом собаки...

Я чув, як рипнула сінешніми дверима мати. Підвівся на лікті, у вікно глянув, мати саме пройшла повз вікна, і тоді знадвору брякнуло у шибки злякано: «Ой, боже!» За хвилину досвіткова тиша хати виповнилась ущерть белькотінням чужинців у чорному з страшними бляшками на грудях і вишивками на рукавах. Черепи, кістки, короткі автомати. «Партизан? Комуніст? Капут!» — вбивалось іржавими холодними цвяхами страху в мою дитячу душу. Навіть моя менша сестричка, така вередуха завше, заніміла.

Чужинці нишпорили по закутках, щось тягли із шафи, брязкали посудом, важко гупотіли на горищі. Мене загнали до печі, де стояла бліда лицем мати з сестричкою на руках.

Мій батько вчителював до війни і мав величезну бібліотеку. Мати, як почалася війна, всі книги сховала на горищі, залишивши тільки шевченківського «Кобзаря». Цю книгу вельми любили

і батько, і мати, і сусіди. Мало не всю знали напам'ять, бо батько часто читав уголос улітку на призьбі, а взимку — посиденьки у нас були,— то в хаті.

Я щодня видирався по драбині на горище і переглядав книги, сидячи у світлі, що падало з маленького причілкового віконечка. Виразно пам'ятаю враження, що його справляв червоний портрет. То був Ленін. Опісля, аж до сьогодні, я не бачив такого хвилюючого портрета Ілліча. Я клав його так, щоб на нього падало якнайбільше світла, і милувався, милувався...

З горища спустився чужинець, несучи оберемок товстих книг у чорних обкладинках. Обережно поклав книги на стіл, а потім брав по одній, підходив до вікна і гортав сторінки. То були якісь наукові праці. Я їх переглядав усі, але в жодній не було малюнка. От написи золоті на корінцях були гарні. Чужинець підійшов до моєї постелі витрусив з наволоки подушку і склав туди книги. Я радів і не вірив щастю. Мій улюблений червоний, великий портрет зостався на горищі. Хіба він його не помітив? Він, чужинець отой, з ліхтариком був, підсвічував собі. Хай тільки-но заберуться геть, я перевірю одразу ж.

Нас усіх погнали на головну вулицю села. Сонце зійшло якось непомітно: заблищала, пам'ятаю, роса на моріжку, замерехтіла рожево-синіми блискітками. Настав день 2 червня 1943 року. Це вже я опісля, аж 9 травня 1965 року прочитав написане на чорному лабрадориті пам'ятника, що тепер стоїть на тому місці,— данина живих вісімдесят одному жителю партизанського села Лісового, спаленому 2 червня 1943 року.

...Я бачив, як палили живих людей. Чуєш, Кленовичу, бачив! Я чув страшні крики. Людським стогоном стогнало полум'я. Мені тоді не сповнилось і семи. Часом ще й тепер, дивлячись крізь темне скло свого щитка на дугу, що плавить метал, я здригаюсь — палаюча хата і крики постають в уяві і холодом стискають серце...

Не пам'ятаю, як опинився у високім житі. Пам'ятаю лише, як падали у жито головешки і чаділи синім-синім димом. З жита мене вигнало полум'я, яке тріщало за моїми плечима і гаряче дихало мені в потилицю. Сусідка розповідала вже опісля війни, що бачила, як фашист котив мене по траві, а коли я викотився на шлях, він пішов собі геть, певно не хотів запилюжувати собі чобіт. Німецька акуратність, бачиш, і тут своє взяла...

Семи років, Кленовичу, людина може стати не лише жертвою злочину, але і його суддею, звинувачувачем.

Хіба американські головорізи, знищуючи в'єтнамське село Сонгмі, не знищували вдруге моїх односельців, спалених фашистами в сорок третьому? Хіба то тільки в'єтнамські діти лишались сиротами і каліками? То вдруге знущаються з мене, семирічної дитини, з мене вже дорослого. Вдруге мені смердюче дихає в обличчя смерть.

А хіба то тільки арабські біженці, здіймаючи до неба руки, благають помсти їзраїльським супостатам?

О. О. КАЗАНЦЕВ.
Златоустівський завод. (фрагмент).
1970 р. Акварель.

А. І. ПОТАПЕНКО.
Придніпровська ДРЕС. 1974 р.
Полотно, олія.

Д. М. ІОНІН.
В ковальсько-пресовім цеху Уралмашу.
10-тисячний прес. 1973 р.
Акварель.

То ми з матір'ю і тітка Сичиха з двома доньками йдемо розпеченою жнив'яним сонцем землею Кіровоградщини, загарбаною фашистами. На п'ятий день подорожі у нас, дітей, попухли ноги.

Ми жебрачили по селах. До найменших подробиць пам'ятаю ті лихі дні — ніщо так не принижує людину, як жебракування.

Для того, щоб з'їсти випрошеного окрайця, мені потрібно було поминути село, де ми старцювали. Виходячи з чийогось обійстя, я заприсягався собі, що це востаннє, що краще вмерти (відстану непомітно десь у соняшниках чи кукурудзі, ляжу, заплющу очі і вмру), аніж простягати руку в німому благанні...

...Пам'ятаєш, я тобі, здається, розповідав, Кленовичу, про отой випадок біля гастронома нашого? Ну про парубійка, що просив у мене на вино двадцять копійок. Уявляєш, не посоромився, підійшов і каже: «А у вас не знайдеться двадцять копійок?» — «Навіщо тобі?» — питаю.— «А на вино»,— відповідає. Не на хліб — на вино.— «Геть! Геть!» — гримнув я на зухвальця. Шкода, що не вистачило терпіння одвести отого вгодованого опецька кудись убік і розповісти, що то є жебракування. Ще й рота було роззявив,— мовляв, не ображай, але, побачивши мою лють, мовчки, незалежною такою ходою, почвалав геть. У когось таки випросить...

...Ми прийшли додому. Села не було. Горбаті комини та чорні журавлі колодязні без відер. Тітка Сичиха, така мужня й витримана під час довгих дорожніх поневірянь, підійшла до обгорілого кілка від плоту, впала на коліна й почала цілувати головешку. Вперше я побачив тітчині чорні сльози. Це тривало хвилину. Підвелась, окинула поглядом згарище, зсукала дулю і майже весело вигукнула:

— А що, гітлери смердючі, спалили?! Гадали, Сичисі зовсім край? Я сюди без ніг, без рук, а доповзу...

Гримнула на мою матір:

— Нема коли рюмсати! Бачиш, що вдома діється?

Пішла, вгрузаючи в попіл. Обмацала комин, заглянула у піч, витягла звідти мідну ложку, обгорілу заячу лапу, що нею колись підмітала припічок.

— О, ложка є, то й буде що їсти,— мовила.— А тепер треба хату підмести.

Довкола згарище, а вона підмітала. Чепурила те, що колись було хатою...

...Коли мені буває важко, коли треба когось кликати в порадники, то завжди чомусь приходять тітка Сичиха, до колін у попелі спаленої оселі, моя мати. Мені є в кого вчитися мужності, любові і ненависті.

Ти вже даруй мені, Кленовичу. Справа дивака така довга, що одного засідання, як бачиш, мало. Будемо «закруглятись», бо на дивака чекає рубікон, якого він має перейти сьогодні. Неодмінно сьогодні. Два рубікони протягом місяця — це трохи й забагато, правда ж? Ну забирай свою щедру руку, будемо зачиняти вікно, бо коксохім уже про себе нагадує, вітер дме у наші вітрила.

16 472

— Ви накрили мене мокрим рядном, Житній...— Редактор відсунув убік склянку чаю. Дзенькнула ложечка — перший раунд розпочався.— Вас хтось скривдив?

— Навпаки. Люб'язність, усіляка допомога працівників редакції, товариська підтримка товариша Баглюка...

— І все ж я не розумію вас, Житній,— редактор поправив вузол галстука, хоча робити це було не обов'язково — вузол під комірцем був на своєму місці, як улитий.

— Я не витримаю навіть випробувального строку, не кажучи вже про дальшу роботу. З мене нікудишній газетяр. Хіба ви не бачили це з моїх кореспонденцій, замальовок? Газета — дзеркало нашого життя, і щоб у цьому дзеркалі віддзеркалились справжні творці нашого сьогодення, а не схеми, як-от: кремезний, широкоплечий, з вольовим виразом обличчя і так далі,— мого вміння поки що не вистачає. Мені потрібна душа людини, а не її силует... А за оті нальоти короткочасні до передовиків соцзмагання я не встигаю почути музику духовного світу героя. Мабуть, мені потрібно пуд солі з'їсти з ним, щоб написати перший рядок. Той, хто воював, порадив би спочатку сходити з людиною у розвідку...

— А інтуїція? — урвав мій монолог редактор.— Ви забули, Житній, а може, ще не знаєте, що інтуїція — це п'ятдесят процентів таланту.

— Хто це полічив? — поцікавився я.— Сумнівна арифметика.

— Вся історія мистецтва свідчить про те, що з арифметикою тут усе гаразд.

— А звідки її беруть, ту інтуїцію? Чи не зі стелі?

— Ні, з глибин свого життєвого досвіду й творчої фантазії.

— А мені здалося, що товариш Баглюк запозичує її з стелі.

— Баглюка облишимо — його буденщина засмоктала,— в тоні яким редактор сказав це, вчувалося роздратування.

— Двісті сорок рядків? — ущипливо, як мені здалося зауважив я.

— А хоч би й двісті сорок — чого це вас так турбує? Мобілізуюча норма. Штат у нас невеличкий, доводиться працювати з повним навантаженням. Пам'ятаю, дивізія наша вела тяжкі наступальні бої. Редакція дивізійної газети — весь час на колесах. Кореспонденції під вогнем складали. І нівроку виходило, непогано. Солдатський подвиг, здійснений сьогодні, був завтра відомий усім полкам. Писали. Кров'ю серця писали. Не скиглили, як деякі теперішні літератори.

— І до «деяких» належить Житній,— розшифрував я натяк.

— Належить,— погодився редактор.

— От і підпишіть заяву на звільнення,— радо підхопив я.— Між іншим кажучи, на монтажі Житній не скиглив.

— Вірю,— з несподіваною лагідністю мовив редактор.— Там — ні. А тут нерви здали! Все через нерви, Житній. Ну це діло у вашо-

му віці не безнадійне. Відвідуйте підприємства, установи, заводьте знайомства. Одне слово, гуляйте собі на здоров'я...

«Одгул дає,— подумалось мені.— Чим не другий Трубич? Щастить мені на хитрунів-начальників... Тільки ж не такий простак Володька Житній, товаришу редакторе!» Вголос кажу:

— Від прогулянок таланту мені літературного не додасться ні на один процент. А в ньому, в таланті тобто, самої інтуїції має бути, як ви зазначили, п'ятдесят процентів. Тим часом на монтажі мене мають за стопроцентного зварника. І ця арифметика шепоче мені на вухо: «Вертайся, хлопче, на будову».

— Кокетуєте, Житній,— говорить редактор, докірливо хитаючи головою. І рішуче додає: — Пам'ятайте, одначе, що ви перейшли рубікон, як висловлювались давні римляни.

Оце собі маєш! Я не вірю в телепатію, але ж редактор неначе підслухав те слово, що майнуло в голові, коли я йшов від Трубича.

Розумію, що вчиняю легковажно, здогадуюсь, що тікаю, не вичерпавши всіх можливостей знайти своє місце в новому строю, почуваю себе мало не дезертиром...

Раптом це слово злітає з уст редактора. Ні, даремно висміяли в газетах телепатичні «експерименти».

— Якщо хочете знати, Житній, ваш намір скидається на дезертирство...

З усих сил чиню опір:

— Дезертирство це коли у затишок кудись... А коли на будову...

Ще щось мимрю, а в уяві не дає спокою гуркотливий «рубікон».

Знаменита річка (хоча історики дотепер не можуть домовитись, яка саме річка, з котрою зв'язана войовнича акція Юлія Цезаря, мала назву Рубікон) тече собі крізь тисячоліття, далекий берег її оповитий серпанком, та ось вимальовуються там стрункі металоконструкції споруджуваного корпусу подрібнення, вони підморгують мені спалахами електрозварювання, і стоїть вгорі на хиткому майданчику вдягнений у брезентовий плащ Трубич, голова вилискує лисиною, він підніс руку й помахами кличе мене до себе...

Йду, Пилиповичу!..

Редактор здивований:

— Що ви сказали? Який Пилипович?

— Вибачте, це я так... Нерви, знаєте...

«Люблю будувати.
Нищити не вмію...»
О. П. Трубич

Пилиповичу лише п'ятдесят, а тім'я мов бубон циганський... Біографія Трубича — цікава книга, яку кортить читати й перечитувати знову й знову. Які тільки вітри не гортали її сторінок! Під якими тільки дощами вона не мокла! Які тільки морози й сонця її не пекли! А може, я ідеалізую Трубича?

Пам'ятаю, приніс колись Пилипович газету, статтю одну окреслив червоним олівцем. Розповідалось — і вельми захоплено! — у тій статті про передову бригаду, яка і плани перевиконувала, і в кіно хлопці разом ходили, і на концерти, і на рибалку. Одне слово — всі як один, хоч поселяй до однієї квартири з спільною кухнею. Аж дивно. Чому ми все ж споруджуємо будинки з окремими квартирами,— їх ще інколи звуть «ізольованими»...

Автор від такого «колективізму» був у захваті, вбачав щось велике, варте наслідування.

Трубич зажадав нашої думки щодо статті. Він хотів вислухати наші розмірковування всі одразу.

— А може, то щасливий збіг інтересів? — іронічно зауважив Галаган.

— Дістали наказа і кроком руш!

— Дивний збіг,— серйозно заперечив Валера.— Уявіть собі, що я хочу з етюдником коло річки посидіти, Житній — натхненно пошкрябати авторучкою, а Галаган голубів поганяти, то виходить, ми вже не колективісти? Тут би авторові сказати своє вагоме слово, а він якусь зрівнялівку уподобань оспівує.

— О, розходився,— примружив Пилипович очі.— Поніс.

— Навіщо ж дурниці писати? — гарячкував Валера.

— Ось і я таку дурницю запропоную. Слухайте, хлопці. Прислали мені з столиці Дворжака. Там пластинка — заслухатись можна! І «Слав'янський танець», між іншим, у чудовому виконанні, запрошую на концерт.

— Пиши, Житній, що зерна того почину з газетної статті впали на родючий грунт...

— Ти слухай, я не скінчив. Бутель торішнього вина буде і грядка полуниць на закуску...

— Я — за! — підняв руку Галаган.

— Тоді в суботу налітайте. Зранку. Куди вже вас дінеш, коли проситесь. Але...— Трубич змовницьки підняв указівний палець: — Моя старенька любить, коли хвалять її страви. Нагадую, товариство, для того, що, може, і не вистачить того бутля, то, нехай буде вам відомо, є ще в нього брати-близнюки. Похвалите Павлівну — витягне ще одного. Тільки обережно хваліть, без зайвих лестощів...

— Галаган не втерпить додержати міри,— зареготав Валера.— Соловейком заливатиметься, аби догодити господині.

Портрет Галагана, змальований Валерою, був такий несхожий на оригінал, що останній аж рота роззявив.

Галаган, як і Трубич, був заядлим меломаном. Валера обожнював Петрова-Водкіна і Рокуелла Кента, Чайкін кохався в астрономії, брати Недавні — Ігор і Сева — закінчували третій курс гірничорудного інституту. Усіх нас об'єднував поки що монтаж.

Прийшли ми до Трубича, не можна сказати гуртом, але майже одночасно. Дружно хвалили Павлівну, її кулінарні таланти. Віддали належне полуниці. Захопились музикою так, що й забули про наявність у бутеля братів-близнюків.

— Я не можу Дворжака слухати на самоті. Чуєш, Магелане? Мені видається тоді, що я обкрадаю людство.— Трубич пихкав своєю «Примою» і роздивлявся у келиху вино проти лампочки.— Я потім спитаю у Валери, у Галагана, у Недавніх, що бачили вони, коли слухали цю чудову музику.

Південний вечір, тихий наддніпрянський, дихав напругою степів сюди, у Трубичів охайний садок, доливав у келихи з вином сили, веселощів, фарбував у ніжні тони шати яблунь, абрикос.

— Прогрес підкопується під оце диво,— рукою на дерева показав, спохмурнів.— Кар'єр плечі випростує... А я ж їх у сорок шостому саджав. Диви які,— зітхнув Пилипович.— І все оце треба викопувати, пересаджувати в інше місце, бо інакше поляже під вибухами. Вдруге папірця одержую. Пропонують переселитись. Мабуть, останнього... Ховаю папірці від Павлівни. Вдає, що не відає... Розумом погоджуюсь, а серце не скоряється. Шкода. Старий я дуже, Магелане... Почав надто часто до тиші яблуневої наслухатись...

Трубич, певно, сп'янів, тому й ремствує. Мій закоханий у життя Пилипович у ці хвилини невпізнанний.

— Я люблю будувати, Вово, чуєш? Будувати! Нищити я не вмію.

...У Трубичів парашут влучила ворожа освітлювана ракета. Шовк горить неохоче. Але тоді парашут спалахнув смолоскипом...

— Німці не стріляли. Вони милувались видовищем, а якийсь навіть сфотографував купу полум'я на стропах, що бризкала у вересневу темну ніч іскрами. Я цю фотокартку випадково побачив у Берліні, вже після 9 травня. Я впав на сосну. Десь зовсім близько рухалась колона німців. Десь зовсім близько був Київ... Я був живий, уявляєш, Магелане? Живий. Внизу тліли рештки парашута, потріскувала глиця... Я впав на іскри. Я чавив їх руками, налягав тілом на ті іскри, а коли залишився сам на сам у сосняку, відчув у собі силу. Страшенну, неймовірну силу. За всіма законами війни я мав загинути, бо падав на ворожу колону майже... Якщо хочеш знати, як пахнуть нічні сосни, спитай у мене. 24 вересня 1943 року я, один з небагатьох десантників наших, скинутих вночі помилково на колону фашистів, що була на марші, вперше в житті з такою гостротою відчув запах сосни. Навіть відчуття небезпеки відступило перед тим міцним життєдайним духом... Бачиш красуню? — Трубич показав на сосни.— З того самого лісу привіз. З-під Києва. І не знає, не здогадується, що на неї насувається бульдозер. Слухай, її треба пересадити. Куди, питаєш? Ну хоч би в парк. Шкода залишати на згубу. Коріння вже вельми глибоко пустила.

— Ми її викопаємо, Пилиповичу. Скажіть тільки коли.

— Я гріюсь коло вас, шибеники. Ніби коло давнього вогнища своєї юності. Не проганяйте...

— Ну що ви, Пилиповичу. Ви як маленький. Хіба не знаєте нас.

— З вами, торохтії, баламути, цікаво жити. Їй-бо.

І пошепки:

— Магелане, виручай. Похвали голубці. Голосно похвали і попроси добавки. А потім я натякну на другий бутель... Ну давай.

Мені хочеться поцілувати Пилиповичу лисину, великі руки Павлівни, вклонитись вечорові, саду, монтажницькій нашій кумпанії, чарівникові Дворжаку. Замість цього я прошу Павлівну, щоб заспівала пісню. Давню, про чайку-небогу, що вивела чаєнят при битій дорозі. То — улюблена пісня Трубича. Моя теж. Коли чую, то бачу свою матір, тітку Сичиху...

Протягом цього місяця мені тричі стріляли у спину, і вісімнадцять днів — у обличчя.

Першого разу — вікна Трубичевого ранчо і громаддя корпусів гірничо-збагачувального.

Другого разу — скуте вогнетривами вогненне ревище доменної і сам вогняник (так я подумки назвав горнового) у капелюсі повстяному. Він саме пив квас. Жадібно ковтав холодну, коньякового кольору рідину, задерши голову. По спітнілій міцній шиї рухався кадик, мов поршень: сюди-туди, сюди-туди. Літровий слоїк порожнів на очах. Останні ковтки пив довго, власне не пив, а смакував. Квас у доменному цеху безкоштовний — пий на здоров'я, скільки влізе. Я міг би теж напитися, тим більше, що, споглядаючи вогняника, сам відчув спрагу. Але я посоромився підійти і наточити й собі того питва. Мені здалося, що я не маю права, такого ось права, яке належить горновому, жадібно гамувати свою недоменну спрагу.

Я бачив, як п'ють воду на жнивах. Вогняник пив точнісінько так само, як косар чи в'язальниця. Прекрасне видовище, коли роботяща людина втамовує спрагу. Ладен годинами милуватися.

— Інтерв'ю? — Вогняник назбирав зморшок у кутках коло очей.

— Еге ж,— я хутко витяг свого записничка.

— А де Баглюк ваш? — спитав, витираючись полою повстяної куртки.

— Дає рядки.

— Знаємо його рядки. Минулого разу намолов такого, що й тепер соромно людям в очі глянути. Пошив у дурні старого... Так і передай: пошив у дурні...

Найтяжче мені, коли доводиться брати інтерв'ю в робочих людей. Таке відчуття, що ти до того рекорду, як п'яте колесо до воза. Редактор каже — я ще не професіоналізувався, як газетяр. Можливо, через це мені завжди здається, що ось-ось хто-небудь із передовиків спитає: «А ви, молодий чоловіче, чого тут вештаєтесь? Не заважайте...»

Вогняник неохоче і важко вичавлював з себе цифри, називав тонни, проценти. Я немов катував його своїми запитаннями, які за допомогою Баглюка підготував заздалегідь ще в редакції. Абияк занотовуючи, я потай і не без внутрішнього усміху думав: «А що, коли він зараз скаже щось дошкульне? Наприклад: «Ви б сюди дівчину прислали по те інтерв'ю, га? А то такі здоровані приходять, що й помилитись чого доброго не важко. Сприймеш за підручного та лопату ненароком всучиш...» Я похоплююсь зізнатися, що в недалекому минулому теж належав до «лицарів» вогню»,

голубого правда, але ж вогню, та чомусь не наважуюсь і слова мовити...

Вогняник вибачився, що поспішає, поправив свого капелюха, схожого на старого гриба-краснюка, сказав, що «вже, здається, квоктати починає пані Домна», й пішов, поглядаючи на годинника. Але встрелити в спину таки не забув: коли я озирнувся, то вогняник дивився мені вслід...

Рубікон перейдено!

Редактор наказує комусь видзвонити інформацію з коксової батареї.

— ...Чого це ви стирчите на дошці з своєю простудою, Пилиповичу? — дорікав часом хтось.— Ішли б у ранчо...

«Причащаюсь, голубе, причащаюсь»,— відповідав Трубич і піднімав комір плаща.

А ось хлопчача погроза: «Пилиповичу, якщо кепське закриєте наряди, пожежну драбину в останню чергу змонтуємо».

Трубич вибухав лайкою, кидав докори на адресу сучасної молоді, запевняв, що «нема дурних», побивався, що «розбестив монтаж», що «хлопці ще не бачили сови осмаленої». А як втомлювався, то тихо запитував усіх нас: «Поглузували з старого, так? Торжествуєте перемогу? Кого перемогли!..»

Трубич по колонах лазити не наважувався: на серце не покладався, виручала пожежна драбина, капітальна, з поручнями — обов'язкова приналежність будь-якої споруди промислової. По тій драбині видирався з довгенькими «перекурами» на дах корпусу, щоб «дихнути висотою». Походжав по білих плитах господарем, мацав руками, у щілини зазирав. Дошкуляв іноді: «Магелане, ти, їй-бо', як отой... Недокурки я за тебе визбирувати буду?» Недопалки електродів, які я забував учасно прибирати за собою, закочувались поміж плитами. А це вже був безлад. Пилипович ретельно оглядав наше монтажницьке причандалля і обов'язково у нас щось таки було негаразд. Часом удавав, що не помітив, та все ж виказував чимось своє невдоволення. «Ви що, натякаєте, щоб я пішов до начальника управління й попросився у комірники? Не діждетесь! Ви погано знаєте Трубича. Ось,— вишкірював міцні жовтаві зуби,— як гризону... І по кишенях можу вдарити! Добряче можу вдарити... Карбованцем!»...

Ми добре знали Трубича. В такому разі найкращим порятунком було прохання закурити.

Ми підходили до Пилиповича і мовчки клацали пальцями. Навіть Недавні, а вони ж некурящі. Трубич знав нас як облуплених. Пильно дивився на Ігоря і Севу, хитро мружив око: «Оце так за кумпанію і циган повісився. Не мучтеся, добрі душі. викиньте к бісу...»

Редактор подає мені мою заяву, підписану одним із шести кольорів імпортної «Каравелли», і втрачає до моєї персони інтерес.

Удає з себе заклопотану людину. А чого це удає? Воно таки й справді мороки багато, газета виходить п'ять раз на тиждень.

— Вибачте, не хотів вас кривдити.

Редактор не відповідає. Страшенно неприємно. Редактор вірив у мене...

Як завжди, ноги відстають від думок. Думки вже десь там, за містом, а ноги лише переступають поріг редакторового кабінету. Рубікон перейдено! Ур... Ур-ра! Ти рішучий хлопець, Житній. Витягуй-но хустку та витри залисини — продовження твого «геніального» чола. Чола чи лоба? Лоба, Житній, лоба...

Спомин про зимовий монтаж

Зима. Монтажник торжествує, підперезавшись паском і в вус не дує...

— Тут головне — пасок монтажний. Підпережешся — і мов у бога за пазухою. Тепло, затишно і взагалі — залізно,— вголос роздумує Галаган.

— А ще треба переконати себе на землі, перед тим як на верх йти, що ти десь у Африці, у тропіках і що тобі так жарко, аж підметки куряться, і тільки там, на верхотурі, твій порятунок. Психотерапія. Сам собі зробив душно і поліз охолонути.

— Система йогів,— додає Валера, побрязкуючи ланцюгом і поклацуючи карабіном.

— Пилиповичу, тут десь кіношники вештаються з своїми камерами, може б, до нас запросити їх, га? Для ілюстрації, а декому і для популярності, так би мовити. Не забувайте про холостяків.

— Монтажник узимку вельми непоказний вигляд має. Потерпимо вже до літа...

Хурделить. Ранчо аж до вікон у перемішаному з пилюкою сухому снігу. Клянемо монтаж і подумки підшукуємо собі більш затишну роботу. А ми що, богом занедбані? Не хочеться помічати, як годинникова стрілка чикрижить останній шмат обідньої перерви. Там того й шмата лишилось — три хвилини. Кожен, непомітно зиркнувши на годинника, відшукує в архівах пам'яті щось цікаве, історійку якусь, анекдот, бувальщину, щоб довше побути в теплі.

— Лежу в ліжку (я тут в гостях і залишений ночувати з огляду на те, що в усіх готелях обласного центру місць нема і невідомо коли буде). Колихається рожеве світло,— рожеве, як вино; воно виповнило всю кімнату. Жінка у ванні плещеться. І щось мене немов тягне на стіну подивитись. Не хочу й ворушитись, а воно тягне. Я б, може, й не глянув на ту стіну, якби закурити не заманулось. А сигарети мої у піджаку в кишені були. Довелося встати. Глянув і на стіну. А там з портрета хлопець, дуже на мене схожий. І так дивиться, як рентгеном просвічує. Прокрався до свого шмаття, сяк-так напнув на мощі. Злодієм шугнув у коридорчик. І...

— Жінка залишилась сама у ванні. А телепень, якого вона вважала за мужчину, рвонув «быстрее лани».

— А ти б не рвонув? — запитує Валера у Галагана.

— Я — то інше діло,— розважливо каже Галаган.— А ти не ганьби монтаж. Дон-Жуан задрипаний!

— Він облагородив монтаж. Утямив, Галагане? — резюмує Трубич з свого кутка.— Звеличив!

— Аякже, подвиг здійснив! — кепкує Галаган.

— Дурню, її чоловік був теж монтажником. Він загинув. Розбився, якщо вже хочеш знати все до кінця.

— А-а-а,— спохмурнів Галаган і постукав мене по касці, хоч я лише вдавав, що сплю.— Кінчай ночувати.

Надворі поземка. Холоднеча. В таку годину з печі, з теплого проса у мерзлі змережані памороззю шибки дивитись і мріяти про незнане.

— Брати Недавні достоять у черзі за дипломами і тільки ручками помахають монтажеві. Житній напише романяку і переїде до Києва. Валера намалює картину про монтаж і теж десь притулиться. А Галаган з Трубичем до пенсії гибітимуть на цьому висотному заліззячі...— Це Галаган «пророкує».

— Ти за нас не розписуйся,— кажуть Ігор і Сева Недавні в один голос.

— Житній шукає сюжету для шедевра,— каже Валера.— І поки що, на жаль, не знайшов.

— Житній не любить зимового монтажу. Він любить весняний і літній монтажі. І особливо в другу зміну. А до романяки, як до Києва на тролейбусі,— відповідаю Галаганові.

— Ух і спека,— зітхає Валера.

— Тропічна,— додають дуетом Недавні.

На мить бачу себе хлопчиком. Скалка з соснових пеньків у кутку печі, просо товстим шаром на черені. В шибках червона заграва від призахідного сонця. Муркання кота і мрії про загадкові острови, про багатовітрильні кораблі. Витверезно впливає на ці мрії спогад про найлютішого мого ворога — математику. Завтра контрольна, а Тимко Коцюба, у якого я завжди списую, захворів. Пропав я з тельбухами — і собаки не загавкають...

— Не пропадемо. Ще й не таке переживали. Памятаєте шістдесят перший? — підбадьорює Галаган.

— Це тоді, як ти закохався по самі вуха, а на побачення йти не було в чому і я тобі штани позичив? — перепитує Валера.

— Не ти, а Магелан. У нього ж кльош, флотські,— одгиркується Галаган.

— Звиняй, вибило з пам'яті...

— Звиняю.

Може, у цілому світі немає більш неприємної роботи, аніж зимовий монтаж.

Зима. Монтажник торжествує, пасок надів і... мріє про теплі весняні дні.

— Хіба це робота, що навіть і «піхоти» внизу не видно, так мете,— бідкається Валера.

— А ти на ангіну захворій,— радить хтось з Недавніх.

— Не бере. Таке холодне пиво дудлив, аж підошвами примерз, а ангіна не пристає. От лихо... Мені аж гвалт потрібно хоч би два дні. Поки у мене ще клекоче натхнення, я встиг би дописати «Монтажну симфонію». Натура гине, хлопці. Віхола до суботи вляжеться, а я залишусь при бубнових інтересах. Колорит! Який рокуеллкентівський колорит, хлопці! Ех...

— Слухай, старий. Забирайся геть додому, а ми вже якось самі,— говорить Галаган.

Валера якусь мить дивиться на нього, примруживши око:

— Ти диви, як просто все виходить. О, мудрий Галагане, великий вболівальнику за долю ближнього! Схиляюсь перед величчю твоєї гуманної душі і падаю ниць...

І справді гепається у сніг, збивши з ніг Галагана.

Голосно регоче.

Брязкають ланцюжки, риплять у снігу черевики.

— Жирують, а вже ж і не маленькі, щоб зовсім,— статечно зауважує хтось із Недавніх.— Від гарного життя казяться...

Перші кілометри до неба

Втретє стріляють вікна редакції. Як по перебіжчику. Згори і в спину.

Вісімнадцять днів у обличчя палило небо.

Попід топольками, що застигли у гарному танку коло будинку редакції, оминаючи рум'янолиці, загорілі чорнобривці,— прожогом на вулицю. Як Пилип з конопель. Свинячим голосом завищали гальма, сердито клацнули дверцята з шашечками.

— А куди тебе лихе пре?!

— Туди,— показую рукою на північ.

— А може, туди? — штрикає угору пальцем водій.—На небеса?

Стою перед машиною міцно, мов у землю вріс, гладжу здивоване більмо — фару «Волги», обережно ступаю до західних дверцят, одчиняю і гепаюсь у м'яке лоно сидіння. З водієвих очей на мене сипляться міріади знаків запитання.

— Ти звідти? — киває головою на редакцію.

— Еге.

— А куди везти?

— Я скажу.

— Талоном розраховуємось? — Таксист натискає на акселератор.

— Я — Магелан і розраховуюсь асигнаціями, шелягами, нервовими клітинами. В даному разі — карбованцями. Я тільки-но перейшов Рубікон і тим самим заслуговую на пам'ятника. Бронзового або гранітного. «Бронзы многопудье... Мраморная слизь». Втім, згоден на глиняного, але з умовою, що він буде під навісом. Щоб не розкис під першим дощем. Ви знаєте, що таке жлукто?

Водій вбирає у покаті плечі голову.

— Жлукто є геніальний винахід людства. Воно являє собою деревяну трубу діаметром триста п'ятдесят — чотириста міліметрів. А заввишки тисячу триста міліметрів. Призначення: золити білизну перед пранням. Одно слово, жлукто — перший варіант сучасної пральної машини. Прообраз. Жлукто не має ні дна ні покришки. Виготовляється з старезних порохнявих із середини осикових стовбурів методом видобування долотом дірки. Поліські партизани під час війни користувалися жлуктом як стерилізуючим приладом — золили, припарювали білизну. Це, мабуть, єдиний з атрибутів партизанського побуту, не виставлений у музеях країни, незаслужено забутий. А жлукто теж нищив поганця-фашиста нарівні з лісовим джерельцем-криничкою, грибами та ягодами... Уважно стежте за наголосом, бо як наголосите на останній літері, перетворите у щось французьке, скривдите витвір поліщуцький...

Водієва голова поволеньки вилазить з плечей. Вже й потилицю видно.

— Ви хоч знаєте, кого везете?

Авто збавляє швидкість, водій отетеріло впинається у мене поглядом.

— Колись на вашій красуні «Волзі» приклепають меморіальну табличку: мовляв, так і так, на цьому таксомоторі чудового вересневого дня одна тисяча дев'ятсот сімдесятого року їхав Магелан. Їхав до неба, безнадійно хворий на небо. Це буде потім, а поки що пригостіть мене, будь ласка, сигаретою. Нехай навіть не болгарською та без фільтра.

— Я не палю,— голос із плечей повен тривоги. Швидкість помітно падає.

— Тоді гальмоніть-но коло тієї споруди.

«Волга» слухняно притискається до правої сторони вулиці.

Довгоока

— Дві «Варни» і десять «Прими», будь ласка,— простягаю гроші. Продавщиця повертається до мене обличчям і ховає люстерко в кишеню білої куртки.

— Довгоока?! — А кажуть, що сни не справджуються...

— А віника вам не треба? — сміється усім обличчям одразу: очима, щоками, нафарбованими губами.

— Тільки сигарет.

Відчуваю теплу хвилю у грудях.

— Слухай, довгоока, як ти гадаєш, піжама мені була б до лиця? — запитую, намагаючись прибрати серйозного вигляду.

— Не знаю.

Похапцем запихаю у кишені сигарети. Сигналить водій, підганяє. Лічильник стукотить, старанно записує мої копійки й карбованці.

— До котрої години ви стоїте свою вахту?

— До семи. А навіщо ви питаєте?

— Хочу розповісти вам про рудого мамонта. Не забули?

— Кумедний ви дядько. Я згадувала вас і вашого мамонта...

— Я дуже поспішаю, довгоока. Дуже. Рівно о сьомій буду тут. Якщо, звичайно, ти не заперечуєш?

— Цікаво, що ви там іще придумали? — усміхається дівчина.

— Якщо я зараз скажу, що мені хочеться йти звідси...

— То мені не вірити, так? — запитує вона.

Хутко біжу до авто.

З насолодою затягуюсь запашним димом, та навіть це не стає на перешкоді якійсь пекучій потребі базікати. Про що завгодно, аби лишень калатати язиком.

Я не такий наївник, щоб не розуміти, що це захисна реакція на очікувану небезпеку.

З кожним обертом чотирьох коліс авто я наближаюся до Трубича. Малюю в уяві зустріч і внутрішньо стискаюсь у віхоть. Як не жену від себе ту мить, коли буду дивитися на Пилиповича, прогнати безсилий.

Довгоокому створінню намолов сім мішків вовни, Ромео підтоптаний.

Навіщо?

«Мудрость давит на плечи, и все-таки с нею легче». Причепився рядок з якогось вірша.

Під три чорти мудрість. Було б оце мені вісімнадцять, сказав би прямо: «Я люблю тебе, довгоока». І все. І ніяких мамонтів... А так доведеться сказати: спасибі, що ти є на цьому світі, довгоока, що дразниш когось у снах... Я любив багато жінок. Гарних і так собі посередніх. Одні вискакували заміж, інших я сам залишив. Але про тих і тих зберіг у пам'яті приємні спогади. Мені здається, що я їх усіх ще й тепер люблю. Якось зустрів свою давню любов. Випадково. Зрадів, але з кожним вимовленим нею словом жінка робилась іншою, якою я ніколи раніше її не знав. Я поспішив утекти від цієї незнайомої мені жінки, бо отієї давньої, яку я кохав, уже не було. Мені часом вельми кортить побачити хоч краєчком ока тих, ким захоплювався колись. Але в той же час я і боюся цих зустрічей, щоб не розчаруватись. Пам'ять зафіксувала молодість прекрасною. Тож і бережу...

Довгоока, все в тобі таємниче: таємнича посмішка, таємничий блиск очей, таємнича врода, таємничий срібний голос, таємничий порух брів... І тому я й кажу тобі: спасибі, що ти є на цьому світі...

Ми усією бригадою стояли в черзі за борщем. Молоденькі, тільки-но з кулінарного училища, дівчатка були мов на підбір, охайні, в однакових накрохмалених халатиках, як сестри.

— Оце тобі і Венери Мілоські і Монни Лізи, тільки набагато гарніші,— пошепки ділився зі мною своїми враженнями Валера.— І вродить же природа диво. Ні, ти уважніш придивися. Яка м'якість ліній! Яка виразність очей!

— Та цить, нарешті, а то ще почують,— шепчу Валерці.

— А ти не подумав, що я, можливо, не можу «цить»? — так само пошепки говорить Валера.

Смаглявка, певно, вчула нашу розмову, бо на якусь мить випустила черпак і він плюхнувся у каструлю з борщем; вона злякано ледь встигла зловити його за держака.

Зашарілася, а ми у відповідь лагідно всміхнулись дівчині.

І раптом:

— Ти де, на танцях, чи на роботі? Понаставляли вертихвісток...

Дівчина зніяковіла і зблідла.

— Попроси вибачення! — Валера наїжачився, наступаючи на чоловіка, який образив дівчину.

— Що, твоя наречена? — запитав той.

— Проси! — наполягав Валера.

— Порозводилося тут джентельменів...— розтулив було рота — кривдник, але доказати не встиг, бо дістав від Валери гучного ляпаса.

— Бандити...

— Ну ти, бурсак,— погрозливо заворушилися брати Недавні.

Трубич примчався до їдальні, коли пристрасті вже вщухли.

Підсів до нашого столика, розпитав, як все сталося.

Підійшов до дівчат, розважив якимсь жартом.

— Оце такі хлопці в мене! Чорти, а не хлопці! Я й сам їх боюся часом. Титуловані!

Очі в Трубича пломеніли.

Вдома

...З степової синяви почали проступати корпуси будови: довгошиї дзюбаті крани-буслп швидко ближчали.

— Чолом тобі, степ! Чолом тобі, небо! Ого, як ви...

Причастя

Трубич світить голим тім'ям при сонці. Задер голову і світить. Бджола над ним кружляє,— знову «Конвалією» напахався, бо чого б вона ото над ним гула? А може, за соняшник їй Трубичева лисина видалась?

Нові парфуми «Вогні лисини». Вогні не підійдуть. Одеколон для чоловіків «Сяйво лисини».

Абракадабра якась лізе в голову.

Наперед я не зайду, Пилиповичу. Нема дурних. Можете не ждати. Цікаво, чи довго витримаєте ви мій погляд? Тобто ваша лисина і плечі? Глядіть, а то дірки попропікаю очима.

Комірець смугастої теніски висмикався і заячим вухом стирчить. Таки не викинув теніски Пилипович.

Повторюю голосніш привітання.

— А тут не прохідний двір. Тут — монтаж! — грубо відповідають спина з лисиною дуетом. І у небо, на шатро, голосно: —

Стривайте, шибайголови, я вас почастую батіжком! Геть усі зайдете до ранчо!

Покахикує.

— А ти сам собі йди шукай лозину. Замашну. Втямив? Піхота! Він гадав, що небо — то так собі, дірка та й годі. А воно таке, що як раз вдихнув його, бодай раз ввібрав ув очі, вже, вважай, не розлучишся з ним.

Запалюю сигарету, і від Трубича відлітає бджола.

Трубич, не повертаючись, руку простягає за спиною.

Всовую йому між товстими пальцями сигарету й повідомляю:

— З фільтром.

— Здоров кажу, а він «з фільтром»...

Повертається до мене, тисне руку, нахиляється припалити. Фільтром наперед припалив, гнівається удавано.

— Хоч обідав сьогодні? — питає.— Там у ранчо «тормозок» лежить непочатий...

— Я не голодний.

— Два дні на медкомісію. Зайдеш до Павлівни, вона у регістратурі, допоможе. Свій, як не є. Але...

Помахує перед самісіньким моїм носом указівним, рудим від нікотину пальцем:

— Якщо ти сподіваєшся, що Трубич поставить тебе на шатро, то ти тоді мало знаєш Трубича. Він поставить тебе на прихватки. Як милесенького... І нікуди тобі не втекти...

Знову задер голову. Причащається.

М. Є. КОТЛЯРЕВСЬКА.
Дитячий садок. 1969 р.
Ліногравюра

Олександр ЗАЙВИЙ

* * *

В родильнім будинку,
під мрійним віконцем
В щасливій сорочці родилося сонце.

Кричить крізь вікно шпаченя галасливе:
— Щасливе ти будеш, ти будеш щасливе!

А сонце рожеве, гаряче на подив,—
Побачим, яким воно буде заходить.

Побачим, яким воно буде в зеніті,
Яким воно пройде по білому світі.

І грають на вербах пташині оркестри,
А сонце в пелюшку ховають медсестри.

* * *

Мир вам, о натруджені рала,
І тобі, о весно запашна.
Мир тобі, пшениченько опалова,
І тобі, глибока борозна.

Мир вам, отчі ниви плодородні,
Мир вам, орачі і сіячі.
Мир тобі, сердечная мелодіє
Пісні журавлиної вночі.

Хай не згасне сонце над лугами,
Не померкнуть небеса в зірках:
Мир вам, люди.
Мир вам, ніжні мами
З дітками на лагідних руках.

Мир вам, тихі батьківські оселі,
Згиньте, сили чорнії меча,
На планеті Маркса й Рафаеля.
На ясній планеті Ілліча!

МИ—
З УРАЛУ

УРАЛ! ЗАВІТИ ПЕРЕДВІСНІ.
УРАЛ! МАЙБУТНІХ ДНІВ РОЗГІН.
І В НАШІ ДУШІ, НІБИ З ПІСНІ,
МОГУТНІМ БАСОМ ВХОДИТЬ ВІН,—

УРАЛ! ОПОРНИЙ КРАЙ ДЕРЖАВИ,
СТАЛЕВИХ ДІЛ КОВАЛЬ-МИТЕЦЬ,
РОВЕСНИК ВІКОВОЇ СЛАВИ
І СЛАВИ НАШОЇ БОЄЦЬ.

Олександр Твардовський

МІСТО — ТРУДІВНИК І ВОЇН

Місту Свердловську — 250 років.

Я люблю Свердловськ, люблю його неповторні риси велетенського міста-заводу, його чудові пам'ятники архітектури, овіяні народними легендами, його зелені вулиці.

Свердловськ! Рідне місто моє...

Звідси для першого номера «Іскри» відправлялись В. І. Леніну дві замітки про забастовку на фабриці і в друкарні.

Тут наснажували робітників на боротьбу посланці Ілліча — Я. М. Свердлов, Р. С. Землячка та інші представники ленінської гвардії Уралу.

Деякі з них, не зважаючи на похилий вік, і понині в строю. Про це влучно сказала член КПРС з 1906 року почесний громадянин Свердловська Ганна Миколаївна Бичкова: «Ми пишаємося своїм минулим, але живем сучасним».

Звідси поїхав скромний уралмашівський інженер, щоб стати через декілька років легендарним розвідником Миколою Кузнєцовим.

Я люблю Свердловськ. Та, найголовніше,— я люблю його людей.

Вони завжди були на передніх рубежах часу.

Славний Урал трудівничий! Щедрий він також і скарбами високої духовної культури.

Тут у рубленому будинку на вулиці Чапаєва створювалась Павлом Бажовим його знаменита «Малахітова шкатулка», наповнена оповідями-самоцвітами робітничого Уралу.

Звідси розліталися по білому світу пісні Євгена Радигіна «Уральська горобинонька», «Їдуть новосели», «Білим снігом».

Тут працюють славні умільці наші сучасники Герої Соціалістичної Праці такі, як член КПРС бригадир зуборізчиків

Уралмашу Олександр Іванович Храмцов і токар-універсал Уралелектротяжмашу Леонід Якович Мєхонцев.

Та хіба всіх перелічиш?

Славу улюбленому місту здобувають його люди. І якщо їх у 1913 році було всього 100 000, то тепер свердловчан більше мільйона. Вони трудяться на 170 потужних промислових підприємствах, серед яких такі гіганти, як удостоєний шести орденів Уралмаш, двічі орденоносний Хіммаш, помолоділий у зв'язку з введенням в дію в цьому році першої черги унікального комплексу цеху холодної прокатки трансформаторної сталі Верхньоісетський металургійний завод.

Продукція з марками свердловських заводів відправляється до 60 країн.

Свердловчани працюють у ста науково-дослідних інститутах, вони вчаться в 14 вузах і в 35 спеціальних учбових закладах. Театри, кіностудію, видавництва, журнали, газети Свердловська, як і продукцію його заводів, знають скрізь.

Варто згадати, що на сцені Свердловського академічного Державного ордена Трудового Червоного Прапора театру опери та балету розпочинали свій творчий шлях прославлені співаки І. Козловський, С. Лемешев, Б. Штоколов, І. Архипова, Ю. Гуляєв.

А нашому Уральському народному хору, лауреату Берлінського і Московського фестивалів молоді, аплодували НДР, Болгарія, Румунія, Угорщина, Монголія, Польща, Югославія, Англія, Франція, Корейська Народно-Демократична республіка.

Тісно пов'язані з життям міста і наші письменники. Хіба можна уявити собі, що «Малахітова шкатулка» П. Бажова та «Малюк» І. Лікстанова — лауреатів Державних премій могли бути написані в іншому місті, так само, як і твори про уральців Ніни Попової, Ольги Маркової, Вадима Очеретіна, перекладені на багато мов народів світу?

Гідно несуть естафету і молодші письменники.

Дитячі книги Владислава Крапивіна, керівника піонерського загону «Каравела», виходять масовими тиражами в центральних видавництвах і читаються дітьми багатьох країн, а п'єса Геннадія Бокарєва «Сталевари», колишнього візівця, уралмашівця успішно ставить МХАТ і 70 театрів країни.

Письменники Свердловська створили чимало книг і про своє чудове місто, про його людей. Про лицарів революції — збірник «Ленінська гвардія Уралу», про вірних ленінців: Івана Малишева — повість О. Маркової «Кликун-камінь», першого директора

В. О. НОВИЧЕНКО.
Пам'ятник танкістам. 1970 р.
Ліногравюра

ВІЗу І. Давидова — повість Ю. Хазановича «Діло», чекіста Якова Юровського — повість Я. Рєзніка «Чекіст».

Я вірю, що праця людей мого міста, яке натхненно втілює в життя рішення XXIV з'їзду КПРС, допоможе письменникам створити нові цікаві книги про наше славне робітництво, про животворну дружбу радянських народів, про подвиги моїх земляків, про безупинний поступ Свердловська впродовж 250 років.

ЛЕВ СОРОКІН,
відповідальний секретар Свердловської обласної письменницької організації.

Олена ХОРІНСЬКА

СВЕРДЛОВСЬК

Гойдає вітер крони сивих сосон,
І глиця в тиші шерех залиша,
Ще берег не озвався стоголосо,
Пустельний вранці берег Шарташа.

Ще в хащах трав дрімучих сон блукає,
Ще небо не роздмухане й тісне,
А місто вже з проміння виникає,
По-вранішньому дуже і ясне.

Ледь сонце чистий обрій заквітчає,
Хлюпне червоним полум'ям згори,
Як вийдуть в гомін днини свердловчани —
Лункої праці видатні майстри.

В цій днині їм — мужніти й виростати,
І вигравати трудові бої,
Йдуть до машин, до станів, до верстатів
Гартовані сучасники мої.

Здіймає місто-кузня дужий молот,
Кує дзвінку могуть новому дню,
І чує, як Вітчизна гордо мовить:
— Мій син Урал — на лінії вогню!

Десь зустріча світання придніпровське
Устаткування для новобудов,
І карбування: «Сделано в Свердловске»
Сія красою трудових розмов.

КЕДР

До неба звівся дужий і плечистий,
Розгонисте пагіння од корінь,
Кирилиці краснописання чисте
На шкарубкім літопису кори.
Під вітром ледь хитнеться: рівновага —
Його основа, зрілості зеніт,
І кров терпка, настояна, мов брага,
У вітах молодечістю дзвенить.

Постава горда велета, у хмарах
Його простоволоса голова,
На кряжистих, суворих перевалах
Він свою мужню вдачу одкрива.
Тій вдачі гартівничими лиш стали
І громовиці, і лихі вітри,
І гілку кедра на уральській сталі
Карбують нині недарма майстри!

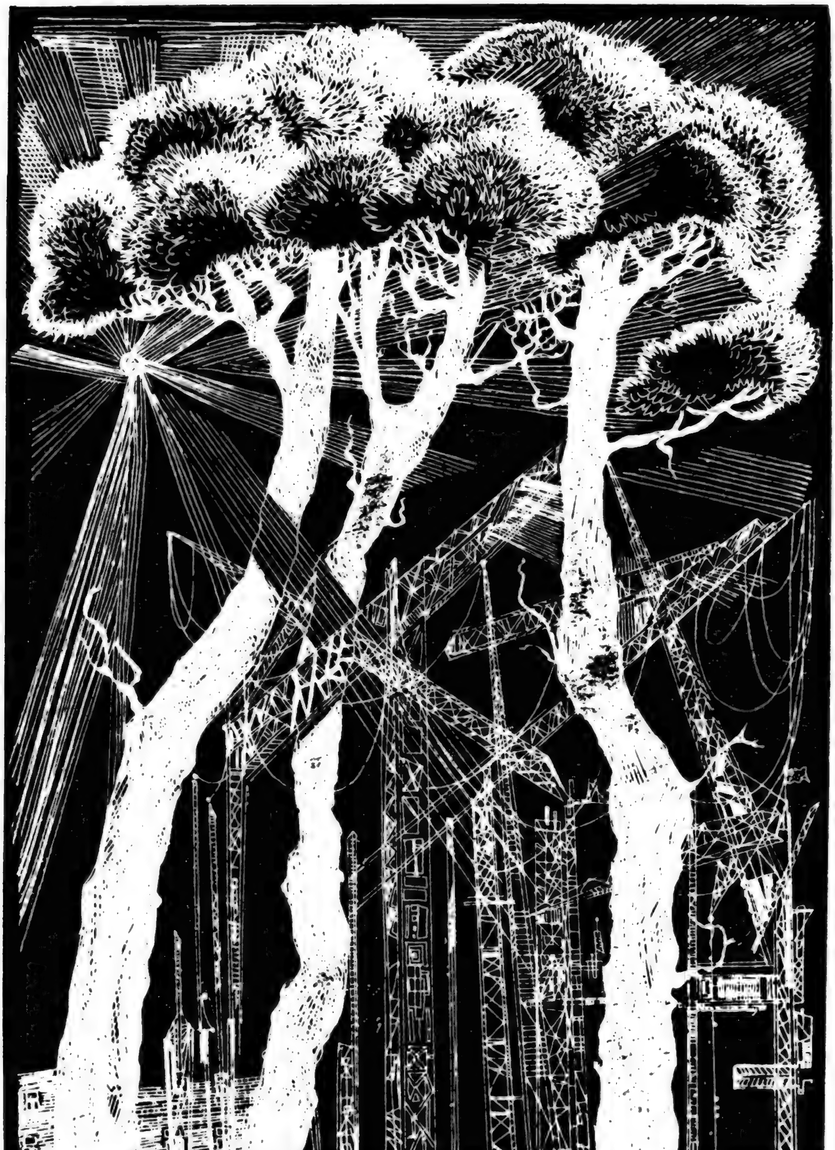
ЖИВА ВОДА

Із казки дитинства —
віки молода! —
виповнює ріки
безсмертна вода.

Чекає й на мене
святкова пора:
почуть гуслі Волги
і кобзу Дніпра.

Там око джерельця
мене вигляда,
сльозина-краплина —
жива вода!

О. П. КАЗАНЦЕВ.
Уральське академмістечко будується. 1973 р.
Травлення

Альберт ЯКОВЛЄВ

ТРОНЄВ І НЕДОСТУП

1

Дома Дмитра Панасовича очікувала приємна звістка. Ледве він переступив поріг квартири, як дружина Зінаїда Михайлівна протягла йому листа.

— Із Нікополя від Недоступа!

— Та ну? — зрадів Дмитро Панасович і, рвучко знявши пальто, пройшов у кімнату.

На ходу розірвав конверт.

— Читай уголос,— попросила дружина і присіла до столу навпроти.

Дмитро Панасович акуратно розіклав перед собою аркушики із зошита і почав читати.

— Діма, любий, здрастуй! Я радий був одержати відразу два листи в один день. Сердечно дякую тобі, вістка з Уралу для мене дорога. Друга батьківщина...

— Але далі тобі нецікаво: про завод,— перевернувши аркушик, сказав Дмитро Панасович. Та Зінаїда Михайлівна, сама заводська кранівниця в минулому, замахала руками:

— Як нецікаво? Читай, читай!

Дмитро Панасович продовжував:

— За минулий рік наш стан дав понад план шість тисяч тонн труб. Проектну потужність досягли п'ятнадцятого грудня, а строк тільки в березні 1972 року. Справились!.. Діма, за минулий рік у нас такі досягнення!.. У нас не дозволять давати діаметр більше 109 міліметрів. Дуже суворо. Напиши, скільки ви найбільше прокатали за зміну, просто заради цікавості, багато хто мене запитує...

За обідом тільки й розмов було що про лист, про старого друга Миколу Недоступа, котрий живе в далекому теплому Нікополі. За вікном потріскував мороз, Дмитро Панасович, поки йшов із заводу, досить таки закляк, зараз відігрівся, лист ще більше підняв настрій і на душі було хороше.

— Так, Микола — це людина! — добросердно говорив він, п'ючи із фарфорової чашки міцної заварки чай.— Друзі є, та цей — найвірніший. Скільки літ спливло, а дружба наша не заіржавіла!..

Зінаїда Михайлівна, котра порядкувала за столом, тільки підтакувала. Миколу Недоступа вона теж давно знає, ще з довоєнних літ. Симпатичний хлопець був!

— Улітку поїдеш у Нікополь, я з тобою! — як про вже вирішене заявила Зінаїда Михайлівна.

— Поїдеш,— посміхаючись, запевнив Тронев.

2

Хто ж такі Тронев і Недоступ?

Один — росіянин, другий — українець. Обидва вальцівники. В обох по ордену Леніна, і ще є нагороди. Один живе в Первоуральську під Свердловськом, другий — у Нікополі Дніпропетровської області. Працюють на однакових автоматизованих трубопрокатних станах «30—102» (це означає, що можна прокатать труби діаметром від 30 міліметрів до 102).

Первоуральський стан пущений десять років тому. Він один став давати труб більше, як звичайний середній завод. Дивний стан!

У величезному цеху зразу вражає те, що всюди метал, вогонь і... немає людей. Усе, як у казці, робиться саме собою. Куці стальні заготовки автоматично вкладаються в газові печі. Звідти розжарені, вогненні сунуться на прошивний стан.

Особливий стержень блискавично, наче голкою, прошиває в них отвір на всю довжину. Після цього заготовки автоматично розрубуються на окремі частини — гільзи, котрі розкатуються на безперервному стані в його дев'яти клітях. Потім труби потрапляють на редакційний стан. Тут їх витягують до потрібного діаметра. І ряди труб по спеціальному ескалатору пливуть на майданчик, котрий продувається, охолоджений повітрям. Там вони, мерехтячи, охолоняють.

У цеху немає людей... Звичайно, це тільки так здається на перший погляд. Люди сховані в засклених будках на металевих містках, котрі перекинуті через ріки ковзаючих по конвейєру труб, у підсобних приміщеннях з обох боків цеху. Люди біля пультів керування, їм, їхньому вмінню, розрахунку, волі і підкоряється ввесь казковий процес.

Дмитро Панасович Тронев — один із цих людей. Середнього зросту, ззовні він завжди спокійний, але глибоко посаджені світлі очі ховають в собі нервову силу, інколи тільки сплески її помітні. Це коли стан хтозна чого не налагоджується. А наладить його — справа непроста. Дмитро Панасович з нею справляється. Він володіє найвищою кваліфікацією: за багато років до дрібниць вивчив не тільки свій, але й усі інші стани заводу... Одночасно — чудовий організатор-бригадир...

До нього і його товаришів два роки тому приїхали гості з Нікополя.

— Дмитро Панасович! Діма! — хтось гукнув його в цеху. Зайнятий розмовою з майстром, повернувся не зразу. А коли повернувся, побачив Задорожного.

— Валентин?!

Обнялися. У Тронева перше запитання:

— А як там Микола?

— Привіт шле. Скоро й сам приїде.

— Не жартуєш?

— Ні. Ми до вас ума набиратися.

— Ласкаво просимо.

Нікопольці приїхали за досвідом. На Південнотрубному заводі почали монтувати такий же стан «30—102» і знадобилися сюди ті, що вміють працювати на ньому.

Так у Первоуральську і з'явилась перша група нікопольців, а згодом за нею і друга.

Із другою групою приїхав Недоступ.

Приїхав він у Первоуральськ надвечір, та не став ждати наступного дня, зразу ж — на завод.

Йшла оперативка другої зміни, коли він з'явився в цеху.

Тронев, який на хвилину вибіг із конторки, зітнувся з ним. Обидва були схвильовані. Стояли і дивилися один на одного.

Потім вони ходили по цеху і Тронев захоплено показував Недоступу знаменитий стан. Микола жартівливо лякався.

— Оце так штука! Дивуюсь, як ви на ній працюєте. Ця ж махина все сама робить. Як же ви з нею справляєтесь?

— Поживеш — побачиш! — сміявся Тронев.

Усі дні вони були разом. Недоступ зупинився у Троневих і почував себе в гостинних господарів зовсім як дома.

...Дощовою, холодною осінню сорок першого року на маленьку уральську станцію Хромпік один за одним підходили ешелони. Майже всі із Нікополя. Південнотрубний завод евакуював сюди своїх людей і обладнання. З одним із ешелонів приїхав п'ятнадцятилітній Микола Недоступ. З іншими ешелонами із Воронежа — Діма Тронев.

Так вони і зустрілися.

Підлітків, недавніх школярів, а нині робітничу зміну, поселили в бараці. Недоступ і Тронев потрапили в одну кімнату. І в ремісничому училищі, куди зразу направили їх, училися в одній групі. Практикувалися, а потім і працювати почали в одній бригаді Павла Мінейовича Костянтинова.

Павло Мінейович був фігурою колоритною. Сам ще молодий, він замінив хлопцям батька.

— Вальцівник до розжареної труби повинен стояти обличчям,— казав він,— картуз на очі не натягуй, від вогню не відвертайся. Старайся сильнішим за вогонь бути!

Або:

— Вальцівник на зміні — той же пілот у бою. Треба вміти в частки секунди прийняти рішення.

Із перевірених сформували дві комсомольсько-молодіжні бригади. Очолили їх уралець Костянтинов і нікополець Прокурат. Бригади змагалися між собою. Першість завойовувала то одна, то друга: і запал, і сили були майже однакові. По якомусь часі обидва бригадири були удостоєні бойових нагород — орденів «Червона зірка».

Важкий час зближував людей. Тронев і Недоступ міцно здружились. Усе у них було спільне, все порівну: і шмат хліба, і картоплина, і одежина.

В. О. НОВИЧЕНКО.
Уралмаш. Зміна йде. 1970 р.
Ліногравюра

3

Літнім вечором нікопольський завод, де працює Недоступ, особливо гарний.

Сонце, котре увесь день нещадно палило землю, дахи будинків, металеві коробки заводських корпусів, нарешті трохи втихомирюється, не пече вже, а легенько розсіює свої промені по величезній, чисто прибраній території заводу.

Газони, сквери, деревця, в тіні яких ховаються затишні бесідки.

У водяних бризках переломлюється сонячне світло і всюди квітнуть ніжні фарби.

Ось і новий цех, де установлений стан «30—102».

Знайома по Первоуральську картина: вогненно миготять потоки на шалених швидкостях, куці заготовки блискавично перетворюються в труби.

Стан пустили раніше строку. На його монтаж приїздили первоуральці. Але працювали на ньому із самого початку господарі.

У Тронева ввесь день був святковий настрій, коли він почув по московському радіо, що Іван Дорошенко прокатав на новому стані в Нікополі першу трубу.

В листах до Недоступа він прискіпливо випитував, що і як.

І Микола Тимофійович акуратно відповідав.

«За минулий місяць,— писав він в одному з листів,— усі бригади виконали план на 100,2 процента... Діма і Зіна, ми вас запрошуємо до себе, тепер квартира у нас велика».

А ось несподіваний лист.

«Здрастуйте Зіна і Діма!

Пишу просто позачерговий лист. Прийшов з роботи, дома — нікого. Вирішив написати. «Підробився» я на котельних трубах. Написав пояснювальну... Стінки в допусках, поверхність хороша. А потім оказія... Дефектоскопія бракує. Давай шукати, де ж дефект?..»

Наступний лист написаний уже в іншому, хорошому настрої.

«Діма! У нас багато новин. Пропонують катать легіровану сталь і нержавійку. В зміні Яроцького попробували. Працювали дуже добре».

Лист із жартівливим грифом на конверті «Технічне»:

«Діма, намалюй калібр валка калібровки 14 вашого цеху. В нас часто закат іде з другої або третьої кліті, якщо прогавиш роздати їх...

Дуже хочеться ще раз побачити вас, уральських братів моїх».

Із цих небагатьох, наведених тут листів можна зрозуміти, що означає для Миколи Недоступа його труд.

Заради справи він може поступитися всім, навіть власним самолюбством.

Нещодавно відбулося таке.

В бригаду Недоступа прийшов вальцівник із дипломом інженера. Недоступ довго і уважно придивлявся до нього, поки не пере-

конався, що того можна поставити старшим, тобто бригадиром. Переконавшись, подав заяву з проханням звільнити його від обов'язків старшого вальцівника і поставити просто вальцівником.

Адміністрація — ні в яку! Ні начальник цеху, ні майстер навіть і слухати не хотіли про те, щоб звільнити з бригадирів такого знавця своєї справи, як Микола Тимофійович.

Недоступ пішов із своєю заявою далі і домігся свого!

В цьому, власне, увесь характер Миколи Недоступа.

Він справедливий, скромний до соромливості.

Великий портрет його теж на людях, виставлений в галереї трудової слави.

Микола Тимофійович, проходячи мимо, незмінно зніяковіє, скаже що-небудь на зразок: «Додому взяти б портрет — внукам погратись!»

І разом з головним — роботою, для Миколи Тимофійовича — його друзі такі, як Тронев.

Листи із Нікополя на далекий Урал усе йдуть і йдуть...

Георгій КРАСНОВ

СВЕРДЛОВСЬК ТЕАТРАЛЬНИЙ

Щовечора, о пів на восьму...

Було це в перші повоєнні роки. В балетний гурток свердловського Палацу піонерів прийшла скромна старанна школярка Ніна Мєновщикова. Незабаром на здібну дівчину звернули увагу, і ось вона уже оволодіває нелегким мистецтвом танцю в класах широко відомого у нашій країні Пермського хореографічного училища. А в 1956 році ім'я балерини Ніни Мєновщикової вперше з'явилось на афіші Свердловського театру опери та балету імені А. В. Луначарського. Дебют актриси на сцені рідного міста виявився вдалим. Її Маша в «Лускунчику» полонила глядачів чистотою, лагідністю і щирістю почуттів.

Згодом у творчий актив талановитої балерини ввійшли ніжна Одетта і підступна Одилія з «Лебединого озера», нещасна куртизанка Егіна із «Спартака», пустотлива іспанка Кітрі з «Дон-Кіхота», трагічна Жізель з однойменного балету Адана, героїні «Бахчисарайського фонтану» та «Дівчини і хулігана». Виконуючи ролі чи то класичного, чи то сучасного репертуару, Мєновщикова вишукувала найбільш точні відтінки, рельєфний, психологічно переконливий малюнок образу. З кожним роком поширювався діапазон її акторських можливостей, удосконалювалась хореографічна майстерність.

У дні святкування 250-річчя Свердловська Ніні Іванівні Мєновщиковій присвоєно звання народної артистки СРСР. Нова колоритна робота, роль бентежної, сумної, закоханої Есмеральди в «Соборі Паризької богоматері» була відповіддю балерини на високу оцінку своєї праці, на любов і визнання глядачів.

Доля Н. І. Мєновщикової характерна для творчої історії Свердловського театру опери та балету. Один з найстаріших у місті, він здавна є прекрасною школою майстерності для багатьох поколінь солістів. Театр був заснований у 1912 році, і незабаром на його сцені розпочалось акторське життя таких відомих співаків, як І. С. Козловського, С. Я. Лемешева, Л. О. Іванова, О. С. Пирогова, М. Й. Рейзена, Д. Я. Пантофель-Нечецької, О. А. Петрусенко, Ф. С. Мухтарова. На зміну їм прийшла творча молодь, що складає нині славу і гордість радянського оперного мистецтва: Борис Штоколов, Ірина Архипова, Ігор Наволошников, Юрій Гуляєв, голоси яких звучать сьогодні на сценах Великого, Ленінградського і Київського оперних театрів.

Театр нагороджений орденом Трудового Червоного прапора і удостоєний звання академічного.

І сьогодні в трупі є немало цікавих, досвідчених солістів — народні артисти республіки В. Нестягіна та І. Семенов, заслужені артисти РРФСР М. Васильєва, Л. Громико, Є. Гускіна, Л. Коновалова, А. Краснопільська, О. Агафонов, Н. Голишев, Г. Зелюк, А. Шабуніо, підростає талановита молодь. Це дає можливість мати в репертуарі такі вагомі і складні вистави, як «Хованщина», «Царська наречена», «Пікова дама», «Аїда», «Фауст», «Ріголетто» та «Севільський цирульник».

Художнє керівництво — головний режисер, народний артист РРФСР М. Мінський, головний художник, народний художник Росії Н. Ситніков — постійно тримає курс на створення радянської опери та балету, співробітничає з композиторами Свердловська.

У свій час театр першим звернувся до чарівних сюжетів казок П. П. Бажова, створив у співдружності з композитором А. Фрідлендером балет «Кам'яна квітка». Тільки за останні роки зі сцени театру прозвучали опери уральців Г. Бєлоглазова «Охоня», Б. Гібаліна «Товариш Андрій», К. Кацмана «Повідь» та «Хлопчиш-Кібальчиш». На честь ювілею міста була показана опера В. Трамбицького «Орлена», яка відроджує історію бунту уральських вуглеспалювачів у 1841 році.

В афіші театру, яка нараховує більше сорока назв, є також чимало творів популярних радянських композиторів: С. Прокоф'єва, Д. Шостаковича, С. Магиденка, А. Спадавєккіа, Р. Щедрина. Суть його репертуару — в прагненні відновити «забуте», надати сценічне життя новим творам.

Газета «Правда» відзначала: «Саме такий важкий, відповідальний шлях обрав Свердловський театр опери та балету імені А. В. Луначарського, який здавна заслужено користується славою сильного, талановитого, передового колективу».

Другим професіональним театром міста став Театр юного глядача, що народився навесні 1930 року на базі самодіяльного ТРАМу і нині носить ім'я Ленінського комсомолу.

З перших кроків свого існування цей колектив завоював гаряче визнання у дітей та юнацтва. Серед традицій театру — чітко визначена громадянська спрямованість репертуару. Діти знайомляться тут з постановками російських та зарубіжних народних казок, з виставами «Три товстуни» за Ю. Олешею, «Біліє парус одинокий» за В. Катаєвим, «Полум'я Пуерто-Соррідо», які мають неабияке виховне значення.

Підлітки приходять сюди, щоб познайомитись з безсмертною трагедією Шекспіра «Ромео і Джульєтта», з героями п'єс К. Симонова «Російські люди», В. Гусєва «Весна в Москві», Е. Радзинського «Сто чотири сторінки про кохання».

В цьому колективі виросли такі майстри дитячої сцени, як заслужені артисти РРФСР Н. Лаженцева, В. Попова, І. Бєлозьоров, П. Федосєєв. Саме тут розпочав свій шлях драматург В. Балашов. Його п'єси у віршах про ліцейські роки та юність Пушкіна декілька років не сходили з театральних афіш, а спектакль «Скрипка Пага-

ніні» був показаний понад двісті разів. Тут здійснив свою першу виставу Ю. Жигульський, нині головний режисер театру, заслужений діяч мистецтв. Недавно в співдружності з свердловським журналістом Л. Маковкіним він поставив п'єсу «Саша», присвячену подвигу комсомольця-підпільника Олександра Чекаліна. Вистава була удостоєна премії обкому ВЛКСМ та дипломів ряду Всесоюзних конкурсів.

У роки перших п'ятирічок Свердловськ швидко зростав, і двох театрів йому явно не вистачало. Слідом за ТЮГом — восени 1930 року — прем'єрою «Першої кінної» В. Вишневського підняв завісу драматичний театр. Він швидко ствердив себе як театр вмілого сценічного втілення класики і як активний борець за сучасний репертуар. Етапними в його біографії стали трагедія А. Толстого «Цар Федір Іоанович», горьківські п'єси, «Пігмаліон» Б. Шоу, «Антоній і Клеопатра» Шекспіра. Вперше на свердловській сцені світлий образ В. І. Леніна створив народний артист СРСР Б. Ільїн в погодінських спектаклях «Людина з гвинтівкою» та «Кремлівські куранти».

Ці сміливі пошуки знайшли гідне продовження в репертуарі народного артиста республіки Л. Охлупіна в «Третій патетичній» М. Погодіна та «Шостому липня» М. Шатрова.

Театр неодноразово звертався до творчості чудового уральського письменника Д. Маміна-Сибіряка, поставив за його творами вистави «Приваловські мільйони», «Золотопромисловці», «Золота ніч».

Співдружність з місцевими драматургами також дає добрі наслідки: шість років з аншлагом йшла «Сварка» Ю. Мячина, ставився його ж «Улюбленець долі».

Путівку в життя тут отримали і перші п'єси А. Салинського.

Тепло була зустрінута «Саламандра», поставлена за однойменним романом свердловського прозаїка В. Очеретіна.

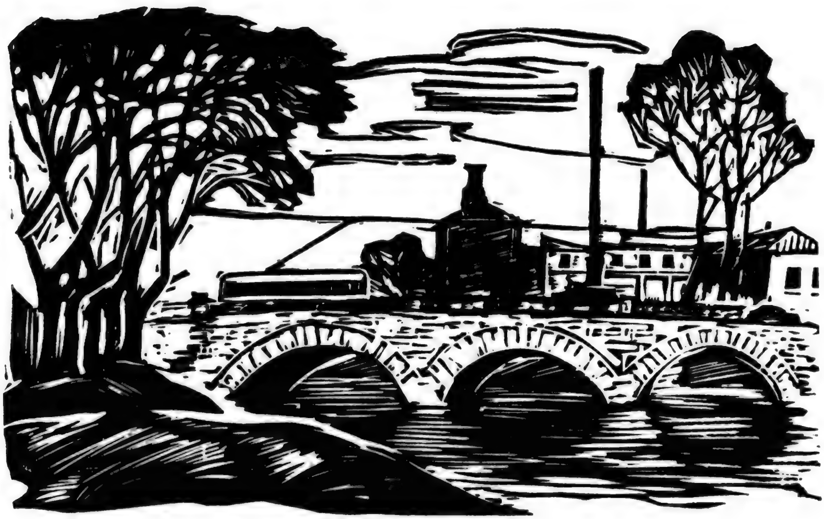
У роботі над класикою і сучасною тематикою вдосконалювалась майстерність режисера — народного артиста РРФСР В. Бітюцького, акторів — народних артистів республіки В. Шатрової, М. Буйного, заслужених артистів Е. Захарової, Г. Умпєлєвої, Ю. Васильєва, В. Вороніна, Г. Гецова, Л. Кисловського, К. Максимова, В. Марченка та інших.

В останні роки театр усе наполегливіше використовує скарби багатонаціональної радянської драматургії. Зараз у його репертуарі гостропубліцистична п'єса білоруса А. Макайонка «Затюканий апостол», історична трагедія литовського поета Ю. В. Марцинкявічуса «Міндагуас».

Народжуються і твори, створені в особистій творчій лабораторії. Вистава-плакат «Репортаж з петлею на шиї», присвячений пам'яті мужнього чешського письменника-комуніста Юліуса Фучика, сценарій якої розробив режисер Є. Ліфсон. 250-річчя Свердловська відзначено постановкою п'єси завідуючого літературним відділом театру Е. Вериго «Переходжу до дій», центральний образ якої — легендарний уральський розвідник Микола Кузнєцов, котрий

В. О. НОВИЧЕНКО.
Місточок декабристів. 1970 р.
Ліногравюра

Свердловськ — місто
вузів. 1970 р.
Ліногравюра

безстрашно боровся з ворогом на окупованих землях Західної України.

Недавно відзначив сорокаріччя Свердловський державний театр музичної комедії, що нині є одним з ведучих музичних колективів країни, театром зі своїм, не схожим на інші, творчим обличчям, з цілою когортою визнаних майстрів «веселого жанру». У пам'яті старожилів міста досі живуть спогади про перші його роботи — «Весілля в Малинівці», «На березі Амура», «Останній бал».

І в 1946 році вперше в історії жанру оперети спектакль «Тютюнний капітан», поставлений народним артистом РРФСР Т. Кугушевим, був удостоєний Державної премії СРСР. До речі, нещодавно театр відновив цю виставу, що принесла йому таку гучну славу.

Довгі роки на свердловській сцені викликали захоплення глядачів народний артист РРФСР А. Маренич, заслужені артисти лауреат Державної премії С. Дибчо та А. Матковський. Досі продовжують нести людям радість ветерани колективу — народна артистка РРФСР лауреат Державної премії М. Вікс, заслужена артистка республіки лауреат Державної премії Т. Ємельянова.

Традиції театру творчо розвивають народні артисти республіки Н. Енгель-Утіна та головний режисер В. Курочкін, заслужений діяч мистецтв РРФСР, головний режисер П. Горбунов, заслужені артисти В. Валєнта, А. Виноградова, В. Пимеєнок, А. Воронцов, Н. Бадьєв, С. Духовний, В. Ситник, Е. Жердер.

Головна суть цих традицій — увага до всього нового, що породжує музичний жанр. Не випадково театр називають «лабораторією радянської оперети». Лише за останні десять років із 44 назв, що складають його репертуар, 30 належать перу радянських авторів, причому першою «адресою» 15-ти з них була свердловська сцена. «Досвід свердловчан,— підкреслювала газета «Правда»,— свідчить про можливість досягнення нових звершень у сучасному розвитку улюбленого народом жанру».

Відрадно, що театр завжди в пошуках. До ювілею Свердловська він здійснив цікаву постановку історико-музичного спектаклю «Катеринобургський бал», текст якого написав свердловський поет і драматург Г. Варшавський, а музику — вихованець Уральської консерваторії В. Гевіксман.

Понад тридцять років існував у Свердловську пересувний театр ляльок. І ось у 1964 році він отримав чудовий стаціонар із залом на 380 місць і став популярним не лише у маленького, але й у дорослого глядача.

Головний художник театру заслужений працівник культури РРФСР В. Коркодінов, заслужені артисти республіки В. Заякіна та Г. Шатковська, молодь, що прийшла сюди із Свердловського театрального училища, працюють винахідливо, з творчим завзяттям.

Свердловські театри не замикаються виключно в уральському колі.

З успіхом гастролюють вони в Москві і Казані, Сочі і Мінеральних Водах, Горькому й Іркутську.

Їх сердечно вітали глядачі Дніпропетровська і Харкова, Львова і Ялти.

В свою чергу свердловчани завжди раді гостям. Вони високо цінують не лише майстерність столичних колективів, а й спектаклі театрів Дніпропетровська і Полтави, Львова і Чернівців. Творчі колективи цих міст часто приїздять на Урал, їх зв'язки з свердловчанами міцнішають з року в рік.

...Щовечора, о пів на восьму, гостинно розкривають двері п'ять свердловських театрів, філармонія, де нещодавно встановлено унікальний орган, виготовлений у Німецькій Демократичній Республіці, численних Палаців і клубів міста.

Театральний Свердловськ засвічує свої привітні вогні.

Володимир СИБІРЄВ

* * *

Край гірський наш
Не марно
Нам ізмалечку сниться.
Бачим: лине до сонця
Буйнокрилая птиця.
А що праве крило —
То Сибіру будови,
А що ліве крило —
Волзька даль колоскова.
Знав наш край
Дивотворців з такими руками,
Для яких розкривав
Свою вдачу натуристий камінь.
А нащадки робітніх людей
Світ міжзірний штурмують,
Метеорною хугою
Крила могутні
Шліфують.
Гул турбінний заповнив,
Як повінь,
все небо відразу.
Срібно сяє на ТУ
Алюміній УАЗа.
Я на сонце дивлюсь —
Щось нове в ньому зріє уранці,
Ніби ж то і воно
Побувало в уральській огранці.

ГАРМАШІ

Я народився
На Уралі.
Донині — гордістю душі! —
На лоні дідових медалей
Сіяють очі гармашів,
Тих вусанів молодцюватих,
Що грім котили на собі.
Їх полководці
Цілували,
Продимлених в жаркій пальбі.

О. П. КАЗАНЦЕВ.
Качканар будується. 1967 р.
Ліногравюра

І тих,
Сумних, а чи веселих,
Що в лютий час,
У пору лих
Клепали
Громоносні
Жерла
Із дзвонів мідних
Вічових.
Вони не бачили крізь темінь
Ті дні,
І той вогненний лет,
Де з-над гармат, що на емблемі,
Видніють
Обриси ракет.
...І нам,
У пору світлу нашу,
В години мирні на землі,
Близька й гармата
Уралмашу
З набоєм глиняним в стволі!
Хай б'є,
Не втомлюючись,
В льотку!
Чавун кипить,
Пливе в ковші,
І тут підзвітні за наводку
Преславні хлопці —
Гармаші!
В лабораторіях просторих
Зустрінеш їх,
Де на добро
Лунають залпи електронів,
Що йдуть в атаку
На ядро...
За славу предків
Будь спокійна,
Родино світлої душі...
Назавжди хай пощезнуть
війни,
Та вічно будуть
Гармаші!

Володимир НАЗІН

У НЕБІ РОСІЇ

Од світання і до світання
небокраю тремтлива синь,
над землею —
хоралом вітання
птиць розбуджених голоси.
Оркестрово в просторому небі,
ллються співи грайливим дощем,
ці пташині весілля квітневі
од грудневих заручин іще...
В кожній пісні,
як в світлій росині,
кришталева сія далина,
і несхмареність неба Росії,
і кохання високість ясна.
І підхоплює вільний вітер
вир пісень про урочість весни,
їх немало на білому світі,
без цієї ж —
навіщо вони?
В ніжнім горлечку,
наче в тиглі,
крапля срібла горить вогнем,
небосхили музичать стихлі,
зачудовані юним днем.
І обійняті повінню втіхи —
од пісенного джерела! —
чарівниці гаїв, солов'їхи,
аплодують у два крила.
І дивлюсь я,
як радість квітнева
пише цвітом святковий клавір,
і пливуть обережно дерева,
ледь торкаючись вітами зір.

Лев СОРОКІН

СВЕРДЛОВСЬК

Вже б додому вертатися гоже,
Та вчаровує
блиск огорожі,
Сходять зорі,
сріблиться Ісеть.
Місто юні,
моє найдорожче,
Із твоїх
Я підводжусь
Безсмерть.

Вікна, вежі, дерева — усе це
Підіймала рука трудова,
Мимоволі
уста мої,
серце
Вимовляють любові слова.

Та чи й може все бути інакше
Тут, де в сяйві
Твій кожний майдан.
Я дивуюсь,
Радію я завше,
Як в мільйонний іду океан.

Поділяю звитяги з тобою,
І турботи,
І сірість негод.
Робітничим завзяттям,
судьбою
Ти уславилось, місто-завод.
Подвиг часто, як спалах,— в двобої,
Але в буднях
він теж вироста.
Є міста,
Що у битвах герої,
Є у праці
Герої міста.

Не подумай — до слави жаждивий,
Прагне почесті та висоти.

С. С. КІПРІН.
Наш паровоз. 1969 р.
Ліногравюра

Знаю я,
Сталінград неможливий
Без таких, моє місто,
як ти.
Фронт в огні був.
Це всім нам відомо.
Але й тил був повитий вогнем.
У печах непогасних вагомо
Визрів наступ розплати мечем.

І машини з добротної сталі
Не спинялись в жорстокій грозі:
Починалась у нас, на Уралі,
Перемога на Курській дузі.

О минуле,
не зникло ти в місті!
Пам'ятає, напевно, вокзал,
Як в тугих шлемофонах танкістів
В сорок грізнім
на фронт проводжав.
Час згоряє бурхливо і віщо,
Переходить
У бронзу,
В граніт.
Міста пам'ять —
То пам'ятник вічний
Всім нащадкам, що прийдуть у світ.
Чуєм поступ
І вигроми зброї,
Коли в пам'яті знов
вироста:

Є міста,
Що у битвах герої,
Є у праці
Герої-міста.

II

Я дивлюсь
на задумані віти,
Що схилились в Ісеть з берегів.
Вітре, вітре,
скажи мені, вітре,
Із яких ти далин прилетів?
Ти свистиш,
як товариш дитинства,

Б. О. СЕМЕНОВ.
На зимній будові. 1966 р.
Акварель

Місто крокує. 1966 р.
Акварель

Обіймаєш мене обіруч.
І здається:
видзвонює чисто
На дорозі
старий мій обруч.
О дитинство загублене наше,—
Днів пайкових важкий переліг!
Ти росло біля стін Уралмашу,
На сплетінні робочих доріг.

А дороги ті — в люди виводять,
Найдорожчі вони у житті.
— Гешка де?
— Він тепер на заводі!
— Де Аскольд?
— Інженер НДІ [1].

А Григорій веде од причалів
Кораблі у розбурханий світ.
Всі для мене вони — свердловчани,
Рідне місто, братань буйноцвіт.

Ну а Мамутов?
Він у Донецьку —
Академік і доктор наук.
В Заполяр'ї далекім ненецькім
Знав я потиски збратаних рук.

І як з вогнища приснули іскри,
Ми згадали про Візовський стан.
Певне,
скрізь моє світиться
місто,
Де стрічаєш в путі свердловчан.

Варить сталь,
Випробовує крила,
Не згинається у боротьбі,
Бо Свердловська гарячу краплину
Свердловчани несуть у собі.

У Марселі іде дипломатом,
В горах стежить розломи століть,
І бувалим російським солдатом
На суворій Камчатці стоїть.

[1] Науково-дослідний інститут.

Мій Свердловськ —
І в Москві,
І в Гавані,
На переднім крутім рубежі.
Де б мої не були свердловчани,
Скрізь вони —
свердловчани в душі.

Бо у лавах найперших
ідуть всі —
Гартування
достойне у них.
Дужий флагман радянських індустрій
Став і кузнею кадрів нових.

Хмурі хмари над містом промчали
І не вперше уловлюю я:
Що в Свердловську —
не всі свердловчани,
В нагороду дають це звання.
Тим, хто в дружбі потроює сили,
Хто на славу в цехах потрудивсь,
Це звання надається, мов крила,
Ну а крила нас кличуть у вись.

І помітніш стає, що, мов докір,
У блакиті клубочиться дим.
Так,
якими
ми станемо в роках,
Звісно, й місто постане таким.
Щоб прекрасним було ти, багато
Доведеться зробити ще нам.
Ти любові найвищої варте,
Заслуживши її всім життям.

Вікна, вежі, дерева — усе це
Підіймала рука трудова,
Мимоволі уста мої, серце
Вимовляють любові слова.
І чутніше нічною порою
Вітер хвилі на річці горта:
— Є міста,
Що у битвах герої,
Є у праці
Герої-міста.

Іван ДАВИДОВ

ПРИЗНАННЯ В ЛЮБОВІ

(Із уральського блокнота)

Я люблю це місто, хоча й недавно його знаю. Я полюбив його зразу, з першої зустрічі — і назавжди. Тому, що місто не можна розлюбити. Місто — не жінка.

Все життя я шукав саме таке місто, щоправда, не розумів, що шукаю. Чимало їздив і часом жив досить довго в незнайомих містах, та, коли виїздив, розлучався без болю. Іноді з полегшенням. І за все своє життя ніколи й нікуди, хіба крім рідної Москви, не тягло мене так сильно, так пристрасно, як в Нижній Тагіл.

Де б я не мешкав у Тагілі, завжди із моїх вікон видно було різноколірні димки металургійного комбінату, його домен і мартенів. Димки, що не уривалися й на хвилину, ні у вихідні, ні у свята. Я знав, що там, під тими димками, б'ється серце великого робітничого міста, вершиться головна його справа — безперервно, без передиху, і в свята, і в будні, і у вихідні.

Це було якось особливо близько і дорого мені тому, що сам я давно звик так працювати: і в свята, і у вихідні, і спочивати тільки тоді, коли робота завершена. І то спочивати недовго. І майже завжди загальні святкові веселощі навколо тільки пригнічували мене, заважали писати і нікуди було від них сховатися, втекти, а приймати участь у них не завжди хотілося.

Тепер же я чудово працюю і в свята у Нижньому Тагілі. І ця моя робота якось чітко вписується в загальний ритм. Тут нікого не здивуєш роботою в свята. Тут розуміють, що часом це необхідно і рахуються з цим, і не нав'язують святкові веселощі тому, кому вони непотрібні.

Кажуть, повітря тут загазоване сильніше, ніж в інших містах. Може, й так. Але мені в Тагілі дихається навіть легше, як біля моря. Тому, що річ, мабуть, не тільки у співвідношенні молекул різних газів. Справа в настрої, в дусі і спільній атмосфері міста. Біля моря я теж працював кожен день. А всі навколо галасливо байдикували. І тому я задихався. І навіть гостра, солона й пронизлива свіжість морського вітру не рятувала.

Про Нижній Тагіл можна розповідати довго. Ціла бібліотека про нього написана. Можна захоплюватися його широкими, зеленими проспектами, розкішними заводськими Палацами культури, тінистими парками і мальовничими околицями. Можна розчулитись на «плотинці» старенським, ще демидовським домнам, котрі пихтять поруч, дають чавун і навіть непоганий. А з тої «плотинки» видно величезні сучасні домни комбіната, і серед них велетенська шоста, що в одинадцять разів більша за демидовські. Цілу поему можна скласти про чудову сучасну Тагільську Вагонку, котра піднялася

серед лісів та боліт і пов'язана при своїм народженні з ім'ям легендарного наркома Орджонікідзе.

Але все це не пояснить любові.

І не відкриє її причини.

Є проспекти рівніші, ширші і зеленіші тагільських. І споруд більше світліших і вищих. І парки в Тагілі — не найбільші і не найтінистіші на землі. Доводилось мені гуляти і по більш тінистих. І Вагонка, котра стала мені майже рідною домівкою,— не єдине нове місто, котре я бачив.

І все ж я люблю Тагіл!

Гавань

У самому серці Середнього Уралу, в одному з найсухопутніших його міст, мимо якого тільки маленька річечка тече, стоїть готель під назвою «Гавань». Зовсім як в солідному портовому місті — і навіть не в річковому, а в морському.

Стомлений з дороги командировочний, котрий уперше приїхав у це місто, дотягнувши чемодан до готельного ганку, розгублено дивиться на чорну із срібними буквами вивіску.

«Що за «Гавань»? — мимовільно думає він.— Звідки в цьому місті «Гавань»? І нащо?»

Потім, махнувши рукою, приїжджий піднімається по східцях. «Біс із ним! — вирішить він.— «Гавань» так «Гавань»! Були б місця!»

На другий день, виспавшись і поснідавши, приїжджий піде по своїх справах в міські контори чи в заводські цехи, яких чимало в місті. Вийде із готелю на берег міського ставу, перетне невеличкий дерев'яний місток, товсті обаполи якого розщеплені гусеницями тракторів і обчовгані численними шинами і закрокує прибережною вуличкою до звичайної уральської плотинки, поруч з якою, як у всіх старих уральських містах, і гудуть заводські цехи.

І обов'язково кілька чоловік запитають його у цей день:

— Ви де зупинилися? У «Гавані»?

— Так, в готелі,— відповість приїжджий.— Далеченько він у вас — і від вокзалу, і від центру.

— Нічого,— скажуть йому.— Невдовзі якраз там і буде центр міста. На Гавані в нас усюди будівництво.

А хто-небудь ще й добавить:

— Я теж у Гавані живу. Після роботи можемо разом прогулятися.

Так і дізнається приїжджий, що не тільки готель, але і увесь район навколо нього називають Гаванню.

«І чому це так? — знову думає він.— Яка ж тут може бути гавань, коли не те, що пароплава — катера жодного на ставу немає. І хоч три роки скачи — ні до якого моря не домчиш».

Звичайнісінькою вигадкою здасться все це приїжджій людині. Але вона швидко змириться, не тому, що в чужий монастир із своїм

уставом не ходять і не тому, звичайно, хто приїхав у незнайоме місто на чотири дні по казенних потребах, незручно утручатися в процес хрещення місцевих вулиць, готелів і районів.

У той день приїжджого можуть підвезти до готелю в директоровій «Волге» або черговим заводським автобусом і дивна назва готелю так і застряне в його мозку характерною провінційною нісенітницею. Чи мало дивних назв на Русі? Сиві краєзнавці десятиліттями б'ються над загадками старої топоніміки, а загадок цих не зменшується. І якщо навіть розшифрують яку, то, дивись, на зміну їй уже п'ять нових з'явились.

Але в який-небудь із заклопотаних командировочних днів буде зайнята директорова «Волга», а черговий автобус повезе робітників копати турнепс у ближньому радгоспі, або дивитися новий спектакль в обласному драмтеатрі — і прогуляється приїжджий до свого готелю пішечки. Пройде запиленою вулицею вздовж міського ставу до обідраних обаполів низького дерев'яного містка і мимовільно подивиться в протилежний бік невеличкої затоки — на двоі п'ятиповерхові будинки Гавані, серед яких загубився невисокий зелений готель, на яскравий модерний кінотеатр з величезним бетонним козирьком, на синій ліс на горі, котрий ховає обрії і всі далі. І, оглянувши все це неквапливим поглядом, побачить нарешті приїжджий ряди човнів у затоці, вузький рукав якої йде під місток і з'єднує затоку з велетенським міським ставом. Мирно лежать на березі човни всіх кольорів і видів — червоні, голубі, зелені, жовті, коричневі,— шлюпки, плоскодонки, байдарки і навіть катамарини. Багато їх тут. І спокійно їм тут: непутяща і часом висока хвиля із чималого ставу ніяк їх не дістане. Вітром їх не переверне і занести нікуди не зможе.

Навіть у сильний вітер гладь затоки дзеркальна. Не поспішаючи, не нервуючи, можна поставити тут мотор, повантажитись і попливти під містком на водяні простори, які йдуть далеко за місто, до гір і лісів.

І неспішно можна розвантажитись після далекої подорожі, зняти мотор, винести на берег лісову чи річкову здобич, витягти човна на пісок.

Ніщо не завадить.

Зручна затока. Просто диво, яка зручна!

І в якусь мить з'єднається раптом в мозку приїжджого і цей різнобарвний ряд човнів на березі дзеркальної затоки, і цілий район нових будинків, куди збираються городяни перенести свій центр і, дивна, на перший погляд, назва готелю.

«Так ось чому він «Гавань»! — подумає приїжджий.— Адже і справді гавань! Як влучно названо!»

І нічого вже ні в кого не треба питати.

Навіть невеличка уява домалює те, чого не вистачає поки що в цій мирній картині.

Встане в не такі вже далекі часи на цій затоці яскравий ажурний причал, і понесуться від нього по ставу білі, прудкі катери,

залишаючи на воді пінистий слід, і поїдуть діти, що аж верещать від захоплення в міські лісні урочища, які синіють за водою на обрії і понесуться за катерами в сріблястих бризках засмаглі водяні лижники.

І для всього цього вихідним пунктом стане затока, гавань, де зручно і затишно буде усім — і човнам, і хлопчакам і лижникам, і катерам.

Стоїть у серці Середнього Уралу найсухопутніше місто Реж. І майбутній центр його дивно і незвично називається Гаванню. І в центрі цього майбутнього центру стоїть готель «Гавань». І не зразу второпаєш, що тут і до чого.

Можливо, спочатку і посмієшся.

Але врешті-решт можна розібратися.

І врешті-решт здогадаєшся, що люди, котрі хрестили колись ці місця, по суті задавали програму на майбутнє — і собі, і своїм спадкоємцям. І сподівалися, вірили, що програмі цій суджено стати життям.

Михайло НАЙДИЧ

НАША ВИСОТА

Надточно мірять висоту
Не поспішайте,
друзі,
марне!
У вись, здіймаючись круту,
Стрімка гора сягає хмари.

Зринає кам'яний потік,
Як води весняні, горішні...
А наші гори —
Ні, не ті,
Ні, наші гори зовсім інші.

Побачиш зрідка, як скала
Аж в піднебессі
Розпростерлась,
Але якщо гора взяла
Твою і душу, і майстерність,

І вже як в друзі тут беруть
Тебе за щось
Найголовніше,—
То, значить, врівні з небом
Труд,
Твого безсоння суть горішня.

А гори, що ж,
Плаский пейзаж,—
Ні прірв,
ні бескидів орлиних.
...Велика плавка —
Ранок наш
Над кряжем
відблисками лине.

Неначе добра вість
Про труд,
Від нас йдуть зоряні години.
Не десь, не десь,
А саме тут
Кується щонайвище диво.

О. П. КАЗАНЦЕВ.
Озеро Таватуй. 1972 р.
Травлення

І простір неба в сотні гін
Одсвічує сталеву лаву...
То ви вже маєте уяву
Про висоту
Уральських гір!

ПОБАЧЕННЯ З ДНІПРОМ

Проміння в дивнім дзеркалі гойдається,—
Співучих хвиль обійми,
Рвійний вальс...
І не збагнути, де одна кінчається,
А де вже інша легко здійнялась.

Ріка нічо своє не прихова мені,
Сирий пісок, як віск, мій ніжить крок...
І пароплав, як білий цвіт конвалії,
Із Києва пливе в Дніпропетровськ.

ПОГОДА І МЕТАЛ

Упали сніги з перевалу,
А квітнув же теплий розмай!
Урал залишався Уралом,
Таким ти його і приймай.
Схилились зажурено стебла,
Ще глибше сховавши суцвіть,
І тільки над домною небо
Старалося душу зігріть.
І бджоли брунатні літали
Над бурим громаддям печей,
І час поставав у металі —
Сніги
Пропікав
Гаряче.
Котився він огненним валом —
Який гуркітливий розлив!..
Урал залишався Уралом —
Спокійно крізь непогідь
Плив.

Микола НИКОНОВ

ТРИ РОЗПОВІДІ ТЕТЯНИ СЕРГІЇВНИ

Я йду до школи. Новий вересень. І вже не перше. Перше промайнуло непомітно у клопоті й тривозі. Я йду до школи тридцятий рік. Десять літ вчилася. Двадцять працюю. Наче ого як багато... А мені роки нині не здаються довгими: чим старшим стаєш — тим стрімкіше плине час. І все ж, коли замислишся, згадаєш — це й справді ціле життя. Йду до школи і разом зі мною, переганяючи мене, поспішає туди крихітний першокласник, заспаний, трохи наляканий — йому ще незвично прямувати ось так, з портфеликом, у величезний і гомінкий світ, який називається — школа. Спокійно і радісно перемовляючись, йдуть три подружки з четвертого класу. Для них школа — рідний дім. Це ті самі дівчатка, котрі завжди затримуються після уроків, люблять посидіти в класі, пошушукатись про вчительку, а затим гасають коридорами, грають в якісь свої ігри. Йде солідна десятикласниця, яка уже соромиться носити форму і вже не схожа на ученицю, десятий клас у школі — це Олімп: дорослість, впевненість, самолюбство, зарозумілість і врода. Якими великими «тьотями» здавались мені такі дівчата, коли я сама була першокласницею! Квапиться до школи заклопотана студентка-практикантка, граціозно крокує молода піонервожата в новій, на заздрість гарній формі: сукня в талію, погончики, нашивки з двома зірочками, ремінь з портупеєю через плече... На дівчину озираються, їй дарують усмішки, кажуть приємні слова. Повільно простують дві вчительки. Авжеж, Марія Тихонівна і Алевтина Кіндратівна. Саме вони, які є в кожній порядній школі, яких люблять і яких побоюються. Спробуйте-но їх розгнівати... А втім, розгнівати їх важко, вони всякого набачилися.

Йдуть до школи бабусі за руку з онучатами, йдуть матері погомоніти про своїх синів, батьки — поцікавитись, як вчаться доньки. Поспішають старі й малі, вродливі й так собі, щасливі і сумні — всі стікаються до цього великого будинку і, дивлячись на них, наближаючись до нього, я думаю: і все людство, либонь, безкінечно йде до школи. Я думаю, скільки радості й печалі ввійшло в моє життя із словом школа. Як воно змінило мене, як вчило розбиратися в людях. А було всього, й багато що пам'ятається, як зараз. Ось послухайте...

Урок

— Ну-с, перший урок у вас в п'ятому «Б»,— сказав Семен Ілліч, зиркнувши на засклену вітрину, де висів розклад. Він посміювався, потирав руки, наче повідомив мені щось дивовижно

приємне, виняткове,— мабуть, був задоволений, що прибула я своєчасно, і тепер школа вкомплектована, заняття почнуться нормально, без зривів і перестановок. Директор поглядав на мене, ждав, що я відповім, а я стояла перед розкладом, і ніби морозяний свіжачок гуляв по руках, по спині, аж кортіло зітнути плечима. Директор, певно, збирався додати ще щось, але в цю хвилину двері вчительської повільно відчинилися, в них просунувся пухлий обшарпаний портфель, а затим став пропихатися здоровенний чолов'яга.

— Здрастуйте, Олексію Никаноровичу! — заспішив назустріч низенький Семен Ілліч, блискавично зменшуючись перед мамутовою величиною чоловіка в чорному костюмі, піджак і штани якого здувалися на солідному животі. І все зненацька обернулось до цієї людини — і столи, і стільці, і розклад, а вчителі закривали журнали, віталися, вставали, дехто потихеньку виходив.

— Інспектор облвно! — пошепки повідомила вчителька початкових класів Гафія Іонівна, бліда й полохлива, з швидким, спідлоба, поглядом.— От, лишенько... Наскочив... Ну, як піде по уроках! Минулого року Лідію Анатоліївну, завуча, до сліз довів: те йому не так, те не так... Піду я...— Вона нашвидкуруч склала портфель і тихо, як провинна, схиливши голову набік, почала скрадатися до виходу з учительської.

Олексій Никанорович тим часом витирав обличчя хусточкою, щось говорив, голосно сміявся: «Хха-хха-хха-ха!» Біля нього, як ліліпут перед Гуллівером, задравши лису голову догори, усміхався директор. Коли Семен Ілліч посміхається, очі у нього зовсім зникають, і здається, що він куштує щось надзвичайно солодке — таке, що й мед, і цукор йому в підметки не годяться.

Перед дзвінком у вчительській не лишилось нікого — тільки директор, я і ця людина-гора, інспектор облвно.

— А, познайомтесь, Олексію Никаноровичу. Наша новенька... Тетяна Сергіївна... Випускниця. Приїхала за розподілом... Так би мовити, зміна, молодий кадр. Сьогодні — перший урок.

Олексій Никанорович глянув на мене опуклими голубувато-сірими очима чи то з посмішкою, чи то з якоюсь гримасою, їй-право, зараз він був дуже схожий на людожера з казок братів Грімм. Ось його губи широко розтулилися, звідти виглянули рідкі, розділені і якісь вельми людоїдські зуби.

— Дуже приємно... Дуже приємно...— сказав він густим басом, похитуючи головою зверху вниз.

Несподівано і різко заверещав дзвінок, я здригнулася, щось натяглося в мені і затремтіло, хоча зовні я мала вигляд аж надто спокійний і, здається, посміхалась. Я взяла журнал і робочі плани й уже намірилася йти, як раптом директор обвів тривожним поглядом спустілу вчительську і, звертаючись до інспектора, спитав:

— Підете на уроки?

Його погляд зупинив мене.

— Аякже... Аякже...— прогуркотів Олексій Никанорович.— Авжеж.

— Тоді, може... Е-е... До Тетяни Сергіївни? Тетяно Сергіївно, з вашого дозволу, звісно...

Але я зрозуміла, що ніякого мого «дозволу» він не потребує, що це — наказ, та ще й з підкладкою: «Тільки не здумай осоромитися, голубонько... Так-так... Не підведи школу, виправдай довір'я...»

Олексій Никанорович мов би здивовано, прицінюючись, зиркнув на мене, на Семена Ілліча, знов на мене, гмикнув і сказав:

— Ну що ж... Можна...

Серце моє упало, як писали в старовинних романах. Втім, упало воно ще раніше, до того, як Олексій Никанорович сказав: «Можна...» Я відчула, що мені не завадить присісти, нікуди не йти, а просто посидіти... Пошукала очима графин — він був порожній. Очевидно, я все-таки себе не видала, зовні була аж надто спокійна, ввічливо усміхалася, бо ні директор, ні Олексій Никанорович не помітили мого стану. Семен Ілліч танув у коридорі, як цукерка, проводжаючи нас, забігав уперед, інспектор важко ступав услід, а я відчувала себе крихітною дівчинкою, за якою суне велетень, і холонула, аж по щоках ходив мороз.

Я не бачила, що це за клас, просто наблизилась до якоїсь кімнати, перш ніж заглянув у неї директор, там висів крик, галас, верещання. Вмить настала тиша, я ввійшла й переді мною підвелося щось сіро-коричневе, багатоголове, багатооке — воно так і сприймалось, як одне ціле і все разом: очі, стрижки, комірці, бантики, білі переднички — жодного окремого обличчя.

— ...Сідайте,— через силу видихнула я вовняним, неслухняним голосом. І це багатооке всілося з таким же м'яким шерехом і стуком, з яким підвелося.

Олексій Никанорович пройшов на задню парту, а оскільки парти були маленькі і за жодною він би не вмістився, він попросив двох уражених його величиною хлопчиків пересісти, і вони миттю, злякано, як мишата, сковзнули вперед і сіли, озираючись,— втім, оглядався весь клас. Олексій же Никанорович сів прямо на парту, з хижим клацанням розстібнув портфель, вийняв товстий зошит і авторучку.

А я стояла, як у тумані, випроставшись, міцно трималася за спинку стільця і дивилась на інспектора, на його авторучку, яку він близькозоро підніс до очей проти світла, розглядаючи, чи не зачепилася за перо волосинка. І що було мені робити? Я раптом забула все, все, все... Плани уроків були у мене підготовлені на тиждень, і там було передбачено і повторення, і поняття про фонетику, звуки і літери, голосні й приголосні. Я сама все це визубрила, вивчила, бо в інституті нас учили чого завгодно, тільки не знання шкільного підручника, за яким нині мені належало працювати. Ми вивчали премудрі синтагми, старослов'янську, древньоруську, історію мови, історію педагогіки з «Великою дидактикою» Яна Коменського, вчили методики і були схожі на столяра, якого призвичаювали б стругати з усіма тонкощами, забувши показати йому

рубанок. Однак не про це я думала в ту хвилину. Все переплуталося, руки тремтіли, язик занімів, я з трудом передихнула і, силкуючись заспокоїтися, почала викликати учнів по журналу. Вони підводилися й сідали один за одним, але я нікого не запам'ятала, нічого не бачила. Мені дуже хотілося, щоб список був якомога довший, кілька разів голос зривався, та ось і останнє прізвище, останній хлопчик сказав «я» і сів. Я глянула на парту, де розташувався інспектор, і побачила, що він швидко-швидко строче в зошиті, докірливо ворушить губами, похитуючи головою.

Ці його рухи вкрай розхвилювали мене, я ледве набралася духу, щоб сказати, ні, не сказати — промимрити:

— А зараз, діти... ми... ми займемося фонетикою...

Мене так і всипало жаром: чому фонетикою? Чому? Адже слід починати з повторення за четвертий клас. І в зошиті у мене так заплановано. Спершу повторення, затим фонетика. Але я вже сказала це слово і не могла почати з повторення. І ніяк не зважувалась відкрити зошит з планом. Мені здалося, що як тільки я туди загляну, інспектор одразу ж збагне, що я нічого не знаю, а можу читати лише з папірця, і це зрозуміють учні, котрих я поки що не бачу, зрозуміють і назавжди запам'ятають, який я недолугий, безпорадний учитель. Отже...

— Фонетика... Це... Це наука... Наука...

Ой, але ж починати все-таки треба з повторення. Слід згадати частини мови, розділи граматики — так думала я, може, навіть «гарячково» — тут годиться це заяложене слівце,— ніби в мені сиділи дві людини, причому одна була спокійна і розсудлива, а друга тремтіла й металася, одначе язик мій достеменно був моїм ворогом, бо він продовжував своє:

— Наука... Фонетика... Вивчає...

Та про що ж вона? Що вивчає? Що ж це таке, нічого не можу згадати... Вивчає, вивчає... «Фонетика вивчає звукову будову мови»,— згадалося визначення, яке давали в інституті. Але ж тут так не скажеш. Тут треба простіше, зрозуміліше. Причому тут «будова»? Перед очима цибаті крани над риштуванням. Ну, господи! Ну! Не можу згадати, хоч убий, просте визначення з підручника.

— Фонетика... Діти... Це частина...

Яка частина! Знову в очах крани. Ах, так... Частина граматики... Це наука... («про звукову будову мови») — я навіть чула голос нашого інститутського мовознавця доцента Степанова. Я відчувала, як полотнію, червонію, знов полотнію, притиснувши руки до грудей, і бачила, що інспектор усе пише, пише, пише...

І я збагнула: не можу вести урок. Не можу. Здається, зрозуміли це й учні, бо в класі стояла та сама тиша, яку називають гробовою.

Наче не контролюючи себе, а скоряючись чиємусь наказу, я закрила журнал, поклала в нього плани і, як сновида в сомнамбулічному сні, вийшла з класу, навіть двері зачинила так тихо, ніби боялася когось злякати чи розбудити. Ноги самі собою кудись сту-

пали, повз мене пропливали стіни й вікна, віддалялися вниз східці. Отямилася я лише в кінці верхнього коридора, де, грюкаючи шваброю по плінтусах, мила підлогу старенька прибиральниця. Раптом здалося, що зараз мене занудить від мерзенного, крижаного страху, і, долаючи млість, я втупилася у вікно, на спокійні ясно-золоті липи, голубий вересневий туман, у який закуталися безмовні вулиці селища. Неподалік за дахами зелено і сонячно, але по-осінньому голубів ліс, він переходив у суцільні сині гори, похилі і безкрайні. А під липами на жовтому спортивному майданчику метушилися, гасали з м'ячем діти — грали в баскетбол. Обіч майданчика стояв фізкультурник Віктор Васильович — типовий шкільний фізкультурник, в синьому тренувальному костюмі, в кедах, трохи вже повнуватий, з невеличкою лисинкою і дещо кислим, сповненим спортивної зневаги і спокою обличчям. Час від часу він підносив до губів свисток і щось показував на пальцях. Я згадала, як він подивився на мене, коли я вперше прийшла в учительську, і як, навіть спиною, відчула його погляд, котрий по-спортивному детально пройшовся по мені знизу вгору і зворотно... Віктор Васильович був єдиний учитель-чоловік, коли не брати до уваги Семена Ілліча, до того ж не одружений. Все це повідомила мені того ж дня Гафія Іонівна і при цьому дивилась на мене так, ніби жадала негайно довідатись, чи не хочу я вийти заміж за фізкультурника...

І тут я здригнулася. Що ж це? Що ж це таке? Чому я стою тут, думаю про якісь дурниці — я, вчителька, яка втекла з свого першого уроку? Ясно, після такої історії мене негайно спровадять із школи, а інспектор-людожер намалює таку характеристику, що прощай моя вчительська кар'єра — яка там кар'єра — просто мені, видимо, нічого робити в школі. Адже, загалом-то, я сама винна, виявила легкодухість, перелякалась, розгубилася. Як могло таке трапитись? Я ж вела вже уроки. На «добре» здала практику в позаминулому році, а торік — на «відмінно». Півтора місяці заміщала хвору вчительку... Оці червоні модні черевики куплені на зароблені гроші. Пам'ятаю, як раділа, що все у мене ладиться, діти слухають, зошити в порядку, в план майже не заглядаю, матеріал знаю. Що зі мною сталося? Чи винна фонетика, яку я справді не люблю, хоча знаю, і все можу пояснити. «Наука про звукову будову мови»,— знову вчувся голос Степанова. Що трапилось? Невже так подіяв переляк учителів, цей інспектор? Як мені бути? Для школи це НП! Надзвичайна подія! Вчитель, у присутності інспектора облвно, покинув клас і зник. Я уявила обличчя Семена Ілліча і завуча старших класів, огрядної дами з зачіскою-глечиком, яка так величаво плаває по школі, уявила, як ця дама почне мені вичитувати, не зводячи круглих вишневих очей, а директор зітхатиме, похитуючи головою. Зганьбила школу. Знамениту, прославлену на весь район,— це мені повідомили в першу чергу. Коли в райвно оформляли трудову книжку, сказали, що я іду в «стопроцентну» десятирічку, де працюють два заслужених учителі (їх на весь район — три), шість відмінників народної освіти (їх на весь район — одина-

дцять), стільки-то орденоносців і нагороджених. Цими відомостями мене хотіли порадувати, та тільки дужче налякали.

Треба йти негайно. Зараз розшукаю Семена Ілліча, не чекаючи дзвінка й ганьби. Напишу заяву, покладу на стіл і піду. Куди? Не знаю... Світ за очі. Хоч на залізницю забивати костилі, міняти шпали. Недавно, ще до початку занять, змучена журбою за містом, за домівкою, за рідними й подругами, я вирушила погуляти і непомітно опинилася за селищем. Було тепло, навіть жарко, літали метелики, і я, озирнувшись,— навколо був ліс,— скинула кофточку, підставивши сонцю плечі й груди. Я йшла поміж залізничних рейок, замислившись, схиливши голову, ловила ласкаве, сумне тепло осені, віддалений шум станції, лісовий вітерець і запах шпал. Було гарно отак іти і думати про щось легеньке, що не має до мене ніякого відношення. Я уявила собі, що дорога веде в моє місто, десь там шумлять вулиці, в такому ж голубому тумані потопають шпилі веж і дахи високих будинків, уся земля здається доброю, вдоволеною, а всі люди спокійні і впевнені — щасливі. В таку хвилину важко уявити, що хтось може бути хворий, нещасний, знехтуваний.

— Сойочку-то тежа зініми! — сказав хтось з татарським акцентом. Я здригнулася, затулила груди кофточкою. На пагорбку біля насипу сиділа купка молодих жінок і один хлопець. Дорожні робітники. Всі вони так лагідно усміхалися, що я не розгнівалася, лише, певно, дуже густо почервоніла — обличчя запашіло вогнем. Біля лінії валялися ломики, молотки, тачка на одному коліщаті — на таких по рейках возять інструмент.

— Ходи до нас загаряй! — сказав хлопець.— Ти чого така невесела? Жити весела нада... А по лініях ходити не нада: під поїзд попадай — нам одвічай.

Він говорив ще щось, але я вже не слухала...

Та що ж це зі мною? Згадую казна-що... Мерщій до директора. Все одно зараз дзвоник. А що там у класі?

Я спустилася назад навшпиньки, як школярка, котра щойно нашкодила, підкралась до свого класу, прислухалася. Було чути звичне шелестіння зошитів, кахикання, стук крейди по дошці — спокійний шум класу. «Хто ж веде урок?» — уражено подумала я. Не відчиняти ж двері — ніщо так не приваблює дитячої уваги, як двері, досить лише рипнути. І тут я почула голос Олексія Никаноровича. Розмірено, басовито він почав диктувати правило. Повторював. Знову диктував. «Ось так. Тепер приклади... Ану лишень, хто Семенов? Га-а? Добре... Скажи приклад на правило. А всі думайте, думайте. Шукайте свої приклади. От. Вірно. Молодець. Сідай. Хто ще?.. Правильно. Ще?.. Дуже добре. А тепер спитаю тих, хто руки не піднімає. Ану, любий, ось ти, на передостанній парті. Так-так. Давай, братику, приклад. Гаразд... Гаразд... Бач, знає, а руки не підводить...»

Цей голос управляв класом, як диригентська паличка. Присоромлена, розгублена, я слухала, не в силі відійти. Ось як треба!

Наче досвідчений піаніст, який використовує всю клавіатуру, Олексій Никанорович вів мій урок, і я не пам'ятаю, скільки стояла під дверима, поки дзвінок не змусив відсахнутися, одступити до вікна.

Настала неймовірно тягуча хвилина. Нарешті з класу боком просунулася богатирська постать інспектора з журналом і моїми планами в одній руці, з портфелем у другій. Здається, я бачила інспектора потилицею, а може, впівоберта. Не пам'ятаю.

Олексій Никанорович важко подибав уздовж коридору, але, помітивши мене, вернувся.

Я зіщулилась.

— Послухайте,— сказав він, насуваючись.— Е-е... Як вас звати, пробачте, знову забув...

— Таня...— сказала я.— Тетяна Сергіївна.

— Так от... Я...

Але до нас уже мчав директор, ще здалеку посміхаючись, весь осяйний і щасливий. Обличчя Семена Ілліча було таке, буцім-то він щойно вискочив з лазні, червоне з фіолетовим відтінком. Якось дивно дивлячись одним оком на інспектора, а другим на мене, ще й посміхаючись на додачу, він спитав:

— Ну-с? Як? Як воно? Як урок?

— Урок? — перепитав Олексій Никанорович.— Урок гарний. Пречудовий урок. Тетяна Сергіївна — вчитель з великим майбутнім. Це я вам кажу...

Я не знала — насміхається він чи жартує. Та коли боязко підвела очі, збагнула, що інспектор не жартує і далекий від насмішки. Він був простий і величний. І його обличчя, широке, одутле, літнє, не здалось мені ні людоїдським, ні потворним — просто обличчя розумної людини, яка всього набачилася на своєму віку.

— Візьміть свої плани,— сказав він, злегка торкнувшись мого плеча.— Гарні плани... І — дерзайте. Все у вас буде гаразд.

Цю фразу, мабуть, зрозуміли тільки ми двоє. Бо директор лише сяяв, почувши похвалу начальства.

Того ж дня Олексій Никанорович поїхав. І ніхто-ніхто не знав про цей перший мій урок. Аж тепер, через двадцять літ, я зважилася розповісти. Це був і справді пречудовий урок.

Горобчик

Мишко Сафіулін був найнепомітніший у класі, а можливо, і всій школі. Бувають такі хлопчики: вчаться абияк — з двійки на трійку або, як каже наш завуч Веселий (це у нього прізвище), «між погано і дуже погано», але не бешкетують, води не закаламутять, ніде їх не чути. Коли в нашому районі збудували велику нову школу, частину учнів перевели до неї. Звісно, в таку школу директор із завучем постаралися віддати не найкращих учнів. Завуч Веселий заніс до списку і Мишка Сафіуліна. «Хай іде,— сказав Веселий,— на мій погляд, це міцний двоєчник».

Я не стала заперечувати, адже двійка — це зниження успішності. Кожен двієчник, тим паче «міцний», ріже успішність на два з половиною відсотки, і завуч Веселий наприкінці чверті саме за ці відсотки мені вичитуватиме. Цікаво буває зайти до нас у вчительську — тільки й чуєш:

— Тамаро Василівно! Ну як вам не соромно, знов чотири двійки!

— Олексію Дмитровичу, скільки ви мені двійок дали?

— Ні, це неможливо! З усіма предметами у Боріна ладиться, а географія... Невже по географії не можна було йому трійку?

— Ніно Петрівно, Тетяно Сергіївно! В такому вигляді відомість не прийму. Що це? Самі двійки... Викликайте, виправляйте, працюйте. Ви бачили? Вісімдесят дев'ять відсотків. Та ви що? Хреста на вас нема!

Це, звісно, Веселий.

Врешті-решт, наша школа завжди дає стабільну успішність — дев'яносто чотири і п'ять десятих відсотка. Завуч уміє вести бухгалтерію. А нині й зовсім гарно: міцних двієчників здали у нову школу, і Веселий сяє. Все гаразд.

Майже місяць Мишка Сафіуліна не було. Ніхто цього, здається, не помічав, не помічала і я, тим паче, що четвертий «А» був для мене новим класом, котрий щойно почав навчання за новою програмою. З такими малюками я ще ніколи не працювала. Після вусатих, з ламким баском випускників і модних дівчат, які знай хитрують проскочити на уроки у високих чобітках, в «міні» або «максі» замість шкільної форми, четвертокласники здалися спершу мало не ясельними немовлятами, яких слід водити за ручку, годувати з ложки й лічити парами по кількості голів. Правда, дуже скоро я збагнула свою помилку: виявилося, що маленькі істоти вельми не схожі, дивовижно моторні, не за віком, а ліпше сказати, всупереч зросту тямущі. На перервах у коридорі вони обліпляли мене, як бджоли перед роїнням, а від безугавного «чому-чому-чому» голова йшла обертом.

Незабаром я навчилась відрізняти їх не лише за іменами й прізвищами, але й за характером, дізналася, хто впертий, хто лагідний, хто боязкий, кого можна стримати хіба що суворим окриком, а хто, навпаки, від окрику лише наїжачиться, насупиться, розворушити такого вдається тільки добрим словом, воно пробиває без помилок, інколи до сліз.

Саме в цей час взаємного знайомства я помітила на останній парті невеличкого, смаглявого, з карими, зачаєнно-наляканими оченятами хлопчика і згадала: це ж Миша Сафіулін! Виявляється, він навіть не сидів, а стояв за партою, але був такий малий, що здалеку здавалося — сидить.

— Ти хто? Звідки ти? — спитала я.— Сафіулін?

— ...

— Він третій день приходить! — повідомили дівчатка з активу, які є в кожному класі.

— Чому не в тій школі?
Мишко, закопиливши губу, мовчав.
— Чому?
— А мене... Не взяли...
— Чому?
— ...
— Чого ж ти мовчиш?
— Сказали... двійок багато...
— А де ж ти був цілий місяць?
Мишко зовсім похнюпив голову, буцім-то уважно роздивлявся парту, водив по ній пальцем.
— Де ж ти все-таки був?
— Бігав...
— Учився б краще. Сюди прийшов...
— А чо, раз мене вигнали, так...
— Не треба було хапати стільки двійок!
— ...
— Чому ж ти не сідаєш?
— А тут стільця нема (в цьому класі сиділи на стільцях).
— Так і стоятимеш?
— Він третій день стоїть! — повідомили дівчатка з активу.
— Піди й принеси стілець!
— А де його взяти?
— У вчительській.
— Ну-у-у...— Мишко знову втупився в парту.
— Що «ну»?
— Я боюся... у вчительську.
— Зараз я збігаю за стільцем,— сказала я сердито, а він сприйняв це всерйоз і промимрив:
— Не треба... Не несіть...
— Що ж? Ти всі уроки стоятимеш? Йди за стільцем!
Мишко пішов. Повернувся під кінець уроку, без стільця.
— Де стілець?
— А його... нема...
На наступному уроці була російська мова в тому ж таки четвертому «А». Я ввійшла й побачила, що Мишко стоїть, як і раніше, вернулась у вчительську і принесла йому стілець.
Мишко почервонів, як вишня, одначе стілець узяв, поніс на місце й сів. Скоро я помітила, що він знову сидить без діла.
— Чому не пишеш?
Він тихенько підвівся.
— Ну?
— У мене... зошита нема...
— Де ж він?
— ...
— Я питаю: де зошит?
— Вдома...
— На, візьми новий і пиши.

Обережно взяв зошит рукою, яка давно не бачила мила, обережно поніс, схиливши набік стрижену чорняву голову.

Через хвилину подивилася — сидить, не пише, хоч і пригнувся.

— Сафіулін! Чому не пишеш?

Знову підвівся.

— А у мене... ручка...

— Що «ручка»? — Мене вже розбирає злість.

— Нема... ручки...

— ?

— ...

— !

— ...

— Ти для чого це до школи прийшов, га? Чому нічого немає? Руки брудні!

Обличчя невмите! Комірця нема! Зошита нема! Ручки нема! Нічого нема! (Іншого разу я, можливо, й стрималась би, але зараз саме ця обставина — немає ручки — а у мене нема зайвої, увірвала терпець).

— Ч-чому немає ручки?

— Мамка грошей не отримала.

— Ким вона в тебе працює?

— ...Прибиральницею.

Хтось чмихає.

— Ц-це що таке? Це що? Що за сміх? Ану, як школу ніхто не стане мити-прибирати, можна вчитися в такій школі? Можна, я питаю?

— Ні-і-і!

(Виховна хвилина. Потроху заспокоююся).

— Що, в тебе мама мало заробляє?

— Ні... Вона на двох роботах... У лікарні і в садку...

— Чому ж не купить тобі ручку?

— А татко... у нас... п'є...

Він сказав це зовсім глухо, під ніс, і в ту ж мить перестав здаватися мені смішним, убогим, занедбаним, цей смаглявий хлопчик з давно не митими руками.

«Треба буде викликати батька на збори — поговорити, побувати у нього вдома, познайомитися з матір'ю,— подумала я,— до речі, скоро батьківські збори...»

— Сідай,— сказала я.

Я не зразу вибралася в гості до Мишка Сафіуліна. Батько на збори не прийшов. З матір'ю я побачилася, але нічого не добилася від тихої, такої ж, як Мишко, чорнявої невеличкої жінки. Вона не справляла враження, як це писали в давнину, «затурканої» або дурної, просто на всі мої слова і докори лише мовчки дивилася на мене темними, м'якими і десь у глибині недовірливими очима, ніби говорила: «Авжеж... Гаразд. Звичайно. Ми винні, що запустили сина. А все ж дарма ви тут хвилюєтесь-гарячкуєте... Виросте він, якось вивчиться... А стежити за ним мені ніколи...»

— Що ж ви на чоловіка свого не впливаєте? — говорила я і відчувала: не те, не те кажу. Який уже тут «вплив»?

Днів через два після зборів я пішла до хворої Ліди Смирнової і по дорозі вирішила заглянути до Мишка. Мешкав він у новому районі, збудованому нині на місці знесених бараків. Довго блукала серед сірих розкиданих у незбагненному порядку будинків і корпусів, поки, нарешті, знайшла потрібний номер і під'їзд. Була субота. Вечоріло. На багряний захід летіли галки. Синів на дахах недавній сніг. Повіяло холодом. Я змерзла і з задоволенням пірнула в надійне тепло під'їзду, у всі його суботні звуки. Десь горлало радіо, завивали пральні машини, десь співали, а може, й танцювали, бо чувся дружний тупіт.

> Даже если станеш ба-а-бушкой —
> Все равно ты будешь ла-а-душкой,—

надривався магнітофон і закінчував впевнено-нахабно: «Ладд-а-а!» Вгорі, не звертаючи уваги на всі ці веселощі, хтось розмірено грюкав: «тук-тук... бах-бах-бах... бах-бах». Я поминула лисого чоловіка в смугастих піжамних штанях на резинці, і чоловік оглянув мене, скрививши з цікавості губи якось набік.

Я зійшла на останній п'ятий поверх і побачила на підвіконні Мишка. Він сидів і гладив кішку. Кішка була худа, незугарна, з обмороженими вухами. Але вона смирно сиділа перед Мишком, дивилася на нього віддано-любовно, як можуть дивитися тільки тварини, прагнучи вкласти у погляд усе, що могли б сказати, якби вміли говорити. Обоє вони, Мишко і кішка, злякалися мене, кішка навіть пригнулася, ладна кинутись навтіки. А Мишко підвівся.

— Ти чому тут сидиш? Тато вдома? — спитала я.

Він залився своїм темним рум'янцем, стояв злегка відвернувшись.

— Та я ж не скаржитися на тебе прийшла,— спробувала я заспокоїти хлопця.— Просто до всіх за списком ходжу. Ось була у Смирнової. Тепер до вас зайшла. Дома тато?

— ...Дома.

Я пошукала дзвінок.

— А тут не зачинено.

Я постукала.

На стук вийшла дівчинка, вірніше, дівчина, але надто вже юна, з однією густо нафарбованою бровою — друга ще була на черзі.

— Ой, здрастуйте... Заходьте... Ви Мишкова вчителька? А татко наш спить.

— Тоді я...

— Та я його зараз розбуркаю. Він давно спить.

У кімнаті на ліжку хропів невисокий чоловік і густо, терпко пахло розлитим вином, а також пудрою й духами. В другій кімнаті біля дзеркала, сиділо ще дві дівчини того ж віку, що й господарка, певно, подружки, в міру гарні, надміру розмальовані.

Прокинувшись, чоловік довго моргав, мружився, жував губами, відсапувався, сидячи на ліжку. Потім сказав, одразу приступаючи до діла:

— Ви з приводу Мишка? Пустує?

— Та ні. Просто знайомлюся з побутовими умовами учнів...

Чоловік позіхнув. Ще поморгав. Ще позіхнув. У прищулених очах майнула кисла увага. Я мовчала. Всі заготовлені, заздалегідь обдумані слова і звинувачення якось раптом вивітрились: я відчула, що не зможу сказати цьому чоловіку те, що сказала б у школі, спираючись на мовчазну підтримку її стін. Сказати зараз йому, скуйовдженому, заспаному: «Схаменіться! Навіщо ви п'єте?» І він, звісно, одразу ж розізлиться, можливо, навіть скаже: «Яке вам діло? П'ю на свої» і т. п. Я хотіла спитати, як і коли готує Мишко уроки. Де його стіл? Чи перевіряють батьки завдання? Коли хлопець лягає спати... І коли встає? Та всі запитання, ледве я глянула на цього батька, здалися настільки зайвими, що я мовчала, і ми просто роздивлялися одне одного. «Як готує уроки?» Але цей тато навряд чи цікавиться такими дрібницями. Вчиться, ходить до школи — все... Де стіл? Ось він. Який іще? Ще є он у тій кімнаті, в кухні...— Що — кожному стіл? Чи стежать за режимом? Який ще там режим? Захоче спати — ляже. Захоче їсти — наїсться. Такі відповіді читала я на заспано-хмільному обличчі. І все-таки спитала вчительським, не своїм голосом:

— Як живе Миша? В чім потребує?

Батько на ліжку примружив на мене око.

— Як живе? — сказав він, натискуючи на «и».— А нічого... Ситий, узутий... Ну звісно, ми люди невчені, може, щось і прогавимо. Ось ви, звісно, вчені... Вам видніше... А ми невчені. Та все-таки... Тобто, значить... Трохи п'ю... Але від утоми. Чому не випити? Правильно я кажу? Ну от... А ви, звісно... Мати, мабуть, скаржилась. А ви її... оце... не слухайте. Я теж розумію... Зайве пити не слід. Ну а сьогодні — субота... М-да,— він стримався, аби не позіхнути, очі посоловіли.— М-да... А за Мишком наглядаємо. Ледацюга він... Це правда. Шмагати треба частіше...

— Навіщо ж шмагати? — обірвала я.

Батько осміхнувся.

— Ну як... Мене он у дитинстві мій шмагав. Шкуру, можна сказати, спускав. А все-таки... Вчитися я не став... ФЗН тільки скінчив. Ну ви, звісно, люди вчені, а ми — невчені... Та й то сказати, кому як ота наука... Кому лізе в голову, а кому — ні...

Словом, усе було ясно далі нікуди, і, нагадавши, щоб не забували пришивати Мишкові комірець та щоб частіше він мив руки, я пішла, вислухавши на прощання, тихо мовлене, ввічливо-п'яненьке напуття:

— Спасибі, значить... Ви, звісно, пробачайте. Ви вчені, а ми невчені, але теж...

Дівчинка, тепер уже з обома намальованими бровами, зачинила за мною двері.

Мишка в під'їзді не було. Я побачила його на подвір'ї, де вже по-осінньому синьо сутеніло. Він щось робив, умостившись на ящику, а біля нього, схиливши голови набік, сиділи два дворових собаки — рудий і чорний.

Так відбулося моє знайомство з батьками Мишка Сафіуліна. Загалом-то було воно не даремне. Мишко став приходити до школи чистіший. Комірець, хоч і не завжди, був пришитий, і я сприйняла це як гарну ознаку. Потім я влаштувала Мишка в групу подовженого дня, і, здається, він був дуже радий. Одного не могла добитися: вчився Мишко, як і раніше, тихенько «хапав» двійки, тихенько виправляв їх на трійки і тихенько прогулював, посилаючись на те, що, мовляв, «боліла голова», «їздив до бабусі», а подеколи просто відмовчувався.

Минула перша чверть, промайнула друга, скінчилися зимові канікули. В школі ще довго пахло ялинкою, на вікнах висіли забуті паперові сніжинки і стрічки дощу з фольги. Після канікул ударили січневі морози. Щодня, передаючи зведення погоди, диктор говорив: «Сьогодні в місті та околицях температура вранці мінус тридцять п'ять — мінус сорок»... Заняття в молодших класах відмінили. Але не всі учні скористалися можливістю подовжити канікули. Кожного дня, біля входу у вестибюль, я стрічала десяток-півтора закутаних по самісінькі очі живих матрьошок. Вони скидали шалі і хустки і лише тоді виявлялося, що це Таня Синицина, Ніна Красіна або навіть Сергійко Ползунов. Ходив до школи й Мишко Сафіулін. Не вельми закутаний, в зав'язаній шапці, постукуючи промерзлими чобітками, він довго переминався біля порога, шмиркав, хлюпав носом, витирав морозні сльози і, лише трохи відтанувши, починав роздягатися.

Якось уранці була така холоднеча, що з десятка моїх героїв не прийшов ніхто. За вікнами школи стояв туман. Вищали двері, впускаючи сивих з морозу, не схожих на себе старшокласників. Усі крякали, ойкали, скаржилися: «Ну й морозяка! Мабуть, п'ятдесят! А завтра буде ще більше!» І всі були веселі.

Я простояла у вестибюлі до дзвоника і вже хотіла йти, аж тут двері ще раз відчинилися, і разом з хмарою холодної пари ввійшло, а ліпше сказати, просунулося в щілину щось скрючене, геть укрите інеєм. Це був Миша Сафіулін.

— Та ти що?! — здивувалась і розгнівалась я, хоча сама на нього начебто й чекала.— Що це ти? Навіщо? В таку холоднечу? Все одно уроків не буде! Ніхто не прийшов...

Мишко мовчав, шморгав, однією рукою зшкрібав іней з вій, стукав чобітками, і мені стало шкода його.

— Ой! Ти ж без рукавичок?! Де рукавички?

— Хффф... Є,— сказав він.

— Де?

— Хфф... О-ось.— Він вийняв з-за пазухи рукавичку. В ній лежала якась сіра грудочка.

— Що там у тебе?

Мишкове личко прояснилося:

— У мене... там... горобчик...

— Хто?

— Горобчик.

— Де ти його взяв?

— А він на дорозі лежав... Я його взяв.

— Живий?

— Не знаю... Ага... Я його грію...

З рукавички й справді визирнула горобчина голівка з прищуленими повіками.

— Та ти сам, мабуть, обморозився? — жахнулася я, глянувши на його сині руки.

— Гм... Н-ні... Я нічо... Я швидко біг.

— Миша,— сказала я,— ходімо в клас. Зігрійся. Я проведу тебе додому.

Мишко мовчки потюпав за мною, заглядав у рукавичку, хукав.

У класі було тепло, хоча вікна замерзли повністю. Мишко попрямував було до своєї парти, та я звеліла сісти до батареї-радіатора.

— Треба ж нагодувати твого горобця.

Я спустилася в буфет, взяла у тьоті Фіси булочок, пиріжків і чаю, принесла в клас.

Мишко грівся біля батареї, а на радіаторі сидів, погойдувався на тоненьких ніжках урятований горобець.

Обоє вони — горобчик і Мишко — чимось були схожі. Забачивши чай і пиріжки, Мишко дуже сконфузився. Довго відмовлявся, нарешті взяв склянку в обидві руки, став пити, спершу тихо, а потім засопів, зацмокав. Горобець теж розплющив очі, здивовано заблимав і перестав гойдатися, стрибнув на підвіконня, тицьнувся раз і вдруге в шибку і завмер. Мишко кинув йому кілька крихт, і горобець заходився жадібно клювати їх, давився, завмирав з крихтою в роті, судорожно ковтав і знову клював.

Напившись чаю, Мишко спитав, чи можна йти додому, враз заспішив, навідріз відмовився від проводжання, забрав горобця і зник.

— Де ж твій горобчик? — спитала я днів через три, коли мороз послабшав і школа повернулася до свого звичного життя.

Мишко похмуро роздивлявся чобітки, сказав, не підводячи очей:

— А у мене... його випустили.

— Хто випустив?

— Лідка... Сестра. Їй татко звелів.

— Тобі шкода горобця?

— Ага... Я його привчати хотів...

— Кажуть приручати,— поправила я.

— Ага... Приучати...

Після випадку з горобчиком Мишко потеплішав до мене. Начебто і вчився краще, хоча особливих успіхів поки що не було. Прогулювати він також перестав. Я раділа, одначе, як виявилося,

передчасно. На початку останньої чверті Мишко знов почав щодня зникати з уроків — інколи не з'являвся зовсім. Дівчатка-активістки повідомили, що Сафіулін ходить годувати собаку, а собака живе десь у покинутому дровнику.

Спершу я не дуже вірила цим чуткам. Та якось, увійшовши в клас, застала своїх вихованців незвичайно збуджених. Клас гомонів на всі лади. На моє вітання підвелися абияк, озиралися на задню парту, хихикали й переглядалися.

— Що таке? — строго сказала я (іноді вчителю не зайве бути строгим).

З задньої парти долинуло жалісне вищання.

— Що таке? — ще суворіше спитала я.

Мишко Сафіулін, замазюканий і вишневий, завзято запихав когось під парту. Коли я підійшла, він ще більше розгубився, а з-під парти виглянула прегарненька собача мордочка, чорна і налякана.

Клас завмер. Усі чекали мого гніву і мовчали.

— Відпусти його! — сказала я.

Щеня в ту ж мить упало на підлогу, вискнуло і, помахуючи хвостом, перевальцем побігло до мене, таке миле, незграбне і раде. Воно стояло переді мною, вилупивши голубуваті оченята, і раптом сказало: «Тяв!»

Навіть присіло від задоволення.

— Де ти його взяв?

— А він тут... біля школи бігав.

— Тетяно Сергіївно! Тетяно Сергіївно! Бреше він... Тобто — обманює,— сказали дівчатка-активістки, розраховуючи на мою підтримку.

— Та нічого я не брешу... Він тепер за мною скрізь бігає. Так...— промимрив Мишко.

— Це той собака, якого ти ходив годувати? — спитала я.

Мишко почервонів ще більше.

— Чому ж не після уроків? Навіщо було тікати?

— А там... собаку трамваєм зарізало. А щенята залишилися без мамки... А я ходив. Корм збирав... А потім годував. Я їх роздав уже... А цей мій... Удома мене з ним не пускають...

І вдруге я побачила людину. Мені зробилося соромно і совісно за свій суворий тон, за цей допит.

— Ось що,— сказала я,— піди у двір. Здається, там є конура. Раніше там жив собака. Влаштуй своє щеня і повертайся. Хай живе при школі... Гаразд? А тепер — сідайте.

І клас зашумів, усідаючись. І всі приязно дивились, оберталися до мене, до Мишка. Певно, я виросла в очах цих малюків. Учителька, яка не нагримала, не вигнала, не послала за батьками, навіть дозволила піти з уроку.

— Зраз я... Зраз...— заквапився Мишко. Він схопив щеня, прожогом кинувся з класу, останнє, що ми побачили,— голубий погляд покірних собачих очей.

Коли після перерви я прийшла у вчительську й відкрила журнал, там лежала записка.

«Будьте ласка простіть мине».

Нижче стояв підпис. Такий собі маленький рибальський гачок.

Ліки

Горло у мене боліло вже четвертий тиждень. Я знала, що це ларингіт — хвороба вчительська (і артисти теж хворіють на неї), що горло треба берегти, щадити, не перетруджувати. Його необхідно полоскати содою, не пити холодного, не їсти гострого, солоного (а я саме це люблю), не спокушатися на морозиво, не... Все це я робила через силу, а горло боліло різко, сухо, нудно і найбільше лихо: тепер говорити можна було тільки пошепки, голос пропав. Я перепробувала всі домашні засоби: грілку, картопляну пару, сіль плюс соду, плюс дві краплі йоду — так радила тямуща сусідська бабуся, котра стрічала мене на східцях, розпитувала та бідкалася: мовляв, така молода — і вже безголоса... Були використані всі медичні засоби: від евкаліптової настойки до бурих нагідок,— бозна, що це за зілля, від нього в роті і солодко, й гірко, і солоно на всі лади. Тепер сусідка радить полоскати гасом.

А втім, навіщо я це розповідаю, хтось із вас буде вчителем і сам усе взнає. Найгірше було те, що сказала мені молода білява лікарка з неприємними байдужо-вузенькими очима за склом товстих окулярів. Білявка була роздратована: щойно не поладила з старим пенсіонером, з отих, хто допитується: «Отже, по скільки капельок ви мені виписали? А це безпечно? Ну гаразд... А як приймати? Отже, вранці і ввечері? Гаразд. А в якій аптеці краще придбати? Ви, люба, не гнівайтеся,— пам'ять нікудишня. Написано, кажете... Ну написано — це одне, а сказано — краще. По скільки капельок ви мені виписали? Ага! Отже, двічі — вранці і ввечері? Ну гаразд. А як приймати? З водичкою чи без? Ну гаразд».

Звичайно, вона була роздратована. Вона сказала: «Вчителька? З таким горлом поставте на школі хрест...— і буркнула сестрі: — Випишіть лікарняний. Хронічний ларингіт».

Зникло бажання щось пояснювати цій жінці. І я пішла, отримавши голубий папірець, де круглим почерком сестри було написано: «Хронічний ларингіт. Режим амбулаторний», і ще два папірці на прогрівання й змазування.

Нема голосу. Це страшно. Я ніколи не думала, що втрачу його. Мій голос завжди був при мені, як щось таке, чого не можна відняти, і ось його не стало. Зовсім. Що ж тепер робити? Як бути далі? Хай болить горло. Нехай... До цього я якось звикла, але не можу ж я без голосу вести уроки. Віднині лишається одне: перейти в школу для глухонімих, засвоювати мову жестів. Я спробувала, як пояснюватиму на пальцях, рухами губів, обличчя. Глянула в дзеркало — стало смішно: доросла людина, а кривляється. Втім, ми, дорослі, мабуть, тому, що вважаємо себе такими, весь час нагадуємо собі —

ти дорослий, дорослий, дорослий, поводь себе ось так, це тобі можна, а це — ні. Аби раптом забути, що тобі сорок, що ти вчителька, у тебе діти —я могла б і зараз підхопити скакалку і легко-легко стрибати через шворку, могла б весело побігати вкруг столу, як бігають малюки, могла б залізти на дерево або залюбки побавитися лялькою... Так... Ось подумайте про себе, уявіть, що ви не Тетяна Сергіївна, а просто жінка, людина. Адже вчителів (принаймні, учні) не вважають за звичайних людей. Учитель — людина особлива, йому нічого не прощають, за ним стежать строго, судять нещадно, виправдань до уваги не беруть. Він мусить бути, як казав наш доцент Степанов ще в інституті, всевидющим, всезнаючим, всеблагим, всесвятим. Ми, студентки, сміялися з суворого доцента, сприймаючи його слова за жарт, та в школі я скоро збагнула, який він був правий і які легковажні були ми, дівчиська.

Кепсько, коли ти не всевидющий: тоді ти не відчуваєш, як на тебе дивляться, підмічають, як одягнена сьогодні і завтра, і вчора, і як зачісана, і навіть як панчохи облягають ноги, чи не збився шов, чи не косо наділа; не бачиш, який відгук стрічають твої слова на личках Люби, Володі, Петі і Тамари. А як треба вміти це бачити! Інколи шкодуєш, що очей лише двоє. Вчителю не зайве бачити і спиною. Лихо, коли ти не всезнаючий, тебе розкусять на першому ж уроці, викриють всі твої слабості, і твій страх, і твоє незнання, і передусім спитають саме те, про що ти маєш хіба що туманне уявлення. Негаразд, коли ти не добрий, не знаходиш привітного слова для відчайдушного бешкетника й занедбаного ледаря: бешкетники і ледарі понад усе бояться доброти. А коли все навіч — тоді ти й будеш всесвятим. Звісно, це жарт, але ж і в жарті є своя правда.

Я вештаюсь по кімнаті, не можу зупинитися,— так, напевно, ходять звірі, коли немає виходу, а рух допомагає терпіти неволю... У квартирі тепло, затишно і сонячно, блищить полірована поверхня столу, сяють фужерчики за склом серванта, полискує недавно вимита підлога — все радіє, посміюється.

Звичайно, тепер доведеться «кинути» школу, хоча за плечима двадцять літ вчительської роботи. Не так уже й мало, якщо порахувати кожен день, відданий школі, галасу перерв, тиші коридорів, напруженню уроків, поверненню додому; коли плентаєш втомлена, розслаблена, а в голові все ще лунають слова завуча, директорські нотації, обличчя учнів, якась надокучлива подробиця на зразок тієї, як довелося мирити двох юних забіяк і як вони обидва плакали, розмазуючи злі хлоп'ячі сльози. Але ж працюють у школах і по п'ятдесят літ. У нас є дві такі бабусі, дуже ласкаві, заслужено нагороджені орденами — одна в початковій школі, одна в п'ятих-восьмих. Їх завжди ставлять у приклад на педрадах, і вони, схоже, ніколи не покидають школу. Коли б я не прийшла, Алевтина Кіндратівна вже у вчительській, начепивши окуляри, методично переглядає зошит за зошитом, стос за стосом, або п'є чай в буфеті, неквапом, ревно, по-старечому, або сидить за столом у своєму

класі, і вкруг неї, наче курчата біля квочки, юрмляться, обступають, стирчать чиїсь світлі й темні кіски, стрижені потилиці, білі комірці, а на передній парті — похмурий, самотній, у чорнилі хлопчик, з тих, кого в школі називають важкими.

Від Алевтини Кіндратівни нічим не відрізняється Марія Тихонівна, щоправда, вона молодша, але з таким же турботливим, добрим, шкільним обличчям.

Я дивлюся на них, на заслужених бабусь, і мені не хочеться повністю наслідувати їм. Я не хочу вся належати школі, як вони, не хочу! У мене є своє життя, я люблю багато такого, що не суміщається зі званням учительки ще з часів Бєлікова: люблю їздити на велосипеді, теплого вечора ходити на ковзанку, повесні і восени в ліс з етюдником (етюди поки що складаю за шафу), я люблю грати в волейбол і, якби були жіночі команди, грала б, мабуть, і в футбол, і в хокей, кажуть, до війни такі команди були, і жаль, що їх немає зараз — знайшлись би гравці, а вболівальники й подавно. А взагалі було б забавно: вчителька грає в хокей, але ж грає в Канаді пастор?

Ну гаразд, годі роздумувати, і так голова — обертом. Відробила своє, когось вивчила, хай інші спробують. Не раз чула від батьків учнів, від людей, непричетних до школи, як нам заздрять: «Що вони, вчителі, працюють чотири години на день, та ще й скаржаться — відстояли б зміну біля верстата, посиділи б у конторі». Не знають, не можуть зрозуміти: часом побіг би в будь-яку контору, на будь-який завод, аби лиш не вести урок.

Я викладаю російську мову і літературу, і я люблю цю мову і цю літературу. Та все-таки спробуйте цікаво провести урок на відмінювання іменників або дієслів, на правопис суфіксів -ушк і -юшк, -ашк і -яшк. Лише чудотворець здатен розігнати сконденсовану в програмі нудьгу. Інколи це вдається майже неймовірним зусиллям, подеколи не виходить, хоч плач, не оживають суфікси і префікси, а клас вовтузиться, починає гомоніти, і тоді виручає горло.

Звісно, десь є такі вчителі-чудотворці, і наш директор любить нагадувати на педрадах, що нема поганих учнів — є погані вчителі (у відповідь на це завжди думаєш: нема поганих вчителів — є погані директори). Сам він уроків не веде, він дуже розумний, наш директор: коли уроків не ведеш, легко уявити себе непогрішним, а зате й авторитет твій ніколи не буде таким, як у того генерала, котрий сам сідав у танк і першим вів його в бій. Часом мені шкода нашого розумного директора: він такий лисенький, бундючно-поважний, він сповнений самопошани, треба бачити, як він розпікає вчителів, як виголошує: «Це обурливий факт, кричуща безвідповідальність...» Через одне це бува не хочеться переступати поріг школи.

А ще моє горло страждає тому, що я не люблю говорити тихо, на уроках читаю вголос, бо лише так можна навчити розуміти і любити слово, зважувати його, як на чутливих терезах. І мені

противне звання вчителя літератури «словесник», цим словом схильні хизуватися в доповідних інспектори і методисти. Слово... Адже воно має і вагу, і музичність, і свій особливий тон, колір і аромат, може бути і поліровaним, і кострубатим, чавунним і легким, як пух, не кажучи вже про те, як воно вміє передавати відтінки почуття, смислу, краси — їх прагнеш збагнути насамперед сам, попробувати так і сяк, а потім показати дітям, здивувати, змусити захоплюватись. Пам'ятаю, цілий урок розбирали одне-єдине слово «спасибі»,— уроку не вистачило, і на перерві на всі лади вимовляли це слово, його синоніми, були помітно вражені: як багато означає слово.

Невже я більше не зможу читати «Ревізора» в особах?..

— *Я запросив вас, панове, на те, щоб оголосити вам пренеприємну звістку. До нас їде ревізор.*

Амос Федорович. *Як ревізор?*

Артем Пилипович. *Як ревізор?*

— *Ревізор із Петербурга. Інкогніто. Та ще й із секретним приписом.*

Амос Федорович. *От і маєш!*

Артем Пилипович. *Не мала баба клопоту.*

Лука Лукич. *Господи боже! Ще й із секретним приписом.*

Я можу це прочитати... Ну не вірите?! Можливо, краще за всякого актора і чоловічим голосом:

«Я запросив вас, панове»... Це треба повільно, занепокоєно і наче крізь зімкнені зуби, скрививши нижню губу, з буркотливою поважністю. А «до нас їде ревізор» — тим голосом і з тим досадним виглядом, коли чобіт тисне ногу, а скинути не можна.

«Як ревізор?» — питає суддя. Сказати треба несосвітенно подурному, безтямно, наче спросоння.

«Як ревізор?» — питає попечитель. І це вже зовсім іншим голосом, осмислено і перелякано, як шахрай, якого можуть впіймати на гарячому: він не встиг сховати кінці в воду, однак ще надіється — час є...

А Лука Лукич! Цей Лука Лукич вдається мені найкраще, бо навіть найбайдужіші скептики, як-от Миша Грязнов, котрий нічим не здатен цікавитися, крім власного самоспоглядання, і сидить за партою, приречено розвалившись, зненацька починає слухати, і я рада, страшенно рада, що можу і його розворушити, можу це прочитати.

Все ж, мабуть, я перебільшую свою відданість школі, і ніякої трагедії в тім, що пропав голос, немає. З життя ніколи не слід робити трагедії. Адже я літератор, і можна піти кудись у газету, видавництво, книготорг, багатотиражку — там не обов'язково мати голос і не треба читати «Ревізора» і «Муму», ось тільки важко мені буде без школи, де я працюю з першого дня, з першого свого уроку.

Пам'ятаю, коли я прийшла в школу, дівчата у восьмому класі влаштували мені іспит. Навмисно приносили списані звідкись якомога складніші речення, просили «допомогти» розставити знаки.

Речення були довжелезні, заплутані, з Тургенєва, з Толстого, з Буніна, і я страшенно боялася наскочити на якийсь авторський знак, поставлений всупереч правилам, і з мене сміятимуться, втратять довіру. Особливо старалася підсунути важкий текст Майя Останкіна — дівчинка, якій негласно скорявся весь клас, і, звичайно, ця Майка з широкими, жвавими, недовірливими, либонь, трохи нахабними очима сімейної улюблениці, певно, ніколи не думала про те, що я старша всього на шість років, що я сама недавно сиділа на скрипучій шкільній лавці, і сама підсовувала Ганні Володимирівні хитромудрі речення. Я рятувалася від перевірок власним диктантом з сотні найскладніших слів, які, на щастя, збереглися у мене з шкільних часів. Всілякі там алеї, галереї... Грамотії схопили по двійці і перестали випробовувати мої знання. Спасибі Ганні Володимирівні.

За вікном на блякло-зеленій тополі стрибає синичка. Вона плигає вздовж гілки, оглядає її, тихенько свистить, і така весела, вдоволена. Скоро весна, синичка, звісно, знає це, як відчуває, мабуть, і тополя — надто спокійно націлила гілля в поки що холодне сонячно-біле небо. Ось тут усе просто, безжурно: синичка, тополя, небо і чекання весни. А чому мені сьогодні так боляче, так тяжко, наче я не в своїй квартирі, а десь ув'язнена й відокремлена від усіх, і мені туди відрізані шляхи.

Загалом — вирішено. З школи піду. Так сталося. Та й чоловік наполягає. Перед осінню, коли в школах розподіляють навантаження, у нас бувають сімейні сутички. «Навіщо тобі багато годин? — каже він.— Усіх грошей не заробиш, а вдома казна-що, якийсь безлад».— «Де ти, справедливість?» — думала я.— «Діти своєчасно не нагодовані, вічно ці твої зошити, підручники, плани, педради, батьківські збори, з яких приходиш за північ. Вічно ти поспішаєш, недосипаєш, недоїдаєш, бо вранці не встигаєш поснідати, а в школі ніколи. Приходиш звідти сіра, ніс та вилиці... Ну плюнь ти, візьми трохи годин, один клас — і досить. Або — чуєш? — кинь зовсім. Цілком. Сиди дома. Я люблю, коли ти дома...» — «Я люблю, коли ти дома...» — Наче я сама цього не знаю. Але навіщо я тоді вчилася, закінчувала інститут? Аби стати домашньою господаркою? По-друге, йому важко буде утримувати нас, як не як — троє, а по-третє, що це за життя, коли нікуди не треба поспішати, ні з ким не треба сперечатись, нічого не треба бажати, навіть спочинку? Нічого взагалі? Школа мене втомлює. Це правда. Інколи за день, як за рік, постарієш, дивишся у дзеркало на зморшки під очима, і тяжко, що минає моя молодість, втім, не минає, а вже, мабуть, минула — тільки не хочеться цьому вірити. Найстарішою я здавалася собі у двадцять п'ять, в тридцять думала — молодість до тридцяти п'яти, нині думаю: може, ще залишусь молодою років п'ять після сорока, а що думатиму потім? Часом здається: лягти б, виспатися безтурботно, як у дитинстві, і зразу втекли б ці роки, і проснулась би з легкістю у всьому тілі, навіть з тихою ломотою, радісним дзвоном пробудження в просвітлілій голові. А виспатися ніколи,

бо треба вирядити дітей до школи, приготувати сніданок, нагодувати чоловіка, подумати про обід, скласти плани, сходити у магазин, перевірити зошити, увечері кортить у кіно чи просто на вулицю, і знову знаєш, що ждуть зошити, яким немає кінця, як нема в них кінця помилкам. Лягаю спати завжди з однією думкою: хоч би ніч була довша, а ранок десь забарився...

Отже, вирішено. Я відступила од вікна. Синичка кудись полетіла. А тополі було все байдуже. Вона спокійно чекала весни у своїй незбагненній відчуженості. Мені спало на думку, що дерева, можливо, щасливіші за людей, їх життя просте, величне, недоступне печалі, все у ньому впорядковане: молодість, зрілість, старість. Вони однаково гарні і юними пагонами, і дуплистою старістю, живуть довго, і чи не в цьому істинна мудрість життя: не мучити себе всіляким хвилюванням, йти простою житейською дорогою. У дерев немає голосу — лише шепіт. І в мене віднині нема голосу. Та все ж хвилюватися не варто, голос, може, ще повернеться, кінець кінцем ларингіт, бодай і хронічний, не така вже хвороба, недарма я спершу навіть зраділа лікарняному листку: справді, температури немає, можна зайнятися чим завгодно, ходити куди заманеться. За ці тижні я все прибрала, вичистила, вимила, випрала, обід завжди вчасно зготовлений, є час ще й полежати, почитати, поки сама... А десь там, дуже далеко, живе школа, йдуть уроки, лунають дзвоники, від гвалту на перервах дрижать шибки і хтось веде мої уроки, за мене читає «Ревізора» і перевіряє зошити. Може, мене вже забули, викреслили з списку вчителів... Та, врешті решт, я не дезертир, я покидаю школу, як покидає солдатські лави поранений ветеран, і ніхто не сміятиметься мені в спину. Я втратила голос, але не втратила своє обличчя, і годі — досить роздумувати й мучитися... Хто там дзвонить?

Від такого дружного «здрастуйте!», напевно, задрижав дім. Вони прийшли — весь мій дев'ятий «В» до єдиного чоловіка. Коли я розмістила їх у великій кімнаті, сама не знала, куди подітися, з усіх боків — блискучі, всезнаючі, допитливі очі.

— Тетяно Сергіївно! Ми прийшли,— сказав Грязнов.— Кажуть, що ви втратили голос. І що ви не повернетесь... Ми просимо вас... Не залишайте... І ось...— Він дістав з-за спини пучок червоних і білих тюльпанів.

Де вони їх взяли? Взимку?

— Діти! — сказала я і відчула, що густо червонію. Мені стало соромно. Адже я сказала це голосно, своїм звичайним, лунким голосом. Він раптом повернувся, мій голос. І я насилу вимовила, стримавши сльози: — Я... я видужала... Через день-два я прийду... Я прийду.

Юрій ТРИФОНОВ-УРАЛЕЦЬ

УРАЛМАШ

Завод сьогодні іменинник!
Ще зранку — повний стадіон.
В голубизні яскраво виник
Знамен палаючий огонь.
Поміст дощаний ген, у полі.
І погляди, як на футболі,
Летять туди з усіх боків.
І десять кращих мастаків
Зіходять — славний час настав! —
На дерев'яний п'єдестал.
Пошани колом, як ведеться,
Пішли... гримить бравурний марш...
Ну як працюється-живеться? —
Скажи, товариш Уралмаш.
Заводів батьку!.. Теплим словом
Сам Горький так тебе назвав.
Бо ж чудо-техніку будовам
Урал стахановський давав.
Всі знали, рідну її, нашу,
Впізнати скрізь її могли.
Лунала слава Уралмашу.
Довкіл сини її росли.
Заводів батьку!.. Теплим словом
Тебе сам Горький величав.
Тридцятьчетвірок ряд чудовий
У дні війни за обрій мчав,
Туди, на фронт, де вражі орди
Стинали ми і наша сталь.
Заводів батьку!..
Ні, ще й гордо —
Звитяги ратної коваль!..
До праці, успіхів проміння,
До справ, яких не замінить,
Ще додалося й це уміння —
По-новому дерзати й жить.
Простий, поважний ти... а як же!
Умільцем славишся, творцем!..
І вже й не визначиш інакше,
Ніж батько! —
сонячним
Слівцем.

С. С. КІПРІН.
Будівники Уралмашу. 1970 р.
Ліногравюра

Леонід ШКАВРО

ВЕЛЕТНІ

Моїм землякам-
уралмашівцям.

Вони прості,
та днину кожну
я йменням їх
благословлю.
Хоч глянеш —
майже і не схожі
нічим
        на Муромця Іллю!
Могуття їх,
броні не гірше,
встає щоденно
                з глибини...
Та що броня!
Вона слабкіша:
її то плавили
                вони.

В СУРГУТСЬКІЙ ДАЛЕЧИНІ

Я ставив дім
із парусини,
над ним
        таїнами всіма
клубилась
            дзвоном комариним
густа, як дьоготь той,
пітьма.
У хащах
схлипували сови...
І крізь гнітючу каламуть
Раптові долітали
зойки —
несли боліт чаклунську суть.
Але мені було
не страшно —
настала пошуків пора...
Я згадував
            про день вчорашній,
та вже майбутній
прозирав.

Сидів край сопок Чандо-Лаза
і, хоч далеко був Тагіл,
дивився, мовби на алмази,
на жар вогню,
що догорів.
Із небом зоряним
внакладку
шалфейний кип'яток
я пив,
І всю тайгу,
мов плащ-палатку
до самих ніг собі стелив.

НАША РОБІТНИЧА ДИНАСТІЯ

А. В. ДЕМАКОВ,
інженер Верхньоісетського металургійного заводу.

Ми із старшим братом Юрієм, як тепер модно говорити, продовжувачі заводської робітничої династії, а тому розповідь свою хочу розпочати з її основоположника — Василя Микитовича Демакова, нашого батька.

У 1926 році приїхав він до Свердловська у пошуках роботи. На Верхньоісетський металургійний завод потрапив загалом-то випадково: хтось на вокзалі порадив приїжджому в'ятському хлопчині, де можна пошукати щастя.

Та обравши «свій» завод, батько аж до пенсії працював тільки на ВІЗі і тільки у сутунковому цеху.

Розпочинав коногоном — розвозив метал, потім був садчиком, кантувальником, зварником.

33 роки віддав батько вогняній професії.

На його очах змінювались завод і цех, легшою ставала праця металургів. Раніше ніякої механізації, злитки у піч подавали вручну, після нагріву гаками витягували їх і з допомогою ланцюгів тягли до прокатного стана. Піч топили кам'яним вугіллям, стачало і диму, і кіптяви.

Тепер зварники у галстуках працюють. Сидять вони за пультом, кнопки натискують, а із печі злитки один за другим випливають. «Печуть» їх на газовому паливі — і швидко, і нагріваються краще, і повітря у цеху чистіше.

Трудова біографія у батька — будь-хто може позаздрити. Василь Микитович брав участь в освоєнні виробництва трансформаторної сталі, був стахановцем, установлював рекорди прокатки. Під час війни виконував завдання, пов'язані з виробництвом спецсталі для потреб оборони, за що був нагороджений орденом «Знак Пошани». А згодом був удостоєний і вищої нагороди Батьківщини — став кавалером ордена Леніна! Працювала на заводі і наша мати Варвара Венедиктівна. Вона і поготів корінна візівка — її батько був робітником, більшовиком, брав участь у маївках, воював з білогвардійцями. Щоправда, довго попрацювати матері не вдалося — треба було виховувати дітей, а їх у неї було четверо.

Ми зі старшим братом Юрієм, як і батько, металурги. Звичайно ж, прийшли в сутунковий цех. Юрія навіть взяли зварником на зміну батькові. А я так «захворів» заводом, що по закінченні десятирічки чотирьох хлопців-однокласників привів із собою.

Став працювати електриком. І років на п'ять нібито вгамувався, ніщо інше навіть на думку не спадало.

Та ось стали все частіше в нас говорити про будівництво нового ВІЗу, тобто про цех холодної прокатки трансформаторної сталі,

про його небачене досі обладнання. І вирішив я учитися. Поступив у технікум, обравши спеціальність електрообладнання промислових підприємств і установок.

Коли вже був на четвертому курсі, запропонували мені перейти у відділ головного механіка, на посаду інженера нагляду за вантажнопідйомними механізмами.

Обладнання нового унікального цеху справді складне, куди оком не кинь, скрізь електронні схеми. Так що без знань і спеціальної підготовки робити тут нічого. Одним словом, бачу: треба продовжувати навчання.

Тепер мене батько лише інженером і називає, а я себе вважаю робочою людиною.

Ну коли хочете, продовжувачем робітничої династії в умовах технічного прогресу.

Юрій ЛОБАНЦЕВ

ІНТЕРНАЦІОНАЛ

Пам'яті поета Аркадія Коца,
автора російського тексту
«Інтернаціоналу»

І держави згоряли,
на півсвіту
дими...
А у нас на Уралі —
тил крутої зими.

Хуги сходу крізь віття —
в стометровку дворів.
Прикипіла до вікон
льодовиця вітрів.

Не забути ніколи
грудня давнього хруст,
жив у нашім околі —
із московських —
дідусь.

Ніс капусту і хліб він
крізь пустельний квартал,
вголос щось мимовільно
і сумно шептав.

Лампа.
Стіл.
Репродуктор.
«Вранці наші війська...»
Він утомлену руку
На папір опуска.

У просторах — негода
та криваві фронти.
До всесвітньої згоди
нашвидку не дійти...

Десь палали од гніву
Сталінград і Париж.
Надвечір'я огниво —
Заураллям лежить.

Та, готові до маршу,
із цехів — у віки,

С. С. КІПРІН.
Чапаєв. 1967 р.
Ліногравюра

од воріт Уралмашу
броньові йдуть полки.

Над туманами марень,
де доба вирова,
перемога зростала,
як у горлі —
слова.

День одсяяв відважний
у громах боротьби.
«Не дожив наш товариш»...—
у прибої юрби.

І над простором раннім
загриміло, як сталь:
«Чуєш, сурми заграли
час розплати настав...»
Не заради сусідства,—
дідуся я не знав,—
пам'ятаю з дитинства
«Інтернаціонал».

Емілія БОЯРШИНОВА

БЕРЕГ

Стихії будь-які безсилі,
Допоки в мандрах
При мені —
Той берег в глибині Росії,
У найріднішій стороні.

Там річки бистрина іскриста
Пливе відлунками століть,
І, наче мати,
Сива пристань
На березі чекань стоїть.

Там в небесах шовковий шерех
Ясних березових гаїв...
Мій отчий край.
Мій перший берег,
Початок всіх моїх шляхів.

Дорогоцінна необхідність —
Опісля мандрів штормових
Відчути берег,
Його рідність,
І — знов до обріїв нових.

Яків ТАНІН

ОСІНЬ

Береги Тури круті,
Береги Тури навислі.
Сплави на ріці — густі,
Скручені дротами тісно.

Торохкочуть катери,
Спльовують мастила плями.
Десь у когось при дворі
Сіно висушилось пряно.

Ходять коні в табунах,
Жир нагулюють відрання.
І качки в очеретах
Крячуть так, немов востаннє.

Вся охоплена вогнем,
Пломеніє горобина.
Над стодолою дощем
Час від часу вільгість рине.

Ген під зябом почорнів
Клин на зорані всі гони.
Біля зерен — по стерні
Аж танцюють гайворони.

Береги Тури круті,
Береги Тури навислі.
Осінь квіти золоті
Кида на лісок зумисне.

ШТАБ УРАЛЬСЬКОЇ НАУКИ

С. В. ВОНСОВСЬКИЙ,
голова президії Уральського наукового центру, академік.

Два роки тому п'ять уральських областей — Свердловська, Челябинська, Пермська, Курганська, Оренбургська і Удмуртська автономна республіка одержали новий штаб науки. У Свердловську було створено Уральський науковий центр Академії наук СРСР. Перед центром поставлено завдання: розвивати фундаментальні дослідження, брати активну участь у розвитку виробничих сил Уралу, координувати наукову роботу і виховувати нові кадри вчених.

Тепер УНЦ об'єднує дев'ять інститутів, два відділи і Ільменський державний заповідник імені В. І. Леніна (в Челябинській області). Тут працює п'ять академіків, 11 членів-кореспондентів АН СРСР, більше 80 докторів наук і біля 600 кандидатів.

Єдине керівництво, а його здійснює координаційна рада,— дало змогу виключити паралелізм у роботі споріднених інститутів і при потребі сконцентровувати сили на обраній важливій проблемі. Завдяки цьому вчені сміливо ставлять перед собою і вирішують найскладніші завдання.

Значних успіхів досяг найстаріший у нашому краю академічний Інститут фізики металів. Декілька виконаних тут праць удостоєні Державних премій. Перш за все це роботи по створенню нових матеріалів — оригінальних магнітних сплавів, які широко використовуються промисловістю. Як наслідок грунтовних досліджень,— постійні магніти з рекордними властивостями: їхня магнітна енергія у п'ять разів вища, ніж у кращих магнітів, які застосовувалися раніше.

Розроблені нові методи обробки сплавів. Вони дозволяють зменшити затрати праці і, більш того, значно поліпшують властивості матеріалу, що обробляється.

В Інституті геофізики розроблено новий спосіб виявлення глибинних розломів земної кори, зони яких перспективні для пошуків корисних копалин. Вченими, що працюють у сфері прикладної геофізики, створено оригінальний прилад, за допомогою якого полегшується одержання оперативної інформації про наявність пластів вугілля та інших відомостей. У майбутньому цей прилад дасть можливість перейти на швидкісні методи буріння деяких свердловин без виймання керна. Таким чином під час пошуків родовищ кам'яного вугілля буде зекономлено мільйони карбованців.

Прикладів тісного зв'язку науки з народним господарством — безліч.

Ось один із них.

Лабораторія тугоплавких металів Інституту хімії приступила до освоєння промислового одержання безвольфрамових твердих сплавів, які легші за вольфрамові і в 2,5—3 рази витриваліші за них. Запровадження цього методу тільки Світловодським заводом твердих сплавів на Кіровоградщині дасть річну економію 19 мільйонів карбованців.

Я перерахував лише декілька найбільш значних праць свердловських учених.

Немає сумніву, що в недалекому майбутньому їх буде ще більше.

На околицях Свердловська розпочалось спорудження нових будинків УНЦ.

Тут виростуть будівлі декількох інститутів.

У Пермі, Челябінську та інших містах Уралу будуть працювати нові лабораторії, опорні бази, а можливо, і нові інститути Центру.

Владислав НІКОЛАЄВ

СВОЯ НОША

Повість

В час війни жила-була на Уралі, у ведмежім закутку, дівчина Маша. В сорок другому вона закінчила школу і вже наступного дня пішла працювати. Тої лихої години майже всім випадала така доля: дівчатам після школи — на роботу, а їхнім нареченим — воювати. Провела на фронт і Маша свого нареченого, а сама з учнівської парти пересіла за вчительський стіл, щоб научати уму-розуму малюків-першокласників.

У близькій Машиній рідні всі чоловіки вже відвоювались: семидесятилітній дід грів на печі старі рани, полишені минулими війнами — японською, германською і громадянською; батько не повернувся з фінської, поліг десь навіки в сніги білі, а нещодавно і про маминого брата, дядька Сашка, вістка прилинула: тяжко поранений, лежить на лікуванні в південному госпіталі. Більше в Машиній рідні чоловіків не було, якщо не брати до уваги п'ятимісячного племінника Санюшку. Та йому до воїна ще рости та рости.

Зима на Уралі того року трапилася надзвичайно люта. В середині листопада вдарили сорокаградусні морози і трималися майже до самої весни, трішки лиш попускаючи в пору м'яких снігопадів. Од холоднечі не те що дерево — залізо ламалось. Неглибокі річки промерзали до дна, вода, вивергаючись і застигаючи лавиною, текла зверху, туманіючи колючим серпанком. А на подвір'ї дядька Сашка трапилось справжнє диво: вивернуло із землі стовби з ворітьми, вереї, котрі він поставив минулим літом, перед самою відправкою на фронт. Усі в околиці сприйняли це за лиху прикмету: вбитий господар чи пропав безвісти, одначе звісточка прийшла не те, щоб гарна, але й не зовсім погана: не убитий, не пропав безвісти, поранений лише, і незабаром, хоч і без ноги, повернеться додому.

А скільки дров було спалено по селах — страшно й мовити! Раніше стоси навколо кожної хати, наче другі стіни, стояли, і за одну зиму не стало їх. І дрова ж були не якісь там осикові чи піхтові, що згоряють як синь-порох, без слідочку, а все березові, сокові, заготовані навесні, в пору буйного руху соків по заболонні — самі що не є жаркі дрова, що розсипаються в печі на крупні, нестерпно яскраві, білі вуглини.

Любо в зимових присмерках сидіти напроти пічки і чатувати жар, вистежувати той єдиний момент, коли, закривши димар, зайвого градуса не випустиш у всесвіт і в хаті чадно не буде.

Не вистачало дров — падали під сокирою паркани, трухляві лазеньки на задвірках, безхлібні комірчини, виморочні хліви, що полишились без скотини.

Навесні метеорологи підрахували і оніміли: по сумах мінусових температур уральці за один рік пережили дві зими.

Ось такої злої години і почалась Машина трудова біографія. Вересень і жовтень вона не без удоволення поморочилась зі своїми малятами, а в листопаді раптом опинилась без діла: нікого стало навчати, ані душі в класі. Та що в класі — вся школа ніби вимерла. Справно з'являлись лиш учителі. Кутаючись у шуби та хукаючи в задубілі пальці годину-другу сиділи в холодній учительській і теж розходились по домівках.

Це була єдина школа ледь не на три десятка хуторів і малих сіл, широко розкиданих по лісах і полях навколо великого Машиного села. В мирний час дітей підвозили з глибинки на підводах, тепер же в колгоспах кожна шкапа була на обліку, і діти мали діставатись хто як зможе, в основному, на власних двох. І діставалися б! Та вже надто пообношувались за півтора роки війни: латка на латці, дірка на дірці. А коли що й зношували до цурки, заміни вже не було. І голод з кожним днем налягав усе дошкульніш і дошкульніш. І нарешті ці жахливі неземні морози. І десятки хлопчаків і дівчаток, оточені шарудінням цибулевого лушпиння, цілоденно сиділи на печах, відколупуючи з цеглин вапно, жували його замість леденців, не наважуючись і визирнути на холоднющу вулицю.

На початку грудня Машу зненацька викликали в райцентр — в райком комсомолу.

Як і більшість селюків, боялась вона всіляких викликів до казенних установ, ще більше боялась самих установ, тому дорогою тоскно думала-гадала: кому знадобилась, навіщо, чекала покарання чи прочуханки, хоч сама не відала за що. Бажання пошвидше звільнитись од невідомості і шпаркий мороз підгонили ліпше батога, і важкий зимовий шлях в п'ятнадцять кілометрів вона подолала за три години з чимось, і ще до обіду несміливо стукала в обметані по краям памороззю райкомівські двері.

В приміщенні було парко і похмуро, скло на вікнах заросло в два пальці ворсистою синюватою кригою.

Із-за великого канцелярського столу назустріч Маші підвелась худа, чорнява, схожа на грака, гостроноса дівчина. Смоляне цупке волосся підстрижене по-чоловічому або, як казали в ті часи, «під Зою» — малась на увазі Зоя Космодем'янська, портрети котрої не сходили з газетних шпальт. Одягнена була чорнява в гарну гімнастьорочку захисного кольору, перетягнуту в талії широким командирським поясом, в синю куцу спідницю, на ногах — ялові чобітки, на плечі по-комісарськи накинутий зелений бушлат з підібганими рукавами... Така вся по-хлоп'ячому зібрана, виструнчена, і Маші поруч неї раптом ніяково стало за свої товсті пишні коси, за морозяний рум'янець на обох щоках, за пухову шаль, що іскрилась краплинами розталого в приміщенні снігу і приспущену на плечі. Комсомольського секретаря звали Женею. Своєю маленькою ручкою вона несподівано міцно потисла Машину руку, потім

з-під бушлата обійняла гостю за плечі і, провівши кілька разів узад-уперед по довгій, ніби коридор, кімнаті, спитала:

— Ну як?

Маша не знала, про що її питають, і навздогад відповіла:

— Дуже погано, далі нікуди: порожньо в класах.

— Знаю,— кивнула Женя, продовжуючи водити Машу по кімнаті.— Тому тебе і викликали. Не можемо ми кинути дітей напризволяще. Які б не лютували морози, як би не було голодно, вони повинні вчиться і вчиться. Коли діти самі не йдуть до школи, підем до них ми. Ясно?

— Не зовсім.

— Ми тут вирішили, а райком партії нас підтримав, створити в глухих глибинках мережу тимчасових шкіл. Тебе намічено послати...— Женя зупинилась біля столу, взяла з нього довгий список, поводила близькопосадженими очима згори вниз і сказала:

— Ага, ось і ти, Скворцова Марія. Тебе, значить, намічено послати в Кокори. Село крихітне, хат на тридцять. Та навколо ще кілька хуторів. Гадаємо, там учнів зо двадцять набереться од першого по четвертий клас. Усіх і будеш вчить.

— Усіх? З першого по четвертий!? — розгубилась Маша.— Та я лише в першому і можу. І то так собі. Ви, мабуть, не знаєте, що я без підготовки?

— Знаю, знаю. Ми тут усе про вас знаємо. Школа в Кокорах і буде твоєю підготовкою. В університети після війни підемо.

— Ой, боюсь!

— Ось цього і не варто робити — боятись. Треба бути сміливою. Сміливості міста скоряються. В Кокори відправляйся якомога швидше. Не сьогодні-завтра. Вважай: це твоє бойове завдання. Виконаєш — допомогла бити фашистів, не виконаєш — не допомогла. Важко буде — звертайся прямо до мене...

Через день по заметеній снігом лісовій дорозі йшла Маша в Кокори, за спиною висіла на лямках торбинка, в якій, крім нехитрого дівочого скарбу і наготовлених бабусею подорожників, була коробка кольорових олівців, кілька зачитаних підручників та п'ять чи шість шкільних зошитів — учбові посібники, котрі мала в своєму розпорядженні молода вчителька.

Ліс уздовж дороги стояв геть засніжений, наче хто його засклив, майже прозорий, і не вірилось, що він коли-небудь обтруситься, оживе і знову зазеленіє. Перемерзлий сніг сухо пересипався під ногами, наждачно скрипів, у примарливому повітрі подзвонювали кришталеві підвіски — дзвеніло саме закрижаніле повітря. Тепле дихання осідало голками на смушковий комір і товсту шаль. Холод давив і давив. А Маші було навіть жарко. Жарко од ходи по сипучому снігу, а надто — од дотикання нових турбот і сумнівів... Чи розшукають, чи виділять у Кокорах приміщення під школу? Де взяти парти? А класну дошку? Учбові посібники? Та чи й будуть діти ходити до школи, адже холоднеча скрізь однакова? А коли у неї нічого не вийде, не виконає, провалить бойове завдання

комсомольського секретаря Жені,— що буде тоді? Сором і ганьба! Краще крізь землю провалиться.

Під школу виділили простору, міцну хату з двох кімнат: прихожої і світлиці; обігрівала їх російська піч з плитою, що стояла посередині, одним боком в світлицю, іншим — в прихожу. З усього села наносили столів і табуреток, зіставили їх замість парт в світлиці в чотири ряди, так щоб кожен клас можна було посадовити окремо, навозили на санках дров, напиляних із непотребу. Хтось не пошкодував занавісок, повісили на віконця... В Кокорах колгоспу свого не було, розташовувалась бригада, керувала нею Ганна Петрівна Вдовіна. Син Вдовіної, тринадцятилітній Микита, єдиний чоловік — робітник на все село, обстругав рубанком кілька шалівок і збив їх в квадратну дошку. Треба було пофарбувати її в чорний колір. У Ганни Петрівни знайшлась фарба для бавовняної тканини, ще з довоєнного часу, розчинили її в окропі, підмішали сажі — хоч і не зовсім прочорніла дошка, та слідок крейдовий приймати стала.

І ось у призначений день і час, а по зимній днині час був темний, досвітній, заявились дружно до школи і самі учні, всі дев'ятнадцять, котрих Маша загодя переписала по селу і по хуторах-виселках. Піч дихала сухим жаром, на стіні в прихожій яскраво ґоріла гасова лампа-блискавка. Одежина на всіх була різна: на тому ватянка, на цьому кожушина благенька, а на іншому і піджак з батькового плеча, підперезаний мотузочком; на ногах в одного валянки латані-перелатані, у іншого закам'янілі гримучі ботинки, у третього лапотки скрипучі, ликові, з онучами з мішковини до колін, а у когось на лівій нозі — обрубаний опорок, на правій — стара калоша, підв'язана мочалом, у руках чи на лямці через плече полотняні в чорнильних плямах сумки, або саморобні дерев'яні ящички. І облич ще Маша не встигла розрізнити, по імені-прізвищу узнати не встигла, а вже гірко полюбила всіх разом: знала — життя за них покладе, та нікому не дасть скривдити. З поривчастим диханням згребла вона дітей до гурту і мовила розчулено:

— Ой ви, мої милі, мої хороші!

Багато чи мало минуло відтоді часу: тиждень, два, три, місяць? Маші здавалось — вічність: так вона звиклась зі своїми учнями, школою, з усім селом...

Зачинався новий день. Хоч навіть світання ще не спурхнуло. Знадвору до вікон тулилась волохата пітьма. В хаті за ніч вистудилось, шибки розмалювало візерунковими папоротниками і срібними пальмовими листями.

Ранесенько прибігла до школи Маша, одначе прибиральниця Еппа, евакуйована з-під Ленінграда фінка,— ще раніш. Вона вже розпалила плиту. Розламавши в діжечці кригу, наносила повну води, залила в умивальник, а тепер, діставши з ганчірки пишний березовий віник, підмітала в хаті підлогу. Працювала вона при тім миготливім куцому світлі, яке вихоплювалось з плити — економила гас.

Надто намерзлась Еппа в блокадному Ленінграді, досі не може зігрітись: ні в спеку, ні в холод не знімає з себе подарованого людьми кожушка, не знімає з голови товстої коврової шалі, між вертикальних складок якої борошняно біліє вузьке, без єдиної кровинки обличчя з запалими очима.

Маша зразу ж роздяглась. Повісила на гачок пальто, шаль. Потім погріла над плитою замерзлі руки і теж узялась за справу: поставила у відрі кип'ятить чай, дров підкинула в пічку, сидячи перед вогнем навпочіпки, заточила кольорові олівці і розіклала їх разом з нарізаними із шпалери аркушиками вздовж лівого ряду. В цім ряду сидять першокласники. Сьогодні вони почнуть з малювання. А Маша тим часом попитає старших.

Повіяло пічним теплом. Синім набрякли шибки, і, розмиваючи тропічний малюнок, потекли по них сльози. Надворі світало. В хаті тут і там стали виринать з пітьми нехитрі шкільні меблі: столи, табуретки, приставлена до стінки чорна дошка на ніжках, діжечка з дебелою дерев'яною кришкою.

І ось уже чуються під вікном швидкі невагомі кроки. Скрип-скрип-скрип! — не біжить, летить хтось, гнаний холоднечею. Кроки обходять хату довкола, і ось уже скриплять на ганку. Тріщить ганок — обмітають сніг із взуття. А наступної миті в клубах морозяного повітря заскакує до хати Альоша Попов. Настирливий хлопчина, завжди він першим прибігає. По Машиних ногах ніби чабанським батогом стебнуло холодом од дверей.

— Здрасте, Марія Василівна! Здрасте, Еппочка! — радісно привітався Альоша, скидаючи ватянку і шапку і вішаючи їх на один з багатьох дерев'яних штирів, низько забитих у стіну поряд з дверима. Роздягнувшись, він підбіг до плити і протягнув над нею свої червоні гусячі лапки.

— Ап-чи! — чхнув Альоша і відразу побажав собі: — Сто рублів на мілкі витрати!.. Ох і морозюка! Як скажена собака кусається. А тут Ташкент!

Крізь поношену і ріденьку — ледь не з марлі — сорочину виднілися всі його кісточки, всі реберця тонесенькі, а коли він біг до плити, за лівою ногою протягнулась, мокро ляскаючи об підлогу, брудна, в просмалених дірках тряпчина.

— Що це тягнеться за тобою? — спитала Маша.

— А-а,— безтурботно відповів Альоша, не зиркнувши навіть на ноги.— Онуча! Піми їсти захотіли! Каші просять!

— А пальці не обморозив?

— Ні.

— Та все одно знімай валянки. Спробуєм втихомирити їхній апетит.

— Ні, ні! Що ви? — засоромившись, запротестував Альоша.

— Знімай, знімай! — суворо наказала Маша, підставила до пічки табуретку, залізла на неї і, посунувшись грудьми над вишарпаною цегляною лежанкою, на якій любили під час перерви сидіти діти, дістала із-за труби маленьку плетену корзинку. Влітку

з такими по гриби-ягоди в ліс ходять. Та не гриби-ягоди тепер зберігались у ній.

Зберігались нитки, голки, гудзики, навощена дратва, шило, ножик перочинний, ножниці, клаптики різношерстних тканин, обрізки гнилої кожі, пляшечка з йодом, аспірін.

Маша примостилася на низенькій лавочці перед вогнем, узяла в руки Альошин валянок, пощупала, повертіла туди-сюди і гіркотливо похитала головою — в прах розсипався, ні до чого і латку приставить. І одразу згадала вона напутні слова Євгена Платоновича, любимого шкільного вчителя, слова, мовлені на випускному вечорі, та не з наставницької кафедри, не зі сцени, а після скромного за воєнної пори гуляння, на шкільнім ганку, де оточили його, прощаючись, випускниці в білих кофточках, призначені вже всі до єдиної в учителі.

— Учитель, батечко мій, усе повинен уміти робити,— казав Євген Платонович, тремким од хвилювання голосом,— і шити, і мити, співати, танцювати, малювати, готувати обіди, чинити взуття — все, все, адже на те ти і вчитель, щоб навчити інших. Запам'ятайте це, мої любі!

Сам Євген Платонович не цурався ніякої роботи, так як прожив усе життя холостяком, удвох зі старою матір'ю, од якої не тільки не було ніякої допомоги, але і їй доводилось у всьому допомагати. Висохла, з тремтливою головою, вона ледве пересувалась, украй немічна. Одначе в домі у них завжди було вимито, прибрано, кожна річ знала своє місце, а сам учитель з'являвся до школи в ошатному костюмі, на якому ні морщинки, ні пилинки, в білосніжній сорочці з чорним галстуком-бабочкою, сиве волосся дбайливо зачісане. Справді ж бо: все вмів робити цей учитель!

Часто згадувала тепер Маша його напутнє слово і бадьоро знову і знову бралась до роботи: то зшивала з принесених Вдовіною канцелярських паперів учнівські зошити, то штопала чиюсь сорочку, то ставила латку на дирявий чийсь валянок, то перебинтовувала чистою ганчірочкою ранку бешкетнику, примовляючи дитяче заклинання:

— У сороки болі, у ворони болі, а в Альоші підживи, підживи!

...Латка, нарешті, пришита. Тримаючи в зубах залишок навощеної дратви, Маша подала валянок господареві:

— А ну, приміряй. Чи не буде рубець давить?

Альоша взувся і, хвацько пройшовшись кімнатою, раз-другий притупнув ніжкою, задоволено мовив:

— Краще нового тепер!

Повітря в хаті прогрілося, і вода скочувалась із стекол уже не окремими крапелинками, а цілими струмочками. Вона збиралась у жолобки, видовбані у зимових рамах, а звідти по ганчірочках стікала в підвішені під вікнами іржаві консервні бляшанки. Майже зовсім розвиднилось, у всякому разі в класній кімнаті можна було роздивитися не тільки дошку, але і те, що на ній виведено невмілою дитячою рукою: «Мій тато на війні».

В прихожій стримано гомоніли учні. У кожного в руках — кухоль. Еппа ополоником розливала заварений смородиновим листям окріп. Перш ніж піднести кухоль до вуст, діти деякий час гріли об нього руки. Спорожнені кухлі ставили догори дном на кухонний стіл: Еппа згодом перемиє.

Зібралось уже чоловік з десять, та в кінці тижня більше ніколи і не з'являлось.

— Діти, дзвоник,— зводячись з лавочки мовила Маша і помахала над вухом рукою, ніби в срібний дзвіночок подзвонила.

Діти одразу розсілись по своїх місцях і слухняно склали на столах руки. Задала Маша завдання першокласникам — намалювать літо, як його хто пам'ятає і любить, і зібралась питать у старших дітей урок з історії, як в прихожій знову заскрипіли закрижаніло двері. Діти миттю нашорошили вуха, повитягували шиї, стали перезиратись, і в очах у них застрибали веселі бісенята: вона, Черепаха! І насправді через деякий час у дверях класної кімнати з'явилась Феня Мухлиніна, зростом з віник, квадратна, товсто закутана замість шалі дитячою байковою ковдрою, що надавало дівчинці ще більш кумедного вигляду.

— Де ти була, Феню? Чому спізнилась? — усміхнено спитала Маша.

— Я все йшла і йшла! — наївно пояснила дівчинка.

За партами пролунав сміх. Сміялись усі — і старші, і молодші. Ще не було випадку, щоб Феня прийшла на заняття вчасно. Маша щоразу питала про причини запізнення, і дівчинка завжди пояснювала однаковісінько: «Я все йшла і йшла», викликаючи вибух сміху за партами.

Дітям було весело тому, що Феня говорила справжню істину: вона раніше од усіх виходила з дому, але така була неквапдива, володіла такою повільною, ніби у гусеняти, ходою, такі маленькі кроки робила, що дійсно весь час повзла і повзла і в школу діставалась найостаннішою. І звичайно ж, за свою неквапливість ледь не з пелюшок була прозвана Черепахою.

— Треба ще раніше виходити з дому! — порадив хтось.

— А краще їй взагалі ночувати в школі,— суворим голосом запропонував Альоша.

Закутана в ковдру голова дівчинки не ворушилась, і повертатись Феня могла лише всім тілом. Так вона і крутилася, мілко переступаючи ніжками, то до одного ряду, то до іншого, то до вчительки, погоджуючись, кліпала очима і теж сміялась: вдача у неї була лагідна.

— Ну, Феню, роздягайся і сідай за парту.

І тут розпочиналось нове видиво. Дехто навіть з табуретки зводився, щоб не прогавити жодного Феніного руху. Ось вона присіла. Поклала полотняну торбинку на стіл. Випросталась. Зубами стягнула рукавичку з правої руки. Знову присіла, прилаштувала рукавичку в торбинку. З іншою рукавичкою відбулось таке ж дійство, після чого заходилась розмотувати ковдру з голови.

Маша з терплячою усмішкою чекала, не підгонила, бо знала: спритніше Феня все одно не зможе. А діти за партами зойкували, реготались і висловлювали своє ставлення трьома словами: «Ох і Черепаха!»

Нарешті Феня перенесла частинами свою одежинку до вішалки, підняла з підлоги торбинку і подибала до свого місця. На потилиці у неї смішно стовбурчились ріденькі косиці, перев'язані на кінчиках мочальними стрічками.

— Ось що, Феню,— спинила її Маша на півдорозі.— Поклади свою сумку і йди до дошки відповідати урок.

Не поквапся Маша зупинити дівчинку, сіла б та за парту і на збирання до дошки пішло б не менше півгодини. Під вікном заскрипіли куті залізом полозки. Діти одразу принишкли, вгамувалися, дехто схопився з місця, зазираючи в запітнілі віконечка — хто ж там? А там, за віконцями, під'їхав на санях Микита Вдовін, син кокорської бригадирші Ганни Вдовіної.

— Тпр-ру,— гукнув він на коняку, виліз з саней, замотав віжки довкола стовбчика, котрий залишився од паркана палісадника, заткнув за червоний пояс пужално і удавано дорослим кроком попрямував до школи. На ганку він двічі голосно висякався і побив нога об ногу, обтрушуючи з валянок сніг. За якусь хвилину вже був у класі. Увійшов, не спитавшись дозволу. В пишній собачій шапці — обличчя не видно, у великих валянках, у кожушку до підлоги, перехопленому червоним паском, за яким ліворуч — батіг, праворуч — хутряні рукавиці, і зростом не вдався: чистісінький тобі некрасовський мужичок. Тримався гордовито, поважно, на учнів зиркав скоса суворим поглядом. А ті, в свою чергу, визнаючи його зверхність і владу, дивились на нього з повагою і страхом, а в очах брата і сестри, Петі і Дуні, світилося ще й обожнення.

— Здрастуй, Маріє Василівно,— баском вимовив Микита, підтягнув до вчительського столу табуретку і сів навпроти Маші спиною до учнів.

— Здрастуй, Микито. А з дітьми не хочеш привітатися?

— Не заробили ще, аби з ними вітатися... Як тут мої неслухи? На головах, мабуть, ходять?

— Ні, чому ж. Спокійні діти.

— Коли що, зразу ж скажи. У мене є чим повчити,— і торкнув батоговище за поясом.— І чужих можу пригостити, коли заслужать.

— Нема такої потреби, Микито, всі гарно себе поводять.

— Гаразд тоді. За поштою в район поїхав. Тобі завезти, як вертатиму, чи сама до контори забіжиш?

— Краще завези, будь ласка, Микитко.

— Завезу. Чого там, мимо ж їзджу...

Розмова вичерпалась, одначе Микита все сидить, не поспішає, кидає суворі погляди на учнів, зрідка свариться на кого-небудь пальцем; учні притихли, поворухнутись не насміляться.

«Добре, досить залякувати дітей»,— думає Маша, одвертається до вікна і, широко відкривши очі, вигукує:

О. П. БУРАК.
Біля прохідної Уралмашу.
1974 р. Полотно, олія.

І. І. СИМОНОВ.
Ріки потечуть назад (фрагмент)
1964 р. Полотно, олія.

— Микито! А кінь у тебе догори спиною стоїть!

Микита шапку в руки і за двері. Гордовитості як не було. Учні теж скочили з табуреток і, наче горобчики, сипонули до вікон. Кінь, геть укритий інеєм, понуро куняє перед самотнім стовбчиком, ніздрі видмухують білі струмені пари.

— А що ви таке сказали про коня, Маріє Василівно? — питає хтось учительку.

— Я сказала: кінь догори спиною стоїть.

Діти перезираються один з одним і нічогісінько не розуміють. Не розуміють, чому вибіг з класу Микита, чому самі скочили з місць, адже коні завжди догори спиною стоять. Дивляться запитально на Машу, і вона їм з лукавою посмішкою пояснює: Микита зірвався з місця тому, що згарячу подумав, що його кінь стоїть догори ногами.

— І я так подумав!

— І я!

— І я!

Виявляється, всі так подумали. Отже, вчителька просто пожартувала над Микитою. І шибки затремтіли од дитячого реготу.

Ось, нарешті, і Микита з'явився на вулиці. Стривожено оббіг навколо коня, зазирнув під живіт і нетямуще зітнув плечима. Чого вчителька так сполошилася? Чому здивувалася? На всяк випадок підтягнув черезсідельник і перев'язав віжки на стовбчику. Діти, стежачи за ним із вікна, веселились чимдуж. Та варто тому було повернути назад, як сміх одразу ж ущух. Маша скористалась затишшям, щоб навести в класі порядок:

— Швидше, швидше по місцях! Та не показуйте й виду, що сміялись. Адже он він який грізний.

Побоювались діти Микиту, і коли він знову зайшов до класу, очей не сміли звести від столів. А він прийшов, сів на те саме місце за вчительським столом і хмуро спитав:

— Що то ти мені сказала, Маріє Василівно?

— Сказала я: кінь твій догори спиною стоїть.

Микита покліпав блакитними оченятами, пошкріб потилицю, і раптом його бліде вилицювате обличчя засяяло дитячою щиросердою усмішкою.

— Он воно що! — ляснув руками по колінах.— Догори спиною! А я ж подумав, що догори ногами моя кляча перевернулась. То й вилетів за ворота.

За його спиною зачмихали в кулак діти. Микита озирнувся і по їхніх веселих очах, звісно, здогадався, що з конем його просто розіграли. Він спохмурнів, підвівся, витяг із-за пояса батіг і загрозливо постукав ним по довгому кожушку.

— Погано ти їх учиш, Маріє Василівно, ніякої дисципліни. Подивлюсь-подивлюсь, та й візьмусь сам за них.

І, не прощаючись, попрямував до виходу.

— Микитко, вертатимеш з поштою, будь ласка, зазирни.

— Добре,— степлілим голосом мовив уже біля дверей.

З райцентру повернувся він уже смерком. Як і під час ранішніх відвідин, не роздягаючись, у шапці і з батогом у руці, пройшов повагом до Машиного столу і виклав перед нею кілька газет. Трохи зачекавши, витяг із-за пазухи трикутний конверт і заявив учительці:

— А за це станцювати тобі, Маріє Василівно, доведеться. За так не віддам.

— Бач що вигадав! — суворо звела брови Маша.— Я все-таки учителька.

— Станцювати! — стояв на своєму Микита.

— Станцювати! — вперше підтримали його учні.

Що поробиш! Вилізла Маша з-за столу, здійняла над головою зігнуту в лікті праву руку, пальці зібрала докупи, наче незриму газову хустинку прихопила ними і, одкинувши прекрасні русі коси, пройшлась кілька раз перед суворим Микитою.

— Ну ось, давно б так,— сказав він задоволено, подаючи листа, коли Маша зупинилась і коси знову вляглися.

Лист був од матері, без марки і поштового штемпеля, надсилався, очевидно, принагідно. Мати наказувала, щоб Маша на вихідний обов'язково приходила додому (хоч вона і без нагадування не пропускала жодного вихідного), бо приїхав нарешті з госпиталю дядько Сашко і нині з усією своєю родиною, дружиною і п'ятимісячним сином гостює у них.

2.

Діти, як звичайно, перебували в школі цілий день, од світання до смерку. Тут вони і домашні завдання виконували. Лише в суботу Маша випроводжувала їх раніше, ще до смерку. По суботах вона йшла додому, в своє село.

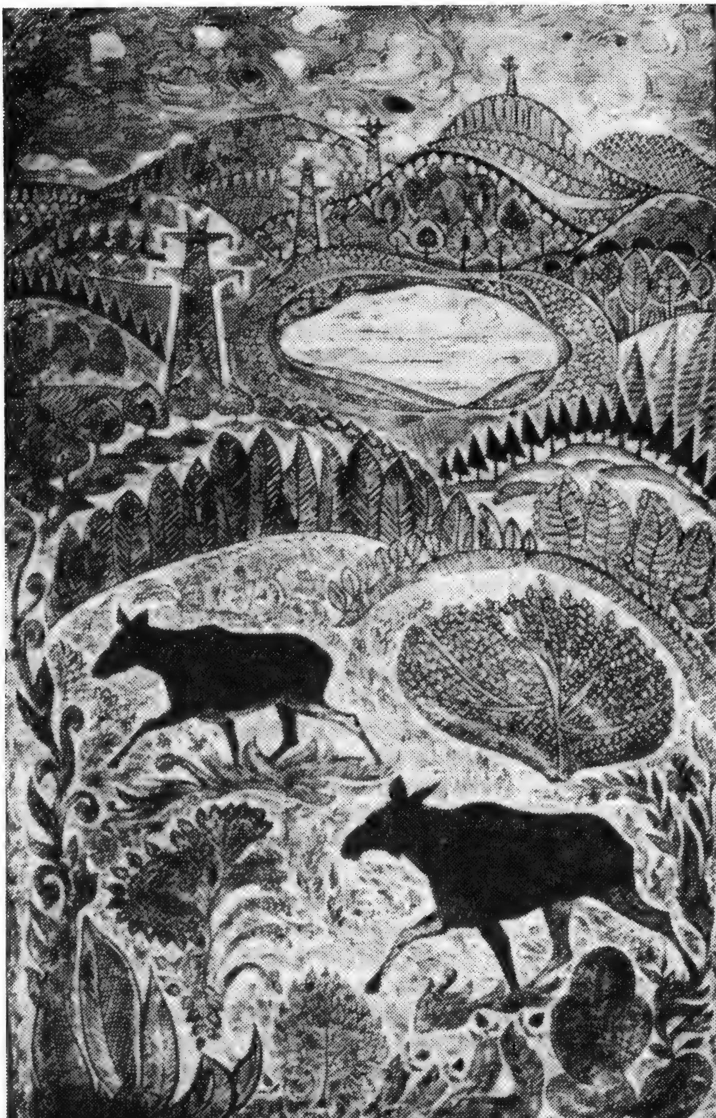
По сільських дорогах тепер їздили мало, все більше ходили пішки. Пішки на проводи і на стрічання. Пішки на похорони, пішки за хлібом насущним. Шумливі шляхи перетворились на дикі стежини, що заростали влітку травою, взимку заметені снігами. А лісова дорога, якою поспішала Маша додому, навіть імені стежки не заслуговувала — петляючий ланцюг глибоких слідів, продавлених самою ж Машею ще минулої суботи. Добре, що на протязі тижня не було ні снігопадів, ні заметілей, а то б знову брести наосліп по сніговій цілині.

По боках білими пишними хмарами клубилися засніжені дерева; коли сліди заводили під їхні крони, Маша в тривозі рукавичкою закривала рот: не дай бог зворухнути диханням гілочку — одразу засипе з головою, засніжить, не вивільнитись з холодного полону.

Навіть у найлютішу холоднечу жарко на заметенім путівці. Спина мокра, в горлі пересохло.

Десь на середині дороги, біля підніжжя пологої довгої гори, названої Липовою, до Машиних давніх слідів приєднався свіжий, санний — проїхали взад-уперед на кількох санях, провезли з дале-

О. П. КАЗАНЦЕВ.
Південний Урал. 1971 р.
Офорт

ких покосів сіно, розтрусивши його по розворушеному засніжжю, розвісивши жмутками на придорожніх кущах. Йти одразу стало легше. Та й дорога тут зовсім знайома: не єдиний раз ходили нею з дідом на Липову гору, де драли лико для лаптів.

Улітку на її узбіччі кучерявились, ніби в'язані, білі і малинові шапочки конюшини. Серед них тут і там пашіла крупна соковита ягода суниця. Біля самого лісу стояли зарослі шипшини.

Десь у цьому місці збочували до гори. Кроків через двадцять натрапляли на джерельце, обікладене почорнілим дерев'яним зрубом. У траві валявся згорнений конусом і защеплений вербовою лозинкою берестяний ківшик. Одначе Маша ніколи ним не користувалась. Ставши на коліна і зіпершись руками на зруб, пила прямо з джерельця. Так вода смачніша. Колючими кульками вона котилась по горлу, і в шлунку зразу ж ставало холодно-холодно. Близько очей мерехтливилось вигнуте чашею дно. Здіймаючи піщинки і трісочки, тут і там точили грунт тугі струмені. Маша помічала, що кожного разу струмені били в іншому місці, і це видавалось таємничим і дивинним.

Замерзло джерело чи ні в таку люту холоднечу? Маша зупинилась на мить, потім рішуче звернула з дороги і, по пояс поринаючи в замети, пішла до підніжжя гори. Дивина! Не замерзло джерело! Не поховало його глибокими снігами! Похмуро дивиться димним чорним оком у сіре низьке небо і, як і влітку, дно його свердлять, ворушачи пісок і трісочки, звивисті струмені. І від того, що не завмерло джерело, не накрилося білим пухом, як усе довкола, марилось у нім щось надприродне, таємниче і страхітливе. Маша круто обернулась і, падаючи на кожному кроці, побігла до шляху.

...Згадалось Маші, як випивши тут живої джерельної водиці, дід миттєво мінився: світлішав обличчям, ставав бадьорішим і одразу починав наспівувати якусь старовинну, найчастіше солдатську пісню. Ніби не у воді обмочив вуса, а в солодкій медовусі.

Дивовижний дід! Не знудьгуєшся з ним!

На ногах — лапотки власноручної роботи, на плечах довга полотняна сорочка розпояскою, з-під якої визирають зовсім немислимі штани, пошиті з матрасника в синьо-червону смужечку. Артилерійський картуз з червоним околишем зсунутий на потилицю. Іде він між дерев, пританцьовуючи і притоптуючи, і вигукуючи дзвінким півнячим тенором:

> Соловей, соловей — пта-ше-чка!
> Канареєчка жалібно співа...

Липовий ліс починається з середини схилу і тягнеться до самої вершини. Кора на деревах потріскана, чорна, ніби звуглена, листя густе, пітьмаве, ледь освітлена жовтими шишечками, отороченими такими ж жовтими і вузькими листочками-пір'їнками.

Весною дід звалив тут десятка півтора не молодих і не старих лип, очистив їх од сучків. Тепер із них слід зняти залізним кач-

ком-кодачем шкіру, а від неї, в свою чергу, відділити зсередини лико.

День для цієї операції вибирався теплий, сирий, вітряний.

Дід казав:

— Луб вітром одкочує, дощем одмочує, теплом відпарює.

Лико нарізувалось стрічками і ув'язувалось у жмут — ношу. Для Маші робився жмутик поменше — напівноша.

Ближче до вечора, взявши на плечі ношу, спускались вони з гори вниз, старий і мала. Дід знов пісні грав, пританцьовував, витрибенькуючи над травою світлими лапотками, а онука, дивлячись на нього, заливалась щебетливим сміхом на весь ліс. І ваговита ноша не обтяжувала...

Вже звечоріло, і в хатах вогні засвітились, коли Маша дісталась нарешті свого села. В хатах топились печі. Димні стовпи стояли до зірок. Від сараїв віяло духом худоби. І Машу веселив цей запах, як і розчищені стежинки перед воротами, розтрушене по узбіччю сіно і сяючі під місяцем санні сліди — живе, значить, село, живе!

Ось і отчий дім — розцяцькований різьбою дерев'яний терем з трьома вікнами, з глухим критим двором. На подвір'ї — ні сніжинки, темно і холодно. Холодніше навіть, ніж під вікритим небом. Фарбовані мостини після миття гарячою водою засклились, і валянки ковзають по них, як на катку. Розігнавшись, ледве перед ганочком на ногах утрималась.

Маша була упевнена, що застане повну хату гостей, одначе, крім діда і баби, нікого там не виявила. З її появою баба на секунду висунулась з кухні і одразу знову зникла за рядняною завісою. А дід, забачивши улюблену онуку, радісно затряс сивою борідкою. Він сидів на низькім чурбаці серед прихожої і плів лапті, вид у нього був такий, наче в ліс за ликом зібрався: в смугастих штанях, у сорочці з розпояскою, очі під волохатими бровами хмільні, веселі. Пісні лише не вистачало. Та Маша вже здогадалась: буде сьогодні і пісня.

В лівій руці тримав дід дерев'яну колодку з тупоносим лаптем без п'ятки, в правій — залізну копирсалку, якою протягував крізь петлі на недоробленім лапті ликові стьожки. З десяток зайвих стьожок валялось на підлозі. У хаті гарно, наче в лазні, пахло свіжим мочалом.

Не роздягаючись, прошмигнула Маша мимо діда, штовхнула двері до світлиці, але й там нікого.

— Спізнилась, онуко,— винувато промовив дід.

Зазирнула Маша і на кухню. Баба стояла до неї спиною і, зігнувшись над лежанкою, щось роздивлялась при скупім світлі лампадки, що висіла на міднім ланцюжкові в кутку перед іконами. Вона озирнулась на шерех і приклала палець до зморшкуватих вуст. І лиш тепер Маша помітила, що на лежанці, прямо на волохатих овечих шкірах, спить голе дитинча — п'ятимісячний племінник Санюшка. Маша подивилась на його надто великий животик і пошепки спитала:

— А батьки де ж?

Баба замахала на неї руками, спроводжуючи її з кухні, вийшла сама слідом і сердито прошамкотіла:

— Ой, господи! Чом ти так в одежині і зазираєш? Застудиш ще дитятко. Де батьки, питаєш? — продовжила вже лагідніше.— Узявся десь із району безрукий начальник та й повіз Лександра. Катерина за ним потяглася... Безрукий безногого забрав та й повіз. Знову головою ставити Лександра збираються. Хоча б дали нозі загоїтись як слід...

Про матір Маша не питала. Мати денно і нощно пропадала на фермі: корови розтелювались, слід було роздоювати корів і добряче дивитись, щоб не заморозить кволих теляток у холодних корівниках. Та й з кормами було сутужно — з-під снігу вигрібали.

— Лазня натоплена,— повідомила баба.— Мати білизну наготувала, на ліжку десь лежить.

І дійсно, поряд з горою подушок під мережаною накидкою лежала загорнена в рушник чиста білизна. Маша сунула її під пахву і побігла в лазню. Вернулась за годину, червона, розпашіла, з побілілим од лазневої млості носом і краплинками поту на верхній губі, стала в світлиці перед дзеркалом і, схиляючи голову то ліворуч, то праворуч, довго розчісувала свої густющі пасма шовкового волосся.

На столі стояв глиняний кухоль з молоком, накритий рум'яним картопляником, але від утоми навіть апетит щез, і Маша, не повечерявши, залізла в постіль. Як пречудово! Тіло в солодкій знемозі, а на душі — спокій і тиха радість. І не почуває себе Маша вчителькою, почуває зовсім маленькою дівчинкою, школяркою, котрій завтра треба йти на уроки.

Ранком Машу розбудили голоси, сміх. Вона одкрила очі. За скрижанілими вікнами світало. Посеред кімнати спиною до столу сиділа мати і приглушено сміялась, закриваючи рот рукавом кожушка. Певне, щойно прийшла з роботи, ще й роздягнутись не встигла. Напроти неї, притиснувши до висохлих грудей Санюшку, стояла баба. Ткнувши до пелюшок кривий ніс, зблискуючи темними азіатськими очима вона також тремтіла од беззвучного сміху. В дверях стояв дід, босий, у коротких, трохи нижче колін, споднях, у широкополій сорочці, зверх якої на грудях темнів крихітний хрестик. У його розколошканій борідці сновигала зніяковіла усмішка.

— Годі вам, баби,— не надто настирливо, безнадійно прохав дід.

— Що трапилось? Смішинка в рот потрапила? — спитала Маша.

Насміявшись, мати і баба, нарешті, розповіли, що тут відбулось, доки вона спала.

Увечері дід попрохав бражки. Дійсно, Маша сама чула, як це почалось. Не припинив дід канючити і після того, коли вона заснула. Та баба була невблаганна. І дід, нарешті, зрозумів: тут хоч молись, хоч на коліна стань, а справі не зарадиш. Можна лише перехитрити. І намислив він набратись терпіння і дочекатись, доки

баба вляжеться спать. Ось тоді він і доберется до її запасів — не одного кухля осушить! Замислено — зроблено. Одіклав інструмент убік, загасив світло і заліз на свою лежанку, обладнану тут-таки, в прихожій, на кутій залізом скрині, заліз, накрився кожухом і, виставивши догори борідку, удавано захропів на всю хату.

Та баба і не думала спати. Під час тихої суперечки з дідом прокинувся Санюшка. Вона спробувала знову його заколисати, та хіба може людина, хоч і всього п'ять місяців їй, тільки те й робити, що спати та спати? Звісно, не може. І онук, наслухаючи бабусині співи, одкрив рожеві ясна, заусміхався, став агукати, метельшити ручками і ніжками. «Чи не скупати його?» — подумала баба. Після купання діти міцніше сплять. До того ж, в печі за засувкою завше стоїть повний чавунець гарячої води — не вихолонювати ж їй задарма. І заходилась баба. Притягла з сіней пральне корито, перелила в нього воду з чавунця, попробувала ліктем, чи не надто гаряче, розвела трохи холодною водою, і обережно поклала Санюшку прямо в пелюшках в ту купіль. Дбайливо помила його, свіжою водою облила і, вийнявши з корита, в чисту пелюшку загорнула. Як і сподівалась стара, онук одразу вгамувався і заснув. Час би й самій на спочинок. Ба ні, ніяк не вгамується, все порається. Зібрала в корито брудні пелюшки, сорочечки, сповивальники і з півгодини хлюпалась у мильній воді, вистируючи їх. По всій кухні навісила мокрих ганчірок. Брудну воду не схотіла серед ночі виносити надвір — ранком дід винесе, злила її знову в чавунець і, накривши засувкою, поставила в підпічок, щоб уночі хтось не перекинув бува. І лише після цього, перехрестившись на ікони і загасивши лампадку, врешті примостилась на своїй лежанці, пововтузилась хвилину-другу, відтак принишкла, уривчасто засвистіла, забулькала носом,— ніби фарфоровий чайник на плиті закипів.

А дід уже давно звів над скринею голову і дослухався до найменшого бабиного руху. Почув чайникове посвистування — вірна ознака, що стара заснула преміцно,— він мерщій скинув з себе кожуха, звісив зі скрині босі ноги, нащупав холодну фарбовану підлогу, скочив і навшпиньках подався на кухню. Обшукав там усі полички, всі кутки, зазирав навіть під бабину лежанку і ніде — хай їй грець! — не знайшов того, що крадькома дошукувався. В останній момент він підліз з головою в підпічок, і — о радосте, виявив! — ось вона, бражка, в чавунці, прикритім засувком. Схопив дід з діжечки літровий ківшик, став перед чавунцем на коліна, зачерпнув по вінця і, поспіхом ткнувши зібраними в пучку пальцями в праве і ліве плече, задрав догори бороду і великими жадібними ковтками спорожнив одним духом ківшик! Випив і затамував подих, чекаючи, доки по всьому тілу розіллється тепла благодатна хвиля. Та вона не розливалась. Це видалось діду підозрілим. До того ж в роті пахло псиною і пекло, ледь не викручувало язик. Дід занепокоївся. Мабуть, не на медовуху натрапив, на щось

інше. Може, на квас? Але ж чому він милом так смердить? Сплюнув дід, стукнув, уже не криючись, півшиком об підлогу. Баба і не поворухнулась. Завжди так: не спить, не спить, а вже як завалиться — з гармати не розбудиш. Тоді дід ще раз зачерпнув з чавунця, щоб урешті-решт усе ж таки розпізнать напій. І таки розсмакував!

Краплі з ковша дід з пересердя хлюпнув на жінку, котра солодко спала, не відаючи, що з ним скоїлось.

— Гей ти, стара сова! Ворона ти горбоноса! Вставай та поглянь, чим ти мене обпоїла.

Баба врешті прокинулась, здійнялась з лежанки і засвітила лампадку в кутку.

— А ну що ти там випив, безсонний сич? — з цікавістю говорила вона, не звертаючи найменшої уваги на гнів чоловіка.— О-о! — весело сплеснула вона руками, помітивши на підлозі перед пічкою розкритий чавунець із змилками.— Он чого ти хильнув! Ну з цього тебе не розірве. Не будеш ночами шастать віднині, як кіт-ворюга...

Бабине глузування вкрай розлютило старого. Він схопився і стис кулаки. Та баба спокійненько взяла на руки онука, котрий прокинувся од шуму, притисла малого до грудей.

— Славно, Саню, ми пригостили дідуня, дурня старого! — сміялась вона, притискаючись морщинистим обличчям до розгарячілого од сну солоденького тільця дитини.

Дід, проклинаючи лиху годину, подався на свою скриню в прихожій.

...Туди ж він сховався і тепер, щоб не чути жіночих дошкулянь. Не язики у них, а шила. Не побережешся — до смерті затикають. Коли в світлиці жінки замовкли, насміявшись досхочу, дід обізвався з прихожої благальним голосом:

— Христом-богом молю: не здумайте на вулиці сорокам розповісти. Доконають, скрекотухи!

— І добре зроблять! — безжально відповіла баба.

Між тим зовсім розвиднилось. Зашумів на кухні самовар. Мати принесла його на стіл, і всі четверо сіли «чайпить», як кажуть на Уралі. Чай був морков'яний, пили його з сахарином. Потім довго в роті відчувався купоросний присмак, ніби торкнувся язиком старої позеленілої міді.

Після сніданку Маша перенесла з бабиної комірчини у двір, за стос дров, кілька заморожених кругів молока, шматочок сала, вузлик висівок, пригорщ морков'яного чаю. Потім полізла на горище, зрізала зі стропил пару новеньких твердих лаптів, захованих дідом для продажу, і переправила їх також до свого тайника за дровами.

Впродовж усього дня дід з бабою сварився так, ніби вони вкрай набридли один одному. Та ось баба, приспавши онука, пішла на край села погостювати до своєї старої приятельки, і дід одразу засумував, затривожився — то вибігав через кожні п'ять хвилин

за ворота, то визирав у відігріте диханням вологе вічко на замерзлому вікні. Діло валилось з рук.

— Куди це вона завіялась, непутяща? — бурчав він.— Ич, не сидиться дома. І замолоду бігала, хвіст задравши, і тепер швендяє, очі витріщивши. Стриножити слід та прикути до залізної скрині, тільки так і примусиш сидіти дома сороконіжку.

Одначе, коли баба вже присмерком повернулась, він і виду не подав, що нудьгував без неї, і байдужісінько зиркнувши на неї, влаштувався на своє місце і заходився плести лапті.

Щоб не спізнитись до початку занять, наступного дня Маша встала вранці-рано: все село ще спало. Мати звечора зібрала їй торбинку, в яку, крім чистої білизни, поклала трохи хлібця і насипала картоплі. В торбинку перекочувало і все приховане в тайничкові. Під зав'язку нагрузився мішок. Та своя ноша не обтяжує.

Після хатнього тепла мороз на вулиці пройняв відразу до кісток, ніби і не було на дівчині ніякого одягу. На гаспидно-чорному небі холодно сяяли зорі, а блакитний місяць мерехтів, як шматок криги. Нестерпно забаглося знову в тепло, та Маша пересилила себе і рішуче попростувала скрипучою дорогою геть од дому.

3.

— Здрастуй, Еппочко! Що новенького в школі? Чи всі живі-здорові?

— Здрастуй, Марі,— радісно одгукнулась прибиральниця, що сиділа навпочіпки перед розтопленою пічкою...— Всі, всі живі! Ось-ось посходяться.

— Ну і добре. Допоможи мені зняти торбинку. Треба встигнути бовтушку зварити.

— О, знову повний мішок! Усе, мабуть, уже переносила з дому? Не жалко тобі рідних?

— Рідні у мене старенькі. А дітям рости і рости.

На темнавих стінах танцювали багрові відблиски. Червоно одсвічували замерзлі шиби. На півстіни вималювалась Еппина тінь. А коли прибиральниця випросталась, тінь, переламавшись, насунулась і на стелю.

Круги молока Еппа винесла на мороз, а торбинку підтягнула до пічки і, озброївшись ножем, заходилась чистити картоплю. Цю нескладну операцію вона виконувала з таким мистецтвом, що лушпиння, виповзаючи з-під ножа стружкою, було не товще цигаркового паперу і перед вогнем рожево просвічувало на зрізах. Обчистила два десятки картоплин, дістала з мішка ще одну, та, потримавши в руці, сунула, пошкодувавши, назад. Очищену картоплю вимила, розкришила на фанерній дощечці і, розділивши на дві рівні купки, зсипала в відра, що вже клекотіли окропом на плиті. Потім кинула туди ж по кругу молока, посипала висівок,

додала цибульки, сухої травиці, і одразу ж кімнатою розлився чарівний запах свіжої юшки. В цю ж хвилину, ніби почувши цей запах, під вікнами затопали, заскрипіли по снігу кроки. Тупотіло багато ніг. Здавалось, збігалось усе село. Морозяно загучав ганок. І ось уже в клубах холодного повітря юрба дітлахів увалилась до хати. Звичайно, не все село, та учні майже всі.

По понеділках, яка б не була надворі погода, пропусків не було. Діти знали: в понеділок Марія Василівна повернеться од рідних, принесе з собою їстівного, і перед початком занять кожному дістанеться гарячої, запахущої юшки. Принесених продуктів вистачало ще на одну, від сили на дві такі відерні порції, і до середи в школі було весело і гамірно. В четвер кип'ятили чай: морків'яний, смородиновий, брусниковий, словом такий, який щастило Маші віднайти в припасах баби. А в останній день тижня, в суботу, коли і заварки не залишалось, у школі було тихо, похмурненько.

Діти тупотіли біля порогу. Чуючи запах юшки, шморгали застудженими носами, поспіхом здоровались, швиденько стягали з себе одежину. Серед інших голосів Маша узнала і Альошин голос і згадала про лапті. Витягла їх з торбинки і позвала:

— А ну, Альошо, йди сюди.

В підперезаній косоворотці вибіг з гурту хлопчик, побачив у руках учительки новесенькі лапті, завмер вражений, не смів і кроку ступити.

— Бери, бери. Це тобі.

І він, щасливий, у обидві руки взяв дорогоцінне взуття і притис дарунок до грудей.

— Поміряй.

Альоша миттю зняв валянки, що відслужили свій вік. Хлопчик досконало знав нехитре мистецтво одягання лаптів. Ось він навхрест поверх онуч затягнув мотуззям гомілки, випростався і притупнув ногою — добрячі лапті, ледь у танок не просяться.

— Спасибі, Маріє Василівно!

— Носи на здоров'я, Олексійку.

— Я тільки в холоднечу в них побігаю, а як потепліє, в скриню сховаю. Щоб на все життя вистачило.

— За життя, Олексійку, ще в хромових чобітках находишся. І в ботинках, і в черевиках модних. Ось переможемо ворога, і все у нас буде. Все, все! Так що не жалій лаптів, носи!

Учні зійшлися всі. Навіть Феня Мухлиніна була тут, хоч і прийшла, як звичайно, останньою,— звісно ж, Черепаха!

— Ну, дітки, розбирайте посуд і підходьте поодинці,— закликала Еппа і, озброївшись ополоником, стала біля плити.

Посуд у всіх був різний — у кого чашки, у кого мисочки, у кого кухлі. Як не хотілось дітям їсти, ніхто з них не кинувся чимдуж до відер. І в цю мить їх не полишала селянська стриманість. Одначе діяли безпомилково і кмітливо. Ніхто в сутінках не помилився, кожен узяв свою посудину. Миттю перед плитою виструнчилась нетерпляча черга. Перш ніж зачерпнути ополоником, Еппа щоразу

збовтувала юшку. Гуща відтак розподілялась порівну. Їли за партами. Хто сьорбав ложкою, а хто пив прямо з миски. За вікнами світало. І Маша могла бачить, як на обличчях дітей крізь борошняну блідість пробивався несміливий рум'янець. Гірка радість щеміла в серці: наїлись чи не наїлись, а все ж сил додасться, і на уроках будуть уважнішими.

В дні, коли юшки не було, слухали неуважно, були мляві, од кволості схиляли голови на парти і засинали.

Не встигла Еппа спорожнити відра, як посуд понесли назад. Миски і кухлі були вилизані до сухого блиску — і мити не потрібно. Еппа все ж зібрала посуд у відра і залила водою.

На вулиці зовсім розвиднилось.

— Почнем,— сказала Маша, і діти слухняно розсілись по своїх місцях, і тут тільки вона помітила, що одного учня все ж не вистачало — Борі Стручкова з четвертого класу. Маша згадала, що він був відсутній і в п'ятницю, і в суботу. Може, захворів. Адже раніше він ніколи не пропускав занять.

— Борю Стручкова ніхто не бачив? — спитала Маша.

Діти промовчали; отже, не бачили, вирішила вона, і зрозуміло, адже жив Боря на околиці, в колгоспній кузні, що самотньо стояла на краю поля кілометра півтора від села. Увечері треба провідати його.

Після уроків Маша ув'язала в платок окрайчик хліба, пару яєць, кілька картоплин і, сунувши вузлик за пазуху, вийшла у двір. Густо валив сніг, потеплішало. Каламутно мерехтіла за сніговими струменями пляма місяця. Маша попрямувала на околицю села. Під ногами скрипів сніг, та варто було спинитись на секунду, як обіймала все довкола первозданна тиша, тільки й чутно було в цю мить, як шурхотіли сніжини, сідаючи біля вуха на комір.

Ледь протоптаною стежиною Маша пройшла березовий гайок і побачила кузню, чорну приземкувату будівлю із забитими хрестнавхрест дверима і загратованим віконцем. Трохи далі стояв вільно, нічим не загороджений, будиночок, віконця його жовтаво світились. Навколо кузні тут і там стирчали з-під снігу зубаті борони, кінні граблі з високо здійнятими сидіннями, на високих колесах, бугристо вкритих намерзлою осінньою грязюкою, покоїлась сівалка.

Стежина до будинку пролягала через станок для підковування коней. Передні стовпи, згризені наляканими тваринами, були схожі на фігурні балясини. Перекладини на стовпах, до яких прив'язують конячі ноги, самі стовпи, дерев'яна підлога — засипані снігом. Давно вже не кували тут, а дерево все ще пахне кінським потом.

Мертва кузня. Нікому роздмухати в ній вогонь, нікому здіймати молот, орудувати кліщами, заклично дзвеніти залізом, нікому сівалку, граблі відремонтувати — жодного чоловіка в селі не залишилось.

Двері з хати прямо виходять у чисте поле — ні сіней, ні ганочка, чи спалили, чи так і було, одначе Маша йде не до дверей, а чомусь звертає по глибокому снігу до освітленого віконця. Притуливши

до очей руку в шерстяній рукавичці і затамувавши подих, з боязливою допитливістю зазирає до хати. Малиново просвічуючи зім'ятими боками, топиться біля порогу залізна пічка. На голому столі в бляшаній мисочці димно горить ганчір'яний гніт. Гола підлога, голі стіни. Посеред хати, схрестивши руки на грудях, непорушно стоїть худа жінка в пов'язанім по-старечому чорному платку, щоки провалились, навіть тіні лежать у впадинах, очі потуплені в одну точку. Чи спить з одкритими очима, чи молиться — не зрозумієш.

Маша стиха постукала. Жінка здригнулась і поглянула на вікно. Нічого там не побачила, подумала, мабуть, що вітер прилетів з поля і стукнув наличником напіводірваним від стіни.

Маша постукала вдруге, тепер настирливіше. Жінка пішла до дверей. Скрипнула скрижаніла петля. На сніг упала смужечка світла. Двері одчинились ледь-ледь, лише голову просунути, далі заважала снігова кучугура. Маша обмела рукавицею валянки і протиснулась до хати. Назвалась:

— Борина вчителька я. Марія Василівна.

Господиня нічого не мовила на це. Не зважаючи на розпечену залізну пічку, в хаті було холодно. Під стелею тонкими пасмами гойдався дим од бляшаної коптилки. В кутках панував непроглядний морок. Озирнувшись, Маша помітила дві нечесані русяві голівки, що звісились з холодної печі. Хлопчик і дівчинка з прозорими личками з цікавістю роздивлялись гостю. А Борі ніде не було. Маші кортіло одразу ж з'ясувати, де ж це старший, де ж Боря? Та вона чомусь не розпитувала, наче боялась свого питання.

Жінка мовчки витягла з-під столу табуретку і поставила перед пічкою, яка аж гуділа і од неї з тріском одлітала окалина. Та Маша не сіла. Наважившись нарешті, вона спитала:

— Вашого Борі з четверга не було в школі, захворів чи в гості до когось послали — не видно щось в хаті?

Господиня дивно глянула на Машу, і ніби щось зірвалось у ній: швидко-швидко заговорила, заспішила, і голос у неї був бадьорий, навіть з якоюсь страхітливою веселинкою:

— А ви і не знали? Адже помер наш Боренька. Помер. В суботу ще. А сьогодні ми його якраз і поховали. Земля мерзла, неглибоко закопали. Улітку треба буде перекопувать.

Маша здригнулась од жахливої звістки, а ще більше од бадьорого, безтурботного голосу нещасної матері. Ноги їй підкосились. Упала на табуретку і закрила вуха, аби не чуть буркотіння напівпричинної. Потім Машу ніби хто за плечі взяв і затряс що є сили — невтішно заридала. А перед очима стояв він, живий хлопчик Боря, блідесенький, русявий, як ці двоє, що позирали на неї з печі, оченятами, виповненими недорослої туги. Як же так, Борю! Куди ти пішов, в які недоступні далини? І здається Маші: не було у неї кращого і тямущішого учня, ніж Боря. Всіх своїх дітей у майбутньому вона бачила визначними людьми, навіть прославленими і великими: одного героєм-пілотом, іншого письменником, третього винахідником. Боря повинен був стати талановитішим від усіх. Він

хороше малював. Дерева, собаки, коні, корови на його малюнках були як живі: гойдались на вітрі, гавкали, мчали чимдуж, іржали, задерши морди. Маші дуже хотілось, щоб хлопчик став визначним художником, хоч сам він мріяв про інше. Він спав і бачив себе на тракторі в залізнім кріслі; машина покірна його руці йде по неозорому полю, а за нею рівними рядами лягає чорна лискуча земля, з якої прямо на очах підіймаються, зростають стебла з дзвінким колоссям, на стеблах рум'яними булками звисає хліб. Хліб, хліб, хліб!

Якось на уроці малювання, швидше від інших виконавши завдання, Боря змайстрував з двох коточків і гумки іграшковий трактор, і Маша невдоволена з того, що хлопчик ніяк не відступається од своєї скромної мрії, коли його в житті чекає зовсім інше, більш високе покликання, забрала у нього до кінця уроку іграшку. Тепер, згадуючи про це, вона заридала ще сильніше. Хай би він був трактористом, орав би землю, вирощував хліб, тільки б жив, жив, жив!

Машу перестало лихоманити і вона знову почула радісно-збуджений голос:

— Гарно нашому Бореньці. Щасливий він у нас. На срібній дудочці нині грає. І голодувати більше не буде. Сором сказати, гріх затаїти: радісінька була б, коли б і цих господь прибрав,— кивнула господиня на пічку.

Ні, вище всяких сил слухати це напівбожевільне марення. Маша поспіхом вискочила за двері і навмання кинулась пріч. Отямилась уже далеко од кузні, в березовім гайочку. Пальто не застебнуте, голова непокрита, шаль за спиною б'ється, обличчя мокре, а в руках вузлик з подарунком для Борі. «Як же так, не залишила його? Меншенькі б з'їли!» — і страшно було вернутись назад, лячно було знову зайти в голу, закіптюжену хату, слухать марення нещасної матері, та все ж примусила себе, повернула, доплентала до самотньої хати в полі, по самісінькі вікна заметеної снігом, та не зайшла, а прив'язала вузлик до дверної ручки — виходити будуть, виявлять, і, схлипуючи зрідка, тихо подалась додому.

Ой, діти, чуйні серця, одразу здогадались уранці: щось негаразд з учителькою. Не галасували, не шуміли, роздягаючись. До розвидднення за парти повсідалися.

Як їм сказати! В горлі застигла грудка — не проковтнути. Одірвалась од вії сльозина і в принишклій тиші скрапнула на папір. Навіть на задніх лавах здригнулися.

В прихожій лунко стукнули двері, і в ту ж мить до класу вбіг Альоша Попов, убіг у пальто, в шапці, з залишками снігу на нових лаптях, з бісиками в оченятах.

— Хлопці, хлопці! — закричав він, спинившись серед класу.

У Маші аж серце зайшлося: що там ще трапилось?

— Хлопці! — кричав Альоша.— Що я сьогодні уві сні бачив! Наче йду я нашим полем, а спереду на шляху лежить паляниця хліба. Та велика-превелика, більша від нашої школи. Я підкрався до неї нищечком і цап-царап до кишені!

Маша несподівано для себе розсміялась. З очей водночас зринули рясно сльози.

— Альошо, підійди сюди,— покликала вона, а коли зляканий хлопчик наблизився, обняла його за плечі і, все ще сміючись, крізь сльози мовила:

— Ой, Альошо, милий ти мій хлопчик! Та як же ти таку велику паляницю, як наша школа, зміг до кишені покласти?

— Не знаю,— закліпав оченятами хлопчик, зашморгав носом.

— Діти мої милі, я повинна повідомити вам гірку звістку. Осиротіли ми з вами. Помер наш добрий товариш, наш братик Боря Стручков...

Діти, як по команді, висипали з-за столів, підбігли до вчительки, і вона, розвівши руки, обняла їх усіх,— і справді, осиротіла єдина сім'я.

«Ні, треба щось негайно робити, інакше вони всі перемруть один за одним з голоду. Але що, що?»

Маша розсунула притихлих учнів, пройшла в прихожу, зняла з вішалки пальто, шаль, одяглась нашвидкоруч і вибігла на вулицю.

4.

До кого податись у районі, у кого просити хліба? Звичайно ж, у того, хто послав її в цю забуту богом місцину, в це глухе село навчати голодних дітей,— у комсомольського секретаря Жені.

Як вона, комсомольський секретар, проводжала Машу два місяці тому: із-за столу вийшла, по-рідному за плечі обняла, мовлячи дружні напутні слова: «Важко буде — звертайся безпосередньо до мене. Не бійся і не соромся. Допоможемо».

І ось Маші важко, ой, як важко, і прийшла вона за обіцяною допомогою, та чого ж комсомольський секретар навіть голови не здіймає од службових паперів, чорне пасмо волосся, що очі затуляє, не прибере з лоба? Не пізнала хіба? Незадоволена чим? Чи не сподобалось щось у Маші? Не сподобався, може, гарячий рум'янець на щоках, якому ніщо не заваджує — ні голод, ні холод, ні далека дорога.

— Що тобі, дівчино? — хитнувши головою, Женя відкинула з очей волосяну завісу.

— Ви мене, мабуть, забули? — спинившись біля порога, несміло мовила Маша.

— Чому ж забула? Я ніколи нічого не забуваю. Ти — Маша Скворцова, учителька початкової школи в селі Кокори. Вірно ж?

— Вірно, вірно,— радісно ствердила Маша.— А в Кокори ви мене послали. І коли прощались, казали, щоб за допомогою я особисто до вас зверталась.

— Припустим...

— Три дні тому помер мій кращий учень Боря Стручков. Умер з голоду. Мені потрібно хліба для дітей, інакше і останні перемруть...

— Ти що ж, Скворцова, з місяця звалилась? Чи забула, що війна? Що в ці хвилини під Сталінградом вирішується доля нашої Вітчизни — бути їй чи ні, і весь хліб йде туди, туди! Забула? Політично незріле твоє клопотання. І нічим я допомогти тобі не можу.

Дійсно, комсомольський секретар нічим допомогти не могла, бо хлібом у районі відала не вона, займались цим питанням зовсім інші люди, та сказати про це прямо і що-небудь порадити не уміла: боялась утратити авторитет в очах рядового комсомольця.

Од слів її безнадійних, чи від того, що з учорашнього дня крихітки в роті не було, стуманіло Маші в голові, в очах потьмарилось. На якусь мить навіть усвідомлювати себе перестала. Оговталась у холодних райкомівських сінях. Куди тепер? Невже вертатись з порожніми руками? Ні, ні і ні!

Райком комсомолу містився на першому поверсі старовинного двоповерхового будинку, горішня частина якого була дерев'яна, а нижня кам'яна. Дерев'яні фарбовані сходинки з фігурними балясинами були якраз у коридорі. Що там, нагорі? Ще під час перших відвідин цього будинку Маша помітила на його фасаді дві вивіски: райком партії і райком комсомолу. Отже, на другому поверсі міг бути лише райком партії.

«Не піду звідси, доки не дістану бодай трохи хліба! — не сказала — присяглась Маша і стала на сходинку, і одразу її охопив малодушний страх, ніби не звичайні люди нагорі сиділи. Її паралізувало це відчуття страху, заради себе вона ніколи б його не подолала, та заради дітей усе ж вивільнилась з його цупких обіймів.

Зійшла крутими сходинками. Роздивилась. На площадку виходило одразу кілька дверей. Вона одчинила двері, на яких висіла табличка з написом: «Приймальна».

Тут було жарко, од обшитої залізом голландки тягло справжньою спекою, широкі вікна сяяли прозоро і сухо, і крізь них було видно весь світ: заінені дерева в палісаднику, товсті пухнаті дроти, конов'яз на тому боці вулиці і прив'язана до неї сива довгошерстна конячка, на якій Микита привіз Машу до райцентру. Сам Микита був біля своєї конячини. Під ноги їй він кинув з саней трохи сіна і відв'язав вуздечку від дуги, щоб коняка могла дістатись до корму. Далі за конов'язом, за рядом низеньких під товстими білими дахами будиночків виднілась залізнична станція, і тяжко дихав на коліях самотній чорний і замаслений паровоз, випускаючи вгору і вбоки султани сивої пари.

В приймальні боком до одного з вікон стояв невисокий з підпиляними ніжками столик і за ним над лакованою друкарською машинкою сиділа молода білява жінка в білосніжній кофточці з крупними чоловічими запонками на рукавах, у чорній вузькій спідниці, в красивих черевиках на високому каблуці, а її білі фетрові валяночки грілись за пічкою.

— Ви до кого? — привітно посміхнувшись, спитала машиністка, і Маша, вражена цією привітністю, збадьорилась трохи і сміливо відповіла:

— До товариша Бродовських.

Вона десь чула, що саме так величали найголовнішого в районі чоловіка.

— Доведеться почекати. У Олексія Петровича зараз люди. Роздягніться поки що і погрійтесь біля пічки. Адже здаля приїхали?

— Чому ви так вирішили? — здивувалась Маша її здогадливості.

— Я вже майже всіх знаю в нашому місті, а вас ні разу не зустрічала, до того ж бачила, як ви вставали з саней,— жінка кивнула на вікно.

— А-а.

Маша повісила на вішалку пальто, шаль і стала біля пічки, не так і близько, бо од неї дихало жаром.

З-за оббитих коричневим дерматином дверей долинали сердиті уривчасті голоси. По всіх прикметах розмова там була серйозною. І задовгою до того ж. Під одноманітний стукіт машинки час минав повільно-преповільно. Нарешті двері рвучко відчинились, і вискочив з кабінету товстий розпашілий чоловічок у начальницькім френчі темно-синього кольору. Стираючи хусткою піт з лоба і короткої шиї, він зірвав з вішалки чорну кожушину і подався мерщій, мов і не було його, навіть не вдівши руки в рукава.

«Ось так і я вилечу!» — знову пройнялась страхом Маша і з надією поглянула на добру секретарку, а та рухом тонких високих брів указала їй на двері: мовляв, заходь, тепер можна, та Маша пам'ятала, що спершу вона говорила про відвідувачів в множині — «люди», отже, в кабінеті ще хтось є, і не рушила з місця.

— Проходьте, проходьте, більше там нікого. А «люди» — це вже такий вислів,— пояснила жінка.

За великим письмовим столом, обтягненим зеленим ворсистим сукном, Маша нікого не побачила. Господар стояв біля вікна, по-хлоп'ячому вузькоплечий, невисокого зросту, в діагоналевій солдатській гімнастерці, порожній правий рукав якої був заправлений під широкий шкіряний пояс. «А ось хто дядька Сашка забрав з собою»,— подумала Маша, згадавши бабині слова: «Безрукий безногого повіз».

Глибоко втягуючи і без того запалі бліді щоки, Бродовських люто смоктав скручену цигарку. Машиного привітання він не чув, не оглянувся. Волосся на його голові було, як сніг, а брови — молоді, чорні. На вилицях під шкірою різьбились і опадали злі жовна. Все в ньому: і люте куріння, і порожній рукав, і трагічна сивина, і зла гра м'язів — уявлялось Маші суворим, величним, сповненим особливого значення, і від чергового напливу страху в неї затремтіли в колінах ноги.

Багато чи мало промайнуло часу, обернувся врешті секретар райкому, побачив занімілу біля порога незнайому дівчину, буркнув щось на зразок привітання і, з силою вминаючи в попільницю, що стояла на підвіконні, недопалок, коротко спитав:

— У якій справі?

О. П. БУРАК.
До найпівнічнішої траси.
1974 р. Полотно, олія.

Д. М. ІОНІН.
Будівництво цеху ХПТ ВІЗА.
1973 р. Акварель.

Б. А. СЕМЕНОВ.
В добру путь, посланці Уралмашу.
1973 р. Акварель.

Без справи в цей кабінет не приходили.

Зробивши крок уперед і притиснувши до грудей руки, Маша швидко стала пояснювати, хто вона така і чого з'явилась. Усвідомлення того, що лише ця людина може допомогти і більше ніхто, змусило її розповісти і про Борю, який талановитий він був, про його нещасну матір і про те, як раділа вона, що син відмучився. Крупні сльози котились по Машиних щоках, та вона і не чула їх.

Секретар райкому не дав сказати всього, урвав на півслові:

— Досить! Розмова закінчена. Все ясно! Хліба нема. Ні зернини. Ще восени вивезли з району все, що можна було вивезти. Якось там своїми силами підтримайте діток.

Передчуття не обмануло Машу: і вона, як і товстий розпашілий чоловік, вискочила з незатишного кабінету, не бачачи білого світу. Бродовських навіть не спробував зупинити її, заспокоїти. Звик до чужих сліз, думала Маша, не з одним ось так доводиться на день розмовляти.

Секретарки в приймальні не було. Гарячим лобом притислася Маша до сухого прохолодного скла. Біля конов'язу коняка, широко одставивши передню ногу, підбирала губами розтрушене на снігу сіно. Промерзлий Микита навхрест бив себе в боки товстими руками. На станції, загорнений клубами пари, відчайдушно вигукував і важко дихав паровоз.

Дико і дивно було усвідомлювати, що в світі нічого не змінилось, тоді як у ній самій змінилось усе, все. Скільки вона пробула в кабінеті — хвилинку, дві, три? Всього лишень! І немає ніяких надій. Хоч головою об стінку бийся, ні крихітки не добуде для своїх діток.

Схлипуючи, водила пальцем по склу.

«Без хліба нікуди не піду. Не піду, не піду, не піду...»

Раптом Маша відчула на плечі м'яку теплу руку, оглянулась, втираючи хустинкою сльози; поруч з стурбованим обличчям стояла жінка в білосніжній кофточці. Несподівано для себе Маша припала головою їй до грудей і, захлинаючись од ридання, продовжувала твердить, як присягу, одне й те ж:

— Не піду звідси без хліба! Не піду, не піду! Діти у мене з голоду мруть. А коли силою виженете, під поїзд кинусь...

— Дитятко, що ти таке говориш?! Хіба можна так? — знявши з плеча руку, злякано мовила жінка.— Будь ласка нікуди не щезай. Почекай мене тут, я зараз. Йому теж нелегко...

І рішуче застукотівши каблучками, вона підійшла до оббитих дерматином дверей, рвучко одчинила їх і зайшла до кабінету. Там пробула зовсім недовго. Вернулась з веселим обличчям. Лукаво підморгнула Маші, мовила:

— Зайди ще раз до Олексія Петровича... Ну-ну йди, не бійся. Не з'їсть він тебе. Він дуже добрий.

Змахуючи лівою рукою, Бродовських широкими кроками міряв по діагоналі свій кабінет; так само по діагоналі, з кутка в куток була простелена домоткана доріжка, райдужна, така яскрава, що

13

не помітити її просто було не можливо. Одначе першого разу, охоплена страхом, Маша її таки не помітила. За спиною секретаря райкому бовтався вивільнений з-під пояса порожній рукав.

— Сідай он туди! — наказав він і махнув лівою рукою на своє робоче крісло за письмовим столом.

Маша як уві сні виконала наказ, сіла. Він зупинився біля столу і, звівши на переніссі смоляні дикі брови, сердито мовив:

— Настирлива! Відчував — не підеш... Молодець! Так і треба. Тільки про це... Як його,— і він весь зморщився, ніби від зубного болю,— про паровоз, викинь з голови. Наказую! Раз і назавжди викинь! Життя твоє тільки починається, часом буде ще солоніше — не смій і згадувать про це! Ясно?

— Ясно,— шморгнула носом Маша.

— Ну що мені з тобою робити? Як допомогти? А допомогти, все ж, треба. Як хоч звати тебе?

— Марія Василівна.

— Ось що, Маріє Василівно,— вперше усміхнувся секретар і одразу вдвоє помолодшав од своєї білозубої усмішки.— Підсунь лишень до себе папери, візьми вставочку і пиши... Сам ще не звик чортовою рукою писати — так чи що величають в народі ліву...

З латунної снарядної гільзи взяла Маша ручку, вмочила перо в чорнило і схилилась над білим аркушиком. Знову закрокував по діагоналі Бродовських, диктуючи розпорядження на якийсь номерний склад, щоб видали там для учнів Кокорської початкової школи два центнери зерна і два картоплі.

Доки Маша писала, її кидало то в жар, то в холод. Кілька разів спинялась, щоб вгамувати тремтіння руки, і тоді Бродовських підгонив:

— Пиши, пиши.

Їдучи до району, Маша і мріяти не могла про багатство, яке раптом з'явилось. Найбільше, на що вона розраховувала,— півмішка, од сили мішок висівок. А з неба звалилось ген скільки — цілих чотири центнери! Два — хліба і два — картоплі. Астрономічні цифри! Чотириста кілограмів! Та хто нині міряє хліб на кілограми? Дорогоцінними грамами зважують. Чотириста тисяч грамів! Диво, диво! Чи не сниться це їй? Адже таке багатство аж до весни можна розтягти, до першої зелені. А ледь зійде сніг, поведе вона своїх учнів на городи. З якою б старанністю минулої осені не збирали картоплю, а почни перекопувати землю, обов'язково ще щось вириєш. Ох, і смачні ж драники з мороженої картоплі!

Маша поставила крапку. Бродовських узяв з її рук папірець, оглянув на світлі перо і, лівим боком нахилившись над столом, не перечитуючи тексту, поставив під ним підпис: виклав з горизонтальних і вертикальних паличок друковану літеру «Б» і закрутив під нею химерну віньєтку.

— Ну йди, доки не роздумав! — утикнувши ручку на місце в латунний циліндр і випроставшись, мовив він, і в голосі його прозвучало мовби каяття в своїй немислимій щедрості.

Не чуючи від щастя ніг, вилетіла Маша з кабінету. Навіть подякувати, попрощатись забула. Одначе Бродовських сам винен, бо його слова про те, що може передумати, Маша прийняла на віру і чимдуж поспішала якомога швидше щезнути з райкомівського приміщення.

В приймальні вона кинулась на шию своїй рятівниці.

— Ой, спасибі ж вам!

Потім схопила одежу і — мерщій за двері.

Доки вона була в теплому приміщенні, на дворі ще більш похолодало. Мороз так і тріщав, так і хапав за ніс, щоки. «В таку холоднечу без теплого схову картоплю не довезти, одразу в камінь перетвориться. Завтра зберу по селу баранячі кожухи, і Микита один з'їздить на склад. А зараз швидше додому, додому! Добре було б застати дітей у школі, як би зраділи!

Микитина конячина, як нежива, обросла памороззю, під нижньою губою висіли жовті бурульки, а нарощені снігом вії нагадували білі опахала, і сам Микита пританцьовував з ноги на ногу і з силою бив себе по боках товстими руками в незграбних хутряних рукавицях.

— Довгенько, Маріє Василівно, протримали тебе там,— опустивши руки, буркітливо мовив він і підійшов до саней.— Кожух тричі заносив до хати, щоб зігрівся. Якщо ж знову вистудився — не погнівись.

— Не біда, Микитонько. Сьогодні мені свого тепла вистачає.

Хлопчик витяг з сіна згорнений кожух і, зайшовши Маші за спину, розгорнув його на витягнутих руках. Маша влізла в широкі довгі кожушини, і ніби хто руки-ноги зв'язав їй: ні присісти, ні повернутися, ні кроку бадьорого ступити. Боком упала в розвальні, підтягла за собою ноги, що заплутались у кожусі, і весело наказала:

— Розворушуй свого сивку-бурку, Микито. Треба було б ще дітей у школі застати!

— Ого що захотіла! — поблажливо буркнув хлопець.— На дворі вже темніє, а вона дітей мріє побачити. Дай боже, десь опівночі вернутись... в райкомі ж, мабуть, тебе і не погодували?

— Де, де? — розсміялась Маша.

— В райкомі, кажу.

— Ну, Микито, це ж не їдальня.

— Так я й знав,— осудливо мовив хлопчик, поліз за пазуху, витяг загорнений у носову хустку кусень хліба з розрізаною навпіл цибулиною і простягнув Маші: — Прошу перед дорогою.

— Та ти що, Микито! — здивувалась Маша.— Давай з'їж сам. Тобі мамка на обід поклала, а ти роздаровувати здумав.

— І зовсім не мамка поклала, а тут я розжився. Халтура підвернулась, бабку на базар підкинув. Два куски одвалила. Один сам зжував, другий тобі залишив. У мужиків так ведеться. І є — порівну, і нема — навпіл.

— І цей з'їж сам. Гарні правила у «мужиків», та їм більше і вимагається.

— Годі туруси на колесах розводити! — посуворішав Микитин голос.— Не візьмеш хліб — не повезу. Коня навіть одв'язувать не стану.

— Аж надто ти грізний, як я подивлюсь...

— З вашим братом по-іншому не можна: анархія буде... Ну то поїдемо чи померзнемо ще?

— Поїдемо, поїдемо,— здалася Маша і взяла запропонований шматок, який, доки вони торгувались, ніби сіллю посипало.

Микита одв'язав од конов'язу байдужу коняку, протягнув крізь кільце на дузі повіддя і, розібравши віжки, сів у сани. Підвівся, широко розставивши ноги для стійкості, і смикнув за віжки.

— Ну, мила! — дружньо гукнув на коняку.

Поштовхом зрушили примерзлі сани. Заспівали полозки. Побігли назад пухнаті дроти, дерева, паркани, придавлені товстим снігом сірі будинки, в яких то тут, то там засвічувались вогні.

З головою заховавшись у волохатий кожух, жувала Маша смачний підмерзлий хліб, хрумтіла гіркою цибулиною і зачаєно прислухалась до того, що коїлось у неї на душі. А на душі все співало, торжествувало, і стверджувалась у ній радісна впевненість у себе, в свої сили. Який прекрасний світ і які чудові навколо люди! І Олексій Петрович чудовий, ніскілечки навіть не страшний.

Вона стала думати про своїх учнів: от зрадіють, застрибають, довідавшись, яке щастя випало на їхню долю. Тепер кожного-кожного дня у них буде гаряча юшка і по шматку м'якого свіжого хліба.

Добре було б їх ще сьогодні застати всіх у школі, щоб спати лягли вже щасливими.

Доки їхали накатаними вулицями райцентру, вона стримувала свою нетерплячку, але ледь вибрались за околицю в поле, плентатись поволеньки здалося їй справжньою мукою і вона попрохала свого суворого візника:

— Микитонько, чи не можна парку додати? Чи не можна пошвидше? Хльосни разок-другий свою конячку.

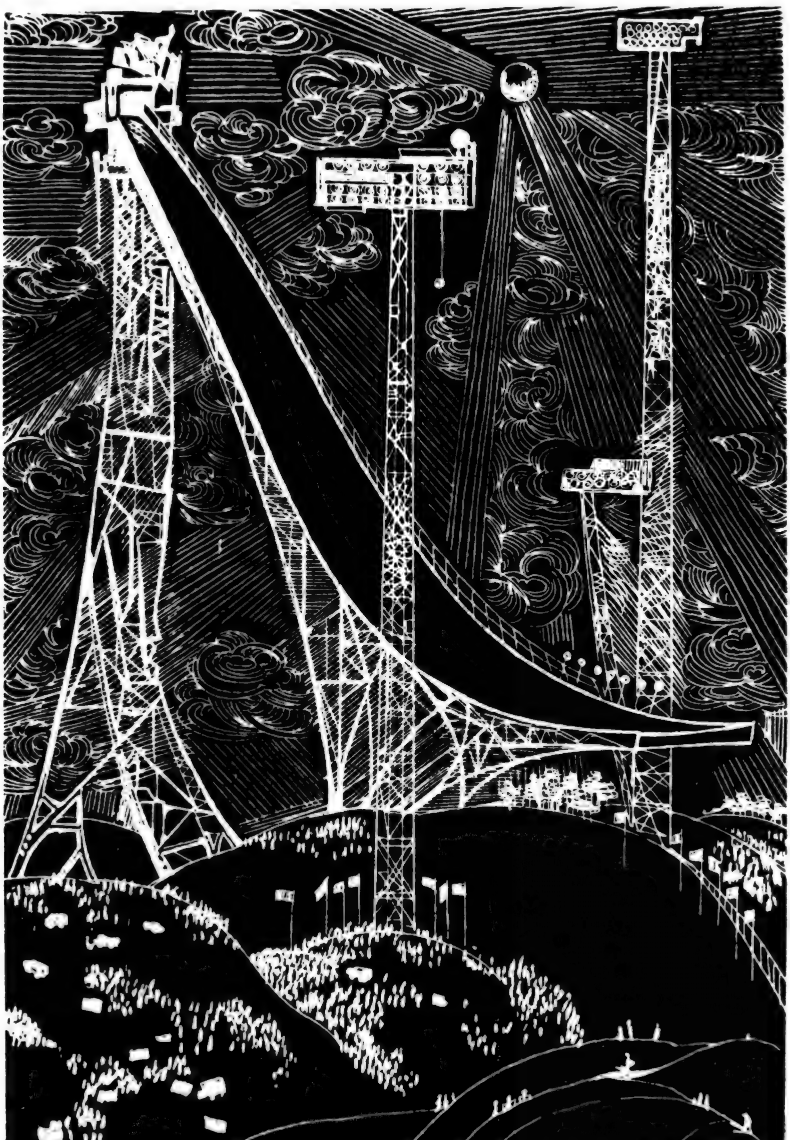
— Не можна, Маріє Василівно,— відповів Микита.— В конячині од безкормиці ледь життя жевріє. Удар її зайвий раз — і зовсім ноги витягне. А її ж берегти треба. Весною орати, боронити, сіяти. Упаде до весни — бабам доведеться в борони запрягатись.

Розсудливість хлопця присоромила Машу і примусила надовго замовкнути. Дорога побігла лісом. Тут по-зимовому рано і ніч настигла. Та од пишних білих снігів, навішаних на деревах, було світло і не страшно. Ліс — густющий, в небі — безодня. І в ній, додаючи світла, горіли великі колючі зорі.

Микита трохи зайвого наговорив про свою конячину. Міцненька була ще кобилка, справна. Ледь дорога попід схил, сама збивалась на біги. Та Микита одразу ж натягував віжки і припиняв її.

На одному з таких схилів, не стерпівши одноманітності руху, вивільнилась Маша з кожуха, скочила на ноги і, перехопивши з рук спантеличеного візника віжки, свиснула, гикнула на весь ліс:

О. П. КАЗАНЦЕВ.
Спортивний комплекс Урала. 1973 р.
Травлення

— А-ге-е-ей! Розворушись сивка-бурка, віщий каурка! Щоб із ніздрів дим, а з рота полум'я!

Злякана коняка пустилась навскоки. Легкі сани пішли виписувать круті зигзаги вздовж шляху. Не з хмари грім — загриміли на груддях полозки, полетіла в передок з-під копит грудка величиною з рукавицю.

— Гей, несись — земля трясись! — не Маша, а біс, що прокинувся в ній, гукав і крутив над головою віжками.

Та давно людям відомо: зайвий поспіх — на гіркий посміх. Високо підскочивши на черговому пагорбі, сани раптом нахилились на лівий бік, правий полозок завис у повітрі, і Маша не встояла на ногах, беркицьнулась у замет, прооравши його носом ледь не до землі.

Коли вибралась на світ божий і розчистила, розліпила очі, упізнала неподалік од себе Микиту, який борсався в глибокому снігу. А ще далі стояла поперек дороги коняка і з подивом озирала своїх повелителів: вони чи не вони, що трапилось, чого раптом стали товстими і білими, як снігові баби?

— Зовсім здуріла дівка! — шапкою збиваючи з кожушка сніг, незлостиво бурчав Микита.— Тирсою голова набита. Гірше школярки поводиш себе. А ще вчителька, заміж давно пора. Сам гадав, як війна скінчиться, сватів засилати, а тепер ось поміркувати доведеться. Гріхів матимеш по саму зав'язку з такою непутящою жінкою.

— Що?! Сватів?! — аж зігнулась Маша зо сміху.

— Чо' смієшся? — розгнівався Микита.— Чо' такого смішного сказав? Ти краще обтрусись як слід, та в сани сідай. А то уперіщу коняку — лишишся одна серед лісу смішки справляти.

І Маша раптом зрозуміла: не жартував Микита, обмовившись про сватів, думав про це цілком серйозно. Ну і ну! Чого лиш не буває на білім світі!

Вона покірно залізла в сани, з головою загорнулась у нахололий кожух і притихла, причаїлась уся, як мишеня. Почувала себе безмірно винуватою перед Микитою.

Знов заспівали полозки, поволі поплентала коняка, на схилах вона знову намагалась бігти підтюпцем, та Микита міцною рукою стримував її.

Почуття провини пройшло, а натомісць Машу полонила дівоча цікавість: як та що, та чому і чи правду він мовив про сватів, чи збрехав вредний хлопчисько? Розсунувши волохатий комір, Маша зиркнула на Микиту веселим оком:

— Кхе-кхе,— прокашлялась.— Виходить, я подобаюсь тобі, Микитонько?

— Авжеж! — недбало відповів хлопець.

— І чим же подобаюсь, цікаво знати?

— Вродлива ти! Вродливіша всіх на селі! Та що на селі — на весь район ще пошукати таку. А може, і на всьому білому світі...

— Ну-ну! Ще кращі бувають. Ось я сьогодні бачила...

— Не буває,— твердо мовив Микита.— Не буває! У кого ще такі косиці, довгі та пухнаті? Чи щоки, круглі та рум'яні? Ні в кого нема! Та головне не це. Головне, що ти добра до діток...

Слухаючи його дзвінкий дитячий голос, Маша всміхалась в заіінений од подиху комір і міркувала: недарма, виходить, двічі на день він з'являвся у школі, недарма годинами сидів за вчительським столом, возив пошту, та й взагалі виявляв свою приязнь до неї, піклувався, як міг. Ні, треба одвадити хлопчиська од школи. Щоб і близько не підходив і дурниці різні з голови викинув. Йому тринадцять, їй — вісімнадцять. Узнають на селі — засміють!

У Кокори приїхали пізненько: не опівночі, звісно, та десь близько того. Село спало мертвим сном: не мукне корова, не стукне дійниця, не злетить з димаря жарина, за обмерзлими вікнами — пітьма, пітьма, і вулиця порожня... І раптом мигнув вогник! Це у вікнах школи стрибали багряні спалахи. Пічку там топлять чи що? Дивно. Завжди Еппа кочегарить світанком.

Біля школи Маша вилізла з кожуха і скочила з саней. Микита небавом поїхав далі до конюшні.

Ступивши в прихожу, одразу ж і зрозуміла, чому в неурочний час плита топиться: всі діти сиділи в класі, і не думали розходитись. Хто сидів просто на підлозі перед розкритими пічними дверцятами, хто примостився на столах, хто звісив голову з пічки — сиділи тихо-тихо, слухали казку про бідового солдата, котрий вогонь-воду пройшов і живим лишився. На додачу до всього вмів солдат суп із сокири варити. Сюди б такого умільця! Від того, що Еппа невірно вимовляла майже всі слова, казка здавалася ще таємничішою, ще цікавішою.

Забачивши вчительку, миттю скочили на ноги, позплигували зі столів, стрімголов позлітали з печі, і, ніби на птичому базарі, здійнявся неймовірний гвалт і крик:

— Ура-а! Ура-а! Марія Василівна приїхала!

Маша хапала кожного по черзі, притискала до себе, когось злегка скубла за вихор, когось цілувала в лоб і, збуджена новим спалахом радості, з сльозами на очах повторювала лише одне слово:

— Хліб, хліб, хліб!

А діти стрибали, плескали в долоні і один з поперед одного кричали:

— Ну що, Еппочко? Ми ж казали: Марія Василівна привезе нам хліба — і привезла, привезла, привезла!

Не давши їй навіть роздягнутись, усадовили Машу на чоботарську лавочку перед вогнем і примусили розповідати з усіма подробицями про свою поїздку. Нічого Маша не приховала од дітей, все повідала: і про комсомольського секретаря Женю, і про добру вродливу машиністку з приймальні, і про скаліченого, суворого Олексія Петровича.

В прихожій бухнули двері, і хтось, відкашлявшись, обізвався з порога голосом, у якому чулась тривога:

— Доньку ніяк не знайду. Чи не тут вона?

— Це моя мама! — пізнала Феня і з крилатою звісткою метнулась до матері: — Мамо, мамо! А Марія Василівна багато хліба для нас добула!

Слідом за Феклиною Никифорівною, Фениною мамою, з тим самим запитанням з'явилась у школі мати Альоші Попова, потім один за одним потяглись і інші матері, ніби відчули: в школі відбулось щось незвичайне. Адже і раніш діти засиджувались у школі допізна, і ніхто за ними не приходив, а сьогодні — треба ж! — за всіма прийшли. Авжеж, що відчули! Хата стала одразу тісною. Діти відступили до класної кімнати, дорослі зайняли прихожу, і Маша не втретє, не вп'яте, а вдесяте розповідає про свої пригоди. Допитливість батьків, нарешті, вдоволена, перша найгостріша радість уже пережита, і вони починають міркувати, як найкращим чином використати добуте.

— Аби вистачило до весни, треба в борошно додавати м'якину або макуху.

— А ще краще картоплю.

— На хліб та на юшку не вистачить картоплі.

— Ех!—вигукнула Ганна Вдовіна, бригадир.—Якщо вже секретар райкому виявився таким щедрим, то мені, певне, сам бог велів не скупитись. Дам, мабуть, і я школі картопельки. Скільки зможу, звісно. Давайте завтра, бабоньки, переберемо насінневу, а всю вибракувану оддамо школі.

— А хто хліб пектиме?

— Еппа, певне, прибиральниця. На те і приставлена до школи.

— Ні, ні! — панічно замахала руками Еппа.— Не вмію. Ніколи не пекла.

— Хто ж у нас найкращий хліб до війни випікав?

— Феклина Никифорівна! — в один голос вигукнули кілька жінок.

— Ось і попрохати її добряче. Що скажеш, Никифорівно?

— А чому, скажу, не бути? Вигідно хліб пекти, недарма ж кажуть: хоч ніс у борошні, зате кусень прехороший — їж, скільки хочеш!

Усі дружно розсміялись, бо знали: чужого Феклина Никифорівна пальцем не торкне.

Не знищена людська потреба у святі! Часом здається, і жити сил не стачає: голод, холод, праця двожильна, та душа все ж вишукає привід і, скинувши гніт турбот, з нічого сотворить собі позачерговий, неозначений ніякими календарями святковий день, годину, мить, і знову... і знову життя всміхається всіма звабами своїми: і дорогоцінне, і неповторне, і воскресає жага жити і жити.

Маша засвітила в обох кімнатах лампи — гріх за таких обставин економить гас. Жінки сиділи навколо кухонного столу і вздовж стін.

Діти, прилаштувавшись на пічці, завели пісню про орленя. Матері слухали їх зі щасливими очима, а коли ті змовкли, самі раптом, не змовляючись, затягли «Рябинушку». Журлива пісня, певне,

не виразила їхнього душевного настрою, тому що ледь вона урвалась, встали дві жінки — Ганна Вдовіна і Катерина Попова. Пританцьовуючи одна перед одною, завели частівочки:

Через річку, через Каму
подай, милий, телеграму,
через темненький лісок
подай, милий, голосок...

Якщо перші рядки частівки жінки вигукнули весело і безтурботно, то на останніх словах у них затремтіли голоси. А далі вони, наче й не співали, а скоріше ридали.

Чим би скінчились ці пісенні ридання, може б, до двох приєднались і останні присутні тут, на очах яких уже зрадливо заблищали сльози, та в цю мить розкрились двері і з'явивсь на порозі Микита, спинивсь суворий, непідкупний, з батожищем, і свою величезну собачу шапку навіть не скинув. Ось хто був справжнім господарем!

Ганна Петрівна урвала спів на півслові, застигла з відведеною вбік рукою посеред кімнати і винувато, перепрошуюче усміхнулась до сина. Але той не схотів щадити її.

— Що ж це таке, Ганно Петрівно? Га? Завтра всім удосвіта вставати. Кому гній возити, кому насіння перебирати, кому в район за хлібом їхати, а ти тут пісні-танці організувала.

— Свято у нас нині, Микитонько. Та не будем більше, не будем,— винувато мовила і почала закручувать кінці шалі. Потім підійшла до пічки, глянула на лежанку.— А ну, де тут моя парочка, баран та ярочка? Збирайтесь пошвидше додому. Чули — сам прийшов. Дістанеться сьогодні всім нам на горіхи!

Розходились усі гуртом. На прощання Ганна Петрівна обняла Машу і міцно-міцно розцілувала.

Венедикт СТАНЦЕВ

БАЛАДА ПРО ЖУРАВЛІВ

Летять журавлі,
мовчазні журавлі...

А ми аж вросли
в твердь грімкої землі.
В підсумках набоїв —
на приступ один,
два дні, як у флягах —
ні краплі води,
три дні, як під кулями
тануть ряди,
а десь понад нами
в світанній імлі
летять журавлі,
летять журавлі...

Залізом розпеченим
дихає світ.
І в горлі горить,
і в серці горить.
На ствол обіпершись,
підвівсь замполіт —
багряний барвінок
на сірих бинтах
і накип солоний
на шерхлих устах...

Од залпів
гойдається
пломінь зорі.
І крила вогненні —
знамено вгорі...
Чолом до знамена
упав замполіт,
навіки припав
до святої землі.
Та зброю
із рук його
друг мій бере:
«За мною,
в останню атаку,

О. П. КАЗАНЦЕВ.
Озеро Таватуй. Літо. 1973 р.
Травлення.

вперед!»
І мертві, й живі —
всі звелися за мить!
І поле горить,
і небо горить.

Світінням заграви
палають штики,
дим бою гіркавий
пливе до ріки...
І неба свічадо,
і хмари незлі...
Не треба
нам слів величань
взагалі,
хай тільки над нами
над цвітом землі
летять журавлі,
все летять журавлі...

ЗМІСТ

МИ — З ВОЛГИ

МИ — З ДНІПРА

МИ — З УРАЛУ

ДО ГОЛУБЫХ УРАЛЬСКИХ ГОР

(на украинском языке)

Упорядники текстів:
М. Палькін,
С. Бурлаков,
С. Шмерлінг.
Упорядник ілюстрацій
В. І. Морозова.
Макет, художнє оформлення
В. І. Хвороста.

Редактор
В. Ф. Корж
Художні редактори
А. П. Дерев'янко,
В. К. Іванов
Технічні редактори
Л. М. Середа,
В. С. Зріла
Коректор
Т. І. Медведовська
Фоторепродукції:
М. Н. Каміонського,
В. Смірнова,
В. С. Боголюбчика,
В. Д. Каушанова.
На шмуцтитулах роботи художників:
О. С. Кутиркіна,
В. Г. Євграфова,
В. О. Новиченка,
М. Є. Котляревської.

Видавництво «Промінь»
м. Дніпропетровськ,
320000,
просп. К. Маркса, 60.

Здано на виробництво 10.VII. 1974 р.
Підписано до друку 3.X. 1974 р.
Формат видання $60 \times 90^1/_{16}$.
Друк. арк. 23+1 арк. вкл. Обл. вид. арк.
22,84+0,891 вкл. БТ 25992. Папір № 1.
Тираж 10 000. Зам. 472. Ціна 1 крб. 57 коп.

Книжкова фабрика «Жовтень»
Республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига»
Держкомвидаву УРСР,
Київ, вул. Артема, 23а.

1 крб. 57 коп.

ВИДАВНИЦТВО «ПРОМІНЬ» ДНІПРОПЕТРОВСЬК 1974